BENDEFY László

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEI

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁNAK MIKOVINY-TÉRKÉPEIRE

I.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KIADVÁNYAI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
71.

BENDEFY László

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEI

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁNAK MIKOVINY-TÉRKÉPEIRE

I. KÖTET

BUDAPEST, 1976

Megjelent

MIKOVINY SÁMUEL
(1700-1750)
kamarai mérnök,

a magyar tudományos kartográfia
megalapozójának
születése 275-ik, halála 225-ik
évfordulójára

Samuel Mikovíny
Mathematicus

BEVEZETÉS

Hatvan évvel ezelőtt alig tudtunk valamit MIKOVINY Sámuelről. Neve és alkotásainak emléke elsikkadt a levéltárak aktatömegében. Elsőnek DÉKÁNI Kálmán 1903-ban emliti (1) BÉL Mátyás geográfiájáról irott tanulmányában. Bár nagyon keveset tud róla, mégis kora legképzettebb és legérdemesebb mérnökének tartja. Néhány év mulva, a Komárom és Ószőny környéki romok 18. századi állapotának ismertetése kapcsán TAKÁTS Sándor, a tudós piarista történész, emliti MIKOVINY nevét. TAKÁTS a magyar kormány megbizásából 1893 és 1903 között egy évtizeden át a bécsi Hofkammerarchiv tömérdek anyagában kutatta a magyar vonatkozásokat, 1903-tól pedig a képviselőház főlevéltárosa volt. Ószőnyi dolgozatában (2) emlékezik meg MIKOVINY mérnöki munkásságáról. Közelebbről ugyan nem foglalkozott sem személyével, sem munkásságával, de számos alkalommal találkozott nevével a Hofkammerarchiv iratai között. Futólagos levéltári élményei alapján is ugy találta, hogy "Ez a Mikovinyi Sámuel a 18. század legkitünőbb mérnökeinek egyike volt. Neve - irja - nem igen ismeretes, mivel tanulmányai és nagyszabásu mérnöki müvei a levéltárakban hevernek kiadatlanul. De ha egyszer ezek napvilágot látnak, Mikovinyi Sámuel nevét a legjobbjainké között fogjuk emlegetni."

A "Térképészeti Közlöny" megjelenése (1930) óta alig mult el esztendő anélkül, hogy MIKOVINYről valamely jelentős életrajzi tanulmány vagy szakmai méltatás meg ne jelent volna. IRMÉDI-MOLNÁR László (3) MIKOVINY térképfelvételi módszerét ismertette; FALLER Jenő (4) és BORBÉLY Andor (5) életrajzi adatai után nyomozott. Selmecbányai tanári éveinek első ismertetője FALLER Jenő (6) volt, majd TÁRCZY-HORNOCH Antal négy tanulmányában is kimeritően foglalkozott MIKOVINY személyével (7), származásával (8) és tanárkodásával (9), illetve selmeci tartózkodásának történetére vonatkozó okmányokkal (10). FELCSUTI János csak érintőlegesen emliti MIKOVINY fiatalkori rézmetszői tevékenységét (11), PATAKY Dénes monográfiája azonban már érdemlegesebben foglalkozik ugyanezzel a témával (12).

A magyar kartográfia általános fejlődéstörténetében FODOR Ferenc helyezte elsőnek MIKOVINYt az őt megillető helyre (13). FODOR közlésének vannak ugyan tévedései, de a Mikoviny-térképeket illető, husz évvel ezelőtti ismereteket, kartográfiai vonatkozásban - előtte senki sem foglalta ennyire kimeritően össze. Ugyanő két további tanulmányában (14,15) részletesebben foglalkozik MIKOVINY térképei megbizhatóságának vizsgálatával, s kimutatja azt a haladást, amelyet MIKOVINY asztrogeodéziai felvételeken alapuló és szabatosan tájékozott térképei jelentenek a hazai kartográfiában.

Ebben az időben további Mikoviny-térkép már alig-alig került elő. FODOR (13) alatt idézett müvében (92. p.) emlit ugyan még négy, 1952-ig ismeretlen kéziratos Mikoviny-mappát, s VALKÓ Arisztid is ismertetett két, 1950-ig fel nem fedezett hasonló kéziratos térképet a Hadtörténeti Levéltárból (16). Ezzel a Mikoviny-térképek kutatása magyar részről egyelőre meg is szakadt. FODOR a vizrajzi térképek katalógusába (17,18) 17, illetve 4 Mikoviny-térképet sorolt be, de kutatását és gyüjtését csupán az Országos Levéltár, az Országos Széchenyi könyvtár, valamint a Hadtörténeti Levéltár kéziratos térképgyüjteményeire terjesztette ki. Összesen 21 eredeti Mikoviny-térképről ad számot.

A magyar kutatók munkássága, különösen TÁRCZY-HORNOCH Antal és FALLER Jenő gazdag eredménnyel járó életrajzi kutatásai a szlovák szakembereket is munkára késztették. BAKER Vojtech egy rövid tanulmányban foglalkozik MIKOVINY selmeci életével (19); IVÁN Lajos ugyancsak a tudós bányász professzort méltatja (20).

1950-ben ültük MIKOVINY születésének 250-ik, halálának 200-ik fordulóját. Ez alkalommal TÁRCZY-HORNOCH Antal (21) tollából ujabb adatokat is tartalmazó méltatás jelent meg, majd SZALATNAY Rezső milliók előtt tette tudatossá az ünnepelt érdemeit (22). A jubileum megtermékenyitően hatott a szlovákiai kutatók munkájára is. A következő évtizedben MARTINKA József (23), DZURÁNYI Dezső (24) és PURGINA, Jan (25-31) tollából a résztanulmányok sora, és egy összefoglaló biográfia jelent meg (30). A teljesség igénye nélkül, csupán a további kutatás megkönnyitése céljából felsorolok még néhány, MIKOVINYvel foglalkozó munkát (32-53). Az őt emlitő lexikonok és egyéb munkák PATAKY Dénes (12) alatt idézett könyvében (184-185 p.) találhatók.[1]

A 260-ik évforduló észrevétlenül suhant el. De néhány év mulva, egy fontos népgazdasági feladat kapcsán, váratlanul ismét előtérbe került MIKOVINY Sámuel személye és vele együtt a megoldatlan kérdések egész sora. A Vizgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet feladatul kapta ugyanis a Balaton vizállásának kutatását, legalább 2000 esztendőre visszamenő időkeretben. A feladat megoldásával e sorok irója foglalkozott. Az évekig tartó kutatás során előkerült egy olyan adat, amely szerint RÓMER Flóris 1861 táján a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában látott két olyan kéziratos térképet, amelyeken a Balaton nemcsak fel volt tüntetve, hanem a tó belsejében, az örvényesi partok közelében az a fontos latin nyelvü bejegyzés volt olvasható, hogy ott 1729-ben a tó vizszintjének apadása következtében egy halász falmaradványokat talált.

A megkezdődött nyomozás első eredményeként BÉL Mátyásnak az Országos Széchenyi könyvtárban őrzött hagyatékában, a Veszprém, Somogy és Zala megye leirását tartalmazó kiadatlan kéziratban sikerült a Balatonnak két térképét találnom. E térképeket LUKÁCS Kristóf a Balaton halairól szóló BÉL-forditásában (34,35,36) közölte, de élesebb reprodukcióban megjelentek a Balaton évszázados partvonalváltozásairól szóló munkámban is (37). Eredetijeiknek tanulmányozása meggyőzött arról, hogy RÓMER nem ezeket a térképeket emlitette Balaton-környéki régészeti kutatásairól szóló beszámolóiban. A kutatást tehát tovább folytattuk.

Az Akadémia kézirattárának van egy: száznál több kéziratos és metszett térképből álló gyüjteménye. Ennek rendezését kezdtük meg AMBRUS-FALLENBÜCHL Zoltán szives közremüködésével (53). Munkánk sikerre vezetett. A gyüjtemény 99 kéziratos térképet tartalmaz, s ezek között volt a Balatont is ábrázoló két, RÓMERtől emlitett térkép. Egyiken MIKOVINY kézjegye. Ezzel bebizonyult, hogy az Országos Széchenyi Könyvtár emlitett két Balaton-térképe, (amelyek az akadémiai két példány első fogalmazványai), szintén MIKOVINY alkotásai. Sőt az is bebizonyult, hogy a bécsi National Bibliothek Fam. Fideicommissiones C 70-75 jelü térképén látható Balaton-környéki részlet (37) szintén a MIKOVINY-féle 1731-1735 közötti felmérés átvétele.

Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának tulajdonában lévő, szóban forgó két, a Balatont is ábrázoló térkép, Somogy-megye térképei. Ugyanitt még vagy 17-18 további megyének MIKOVINYtől származó 18. századi térképe került elő. Mivel a korábbról részben BÉL Mátyás Magyarország földrajzának megjelent köteteiben rézmetszetként már napvilágot látott, részben pedig az Országos Széchenyi Könyvtár térképgyüjteményéből ismert és FODOR Ferenc által ismertetett megyei térképekkel együtt az ismeretes MIKOVINY alkotta megyei térképek száma lényegesen megszaporodott, célul tüztem ki, hogy tüzetesen utánajárok annak a kérdésnek, miért és milyen körülmények között készültek, és milyen célt szolgáltak ezek a térképek. Evégből nemcsak valamennyi hazai levéltár térképgyüjteményének anyagát néztem át - nem is kis sikerrel -, hanem több izben is felkerestem a bécsi National Bibliothek valamint a Kriegsarchiv térképgyüjteményét, s onnan is gazdag anyaggal érkeztem haza.

E kartográfia-történeti kutatással párhuzamosan nyomozni kezdtem több irányban is, hogy MIKOVINY életének a kamarai és a katonai szolgálattal való eléggé tisztázatlan és máig is homályos vonatkozásaira némi fényt deritsek. Munkámat lényegesen elősegitették TÁRCZY-HORNOCH Antal akadémikusnak (10) alatt id. tanulmányában közzétett, MIKOVINY életének eddig kevéssé ismert részleteire vonatkozó okmányok. Jan PURGINA (31) alatt id. munkája főként személyi vonatkozásokban: MIKOVINY családjával és a család eredetével kapcsolatban tudott számomra ujat mondani.[2]

*

Munkám érdemi befejezése után BENDA Kálmán, az MTA Történettudományi Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa Bécsben és az Országos Levéltárban néhány Mikoviny-levélre, illetve a Mikoviny család történetével kapcsolatos okiratra talált. Jelzeteik közléséért itt mondok köszönetet. Feldolgozásuk annál inkább e munkába kivánkozik, mivel anyaguk a legszorosabban kapcsolatos az MTA és az OSzK Térképtárai megyei térképeinek keletkezésével.

Munkámat mind idehaza, mind külföldön számosan, szivesen segitették. Mindenekelőtt FÜLÖPNÉ CSANAK Dórának, a kézirattár vezetőjének szeretném kifejezni hálás köszönetemet. Kedves figyelme tette lehetővé az akadémiai tulajdonban lévő, MIKOVINYtől származó megyei térképsorozat provenienciája kérdésének biztos megoldását.

Megköszönöm Rudolf KINAUER urnak, a bécsi National Biblithek térképtára igazgatójának, a III. Károly számára készült MIKOVINY-sorozat filmezéséhez nyujtott segitségét.

Ugyancsak köszönöm Walter WINKELBAUER Urnak, a bécsi Hoffinanz- und Hofkammerarchiv igazgatójának, valamint Günther Erich SCHMIDT tanácsos urnak, hogy mind a MIKOVINY-térképek felkutatása, mind a szükséges fényképfelvételek elkészitése alkalmával oly készségesen segitségemre voltak. Erich HILLEBRAND ur, a Kriegsarchiv vezetője pedig az ott őrzött anyag ide vonatkozó részének feldolgozásában volt segitségemre, amit neki e helyütt is köszönök.

Az Országos Széchenyi Könyvtár térképtárában NEMES Klára, a térképtár előző vezetője és helyettese, AMBRUS-FALLENBÜCH Zoltán barátilag támogatták munkámat. A Mikoviny-térképek jelkulcsát az MTA és az OSzK tulajdonában lévő kéziratos térképek alapján PATAY Pálné, az OSzK térképtár jelenlegi vezetője volt szives összeállitani és megrajzolni, amit neki e helyütt is köszönök. Nem szabad megfeledkeznem PLIHAL Katalinról, a gyüjtemény tudományos munkatársáról, aki a szerző nevét nem tartalmazó Mikoviny-térképek felkutatásában szivesen volt segitségemre. Ugyancsak nekik köszönöm, hogy a legutóbb egy atlaszba belekerült Mikoviny-térkép részletére felhivták figyelmemet.

Itt fejezem ki köszönetemet LÁNG Sándor professzornak, munkám lektorának és S. KIRILLY Zsuzsa történésznek szives és hasznos észrevételeikért.

Végül, de nem utolsó sorban hálásan köszönöm a Hadtörténelmi Térképtár vezetőjének, CSENDES László alezredesnek, munkám egész folyamán tanusitott szives érdeklődését, és a régi s mai térképek tartalmi azonositását elősegitő, sokoldalu baráti készségét. Nagylelkü segitsége tette lehetővé, hogy a 24. sz. térképmelléklet, Mikovinynek egyik legszebb, korai térképe, eredeti nagyságban és szines facsimile kivitelben könyvünket diszithesse.

Budapesten, 1975. március 15-én

Hendely László

MIKOVINY SÁMUEL SZÁRMAZÁSA ÉS IFJÚKORA

A Mikoviny-familia a 17-18. században, de még a mult század elején is, Zólyom, Trencsén, Nyitra és Nógrád megyékben kisebb földbirtokokkal rendelkező ősi, magyar nemesi család. Rokoni kapcsolataik Liptóba is átterjedtek. A család életét, nemzedékek egymásutánját, mintegy 400 éven át tudjuk biztosan nyomon kisérni. A 17. század elején a folyamatosság megszakad. Néhány évvel ezelőtt BORBÉLY Andornak sikerült Bécsben még egy élő, öreg MIKOVINY tábornokra akadnia, aki szigoruan ragaszkodott bárói rangjához és tartotta a rokonságot a Budapesten és Szlovákiában élő rokonokkal (54).

Az első MIKOVINY, akiről tudunk, az 1600 körül született MIKOVINY I. Sámuel, aki egy Gömör-megyei nemesi család leányát, ZOMBATHY Katalint vette feleségül.

E házasságból 1628-1630 tájáig két fiugyermek születéséről biztosan tudunk. Az egyik János, a másik MIKOVINI Mihály; az ő felesége NICOLAIDES Anna volt. Gyermekeik közül a kutatás ezideig csak egyetlen egynek az adatait tudta pontosan azonositani; ez:

MIKOVINY II. Sámuel, a turicskai, rózsahegyi, majd ábelfalvai (abelovai) evangélikus lelkész. Feleségének családi nevét nem ismerjük. Személyneve: Ilona. A szerény anyagi keretek között élő papi családban 1691. márc. 5-én született az első gyermek: egy kislány. Az anyakönyvi bejegyzés csak az atya nevét tünteti fel. Abból a körülményből, hogy az anya családnevét következetesen elhallgatják, arra következtethetünk, hogy a nemesi származásu "nagytiszteletü ur" (Reveren[dissimus)] egy égyszerü falusi leányt vett feleségül. Az ujszülött a keresztségben - anyja neve után - szintén az Ilona nevet kapta. Két év mulva, 1693. márc. 1-én beköszöntött a másodszülött: Mihály. E két gyermek megkereszteltetését még a turicskai lelkészségen jegyezték be a "Historia Domus"-ba. Az időben ugyanis még a parókiákon sem vezettek rendszeresen anyakönyveket. Ezt az egyházi hatóságok csak 1736-ban rendelték el. Emiatt a már Ábelfalván 1700-ban világrajött harmadik gyermek, Sámuel születését is csak az "Acta Ecclesiae Abelovensis Augustiano - Evangelicae" cimü, kéziratos egyháztörténeti jellegü naplóban jegyezték fel. A naplót, hogy a presbitérium minden tagja értse, szlovákul vezették, de akadnak benne latin nyelvü beszurások is.

A gyermek (III.) Sámuel atyja 1691 és 1693 között rózsahegyi (Rosenberg, Ruzomberok-i) lelkipásztor volt. 1693-ban nyert meghivást az ábelfalvai vezető lelkészi állásra, miként az az emlitett "Acta Ecclesiae Abelovensis..." cimü naplónak 8. tételében igy ol-

vasható: "Samuel Mikovini ab anno 1693. Vir multis Speciminibus insoliti roboris clarus, hinc Rosembergam evocatus [est]."

37 évvel később az ábelfalvai község lelkésze - 72 éves korában - elhalálozott. Az ekkor már rendszeresen vezetett halotti anyakönyvben erről a következő bejegyzést találjuk: "Die 16. Julii sepultus est Perillustris Rev[erendissimus] Dominus Samuel Mikowini, Michaelis et Annae Nicolaides filius, annorum 72." (Azaz: 1730. julius 16-án temették el.)

Az iratokból ugy tünik, hogy MIKOVINY (II.) Sámuel lelkész 1713-ban, kb. 33 évi egyházi szolgálat után, 55 éves korában vagy nyugalomba vonult, vagy más községbe távozott. Hogy segédlelkészt kapott volna, nem nagyon valószinü. Az emlitett "Acta Ecclesiae Abelovensis..." 10. tételében ugyanis ezt találjuk: "Joannes Agner ex Banka Anno 1713 ad Ecclesiam hanc vocatus...[est]." Azaz Agner (Aigner?) János bánki (Nógrád-m.) lelkész 1713-ban meghivással Ábelfalvára települt át.

A Mikovinyek családfáját szemlélve ugy tünik, hogy a feleségek minden második nemzedéknél magyar származásuak voltak. A név azonban nem jelenti azt, hogy a német családnevü asszonyok német anyanyelvüek lettek volna. BAKER Vojtech ama próbálkozásának alaptalanságát, hogy bebizonyitsa, miszerint a Mikoviny-család eredetileg német anyanyelvü volt, TÁRCZY-HORNOCH professzor meggyőző érvekkel utasitotta vissza (10). Kimutatta ugyanis, hogy mind MIKOVINY, mind felesége, Anna GILLIGIN német nyelvü irásaiban olyan nyelvtani és nyelvhelyességi hibák fedezhetők fel, amilyeneket nem követ el az, aki születésétől ismeri és beszéli a német nyelvet.

Ugyancsak szlovák részről elhangzottak olyan vélemények is, hogy az ábelfalvai tiszteletes ur családjának az anyanyelve szlovák volt. Bizonyitékként arra hivatkoznak, hogy a "historia Domus"-ba tett bejegyzések szlovák nyelvüek. Ez nem mond sokat. A rendelkezésünkre álló egykoru források Ábelfalvát egyöntetüen szlovák lakosságunak mondják. Igy ir róla a "CONSCRIPTIO REGNI HUNGARIAE secundum loca, religionem et linguam, jussu Augustae Reginae 1772 facta... stb." cimü, 18. századi kézirat (55); KORABINSZKY J.M.-nak 1786-ban megjelent Geographisch-historisches... Lexikonja: "ein slovakisches Dorf"-nak mondja (56). MOCSÁRY A. már emlitett "Nemes Nógrád vármegyének... esmertetése" c. munkájában Abellehotát (Abelova régi neve) egyszerü szóval "tót falu"-nak irja (45). HORNYÁNSZKY Viktor 1851. évi "Magyarország Geographiai Szótárá"-ban, valamint az 1858. évi "Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn" c. müben (57) "Lehota, Abellehota, Abelová, ein slawisches Dorf" megjelöléssel található. LIPSZKY Repertoriuma is a falunak magyar és szlovák nevét ismeri. Kétségtelen tehát, hogy Abelová századok óta szlovák falu volt. A falu papjának ismernie kellett a nyelvet, mert különben nem hivták volna meg lelkészüknek. De ismerte már azért is, mert előzőleg a szlovákság fő szellemi központjában: Rózsahegyen, azt megelőzően pedig szintén egy szlovák községben: Turicskán látta el az egyházi szolgálatot. Az is bizonyos, hogy a MIKOVINY-gyerekek mellett szlovák pesztonkák voltak; a kis Sámuel tehát egészen serdülő korában megtanulta és beszélte a szlovák nyelvet, de ebből még nem következik az, hogy a család szlovák volt.

A MIKOVINYEK LESZÁRMAZÁSI RENDJE 1600-TÓL 1800-IG

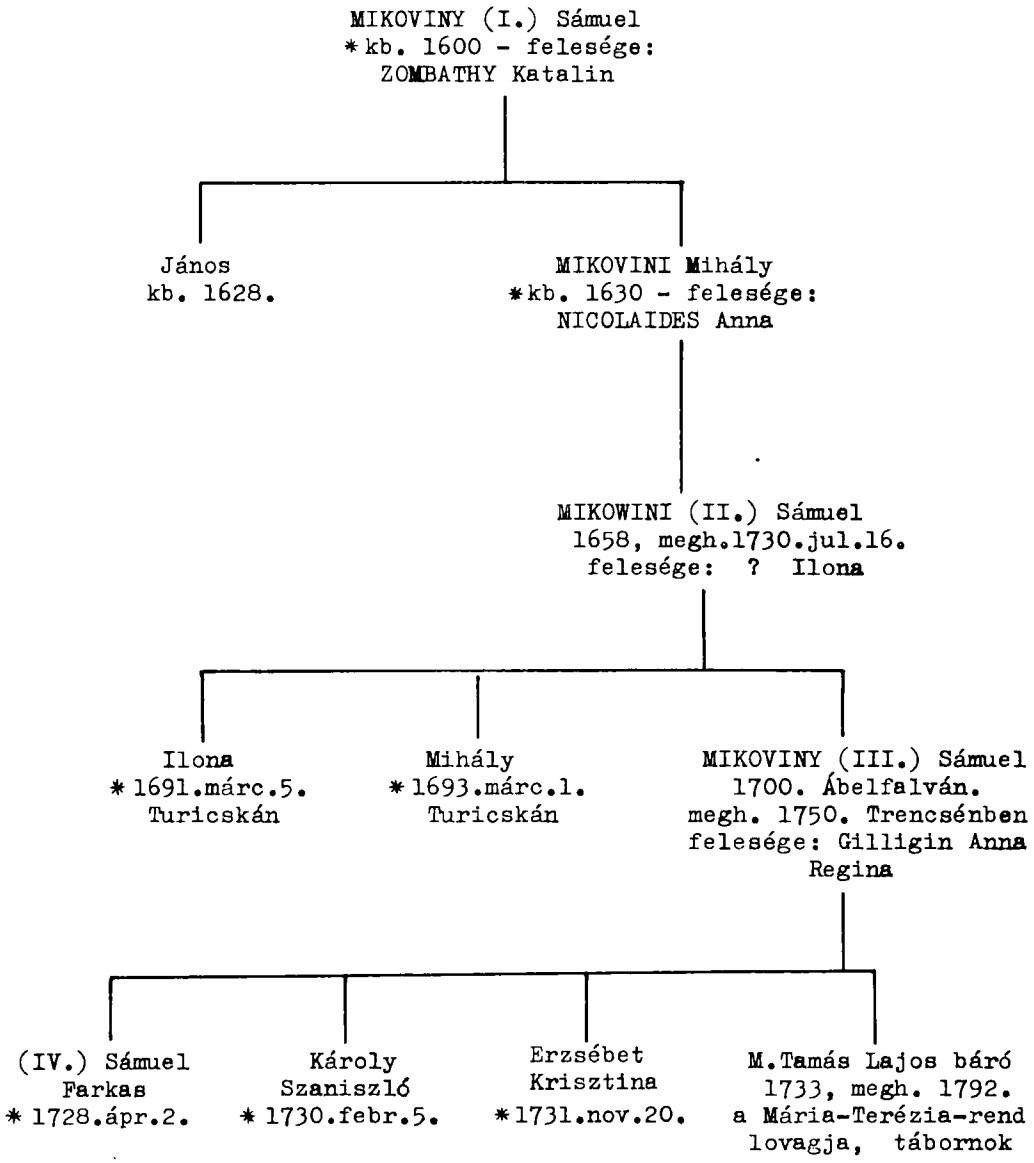

Megjegyzés: * = született

Ellenkezőleg: a Mikoviny-család nagyon is számon tartotta ősi magyar nemességét.A Felvidéket is duló háborus események során nemes levelük ugyan elveszett, de ezt 1652-ben III. Ferdinánd megujitotta (58). A "Breznóbányai" előnevet a család tagjai használták. A Mária Terézia lovagrend tulajdonosainak listáján a bárósitott MIKOVINY Tamás Lajos neve mellett ez az előnév áll (59). Ugyancsak ez volt az előneve 1848/49. évi szabadságharcunk branyiszkói és csornai ütközeteiben kitünt, hős MIKOVINY Károly őrnagynak is (58; 606. p.)

A család neve számos változatban fordul elő a különböző koru német és latin nyelvü forrásokban. A gyakoribbak: MIKOVINY, MIKOVINY MIKOVINI, MIKOVINYI. Durva eliráskénti MAKOVINY és MILKOVINY névalakkal is találkozunk (4, 8 és 9). Maga MIKOVINY Sámuel nevét többnyire "MIKOVINY"-nek irta, de saját kéziratos, és metszett mappáin előfordul a MIKOVINI névalak is, ami többnyire a metszők felületességére vezethető vissza.

MIKOVINY SÁMUEL ARCKÉPE

MIKOVINY Sámuelről nagyobb méretü hiteles arckép nem maradt fenn. Abban minden kutató egyetért, hogy MIKOVINY arcvonásait legmegbizhatóbban BÉL Mátyás: "Compendium Hungariae Geographicum..."c. munkájának cimképe őrizte meg számunkra. Az eddigi ide vonatkozó ikonográfiai próbálgatások eredményét, (talán helyesebben: eredménytelenségét) FALLER Jenő(39)foglalta össze. Megállapitja, hogy az eddigi rekonstrukciós kisérletek minden alapot nélkülöznek. Lehetséges, hogy a BÉL "Prodomus"-ában megjelent "ifju magyar nemes" ábrája (63; 8. ábra, 25.p.) az ifju MIKOVINYt ábrázolja. Minket azonban elsősorban a férfivá érett tudós arcmása és alakja érdekel.

MIKOVINY hiteles arcképének rekonstruálásához a TÁRCZY-HORNOCH Antal professzor urtól kapott, igen szerencsésnek bizonyult nyomon indultam el. HARICH János ur, a kismartoni Eszterházy hercegi levéltár főlevéltárosa, BORBÉLY Andor, a nemrég elhunyt kitünő térképtörténész és kutató, BÁRDOS Menyhért, a szegedi Móra Ferenc Muzeum munkatársa és FETTICH Nándor, az MTA néhai lev. tagja segitették ebbeli munkámat.

A bécsi báró Mikoviny familiánál folytatott kutatás megerősitette azt a feltevést, hogy a BÉL közölte ZELLER-féle metszet valóban MIKOVINYT ábrázolja. Emellett a család több rajzi és fényképes, valamint szóbeli adalékkal segitette a pontos rekonstrukció munkáját, melyet BARTHA Zoltán festőmüvész kiváló sikerrel végzett el.

MIKOVINY TANULÓÉVEI

Ábelfalva a 18. században mindössze 50-60 házat és 300-400 lelket számláló szegény szlovák község volt. A lakóházak száma a mult század végén sem érte el a 150-et, a lakosoké pedig a 980-at (60). A falu iskoláját az evangélikus egyház tartotta fenn. Alsóbb osztályos korukban nyilván ide jártak MIKOVINY tiszteles ur gyermekei is.

Ami az ifju Sámuel gimnáziumi éveit illeti, arra nézve a vélemények eltérők. TÁRCZY-HORNOCH A. feltevése az, hogy az Ábelfalvától mindössze 40 km távolságra lévő Besztercebányán tanulhatott tovább. Abban az időben BÉL Mátyás is ebben a gimnáziumban tanárkodott (61).

A MIKOVINY CSALÁD NEMESI CIMERE

(Tárczy-Hornoch A. nyomán)

E feltevést támogatja az a tény, hogy BÉL igen korán megismerkedett az ifju MIKOVINY Sámuellel. A BÉL munkájában megjelent "Natragulya, sive Belladonna" cimü, oktatási célzatu rajzát, valamint a deménfalvi barlangot ábrázoló alaprajzot és keresztmetszetet MIKOVINY 19 éves korában metszette rézbe 1719-ben (62). Mindkettő megjelent BÉL Mátyásnak "Hungariae antiquae et novae prodromus" c. munkájában (63). Nyilvánvalóan igaza van TÁRCZY-HORNOCHnak, amikor ugy véli: nagyon korán kellett megismerkednie BÉLnek MIKOVINYvel ahhoz, hogy ilyen kényes illusztrációk rézbe metszését reá merje bizni. (A metszetek egyébként - PATAKY D. (12) megitélése szerint is - a 18. századi magyar rézmetsző technikának valóban kimagasló alkotásai.)

BÉL Mátyás rendkivül sokra becsülte MIKOVINYt. Nagy földrajzi müve, a Notitia Hungariae IV. kötetének 18. oldalán, ahol Ábelfalvát

ismerteti, ilyen elismerő szavakkal emlékezik meg róla: "Ad celebritatem contra adtinet, quod heic in lucem editus est Samuel Mikoviny".

Hogy nemcsak BÉL, hanem a kortársak is messzemenően elismerték MIKOVINY tudós nagyságát, arra jellemzők KORABINSZKY sorai: "Abelova ist der Geburtsort des berühmten Mathematikers MIKOVINY, welcher seinen Komitatskarten hinterlassen hat" (56; 1. p.) MOCSÁRY A. pedig igy ir: "Emlékezetre méltó, hogy ama nevezetes MIKOVINY Sámuelnek itt vala születési helye, aki BÉL Mátyás hazánk irójának közreadott munkájában a Vármegyék Abroszait (mappáit) ezen nevezetes munka mellé csatolta s a Fels[éges] Kamaránál földmérő is vala" (45; 84. p.).

MIKOVINY e megbecsülést messzemenően kiérdemelte, mert korának nemcsak egyik legkitünőbb mérnöke, geodétája és kartográfusa, hanem kimagasló matematikusa, bánya- és vizügyi szakértője és régésze is volt. És mindezek mellett a selmeci akadémia alapitója, szervezője és igen kitünő tanára.

Felsőbb tanulmányait - "a kor szokása szerint az evangélikus egyház támogatásával" (4; 257. p.) a jénai egyetemen folytatta, ahol különösen matematikai studiumokkal foglalkozott (64).

Érdekes problémát vet fel a jénai egyetemnek MIKOVINYre vonatkozó bejegyzése. Fentebb emlitettem, hogy MIKOVINY ábelfalvai (abelovai) illetőségü volt. Ennek ellenére a jénai egyetem egykori hallgatóinak nevét tartalmazó régi anyakönyvben nem ez áll, hanem ott - HAAN (64) közlése szerint - Thurczebéből valónak mondják.

TÁRCZY-HORNOCH Antal felkérésére GRUBER professzor volt szives megkeresni és kijegyezni az eredeti szöveget, amely igy szól: "Mikovini Sámuel aus Turzowka in Ungarn 1723. okt. 4." (kapta meg oklevelét). Közlés: (9; 28. p. 15. jegyz.)

HAAN kijegyzése tehát téves. Thurczebe nevü községet LIPSZKY "Repertoriuma" sem ismer. Turzowka, azaz Turzófalva Trencsén megyei község volt (LIPSZKY), ám semmiféle adatunk sincs arról, hogy a Mikoviny-családot bármilyen vonatkozás odakötötte volna. Emlitettem azonban, hogy MIKOVINY (II.) Sámuel 1693-ig turicskai lelkész volt. Felesége odavalósi leány; Ilona és Mihály nevü gyermekei is ott születtek. Noha II. Sámuel fia már teljes bizonyossággal Ábelfalván született, anyai nagyanyja feltehetően Turicskán élt. Ennek és a fentebb előadottaknak ismeretében lehetséges, hogy

1. Sámuel atyja 1713-ban Turzófalvára ment lelkésznek. Ez a szlovák és német lakosságu község négyszerte nagyobb, és jóval gazdagabb volt Ábelfalvánál, tehát a család ott jobban meg tudott élni, a gyermekeket könnyebben tudták tanittatni. - Talán ez volt az oka annak, hogy Ábelfalva 1713-ban AGNER János személyében uj lelkészt kapott.

2. Lehetséges még, bár nem nagyon valószinü, hogy a jénai matrikulában a "Turzowka" név elirás Turicska helyett. Ez esetben arra gondolhatnánk, hogy a gyermek Sámuel a nyarakat anyai nagyanyjánál töltötte, és emlékeiben ez a kedves, de szegény falu élt.

A magam részéről az első változatot tartom valószinünek. A nyomozást ebben az irányban kellene folytatni. Ez az eset azonban

MIKOVINY SÁMUEL (1700-1750)

Bél Mátyás "Compendium Hungariae geographicum ..."
Pozsony, 1753-i művének cimlapján
(Zeller Sebestyén metszete)

nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy 1730-ban feljegyezzék Ábelfalván korábbi lelkészük halálát, illetve temetése napját, különösen ha ő Ábelfalván kivánt nyugodni, amire talán egyes családtagok (gyermeke? felesége?) korai halála adhatott okot.

MIKOVINY KEZDŐ MÉRNÖKI ÉVEI

MIKOVINY Sámuelt általában kamarai mérnökként, bányamérnökként, a selmeci bányászati akadémia alapitójaként és tanáraként, valamint igen sikeres folyótérképező, vizszabályozó, valamint viztározókat épitő mérnökként tartják számon; tudnak amellett arról is, hogy magas katonai rangja volt. Kezdetben a császári hadsereg őrnagya, majd alezredeseként (Obrist-Wachtmeister) ismert (9).

Az azonban már kevésbé tudott, hogy MIKOVINY, miután 1723 október 4-én kézhez kapta oklevelét, több, mint öt éven át szabad emberként, kötetlenül müködött, s csak 1729-ben lépett a bécsi Udvari Kamara szolgálatába. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, mivel foglalkozott 1723 októbere és 1729 tavasza között.

Mindenekelőtt hangsulyozni szeretném, hogy a 18. században a jénai egyike volt a világ legkiválóbb egyetemeinek. (A század végén itt tanitott FICHTE, SCHELLING, HEGEL és SCHILLER is.) Az itt végzett hallgatók szakmailag jól felkészitett és széles látókörü ifjakként hagyták el az Alma Mater falait. HAAN szerint MIKOVINY azonnal meghivást kapott a szász-jenai hercegség udvari mérnöki hivatalába (64). Ez az állitás ma még egyáltalában nem bizonyitott tény. RÖHNERT professzor - TÁRCZY-HORNOCH A. felkérésére - átvizsgálta négy nagy német levéltár: a "Thüringische Staatsarchiv" weimari, gothai és meiningeni, valamint a "Bayerische Staatsarchivialien - Abteilung" coburgi központjainak szóba jöhető anyagát, és semmiféle nyomát sem találta annak, hogy MIKOVINY a szász-jénai hercegségnél udvari térképész lett volna (9). Mivel azonban HAAN, aki hosszu éveket töltött Jenában a magyar vonatkozásu adalékok kutatásával, ezt határozottan állitja (64), lehetségesnek tartjuk, hogy a hercegség udvari mérnöki hivatala a jóhirü fiatal magyar mérnököt 1723/24 telén matematikusként - irodai munkával - foglalkoztatta. E feltevést valószinüsiti az a körülmény, hogy MIKOVINY 1724 tavaszán - korának szokása szerint - tapasztalatszerző európai körutra indul, s beutazza földrészünknek majdnem mindegyik nyugati és déli országát (4). Tudással megrakódva kb. 1725-ben tért haza.

S mit talált idehaza? A Rákóczi Ferenc szabadságharcában elbukott, megnyomoritott országot. Az ujabb felkeléstől rettegő Habsburgok hazánk legnagyobb ellenségeit a számüzöttektől elkobzott hatalmas uradalmakkal jutalmazták. A jobbágyok költözését pedig oly annyira megszigoritották, hogy a földesurak még saját jobbágyaikat sem költöztethették át más megyebeli birtokaikra (65).

A jogfosztó, eltipró törekvések valóraváltása közé tartozott - többek között - a magyar kancellária, az udvari kamara és a hely-

tartótanács jogkörének elsorvasztása. Nem is szólván arról, hogy e legmagasabb magyar közigazgatási intézmények központját Bécsbe helyezték át, intézkedési jogukat formális tevékenységre korlátozták. Rendeletileg tiltották meg például, hogy magyar főur a kancellária ülésein bármi ügyben felszólaljon; e jogot az osztrák császári udvar által kinevezett magyarországi tanácsosokra ruházták át. A magyar udvari kamarának különösen a müszaki és az ezzel kapcsolatos pénzügyi osztályát tudatosan elsorvasztották, oda magyar mérnököt vagy magyar pénzügyi előadót már 1690 óta nem vettek fel. A státushelyeket is törölték, hogy még véletlenül se kerülhessen magyar személy a féltve őrzött ranghelyekre (65; 66).

Ilyen körülmények között nem is csodálható, hogy a külföldi tanulmányutjairól hazaérkező MIKOVINY a nagy uradalmakkal rendelkező főurak állandó jellegü mérnöki irodái felé is érdeklődést mutat. Ugyanakkor az ő személye és tudása is beszéd tárgya főuri körökben. Nagy elismeréssel emlegetik két jól sikerült rézmetszetét: a "Nadragulyát" és a deménfalvi barlang rajzát. Mind a kettő akkoriban jelent meg BÉL Mátyás Prodomusában.

MIKOVINY mindenekelőtt BÉLlel állapodott meg abban, hogy elkésziti a vármegyék térképét.BÉL ekkoriban már pozsonyi lakos. 1714-től 1719-ig a pozsonyi evangélikus liceum igazgatója, majd a helybeli ág. hv. evangélikus gyülekezet vezető lelkésze. MIKOVINYt - feltehetően - egykori tanárával, most pedig szerzőtársával való meghitt jóviszonya késztette arra, hogy Pozsonyban telepedjék le. Mind a négy gyermeke (lásd a családfát!) Pozsonyban született, s közülük az első kettőnek a keresztapja BÉL Mátyás volt (9; 31. p. 37. jegyz.). Már első gyermekének, Sámuel Farkasnak keresztelői bejegyzésénél az atya foglalkozásaként az "inclyti comitatus Posoniensis Mathematicus" szöveg található. 1725-től már Pozsony vármegye hites matematikusa, azaz mérnöke volt. Miként arról a megyei tanácsülési jegyzőkönyvek tanuskodnak, BACSÁK János, Pozsony megye tanácsosa, 1725. junius 1-én, valamint 1726.junius 5-én 150-150 forintot utalt ki MIKOVINY számára. Az eredeti szöveg szerint: "Pro geometra Comitatensi assumptus Samuel Mikoviny cum Salario flor.[enos] 150" (29). Ebből az időből egyetlen vizrajzi térképe ismeretes. Egy 1715. évi császári rendeletre Johann Jakob MARINONI, csász.kir. tanácsos, udvari matematikus (67), a bécsujhelyi hadmérnöki akadémia igazgatója 1717-ben részletfelvételeket készitett az Ausztria és Magyarország közötti határ nagy részéről. Vitássá vált ugyanis a Szarvkő (Hornstein), Borostyánkő (Bernstein), Fraknó (Forchtenstein), Kőszeg (Güns) stb. környéki uradalmak hovatartozásának kérdése. MIKOVINY a MARINONI-féle felvételi lapokat "pariálta" azaz egybe szerkesztette, a kész müvet pedig KOVÁCS János geometra: "győri fi delineálta", azaz a tisztázati rajzot ő készitette róla (68).

E térképnek német nyelvü magyarázó szövege alatt az alábbi két soros magyarnyelvü záradék olvasható:

"Anno 1728 Marinoni ur[2a] originalisábul parialtatot Mikoviny Sámuel M a g y a r I n g e n i e r által mp."

Ez a térkép MIKOVINYnek ez idő szerint ismeretes legrégibb mappája. (Eredetije a kassai Müszaki Muzeumban volt.) Bővebben is-

mertette TÁRCZY-HORNOCH A. az irodalomban (8) és (9) alatt idézett munkájában. (Vö.: 8; 28.p. 20.jegyz. és 9; 36.p. 64.jegyz. és uo. a 2. ábrához csatolt csillag alatti jegyz.)[2b]

Szakirodalmunkban eléggé elterjedt az a téves nézet, hogy KOVÁCS János, a 18. századnak ez az igazán kitünő geometrája (69), MIKOVINY tanitványa volt. Ez azért nem lehetséges, mivel nagyjában egykoruak voltak, és KOVÁCS János már az 1720-as évek elején, MIKOVINY hazatérte idejében önállóan térképező földmérő volt. Az ellenben igaz, hogy a két férfiu között igen szoros barátság szövődött, ami nem csak szakmai térre terjedt ki. MIKOVINY KOVÁCS Jánosban látta életmüvének egyik folytatóját.[3]

A pozsonyi hites matematikusi tisztség mellett MIKOVINY több más megbizatást is vállalt. IVÁNYI Béla kutatásai nyomán (70) tudjuk, hogy a volt keszthelyi hercegi levéltár anyagának rendezése alkalmával felbukkant MIKOVINY Sámuel neve is. Máig is eldöntetlen kérdés, vajon főállásos szerződés kötötte-e őt az uradalomhoz, vagy csak alkalmi megbizatást kapott-e FESTETICS Kristóf szeptemvirtől (a Georgicont alapitó György gróf nagyatyjától), aki Tolna-megyei birtokait - házassága révén - akkoriban szerezte meg. MIKOVINY hagyatékában Somogy-megye térképének több kéziratos példányát is találták. (Ld. a II/b. táblázatot.) Egyet KORABINSZKY vásárolt meg a hagyatékot kezelő FRITSCH A. Eriktől (56), két másik példányát pedig a budapesti levéltárakban őrzik. Ha tehát e térképet a Festeticsek-nél töltött korszakában készitette MIKOVINY, akkor azt 1725 és 1727 közé kell helyeznünk. E feltevést támogatja az a körülmény, hogy ebben az időben a somogyi folyók vizviszonyai teljességgel rendezetlenek voltak. A számos vizimalom elmocsarasitotta a völgyeket és lehetetlenné tette a mezőgazdasági müvelést. A Festeticsek ezen az állapoton már a 18. század elején igyekeztek segiteni.

Nyomai vannak annak is, hogy a fraknói Eszterházy család, kiknek a Csallóközben kiterjedt birtokaik voltak, a nagytehetségü fiatal MIKOVINYt ugyancsak foglalkoztatták. Különösen ESZTERHÁZY József gróf, az 1744/45. évi magyar nemesi fölkelő hadsereg parancsnoka tartotta igen sokra tudását és gyakorlati képességét (71). Mivel mind az Eszterházyaknak, mind BÉLnek a szava sulyosan esett latba a Pozsony-megyei tanácsüléseken, bizonyosra vehető, hogy MIKOVINYnek Pozsony-megyei hites mérnökké való választásában kettejüknek része volt.

Nem volt kis dolog, hogy egy 27 éves fiatalember elnyerhette ezt a tisztséget. Pozsony-megye és -város közjogi és kulturális helyzete az időben ugyanis egészen más volt, mint a későbbiekben.

Ismeretes, hogy a mohácsi vészt követően I. Ferdinánd a kormány székhelyét Pozsonyba helyezte át. Ettől kezdve az országgyüléseket Pozsonyban tartották. 1543-ban, Esztergom elestével, az érsekség is Pozsonyba települt át, és 1784-ig a királyi koronát is a pozsonyi várban őrizték. Mindez - természetesen - kihatott a város kereskedelmének és iparának fejlődésére is. Mivel a királyi mértékek etalonjai Buda elestével, 1541-ben, török kézre kerültek, a pozsonyi hossz-, terület-, suly- és ürmértékeket országos etalonokká nyilvánitották (72,73,74). A pozsonyi nyomdák már a 17. század elején hiresek, de ott voltak még a közelben Nagyszombat, Lőcse, Sárvár,

Mikoviny Sámuel arcképe

Fettich Nándor vizfestménye,
az Országos Vizügyi Muzeum tulajdona

Csepreg és Kőszeg jónevü nyomdái, nem is szólván a közeli Bécsről, ahol a 18. század elején a nyomdaipar már igen magas szinten állott (75). Pozsony tehát akadémiájával, nagyhirü gimnáziumaival, a közeli Nagyszombat és Szempc akadémiáival, Sopron intézményeivel és Bécs egyetemének szomszédságával, a 18. század elején messzire kiemelkedő müvelődési központ volt.

A bécsi udvarnak is szoros összeköttetése volt Pozsonnyal. Az állami müszaki hivataloknak az időben egyáltalában nem volt képviselője az akkor királyokat koronázó városban. De az egész országban is csupán egyetlen ember: PRATI Fortunato, a szerencsésnek mondott olasz származásu mérnök, akit 1715. februárjában neveztek ki Bécs Magyarország legelső (és akkor egyetlen) hivatalos, állami mérnöki állására: a Budai Kamarai Felügyelőség, (az állami s főként katonai épitkezésekre ügyelő müszaki hivatal) vezető mérnökévé. PRATI hivatala ugyan Budán volt, de mivel - a budai várén kivül - kötelességei közé tartozott Sziget (Szigetvár), Esztergom, Fehérvár és Pozsony erődrendszerének jókarban tartása is, sokszor fordult meg Pozsonyban is (71). Benne látjuk azt a képzett müszaki személyt, aki - mint szakember - hivta fel a bécsi udvar figyelmét MIKOVINY messzire kimagasló mérnöki és térképészi képességeire.

MIKOVINY A BÉCSI UDVARI KAMARA MÉRNÖKE

A Budai Kamarai Administratio épitészeti hivatalát a bécsi fődirekció PRATI halála után - miként emlitettem - tudatosan elsorvasztotta. Az épitészeti feladatokat a Budai Kamarai Felügyelőségnél 1738-tól 1743-ig egy HRUBY nevü ács- és kőmüves mester, az ő halálát követően pedig, 1743-tól, HOCHEDER ácsmester látta el (76). Ez az intézkedés a hivatal tekintélyének valóban erős csorbitását jelentette, ami illetményükben is kifejezésre jutott. Pontosan harmadát kapták PRATI fizetésének: évi 200 forintot.

A PRATI halálát követő, negyed századig tartó, átmeneti időszakot minden tekintetben bizonyos kettősség jellemezte. Ami az épitészetet illeti, csupán néhány épületet javitgattak, megtoldottak, vagy a meglévők kiegészitésére helyenként (a kincstári uradalmakban, a sóbányáknál stb.) raktárakat és kisebb hivatali épületeket emeltek. Ezeket a feladatokat kőmivesek, ácsmesterek és pallérok is eltudták látni. A bécsi fődirekció nem sokat törődött azzal, hogy ezek az emberek a helyesirást nem ismerték; az azonban bizonyos, hogy a maguk szakmájában kiválóan járatosak voltak, és szebbnél szebb tervrajzokat készitettek.

A kincstári uradalmak belterjes müvelésében egészen másféle kivánalmakat támasztottak a mérnökökkel szemben. Az Eszterházyak, Festeticsek, Grassalkovichok saját birtokaik müvelésében a nyugati államokban nemrég bevezetett korszerü elveket fokozatosan alkalmazták (77): a birtokukat boritó mocsarakat lecsapolták; utakat épitettek, vagy a meglévőket javittatták; bevezették az üzemi tervek sze-

Mikoviny Sámuel arcképe
(Zeller Sebestyén metszetének nagyitása)

rinti gazdálkodást, stb. Mindezekhez, hogy a birtokok átnézeti és részletes térképei elkészülhessenek, mérnökökre volt szükség. Mivel pedig ilyen feladatkörre a Magyar Kamaránál és az alája rendelt budai kamarai kerületben rendes státus-hely nem volt, a bécsi Udvari Kamaránál rendszeresitettek e g y e t l e n állományhelyet, és azt legelsőként MIKOVINY Sámuellel töltötték be (71).

Az a körülmény, hogy MIKOVINY a bécsi Udvari Kamara státusában az e g y e t l e n mérnök volt, egész életét meghatározta. Az Udvar és a mai hadügyminisztériumnak megfelelő hatáskörrel rendelkező Hofkriegsrat (Udvari Haditanács) tagjai, akik nagyon jól ismerték MIKOVINY nagyszerü felkészültségét és sokoldalu képességeit, azért, hogy a katonai jellegü munkálatokban ne polgári személyként vegyen részt, kamarai mérnöki tisztének érintetlenül hagyásával kinevezték a császári hadsereg őrnagyává. Ebből a kettős tisztségéből magyarázható és érthető meg számos megbizatása, ami egyben szinte elviselhetetlen tulterheltséget jelentett számára.

Párhuzamos és állandó jellegü kettős tisztségének számos okmányszerü bizonyitéka maradt fenn. Közülük e helyütt csak néhány, 1735 és 1750 között keletkezett térképének és egy-két okmánynak aláirását, illetve szöveg-részletét ismertetjük.

1737-ben készült például Karkóc környéki térképe (78). Ennek felirata (79) az alábbi:

"MAPPA VIARUM KARKOTZIENSIUM Sumptibus Aerarii Regii A[nno] 1737. reparatarum, Situm Statumque repraesentans Opus dirigente, et designante Sam.[uelis] Mikoviny S.[ui] C.[aesaris] M.[aiestatis] Aulico-Camerali Geom.[etra] et Architect.[o] m[anu] p[ropria]."

Eszerint a bécsi Udvari Kamara MIKOVINYt épitészi és földméröi, térképszerkesztői minőségben alkalmazta. De mennyivel mást mond a tiz évvel később, a tatai Nagy-tónak és a Cseke-tónak szabályozásával és a tatai mocsarak lecsapolásával kapcsolatban 1746/47-ben végrehajtott müvéről készitett térképének (80) felirata:

"S.[amuel] Mikoviny Ing.[enieur] Oberst W[acht] M[eister] und Camer.[alis] Geom.[etra]"

Özvegye pedig, 1750-ben a bécsi Udvari Kamarához intézett, segély iránti kérelmét (81) igy irja alá:

"Anna Regina gebohrene Gillin Weil: Samuel Mikoviny gewesten Kay[serl]. und Königl. Geometrae in der Hungarischen Berg-Städten, wie auch Ingenieur - Obrist Wachmeisters hinterlassene Wittib"

C.F.Graf KÖNIGSEGG ERPS selmeci főkamaragróf, a MIKOVINY halála alkalmával (1750) időszerüvé vált kérdésekről szóló levelezésében (82) az elhunytat "Bergstädterische Geometra Mikovini"-ként emliti.

Végül ESZTERHÁZY József gróf, mint az 1744/45. évi magyar nemesi fölkelő hadsereg parancsnoka abban, a MIKOVINY számára kiállitott, latin nyelvü bizonyitványban (83), amelyben az ő katonai szolgálatát igazolja, MIKOVINY Sámuelt "Montanisticus Cameralis Geometra et Architectus"-ként emliti.

Nem lehet tehát kétségünk afelől, hogy MIKOVINY Sámuel - valószinüen 1729-től kezdődően, (az időpont megállapitása még további kutatást igényel) - a bécsi Udvari Kamara épitésze és mérnöke, illetőleg 1735-től ugyanannak bányamérnöke volt; ez állása mellett

azonban a hadseregben harmérnök-őrnagyi, illetve később alezredesi ranggal is rendelkezett.

Két körülmény játszott közre abban, hogy MIKOVINYt bizták meg a selmeci bányatisztképző intézet megszervezésével. Elsősorban az, hogy a bányaügy a kamarához tartozott, és ő volt a kamarának e g y e t l e n mérnöke.

Hasonlóképpen történt több más esetben is. A budai királyi vár átépitéséről volt szó? Rábizták a feladatot az e g y e t l e n kamarai épitészre: MIKOVINYre. 1742-ben tartani kellett attól, hogy ellenséges betörés sujthatja az északi bányavárosokat is. MIKOVINYt, mint a kamara állományában lévő, e g y e t l e n hadmérnök-szakértőt bizták meg a féltett városok bejárásával és megfelelő védelmi terv elkészitésével. Teszik ezt annál inkább, mivel ő egyben kinevezett tagja a tényleges törzstiszti állománynak. Ez az eset 1744-ben megismétlődött. Akkor ÉNy felől kellett védeni a határokat. MIKOVINYt kiküldték, hogy helyszini bejárások alapján készitsen terveket a sziléziai és a morvaországi határszakaszokon átvezető szorosok elzárására és védelmére.

Még érdekesebb és fontosabb az a körülmény, amelyre - a fentiekkel együtt - TÁRCZY-HORNOCH A. irányitotta a figyelmet (10). MIKOVINY, egy 1747 körüli, keltezetlen kérvényében leirja: 1744 juniusában Bécsből Pozsonyba küldték, hogy ott a Budai Kamarai Administratio illetékeseivel is tárgyaljon egy, a Dunát a Tiszával összekötő, létesitendő csatorna épitéséről. Ennek az elgondolásnak részletei - térképi dokumentumok formájában - éppen az Akadémiai Könyvtár tulajdonában lévő térképekkel kapcsolatban kerültek elő; ezért e fontos tudomány- és technikatörténeti kérdést alább részletesebben tárgyalom.

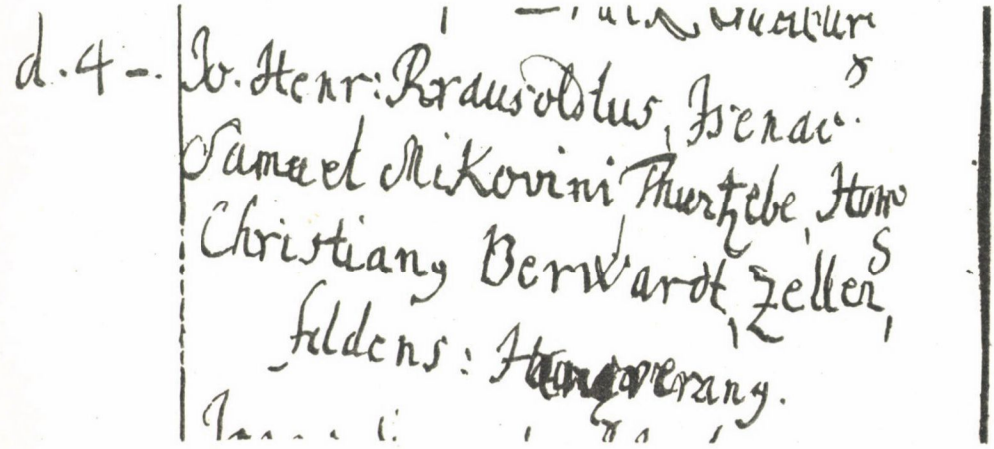
d. 4 -. Jo. Henr: Krausoldus, Isenac.
Samuel Mikovini Thurtzebe, Hom
Christiany Berwardt, Zeller,
fildens: Hungverany.

Bejegyzés 1723. okt. 4-én a jénai egyetem anyakönyvébe Mikoviny Sámuelről, "Thurtzebe" község problematikus nevével

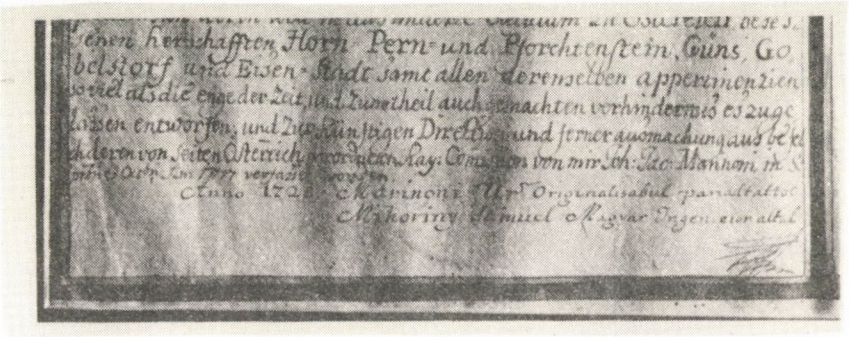

Mikoviny Sámuel záradéka
a Marinoni-féle térképen
(Tárczy-Hornoch A. nyomán)

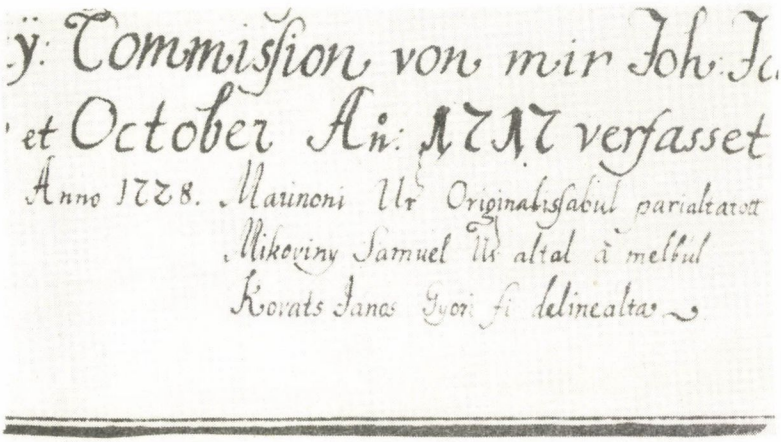

Kováts János mérnök záradéka a
Marinoni-Mikoviny-féle térkép
másolatán

MIKOVINY MEGYEI TÉRKÉPEI

MIKOVINY kortársai, - akik talán nem is ismerték a hires tudósnak egyéb nagyszerü alkotásait, és még nem tudták felmérni a selmeci akadémia létrehozásával kapcsolatos érdemeit, a folyók szabályozása és viztározók létesitése körüli munkásságát pedig egyes főuraknak teljesitett magántevékenységként tartották számon - mindnyájan egyetértettek abban, hogy MIKOVINY a megyei térképek szerkesztésével és kiadásával óriási szolgálatot tett nemzetének és nemzedékének.

A 18. század elején a közkézen forgó és a hivatalos használatra szánt tömérdek rossz térkép között, mindössze három olyan térképe volt hazánknak, amely az ország területét fő vonásaiban földrajzilag helyesen ábrázolta.Egyik volt LÁZÁR deáknak az 1528. évi, ingolstadti kiadásu térképe (84). Ez a térkép számos kiadást ért meg. A legutolsó - tudtunkkal - szintén Ingolstadtban, 1588-ban jelent meg. Miként ismeretes, e térkép vizrajza kitünő; ennélfogva a vizrajzi keretbe behelyezett városok és hegyek is többé-kevésbé a helyükön vannak. A térkép ezernél több helynevet tartalmaz, ami ebben a korban szinte páratlan jelenség (84/a-b).

A másik kartográfiai mü, amely a 18. század emberének ebbeli igényeit volt hivatott kielégiteni: HEVENESI Gábor "Atlas Parvus Hungariae" cimü kéziatlasza, amelynek azonban - vászonra ragasztott formában - volt egy falitérképszerü kiadása is. Ez az 1689-ben megjelent, 40 térképlapot tartalmazó atlasz már valóban nagy haladást jelentett a 150 évvel korábbi LÁZÁR-féle térképhez képest. Több mint 2600 helynevet tartalmaz és ezek földrajzi helyzete a minden lapon megtalálható fokbeosztással volt leolvasható. A HEVENESI-féle "Atlas Parvus Hungariae" sem hibátlan munka. Értékét FALLENBÜCHL Zoltán részletesen elemezte (85), igy erre itt fölösleges kitérnem. E térképnek gyakorlati szempontból legnagyobb baja az volt, hogy tulságosan kevés példányban jelent meg, s igy nem terjedhetett el. Kifogásolható lenne továbbá az is, hogy a mü 140 x 113 mm tükörnagyságu térképlapjai kicsinyek. Ezek is egyszer hajtottak, tehát a könyvecske tulajdonképpen zsebatlasz. Ennek ellenére 1750 körül - a bejegyzésekből megállapithatóan, egyéb hiján - még mindig ezt használták.

A harmadik, HEVENESI térképét mind tartalmi gazdagságban, mind a térképrajz megbizhatóságában messze felülmuló kartográfiai alkotás: Johann Christoph MÜLLERnek a 18. század elején készült Magyarország térképe volt (86). Ez a térkép lényegesen jobb volt minden

addigi térképnél, de az osztrák vezérkar igényeit csupán áttekintő jellege miatt ez sem elégitette ki. Uj felmérésen alapuló térképekre volt szükség; ezek elkészitésével MIKOVINY Sámuelt bizták meg. Itt emlékeztetek arra, hogy a 18. századi vármegyék nagyobb része sem földrajzi kiterjedésben, sem közigazgatási (közjogi) állagában nem volt azonos a mai megyékkel. Éppen ezért a szövegben a 18. századi megyéket - megkülönböztetésül a mai állapottól - akkori hivatalos megnevezésükhöz hiven "vármegyék"-nek nevezem.

A szorosabb értelemben vett Magyarországnak a Királyhágón inneni részéhez, - ide értve a Partiumot is - 1848-ig 49 vármegye, 5 szabad kerület és 44 szabad királyi város tartozott. (Nem emlitem itt az országgyülésen nem képviselt kerületeket, nemesi székeket, stb., mivel ezeket térképileg MIKOVINY sem különitette el.) Részletesen EDELÉNYI-SZABÓ (181) és NÉMETHY (182) foglalkozott az ország közigazgatási és közjogi területi egységei változásának kérdésével, ezért e problémák tüzetesebb taglalására e helyütt nincsen szükség.

Csupán a jobb eligazodás kedvéért emlitem meg, hogy a 18. században az ország területe közjogilag négy kerületre, két ugynevezett "szabad kerület"-re és a Partiumra oszlott. Ez a beosztás II. József császárnak egy 1785. évi rendeletén alapul.

Hazánknak a 18. század végi közigazgatási és közjogi beosztása tehát a század végén a következő volt.

Vármegyék	Sz. kir. városok	MIKOVINY térképezte?
	a/ Dunáninneni kerület	
1. Árva	-	igen
2. Trencsén	Trencsén	igen
3. Nyitra	Szakolca	igen
4. Pozsony	Bazin, Modor, Nagyszombat, Pozsony, Szentgyörgy	igen
5. Bars	Körmöcbánya, Ujbánya	igen
6. Turóc	-	igen
7. Liptó	-	igen
8. Zólyom	Besztercebánya, Breznóbánya, Korpona, Libetbánya, Zólyom	igen
9. Hont	Bakabánya, Bélabánya, Selmecbánya	igen

	Vármegyék	Sz. kir. városok	MIKOVINY térképezte?
10.	Nógrád	-	igen
11.	Esztergom	Esztergom	igen
12.	Pest-Pilis-Solt	Buda, Pest	igen
13.	Bács-Bodrog	Baja, Szabadka, Ujvidék, Zombor	igen
		b/ Dunántuli kerület	
14.	Baranya	Pécs	igen
15.	Somogy	-	igen
16.	Zala	-	nem(?)
17.	Vas	Kőszeg	igen
18.	Sopron	Kismarton, Ruszt, Sopron	igen
19.	Moson	-	igen
20.	Győr	Győr	igen
21.	Komárom	Komárom	igen
22.	Veszprém	-	igen
23.	Fejér	Székesfehérvár	igen
24.	Tolna	-	igen
		c/ Tiszáninneni kerület	
25.	Heves	-	nem
25/a.	Külsőszolnok	-	igen
26.	Gömör-Kishont	-	igen
27.	Szepes	Késmárk, Lőcse	igen
28.	Sáros	Bártfa, Eperjes, Kisszeben	igen
29.	Abauj	Kassa	igen
30.	Torna	-	igen
31.	Borsod	-	igen
32.	Zemplén	-	igen
33.	Ung	-	igen
34.	Bereg	-	igen

	Vármegyék	Sz. kir. városok	MIKOVINY térképezte?
		d/ Tiszántuli kerület	
35.	Máramaros	-	igen
36.	Ugocsa	-	igen
37.	Szatmár	Felsőbánya, Nagybánya, Szatmár	igen
38.	Szabolcs	-	igen
39.	Bihar	Debrecen	igen
40.	Békés	-	igen
41.	Csongrád	Szeged	igen
42.	Csanád	-	igen
43.	Arad	Arad	igen
44.	Torontál (Temesi bánság)	-	igen
45.	Temes (Temesi bánság)	Temesvár	igen
46.	Krassó (Temesi bánság)	-	igen
		e/ Szabad kerületek	
47.	Jász-Kun kerület	-	igen
48.	Hajdu kerület	-	nem
		f/ Partium	
49.	Kővárvidék	-	igen
50.	Középszolnok	Zilah	nem
51.	Kraszna	-	igen
52.	Zaránd	-	igen

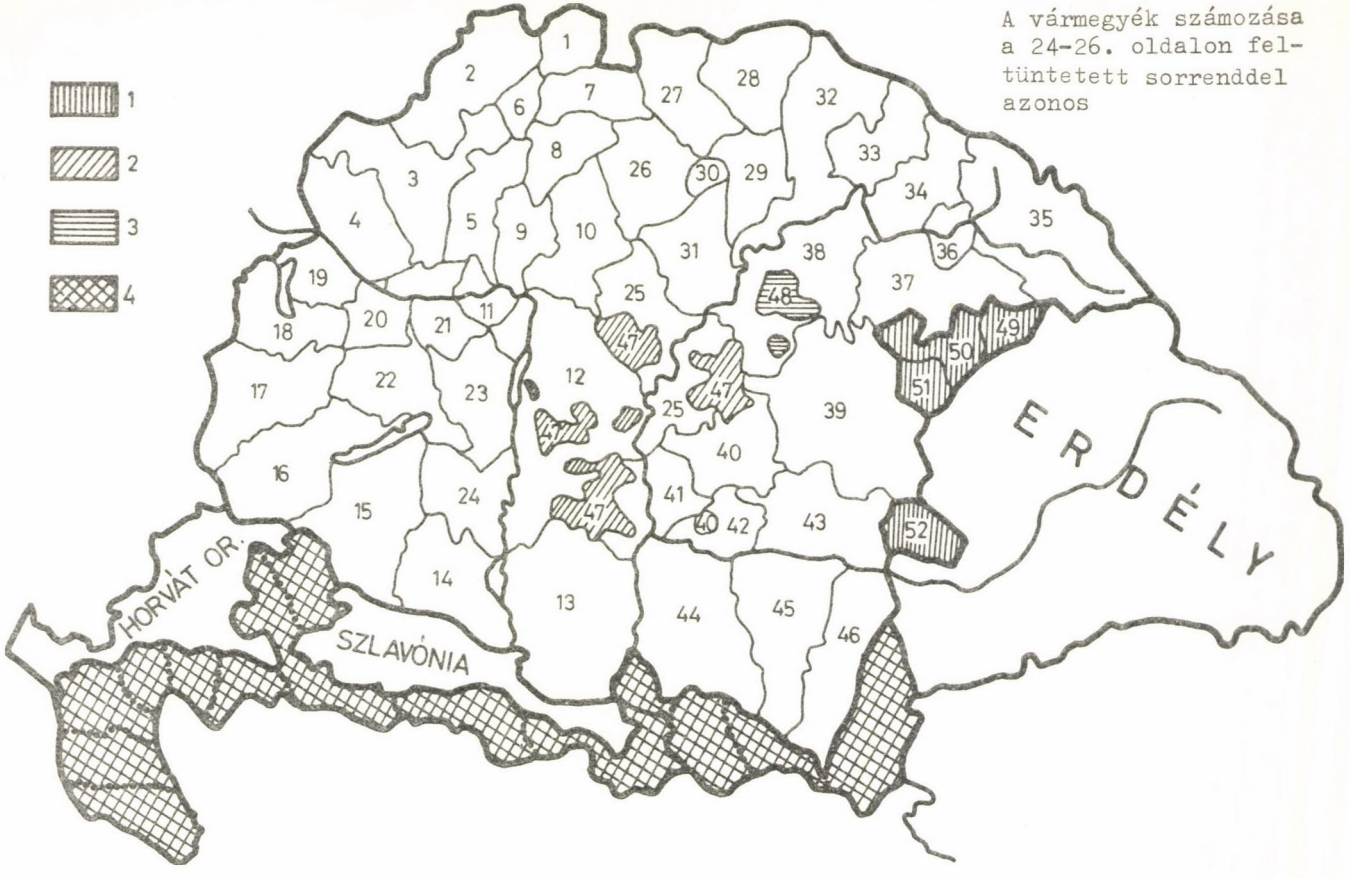

Magyarország területének közigazgatási beosztása a 18. század első felében

Jelek: 1. Partium; 2. Jászkun kerületek; 3. Hajdu-városok; 4. Határőr-kerületek

Mikoviny megyei térképeinek készülte idejében az 1723. évi 31. törvénycikk szerint azonban Magyarországnak csupán 47 vármegyéje és két "szabad" kerülete volt, Középszolnok és Kraszna megye, valamint Krassó, Temes és Torontál vármegye is ekkor átmenetileg Erdélyhez tartozott. Az utóbbi hármat csak 1779-ben csatolták vissza az anyaországhoz (181).

Felsorolásunkból látható, hogy a Dunáninneni kerület vármegyéinek térképeit MIKOVINY hiánytalanul elkészitette; a Dunántuli kerület vármegyéi közül csak Zala térképét nem találjuk. A Tiszáninneni kerület vármegyéi közül csakis Heves-vármegye térképe hiányzik, ami talán kapcsolatos azzal, hogy a Partiumhoz tartozó Középszolnok térképe sem készült el. Ez utóbbira magyarázat lehet az, hogy ez a vármegye III. Károly idejében (meghalt 1740-ben) Erdélyhez tartozott, s MIKOVINY megbizatása Erdélyre nem vonatkozott. A "szabad" kerületek közül a Hajdu kerület mappája nem készült el.

Ugy tünik tehát, hogy MIKOVINY a Partiumot alkotó négy vármegye térképe közül Zaránd megyéé mellett Kraszna és a Kővárvidék mappáját is elkészitette, bár az utóbbiak részletes kidolgozására nem került sor. Középszolnok térképe azonban - feltehetően - még vázlatosan sem készült el. Hogy miért, nem tudjuk. Talán megvolt már a határozat e vármegye megszüntetésére, felosztására és a szomszédos magyarországi vármegyék területéhez való csatolására.

A Hajdu kerület térképezésének elmaradását esetleg a Hajdu-városok különleges közjogi státusa, illetőleg az erre alapozott ellenállása (?) magyarázza. Ez a terület olyan szervesen, olyan tökéletesen beépült Szabolcs vármegye belsejébe, hogy egy átfogó geodéziai s topográfiai felvétel során ki sem lett volna hagyható. Sulyos ok kényszerithette MIKOVINYt arra, hogy ezzel a területtel ne foglalkozzék.

Ami Zala vármegye térképét illeti, hiszem, hogy MIKOVINY legalább vázlatosan - azt is elkészitette. Mégis, a legszorgosabb utánjárás ellenére sem található. Esetleg azért, mivel a térkép vagy nem a legilletékesebb kezekben van, vagy a háborus események során elpusztult.

Bizonyosra vehető ugyanis, hogy az vagy a keszthelyi Festeticskönyvtár, vagy a zalaegerszegi Zala-megyei Levéltár tulajdona lehetett. Ha a Festeticsek tulajdona volt, a mai Helikon könyv- és levéltár kifosztásakor esetleg valamelyik helytörténeti gyüjtemény (iskolai "muzeum"?) birtokába jutott. Lehetséges, hogy valamelyik körzeti muzeum gyüjteményét gyarapitja. Amennyiben azonban a Zalamegyei Levéltárba került, esetleg még ma is az egykoru iratok közt lappang. Annak idején ugyanis a bécsi Udvari Kamara ugy rendelkezett, hogy MIKOVINY megyei térképeit - a vázlatok elkészülte után - a megyei mérnökök vizsgálják felül, javitsák ki és ugy küldjék vissza. Feltehető az is, hogy a térkép visszaküldése elmaradt.

A MEGYEI TÉRKÉPEK KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE 1731-IG

A jó térképek hiánya késztette BÉL Mátyást arra, hogy vármegyék szerint megirt nagy földrajzi müvéhez a megyék rézmetszetü térképeit csatolja. A nagy mü (86) első kötete 1735-ben jelent meg. Pozsony-megyét tárgyalja, s ennek MIKOVINY szerkesztette térképét tartalmazza. A II. kötet 1736-ban Turóc, Zólyom és Liptó, a III..kötet 1738-ban Pest, Pilis és Solt-, a IV. kötet 1742-ben Nógrád, Hont, Bars és Nyitra-, végül az V. kötet első fele 1745-ben Mosonvármegye leirásával és térképével jelent meg (87).

A térképeket Ábrahám KALTSCHMIED augsburgi (1707. évi) születésü mérnökkari tiszt metszette rézbe. Hogy hol tanulta a rézmetszést, nem tudjuk. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy mielőtt 1735-ben Pozsonyban letelepedett volna, karintiai, krajnai és magyarországi erőditmények épitését vezette (12; 28. p.). Nem érdektelen észrevétel, bár ez ideig soha, senki sem tette szóvá az irodalomban, hogy KALTSCHMIED csakis MIKOVINY térképeit és látképeit metszette rézbe. Semmiféle más munkája sem ismeretes, leszámitva azt a diszes cimlapot, amelyet BÉL Mátyás: "Notitia Hungariae novae..." cimü hatalmas munkájának I. kötetéhez (88) készitett. Ebből a körülményből következik, hogy BÉL Mátyás készülőben lévő nagy müvét az uralkodó: III. Károly is olyan hézagpótlónak és szükségesnek itélte, hogy a bécsi Udvari Kamarán és a Pozsony-megye alispáni hivatalán keresztül már 1728-ban utasitotta MIKOVINYt a BÉL-féle kiadványhoz szükséges megyei térképek elkészitésére.

Abból, hogy MIKOVINY már a következő évben a bécsi Udvari Kamara állományába került, majd egészen rövidesen őrnagyi rangot is kapott, arra következtethetünk, hogy a megyei térképek elkészitése annyi munkát jelentett számára, hogy a Pozsony-megyei hites mérnöki állását emiatt kellett otthagynia.

Hasonlóképpen oldották meg a térképek rézbe metszésének kérdését is. A tényleges katonatiszt KALTSCHMIEDet azzal a paranccsal rendelték Pozsonyba, hogy MIKOVINY térképeinek rézbe metszett nyomólemezeit készitse el.E rendelkezéssel nem BÉLnek, hanem a Hofkriegsratnak kivántak elsősorban segitségére lenni. A nyomólemezekről ugyanis térképlevonatok készültek a vezérkar számára.

Megfigyelhető: minél inkább kiteljesedett és tökéletesedett a haditechnika és a hadseregek gyors mozgatásának lehetősége, annál inkább váltak elengedhetetlenül szükségessé a nagy területeket átfogó, megbizható, jó térképek. HEVENESI atlasza 1689-ben hagyta el a sajtót, és 20 év mulva, 1709-ben már megjelent Johann Christoph MÜLLER "Mappa Regni Hungariae" cimü térképe. MÜLLER 1701-ben fogalmazta meg első izben ezt a térképet; 1706-ben átdolgozta és kiegészitette azt. Végre 1709-ben megjelent 1" = 2 földr. mfd, azaz 1:562,800 méretarányban (13). Az ország déli részén a felszabaditó háboruk a török ellen még javában folytak, északon pedig THÖKÖLY, majd RÁKÓCZI kurucai ellen kellett a császári csapatoknak harcolniuk. A részletes térképekre tehát valóban nagy szükség volt.J.Chr. MÜLLER terjedelmes (156 x 118 cm) mappája 4456 helységnevet tartal-

maz; majdnem kétszeresét, mint a HEVENESI-féle atlasz (86). Pontosabb is amannál. Hadvezetési szempontból mégis sok hiányossága volt ennek a térképnek is. Fölöttébb hiányos a vizrajza, és halmocskás megoldásu domborzata sem ábrázolja megfelelően az összefüggő hegyvonulatokat, s általában a térszini formákat.

A hadvezetőség pontossági kivánalmai eléggé jól megfeleltek BÉL Mátyás elgondolásainak is. MIKOVINY ennek megfelelően tervezte meg és hajtotta végre térképező munkálatait. Mindenekelőtt összegyüjtötték számára a Kárpát-medence térségéről rendelkezésre álló legjobb térképeket. Megdöbbenve kellett tapasztalnia, hogy még a legkiválóbbnak tartott kartográfiai forrásanyag is tele van helymeghatározási és helynévirási hibákkal. Rövidesen rájött, hogy mindent ujra kell kezdenie. Szorgosan tanulmányozta BÉLnek 1723-ban Nürnbergben megjelent "Prodomus"-át, melyben Szepes-vármegye térképe még nem az ő feldolgozásában jelent meg. Ebben a térképben is számos hibát talált. Megállapodott tehát BÉLlel abban, eszközölje ki az uralkodónál, hogy a térképek készitését hivatalos leiratban támogassák.

A leiratot meg sem várva, már 1728-ban megkezdte csillagászati helymeghatározásait. Tudományos munkálkodásának tervét irásban is rögziti. Ez a gondos tanulmány 1729-1730 táján készülhetett, de csak 1732-ben jelentette meg Pozsonyban. A mindössze 24 oldalas füzet, amelyet az irodalom "Epistola de Methodo Concinnandarum Mapparum..." cimen tart számon (89), a térképkészités ma is korszerünek ismert alapelveit tartalmazza. Ebben megállapitja, hogy a térképeket négyféle, éspedig: asztronómiai, geometriai (=trigonometriai), mágneses és vizrajzi alapra (keretbe) kell helyezni. Az elsőn azt érti, hogy kellő számu csillagászati helymeghatározást kell végezni; ennek eszközei a kvadráns, a távcső, a dioptra, és a limbus, másodpercekre éles fokbeosztással. Megemliti, hogy csillagászati helymeghatározásokat végzett Pozsony, Besztercebánya, Nagykároly, Jászberény, Kecskemét, Szeged, Buda és Pest, Bátorkeszi és Rácszentmiklós határában. Ezek egyikének-másikának a párizsi délkörtől való távolságát is megadja.

A geometriai (=trigonometriai) alap (keret) létesitésével kapcsolatban leirja a korszerü háromszögelés alapelveit. Mindenekelőtt ki kell választani erre a célra - irja - a megfelelő alappontokat. Ezek legcélszerübben hegycsucsok, várak-, városok- és falusi templomok tornyai lehetnek. A háromszögelést szögmérő müszerrel kell végezni.

MIKOVINY tisztában volt a mágneses deklináció lényegével. Ezért figyelmeztet, hogy a mágnestü használatát sem szabad mellőzni. Pozsonyban - irja - a mágneses elhajlás mértéke az É iránytól kelet felé 12° 30'. Módunkban áll ellenőrizni e meghatározás megbizhatóságát. BARTA György a földmágneses térerősség magyarországi évszázados változásairól irott munkájában (90) a keleti mágneses elhajlást Budapesten 1696-ban kereken -10° 00'-nek, 1792-ben -16° 06'-nek, 1848-ban pedig -12° 26'-nek adja meg. Ebből a három adatból az 1732. évi értéket számitással δ = -12° 20'-nek nyerjük. MIKOVINY az 1732. évi pozsonyi deklináció értékét tehát meglepő pontossággal állapitotta meg.

SAMVELIS MIKOVINI

Nob. Hungari,

EPISTOLA,

DE

Methodo Concinnandarum

Mapparum Hungariæ,

Topographicarum,

AD

VIRVM CLARISSIMVM

MATTHIAM BELIVM

Regiæ, Scientiarum Societatis Berolinensis, Socium.

POSONII,

Typis Joannis Pauli Royer.

Mikoviny Sámuel hires "EPISTOLA"-jának cimlapja

Ami a vizrajzi alapot vagyis a vizhálózat rajzát illeti, arról azt irja, hogy a folyómedrek vonalát mágnestüvel (pyxis magnetica) kell felvenni, és a meridiánvonalaktól szögfelrakóval kell a térképre vinni.

Mindez nagyon értelmes, helyes és okos megállapitás; a maga korában korszakalkotó volt (3). Még fokozza a tanulmány értékét, amikor leirja, hogy a pozsonyi vár egyik tornyán keresztül kijelölte a kezdőmeridiánt. Meghatározását nagy körültekintéssel végezte el. A város határán belül, a hegyek lábánál elterülő sikon alapvonalat jelölt ki, ennek hosszát bázisméréssel állapitotta meg, majd szabályos alapvonalfejlesztő háromszöghálózatot létesitett. Háromszögméréseit mágneses mérésekkel ellenőrizte. A kezdőmeridián meghatározásánál a földrajzi hosszuságkülönbséget a párizsi, nürnbergi, bonni, berlini, bécsi és pulkovói csillagdák adatainak egybevetésével állapitotta meg.

Ezt követően, amilyen nagy elismeréssel emliti "Monitio"-jában (91) PICARD, CASSINI, NORDWOOD és SNELLIUS munkáit, olyan szigoru szavakkal birálja korának felületesen készitett, használhatatlan térképeit. Igéri, hogy ő nagy gonddal és alapossággal végzi - már csak nemzeti becsületből is - munkáját: "Proinde, coepi adtentius cogitare, ut elaborarem quidpiam, quod neque vulgare esset, neque indecorum HUNGARIAE"..., vagyis azért, hogy ne legyen méltatlan Magyarországhoz az, amit alkot. Ezzel óhajtja bebizonyitani, mennyire tévednek azok, akik azt hiszik, hogy ezzel a feladattal magyar ember nem tud megbirkózni. ("Sunt...haud pauci, qui impeditum opus crederunt, et Hungaro homini propemodum inexsuperabile [esse]." (89; 5-7.p.).

MIKOVINY "Epistolá"-ja nemcsak a magyar térképekről mond itéletet, hanem általában korának minden térképmüvéről. Az irás kemény hangja idehaza nem váltott ki ellenérzést, (igaz: lelkesedést sem), de külföldről csakhamar megjött az elismerés: a berlini tudományos akadémia elődje, a Porosz Királyi Tudományos Társaság, a szerzőt másfél éven belül tagjai sorába választotta (7; 69.p.).

Miközben MIKOVINY eszmeileg megtervezi munkáját, és lerakja a korszerü országos térképezés elvi alapjait, üres óráiban J.Chr. MÜLLER 1709. évi térképét javitgatja. Erre az uralkodó kifejezett óhaja is ösztönözte, de BÉL Mátyásnak is szüksége volt müve megirásához egy átmenetileg használható térképre. E célra a MIKOVINY által javitgatott MÜLLER-féle térkép megfelelt. A kijavitott kéziratos példányt nem ismerjük, azonban ismeretes MOLL Bernátnak a pozsonyi ág.evangélikus egyházközség tulajdonában lévő, erre vonatkozó kéziratos feljegyzése (5; 155. p.). Ebből az 1750-ben készült MOLL-féle Atlas Hungaricus megtalálója, MILLEKER Rezső, a MÜLLER-féle térképre vonatkozóan az alábbi részletet közli (92; 86. p.).

"Es ist bisher die grösste und besste Karte von Ungarn gewesen, jedoch hat der um sein Vaterland ungemein verdiente und gründlich gelehrte Herr Mathias BÉL, viel an derselben anzusetzen, deswegen es zu wünschen ist, dass der berühmte Herr MIKOVINI mit baldiger Publizierung der Ungarischer Generalkarte die Liebhaber vergnügen möge". - "Mikovini hat die Müllerische Karte fleissig verbessert und sie dem Pressburgischen Herrn SZÁSZKY zum Gebrauche mitgetheilet

wird. BÉLii Praef[atio] zu derselben Intod.[lich] in Geographien die 1748 in 8-vo[octavo] zu Pressburg herausgekommen ist. Da aber Herr BÉL 1749 und Herr MIKOVINI 1750 verstorben; so muss ein anderer Gelehrter und sein Vaterland liebender Ungar um diese Arbeit übernehmen."

MOLL Bernátnak fentebbi feljegyzése is azt bizonyitja, hogy MIKOVINY igen nagy szorgalommal készült fel a megyei térképsorozat elkészitésére. Olyan feladat volt ez számára, mint jól félszázaddal később LIPSZKY Jánosnak a 19. század első évtizedében megjelent első, valóban jó Magyarország-térkép elkészitése (93; 94/a). MIKOVINY azonban müvét - sajnos - nem fejezhette be, mert 1750-ben a Vág-folyó szabályozási munkálatai közben megbetegedett és március 23-án Trencsénben meghalt (94).

Nehéz lenne megállapitani, hány vármegye térképével készült el 1730-ig, de feltétlenül bizonyosak vagyunk abban, hogy legelsőnek Pozsony-megye térképét nyujthatta át BÉLnek. Ez jelent meg a Geographia I. kötetében. Nem valami lokálpatriota érzelemből fakadóan, hanem a megye és a város közigazgatásilag kivételezett helyzetének folyományaként. Valószinü, hogy Turóc és Zólyom azért került rövidesen sorra, mert a MIKOVINY család e megyékben volt honos. E néhány megye térképének elkészitése meggyőzte az alig harminc éves MIKOVINYt arról, hogy a maga erejéből még BÉL Mátyás erkölcsi támogatásával sem megy sokra. Szüksége volt a bécsi kamara hivatalos közbelépésére is. Mivel 1729 óta MIKOVINY már a kamara mérnöke volt, meg tudta győzni feletteseit ennek szükségességéről. Igy került sor 1731. november 12-én egy körrendelet kiadására. Ebben a magyar helytartótanács a törvényhatóságok, azaz a megyék vezetőinek figyelmébe és jóindulatába ajánlja MIKOVINY térképkészitői munkásságát. A körrendeletet PÁLFFY Miklós gróf (1657-1732), Pozsony vármegye örökös főispánja, 1714 óta az ország nádora és 1723 óta a helytartótanács és a hétszemélyes királyi tábla elnöke irta alá. A körrendelet levéltárainkban bizonyára több példányban is fennmaradt. E helyütt a kassai városi levéltárban fellelt példány alapján ismertetjük annak eredeti, teljes szövegét (95). Forrásunk levéltári jelzete: 16091 sz.

CIMZÉS: "Prudentibus ac circumspectis N.N. indici primario, consuli caeterisque senatoribus ac iuratis civibus, toti denique communitati liberae Regiaeque civitatis Cassoviensis nobis honorandis ex offo Cassoviae."

SZÖVEG: "Illustrissimi,reverendissimi,spectabiles ac magnifici, perillustres item ac generosi domini nobis observandissimi. Quandoquidem ad demissam Samuelis MIKOVINY geometrae suae caesareae et regiae Maiestati in eo factum repraesentationem et instantim, qualiter nimirum idem circa regnum istud Hungariae ab aliis utpote eruditis et benigna suae Maiestatis sacratissimae annuentia historice describi et regionatim figurari coeptum, se ad peragendam eatemus destinationem suam accingere praedictique regni huius comitatus geographicae delineare erroresque demum in mappis

observatos emendare in animo constituerit pro eatenus extradandis sibi benignis salvi passus suae Maiestatis sacratissimae literis humillime instando Sua sacratissima caesarea et regia Maiestas eidem non solum petitas salvi passus literas benigne concessisset, verum etiam consilio huic suo locumtenentiali regio, quatenus praerepetitum geographicae regni huius delineationis negotium per memoratum geometram perficiendum universis comitatibus ad notitiam det et ut eidem omnimode assistant, iisdem intimet clementer, comittere dignata esset. Hinc idem hocce consilium locumtenentiale regium dum praemissam clementem suae Maiestatis sacratissimae dispositionem et mandatum praetitulatis dominationibus vestris notitiae daret, simul id etiam quatenus antelato geometrae, dum ad gremium comitatus hujusce praemissa in materia pertingerit omnimode assistant per praesentes praetitulatis dominationibus vestris intimandum esse duxit. Datum ex consilio regio locumtenentiali Posonii die duodecima Novembris, anno millesimo septingentesimo trigesimo primo celebrato. Praetitulatarum Dominationum vestrarum ad officia paratissimi Comes Nicolaus PÁLFFY. Emericus GYURCSÁNYI."

PURGINA (30) az északi megyék levéltáraiban felkutatta a nádor, illetve a helytartótanács idézett 1731. nov. 12-i rendeletére adott válaszokat. Abauj-, Szepes és Zólyom vármegye még ugyanazon napi, Liptó- és Sáros dec. 1-i, Gömör dec. 11-i, Árva és Turóc dec. 17-i, Komárom-, Nyitra és Trencsén vármegye 1732. jan. 3. és 10. közötti keltezésü feliratai kban örömmel jelentik, hogy minden segitséget megadnak MIKOVINY Sámuelnek országos fontosságu munkájához. Az eredmény bizonyitja, hogy hasonló módon foglalt állást a többi megye vezetősége és a rendek is.

MIKOVINY terve 1731-ben még csak kezdeti stádiumában volt és egyáltalában nem lehetett tudni, hogy mikor és milyen részletességü országos térkép szerkesztésére kerülhet majd sor. De a megyék ezuttal megérezték, hogy igen nagy jelentőségü kezdeményezés történt. S amennyire a későbbiekben gátolták a II. József által sürgetett első katonai, gazdasági és vizrajzi földmérés végrehajtását, annyira egységesek voltak most a nádor által is támogatott cél: a megyei térképek megszerkesztésének és kiadásának megkönnyitésében.

A MEGYEI TÉRKÉPEK KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE 1732-TŐL 1750-IG

1728-ban nyerte el MIKOVINY első izben az uralkodó III. Károlynak kézzel fogható, bár még mindig nem teljes értékü támogatását a megyei térképek készitéséhez. 1731-ben adta ki PÁLFFY Miklós nádor fentebb közölt körrendeletét. Ez kétségtelenül nagy lendületet adott a munkának, mert ennek értelmében összegyüjtöttek MIKOVINY számára minden, a megyék területéről korábban készült térképet, és ő gondosan átvizsgálhatta azokat. A használható részleteket mérnöksegédeivel lemásoltatta, az esetleg szükséges kiegészitő méréseket, felvételeket elvégeztette, majd a különböző aránymértékü térképlapokat a saját felvételeivel azonos méretarányura szerkesztette át,

s végül valamennyit bedolgozta készülő megyetérképeinek megfelelő helyére. Igy váltak a mozaikokból dus gazdagságu, áttekintő térképek.

Ismeretes, hogy 1735-ben MIKOVINYt kiemelték addigi munkaköréből és megbizták az első bányatisztképző iskola szervezési munkálatainak végrehajtásával (96). Ez a munka őt - hihetően - teljesen lekötötte (9), és nem maradt annyi ideje, hogy továbbra is minden erejével az ország térképezésének ügyét szolgálja. Ez a körülmény pillanatnyilag nem okozott zavart, mert Pozsony, Turóc, Zólyom és Liptó megye térképei már elkészültek, legfeljebb kisebb kiegészitések megtételére volt még szükség. (Ezek a lapok jelentek meg BÉL Geográfiájának I. és II. kötetében.) A III. kötetben közreadott Pest-Pilis-Solt vármegye mappája nagyjában szintén kész lehetett, de a pótlólagos helyszini munkálatok elvégzését már többnyire FRITSCH Erik András nevü tanitványára (4) kellett biznia. Különösen sürgős, kiegészitő asztrogeodéziai meghatározások esetén pedig barátjának, KOVÁCS János geometrának segitségét is igénybe kellett vennie. Az előadottakat az Akadémia birtokában lévő eredeti kéziratos térképek és térképvázlatok rajzának modora, valamint a rajtuk található aláirások bizonyitják.

A legkorábban elkészült térképek egyike az MTA Tk Mo 1. és 2. jelü Bács-, illetve Bács és Bodrog vármegye térképe volt. A Mo 1. jelü térképet, ha az egyáltalán MIKOVINY alkotása, az egyetemről, illetve külföldi tanulmányutjáról hazatérő ifju mérnök mindjárt hazatérte után készithette. Ez - a térkép rajzi kiállitását illetően - még magán viseli kora primitiv kartográfiájának mesterségbeli jegyeit. Ennek ellenére megállapithatjuk, hogy kitünő geodéta kezéből került ki. A településeket jelölő templomok bizonytalanul megállapitható központjai közötti távolságok az igen szerencsésen megválasztott 1:72000-es (1" = 1000 b.öl) méretaránytól átlagosan mindössze 6 (hat) százalékkal térnek el, de akadnak olyan relatiók is, amelyekben az eltérés csupán +6,5, ill. -15,0 ezrelék! Ezt az eredményt annál inkább becsülnünk kell, mert ezen a 40 km hosszu és 20 km széles területen a hatalmas magasságu, sürü erdők miatt ma sincs összelátási lehetőség, az 1720-as években pedig még kevésbé lehetett. A térképen látható templomtornyok tehát csakis háromszögláncolatokkal meghatározott pontok lehetnek.

A térképen fokhálózat nincsen. Ezért csupán a térkép alapján nem dönthető el, vajon a két végpontot MIKOVINY asztrogeodéziailag meghatározta-e, vagy sem. Ismeretes azonban, hogy amikor HELL Miksa, a világhirü csillagász, Mária Terézia, parancsára összeállitotta a birodalom területén található, asztrogeodéziailag meghatározott pontok jegyzékét, a bécsi kamarai müszaki hivatalban három jól és négy hibásan meghatározott alappont földrajzi koordinátáira talált. Az előbbiek: Körmöcbánya, Baja és Szeged. Ezeket MIKOVINY határozta meg. Az alappontok közül Brassó, Nagyszeben és Belgrád, ismeretlen eredetüek; a negyedikről: Temesvárról tudjuk azonban, hogy az olasz BARCELLINI meghatározása (94). Valószinü, hogy Temes megye térképének készitése alkalmával Temesvár földrajzi helyzetét MIKOVINY is meghatározta, vagy legalábbis tervezte azt. Baja földrajzi koordinátái azonban biztosan MIKOVINYtól származnak. Ezért megállapithatjuk,

hogy az Mo 1. számu térkép erre az egyetlen csillagászatilag is meghatározott alappontra épült fel, és a térképi alappontok D felé tolódtak el.

BÉL müvének III. kötetében megjelent Bars, Hont, Nógrád és Zólyom megyei térképnek 1736 előtt készen kellett lennie, hogy a rézbemetszés és a nyomatok elkészitése idejében megtörténhessék. De 1745 körül, vagy még annak előtte már Máramaros térképének több változata, közöttük a Helytartótanács számára készitett nagyon szép kivitelü, szinezett térképe (MTA Mo.9.) is elkészült. Ha pedig ez időben már Máramaros is készen volt, akkor a többi, ma ismeretes térképlapok nagyobbrészt - legalább vázlataikban - feltehetően már szintén végleges tisztázásra és kidolgozásra kész állapotban lehettek. Ez azt jelenti, hogy MIKOVINYnek az 1727-1745 közötti években évenként legalább három-négy megyei térképet kellett metszésre kész állapotba hoznia. Ez olyan óriási teljesitmény, amelyet - különösen 1735 után - mérnöki segitség nélkül nem végezhetett el. Igaz ugyan, hogy a selmeci bányatisztképző iskola oktatási szabályzata előirta, hogy a bányamérés tanára nyaranként köteles a tanulóifjusággal terepgyakorlatokat tartani, de ezekkel a gyakorlatlan ifjakkal 4-6 hét alatt csak használhatatlan munkát végeztethetett volna. MIKOVINY meg sem kisérelte ezt az értelmetlen fáradozást. Volt azonban néhány tanitványa, mint a jónevü FRITSCH Erik András[4] és átmenetileg mások is, akiknek munkájában megbizhatott és térképrajzaikat fel is tudta használni. ZELLER Sebestyén azonban - szorosabb értelemben - nem volt MIKOVINY-tanitvány, hanem csupán rajzoló és térképeinek metszője.[5]

A MIKOVINY-FÉLE MEGYEI TÉRKÉPEK SZÁMBAVÉTELE

MIKOVINY megyei térképeiből végleges kidolgozásuk előtt több kézirati példány is készült. Ezek közül mindazokból a térképekből, amelyek BÉL földrajzi monográfiájának köteteiben is megjelentek, egy-egy példányt a rézmetsző számára készitettek. Ezek közül a csodálatos finomságu és nagyon részletes térképek közül több is megtalálható a bécsi National Bibliothek térképgyüjteményében.

Hogy hány térkép maradt MIKOVINY hagyatékában, azt még a bécsi Udvari Kamara kiküldöttei sem tudták biztosan megállapitani. TÁRCZY-HORNOCH Antal kutatásai nyomán (10) tudjuk, hogy jó másfél évvel MIKOVINY halála után, amikor Mária Terézia értesült kedvelt geometrája elhalálozásáról, utasitást adott, vizsgálják ki, nem maradtak-e az özvegynél befejezetlen térképek és az erőditmények tervrajzai. A királynő parancsára gróf KŐNIGSEGG 1751. nov. 12-i leiratában felszólitja a szepesi főkamaragrófot, vizsgálja meg ezt a kérdést, s felhatalmazza őt, tegyen igéretet az özvegynek arra, hogy nyugdijat is kaphat, ha a nála levő térképeket átadja a Kamara megbizottjának.

Franz Frh. STERNBACH főkamaragróf már nov. 18-án válaszol is a felszólitásra. Közli a királyi bányászati igazgatóság udvari kollégiumával, hogy MIKOVINY özvegye hajlandó átadni a térképeket és terveket, ha néhányat - akár eredetiben, akár másolatban -, meg-

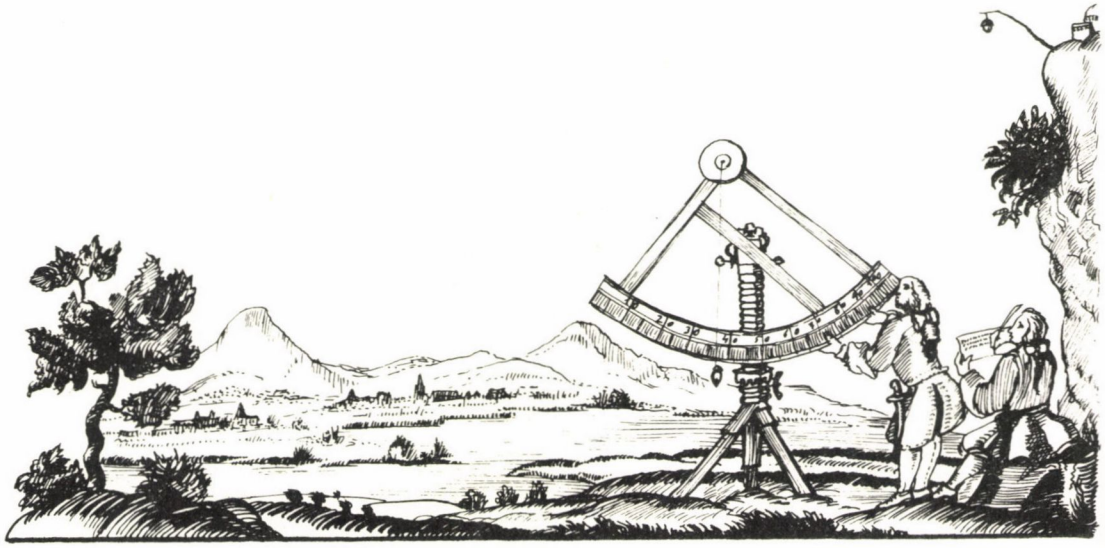

Mikoviny és segédje földrajzi helymeghatározást végez

Részlet Mikoviny térképéről

tarthat emlékül férjétől, gyermekei számára. Minden eshetőségre számitva, jegyzékbe foglalták, milyen térképeket találtak az özvegynél. A jelentés ide vonatkozó része igy hangzik:

"...Wir haben also um so ehender auf die gebettene Zuerwarthung condescendiret, als man die Vorsicht gebrauchet, dass bereiths allen deme was da ist, eine Consignation, umb davon nichts mehr unterschlagen zu können, gemacht werden, die Wir...mit nächsten Posttag gehorsamst... nachsenden werden..." (10; 20. jegyz.).

Ez a jegyzék (consignatio) ezideig - sajnos - még nem került elő, de a bécsi Hofkammerarchiv iratai között jelenleg is keressük.

E helyütt a MIKOVINY-féle hagyatéknak csakis a megyei térképeivel foglalkozunk. Az alábbiakban ezeknek ma ismeretes szétszóródott példányait foglalom módszeresen össze.

Jelenleg MIKOVINY megyei térképei közül 49-ről tudjuk, hogy legalábbis impurum-vázlatként elkészült. Erdély területével - a Partiumot kivéve - nem foglalkozott. A Partiumhoz tartozó négy megye közül háromról: Zaránd és Kraszna megyéről, valamint a Kővárvidékről csupán MIKOVINYtől maradt fenn 18. századi térkép. Egyébként ebből a gyüjteményből ez ideig mindössze négy vármegye, mégpedig: Hajdu, Heves, Középszolnok és Zala megye térképe nem került elő.

A szóban forgó térképek közül tollrajzos kivitelben elkészült, majd 1740-1743 között rézbe metszve megjelent Bars, Hont, Liptó, Pozsony, Turóc és Zólyom megyéknek, valamint Kővár környékének térképe. A metszeteket részint KOHLMANN Lipót pesti rézmetsző és litográfus, Georg David Christoph NIKOLAI bécsi rézmetsző, részint KALTSCHMIED Ábrahám augsburgi születésü, Pozsonyban dolgozó mérnök és rézmetsző készitette. A térképek diszitésére szolgáló allegorikus jelenetek és városképek metszetei tőle valók, de az utóbbiak eredetijeit szintén MIKOVINY és FRITSCH rajzolta. A városképek és a térképeket diszitő elemek közül fontosabbak:

1. Pozsony két látképe egy lapon (BÉL: Notitia Hung. Novae, Viennae, 1735-1742. I.)
2. Modor látképe (uo. II.)
3. Nagyszombat látképe (uo. II.)
4. Pozsony cimere (uo. II.)
5. Pest-Buda látképe (uo. III.)
6. Bazin látképe (külön lapon)

A térképeken található városképek:

7. Pozsony városáé Pozsony megye térképén (uo. I.)
8. Besztercebányáé Zólyom megye térképén (uo. II.)
9. Rózsahegyé Liptó megye térképén (uo. II.); továbbá
10. Szakolcáé Nyitra megye térképén (uo. III.)
11. Szlovák népviselet: Turóc megye térképén (uo. II.)
12. Körmöcbányáé a "Tabula Iconographica Plagae Lib[erae] Reg[alis] Mont[anae] Civitatis Cremniciensis" c. várostérképen (12 és 95).

Ugyanezek a térképek - Moson megye és Kővár vidéke lapjának kivételével - az "Atlas Stosch"-ba is belekerültek (5).

Mikoviny és segédje háromszögelő munka közben
Részlet Mikoviny térképéről

Többen megirták már, hogy KORABINSZKY, miként arról lexikonjában (56) maga is beszámol, MIKOVINY halála után megvásárolta annak hátrahagyott térképeit. A mondott helyen ugy nyilatkozik, hogy csak a Veszprém, Tolna, Ugocsa és Csongrád megyei, valamint a kővári térképlapokat vásárolta meg a MIKOVINY-hagyatékból. Lehetséges, hogy ezek a befejezett térképlapok még az özvegynél voltak, de egyáltalában nem bizonyos, hogy ezeket közvetlenül tőle vásárolta. A legtöbbet valószinüleg FRITSCH Erik Andrástól vette meg. Sopron, Vas, Fejér, Sáros, Borsod, Szatmár, Esztergom, Szolnok, Komárom, Győr, Szala, Baranya, Zaránd, Bács, Bodrog, Gömör, Ung és Zemplén megye lapjai MIKOVINY halálakor még nem voltak befejezett állapotban. Bizonyosra vehető, hogy ezek - mint kidolgozásra váró lapok - FRITSCH lakásán voltak. Ezeket a MIKOVINY nevét valószinüleg nem tartalmazó térképeket FRITSCH - KORABINSZKY igen világos közlése szerint - s a j á t j a k é n t adta el. Mivel e lapok egy részének egy-egy példánya megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának birtokában, megállapithatjuk, hogy ezek a térképek is MIKOVINY módszerével, az ő vetületi rendszerében, többségükben azonos méretaránnyal, és nagyrészt pozsonyi kezdőmeridiánnal készültek, tehát kétségtelenül MIKOVINY szellemi alkotásának tekintendők.

KORABINSZKY szerint Trencsén, Árva, Szabolcs, Bihar és Békés megyék térképeit "ismeretlen egyéntől" vásárolta (56). Ha ismeretlentől, akkor személyesen nem is találkozhatott vele; tehát közvetitő igénybe vételével jutott hozzájuk. Feltehetően nem tévedek nagyot, amikor a közvetitőben is FRITSCH személyét sejtem. Ismeretes, hogy KORABINSZKY nem csak iró és szerkesztő, hanem könyvkereskedő és könyvkiadó is volt (97). Feltehetően régen tervezte már egy magyar megyei atlasz kiadását, de MIKOVINY halála egyenesen megkönnyitette tervének keresztülvitelét. Nem valószinü, hogy a szóban forgó vásárlással sokat késlekedett volna. Ennek ellenére atlasza csak jóval később: 1804-ben Bécsben, illetőleg második kiadásban 1817-ben Pozsonyban jelent meg (98).

A MIKOVINY korától KORABINSZKY atlaszának megjelenéséig eltelt fél század alatt egy sor megyei térkép metszetként is megjelent. Igy BURGSTALLERtől: Pozsony és Sopron megye, FUCKER Andrástól: Sáros megye és Tokaj környéke, GRISELING Ferenctől: a Temesi Bánát, KENEDICS Józseftől: Vas megye, KOVÁCS Jánostól:Moson megye, REVICZKY Jánostól: Máramaros megye térképe. Ezeket, sőt még MANNSFELDnek frissen megjelent bécsi várostérképét is KORABINSZKY mind megvásárolta (56). Mindezek mellett, megvette KOVÁCS Károlytól a saját maga által szerkesztett és rajzolt Bács-Bodrog megyét ábrázoló térképet is.

Miként látjuk, KORABINSZKY nagyon sok megyei térképet gyüjtött össze, s azok tulnyomó része MIKOVINY kezétől, de legalábbis az ő iskolájából eredt. Ez a gyüjtemény ugy eltünt a kutatók szeme elől, hogy az irodalomban nyomát sem találjuk. Csupán FODOR tesz említést arról, hogy a legtöbb MIKOVINY-féle megyei térkép egy tömegben a keszthelyi Helikon-könyvtárból került elő (13).Az I. a-b. táblázaton közelebbről megvizsgálva a dolgot, azt látjuk, hogy a keszthelyi gyüjteményben a KORABINSZKY által megvásárolt 28 megyei térkép közül 1950-ben 17 volt fellelhető. A Festetics-gyüjtemények állomá-

nya 1945-ben sulyos károkat szenvedett; valószinü, hogy a gyüjteményben eredetileg több MIKOVINY-féle megyei térkép is volt.

A KORABINSZKY-félével összehasonlitva, a Baranya, Békés, Bihar, Fejér, Gömör, Győr, Sopron, Szatmár, Szabolcs, Veszprém és Zala megye térképe, valamint a Kővár vidékének lapjai a keszthelyi gyüjteményből hiányoznak. A felsoroltak közül 1750 tájáig nyomtatásban egyetlen egy sem jelent meg. A keszthelyi gyüjteményben 5 olyan megyei térképlap volt, amely a KORABINSZKY-féle felsorolásból hiányzik. Ez tehát többlet a Helikon-gyüjtemény javára. Közülük kettő: Csanád megye és a Kiskunság azidőben csak kéziratban voltak meg; Nógrád, Pest és Pilis megye lapjai pedig metszetben már megjelentek BÉL Mátyás nagy müvében.

Amit KORABINSZKY nem tudott FRISCHtől, illetőleg MIKOVINY özvegyétől megvásárolni, az a Festetics-gyüjteményből is hiányzik. E hiányzó lapok száma 16. Közülük 9 már BÉL kiadásában megjelent, ezek kéziratos példányait tehát KORABINSZKY nem is óhajtotta megvásárolni; 7 pedig FRITSCH "gyüjteményéből" hiányzott. Ezek: Bereg, Kis-Hont, Jász-Nagy-Kun, Máramaros, Somogy, Szepes és Temes megye térképei. Miért hiányoztak e lapok FRITSCHnél? Mivel ezek kidolgozásában más segitett MIKOVINYnek. Hogy ki, részben az is felderithető volt.

Kis-Hont, Jász-Nagy-Kun, Somogy és Temes megyék lapjairól tudjuk, hogy KOVÁCS János volt a térképezésben MIKOVINY segitségére. Több közösen szignált térképük is ismeretes. Egy ilyen példány (Mo 15) az Akadémiai Könyvtár birtokában van. A további megyei térképeknél, a Máramaros és Szepes megyei lapokon MIKOVINY segitője bizonyithatóan a szepességi születésü ZELLER Sebestyén (31 és 99) volt.

Bereg megye térképének egyes részletei a szomszédos Máramaros és Ugocsa megye térképlapjain megtalálhatók. Az Akadémia Könyvtárának birtokában lévő sorozatba tartozó Bereg megyei lapot az Országos Széchenyi Könyvtár térképtárában találtam meg. Részletes leirását alább adom.

ADATOK A TÉRKÉPEK PROVENIENCIÁJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A keszthelyi Helikon-könyvtár tulajdonában volt térképlapok provenienciájának kérdéséről a következőket állapithattam meg. Mivel KORABINSZKY és FRITSCH egyaránt pozsonyi lakosok voltak, KORABINSZKY könnyüszerrel hozzájuthatott a FRITSCHnél lévő MIKOVINY-féle megyei térképeknek legalább egy-egy példányához. Ugyanebben az időben udvartartást tartott Pozsonyban a Georgikont alapitó FESTETICS György gróf atyja, FESTETICS Pál (1722-1782), az Udvari Kamara alelnöke is. Ő korábban Sopron vármegye alispánja és országgyülési képviselő volt. Aulikus magatartása folytán Mária Terézia bizalmasa. Ennek köszönhette, hogy 1772-ben grófi rangot nyert. Ugyanakkor királyi titkos tanácsossá és a magyar kamara alelnökévé nevezték ki. A Helikon-könyvtár alapitása is az ő nevéhez

füződik. Valószinü tehát, hogy a Helikon-gyüjtemény MIKOVINY-féle megyei térképlapjait FESTETICS Pál KORABINSZKYTÓL szerezte meg.

Megfigyelhető, hogy e gyüjteményből hiányzanak azok a lapok, amelyekre a 162 ezer kat.holdat kitevő Festetics-birtokok nem terjedtek ki. A szóban forgó megyei térképek ismert és emlitett térképlapjai 1945 után nagyobbrészt az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának állományát gyarapitották.

A MIKOVINYtől származó megyei térképek másik nagy csoportja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának tulajdonában lévő 17 térképlapból álló gyüjtemény. Miként alább látni fogjuk, 1780-ban még egy 18-ik lap: Sáros vármegye térképe is ehhez a gyüjteményhez tartozott. Továbbá ehhez a sorozathoz tartozik az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában őrzött Bereg megyei térképlap is.

Az akadémiai gyüjtemény eredetét sokáig homály fedte. Az ajándékozónak az Akadémia irattárában nem akadtunk nyomára. FÜLÖPNÉ CSANAK Dóra más irányu kutatásai során azonban a Teleki család levéltárának átnézése alkalmával, az Országos Levéltárban egy olyan, 1780. aug. 31-én kelt levélre (100) talált, amely eldönti a proveniencia kérdését.

A levelet WAGNER Károly (1732-1790) történész, 1777-től a budai Egyetemi Könyvtár őre (97) intézte TELEKI II. József gróf (1738-1796) főispán, koronaőrhöz, az Akadémiai Könyvtár alapjait megvető, 25000 kötetes családi könyvtár megalapozójához. Az 1956 őszén kissé megpörkölődött levél szövege az alábbi:

"Illustrissime S[acri] R[omani] I[mperii] Comes, Domine,Domine, ac Patrone Gratiosissime [!] [Matthi]ae Belij Notitiam Comitatus Sárosiensis praelo apparo: cuperem eam [Map]pa ejusdem Comitatus Mikoviniana exornare, quam cum apud Illustrita[tem] Vestram esse intelligam, pro eo, quo in Rempublicam literariam fertur [amo]re demississime oro, velit eandem, ut transummere possim, mihi gratiose [indul]gere. Quod si fortasse plures Hungariae Superioris Comitatuum Mappae [ad] manum essent, eas quoque humillime expeto.

[Pro] gratia hac peculiari insignique beneficio non solum Respublica literaria [sed] et ego aeternum obstrictus ero.

Budae 31 Augusti 1780

Illustritatis Vestrae

Servorum minimus
Carolus Wagner
Custos Bibliothecae Budensis"

A levél irója tehát arra kéri TELEKI József grófot, engedje át neki Sáros megyének a birtokában lévő MIKOVINY által készitett térképét, mert ő el szeretné készittetni a felvidéki országrész megyéinek térképét. TELEKI a kérést teljesitette; Sáros megye térképlapja a gyüjteményből éppen ezért hiányzik. Az is ismeretes, hogy WAGNERt a hires könyvgyüjtő történész és egyetemi tanár: CORNIDES Dániel mutatta be TELEKI Józsefnek. A levélváltás idejében CORNIDES az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt (101).

Az Akadémiai Könyvtár MIKOVINY-féle megyei térképgyüjteménye tehát TELEKI II. József tulajdona volt, és a Teleki-könyvtár 25000 kötetével együtt került az Akadémiai Könyvtár tulajdonába.

De kitől szerezte TELEKI e térképeket? A legnagyobb valószinüséggel KORABINSZKYtől. Erre adva volt minden lehetőség. Mindketten pozsonyiak voltak. KORABINSZKY mint kereskedő és kiadó, üzletszerüen is foglalkozott könyvek, térképek és metszetek vételével és eladásával. A számára fölöslegessé vált MIKOVINY-térképeket eladta. Fentebb láttuk már, hogy e gyüjtemény tulnyomó részét FESTETICS Pál vásárolta meg. A maradékot - miként alább bizonyitani kivánjuk - TELEKI II. József szerezte meg tőle. Baranya, Bihar, Gömör és Veszprém megye térképlapjai bizonyosan - Bács-Bodrog, Csongrád -, Komárom és Sáros megye térképei nagy valószinüséggel - KORABINSZKYtól valók. Az első négy ugyanis olyan térkép, amelyet KORABINSZKY 1750 táján megvásárolt, de nem adott el FESTETICS Pálnak. Az utóbbi négy pedig olyan, amelyet KORABINSZKY megszerzett és egy-egy példányban el is adott FESTETICSnek, de könnyen lehetséges, hogy ezekből a megyékből volt neki több térkép példánya is, s akkor a második példányt TELEKI kezéhez juttathatta.

Csupán Pozsony, Somogy, Csanád és Máramaros térképlapjainak eredete lehet kétséges. Ezeket TELEKI talán magától MIKOVINY özvegyétől vásárolta meg. E feltevést az a körülmény támogatja, hogy Pozsony és Somogy megye térképeiből több példány is maradhatott az özvegy birtokában. Az Akadémiai Könyvtár a MIKOVINY-féle Somogy megyei térképből négy nem azonos tartalmu példányt őriz.

Ma már szinte lehetetlen megállapitani, hogy egyes hazai levéltárakban, könyvtárakban őrzött, MIKOVINYtől származó megyei térképek mikor és hogyan kerültek mai őrzőhelyükre.

Emlitettem, hogy Fejér megye szép, szinezett térképe a szekszárdi megyei levéltárban van (jelzete: T 45). Az Országos Széchenyi Könyvtár térképtárában őrzött sorozatnak egyik lapja. Részletes leirását alább adom.

A Heves megyei levéltár (Egerben) Pest megye MIKOVINY-féle térképe 24 x 14 cm-es m á s o l a t á n a k birtokában van. (Jelzete: T 164). Ezt az erősen lekicsinyitett másolatot BARTALOS Gyula egri régész készitette az 1890-es években, amikor a Csörsz-árkokat kutatta (102). A másolaton feltüntette a térkép eredeti cimét is:"Mappa Comitatus Pesthiensis methodo Astronomico-Geometrica concinnata, opera SAM[UELIS] MIKOVINY geom.[etrae] aulico-cameralis caesarei et Soc[ietatis] Scient[ificae] Reg[alis] Bor[ussiae] membri. G.D.C. Nicolai Sc[ulpsit]." - A másolat keltezetlen, de az eredetinek a dátumát sem közli, mert keltezés az eredeti metszeten sincsen.

A szóban forgó térkép eredetije megjelent BÉL Mátyás nagy földrajzi müvének I. kötetében. Az eredeti metszetnek a mérete 64,6 x 74,0 cm. Az egri másolat tehát kb. négyszeres kisebbités. Érdekessége e térképnek, hogy a régészeti vonatkozások iránt különösen érdeklődő MIKOVINY e térképen feltüntette a Dunakeszitől Jászapátiig huzódó "Kis-Árkot", valamint a Csánytól Tarnazsadányig huzódó "Csers Árká"-t. BARTALOS, aki éppen a Csörsz-árkok rendszerével foglalkozott, az árkokat is hüen átmásolta (103).

Megemlitem: BARTALOS nem azért használta - keletkezése után 150 évvel - a Pest megyei MIKOVINY-térképet, mintha időközben ujabb, jobb megyei térképek nem készültek volna, hanem azért, mivel az emlitett két hatalmas árokvonulatot csakis MIKOVINY mérte be és tüntette fel ezen a térképén.

Az eddig emlitetteken kivül emlités történik az irodalomban MIKOVINY Sámuelnak egy Tolna megyét ábrázoló vázlatáról, de IRMÉDI-MOLNÁR L. sem nagyságát, sem méretarányát nem jegyezte fel. Megadott jelzete is helytelen (3). Az Akadémiai Könyvtárban ilyen jelzet (Qu.J.3.) teljesen ismeretlen. A közlés tartalma ennek ellenére helyesnek tünik, mert a szóban forgó térképlap nagyon is bele illenék a TELEKI József által az Akadémiai Könyvtárnak juttatott sorozatba, ahonnan ez a térkép hiányzik.

Végül szólnom kell még egy fontos, és sokáig problematikus térképről. FODOR emliti (13; 91 és 98. p.), hogy MIKOVINYnek "egy aláirásával is ellátott Nógrád megyéje a keszthelyi levéltárból a Nemzeti Muzeumba került." Nos, FODORnak az a közlése, hogy ez a MIKOVINY aláirásával is hitelesitett térkép a Nemzeti Muzeum gyüjteményeit gyarapitja, egészen bizonyosan tévedés. Nyilván összecserélte a muzeumot az ugyanabban az épületben lévő Országos Széchényi Könyvtárral. Az OSZK Térképtárának TK 2332 számu térképe valóban Nógrád megyét ábrázoló MIKOVINY-féle térkép, alaprajzszerü hegyábrázolással. A szélesebb és nagyobb kiterjedésü hegységekben páfrány-levélszerü rajzi modort alkalmaz. Kezdőmeridiánja a pozsonyi délkör. Nógrád-megye egyes peremi községeit, miként az ide vonatkozó részleteket GAZDAG László közli, MIKOVINYnek Hont- és Pest-megyei térképei is ábrázolják (104).

A Hadtörténelmi Intézet Térképtára is őriz MIKOVINYtől származó megyei térképeket. Ezekről a bécsi gyüjteményekben lévő MIKOVINY-térképekkel kapcsolatban lesz szó.

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában sikerült felismernem egy eddig teljesen azonosithatatlannak vélt csonka MIKOVINY-féle megyei térkép-sorozatot. Ennek az irónnal, vagy irónnal és tintával, esetleg tussal készült sorozat keletkezésének és provenienciájának körülményeiről a tények bizonyithatása kedvéért a legutolsó fejezetben lesz szó.

A TELEKIEK ÉS AZ AKADÉMIA

TELEKI II. József
1738-1796 → 10000 kötetet és sok térképet gyüjt össze, közöttük MIKOVINY kéziratos térképeit is

III. József
1777-1817

III. László
1764-1821 → A családi könyvtárat 20000 kötetesre fejleszti és az egész gyüjteményt a Magyar Tudományos Akadémiára hagyja

IV. József
1790-1855 → A családi könyvtárat 25000 kötetesre fejleszti és a gyüjteményt ténylegesen átadja a Magyar Tudományos Akadémiának s ezzel megveti az Akadémiai Könyvtár alapját (187).

SAMVELIS MIKOVINII
NOB. HVNGARI
Societ: Regiæ Scient. Boruſſ. Membri,
DE
MAPPIS SVIS AD LECTOREM MONITIO.

SVnt multa & grauia *Bonarum Artium*, impedimenta, quo minus poſſint, fructus in humanam ſocietatem, pro eo atque neceſſe eſt, propagare. Sed nocentius vix vllum dixeris, quam eſt, ſordida illa cupido lucri, quæ increſcentibus artibus, ipſa ſimul extra modum increuit. Cum enim apud bonos & cordatos viros, maximum ſit lucrum Scientiæ & Artis, Ars ipſa Scientiaque: vulgus, in ſordes natum, tametſi doctum, praua ſua cupiditate, rapitur in transuerſum, vt cum propoſitam ſibi habeat, non publicam, ſed priuatam vtilitatem, ita in Scientiis Artibusque verſetur, vt vel ſoli famæ populari, vel auaritiæ velificetur.

Exempla, in ſuo cuique Artis genere haud defutura credo. Diuinæ certe Mathematum ſcientiæ, quæ cauſſarum inueſtigatione, in iisque latentium veritatum demonſtratione, humanas reliquas antecellunt, eodem hoc cacoethe non carent.

Præterquam enim, quod calculatores, agrimenſores, vitri politores, Calendariorum exſcriptores, ſtructores, ſculptores, machinarum fabros, huiusque generis plures; *Arithmeticorum*, *Geometrarum*, *Opticorum*, *Aſtronomorum*, *Architectorum*, *Mechanicorum*, *Mathematicorumque* nominibus, ornare & colere ætate noſtra in morem abierit; *Mapparum Geographicarum* vulgarium inepti indoctique illi molitores, lucri magis, quam artis ſtudio, ad eas operas allecti, *Geographorum* nomen adeo ſibi vindicant, vt quod, ſuis meritis adſequi nequeunt, publica id auctoritate ſibi tribui poſtulent: quod & conſequuntur non raro, tanto vulgi cum adplauſu; vt *Mathematicos*, operis *Geographicis* manus admouere, iam tædeat, ne forsan in horum collocati ſubſelliis, eiusdem eſſe farinæ exiſtimentur ab imperitis. Vt vero, ab his impoſtorum chartis, picturisque, ſicuti æquum eſt *Mappas*, illuſtrando Operi huic expectatiſſimo concinnatas, diſcriminem, quid vniuerſim de tabulis Geographicis ſentiam, paucis exponam.

PRIMVM quidem Genus Mapparum conſtituimus ἔξω πάσης τῆς ἀντοψίας, procul omni oculata fide, dum ſolummodo narrationi, deſcriptioni, aut fictioni aliorum, vel propriæ innixæ conduntur Mappæ. Harum congeriem, auctores ſui, Atlantem appellant, forſan quod plus, quam Giganteos labores, auſu temerario mentiri nil dubitent. Quod faciunt ſane & quidem adparatu tanto, vt nulla orbis habitabilis, aut inhabitabilis, Scythica, aut Paradiſiaca reperiatur regio, quæ hic, ſi Diis placet, adcuratione ſumma expreſſa non ſiſtatur. His qui pari adcuratione vti vellet, fidem cum chartis mercetur oportet. Ne tamen penitus genus hocce a Geographia excludere videamur, locum ei inter ſomnia Geographica, ſi ita velint, concedimus.

Mikoviny Sámuel "MONITIO"-jának kezdő lapja

MIKOVINY TÉRKÉPEI
A KÜLFÖLDI GYŰJTEMÉNYEKBEN

A bécsi gyüjteményekben lévő MIKOVINY-féle megyei térképek a National-Bibliothek térképgyüjteményében (NB - KS), az Albertina (ALB.-KS) -, a Cs. Kir. Családi Hitbizományi Könyvtár térképtárában (K.K. Familien Fideicommissionis Bibl. = Fam. Fid. Comm. - KS) és a Kriegsarchivban (KrA- KS) találhatók (5). A felsoroltakon kivül az Udvari Kamara (Hofkammerarchiv) térképtára - BORBÉLY szerint - MIKOVINYtől származó 27 bányatérképet őriz. Ezek katalógusszerü rövid felsorolását BORBÉLY Andor adta (5). Lehetséges, hogy a HKA-KS gyüjteményében több MIKOVINY-féle bányatérkép is van, de vannak tőle származó egyéb térképek is. Az ujabban általam találtak leirását alább külön fejezetben adom.

A) A STOSCH-ATLASZ MIKOVINY-FÉLE TÉRKÉPEI A BÉCSI NATONAL BIBLIOTHEK GYŰJTEMÉNYÉBEN

MIKOVINY megyei térképei közül tiz a Stosch-Atlaszba szervesen be van épitve. Ezek:

Bars, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pilis, Pozsony, Solt, Turóc és Zólyom megyék térképlapjai. Miként látjuk, Pest megye térképének kivételével azok a megyei térképek kerültek be a Stosch-Atlaszba, amelyek rézmetszetként BÉL Mátyás nagy földrajzi müvének I-IV. kötetében már megjelentek. Mivel a térképeknek a cime: "Hungaria, Mappa Comitatus Barsiensis (var. Hontensis, etc.) Methodo Astronomica - Geometrica concinnata, opera S. Mikoviny" és a metsző személye: "Georg[ius] David Christoph Nicolai sculp[sit]. Viennae" is azonos a BÉL-féle kiadásban találhatókéival, kétségtelen, hogy a sokszorositáshoz az eredetiek rézlemezeit használták fel.

B) MIKOVINYNEK A BÉCSI BIBLIOTHECA ALBERTINÁBAN LÉVŐ MEGYEI TÉRKÉPEI

Vizsgálataink szempontjából jelenleg a Bibliotheca Albertina térképgyüjteményében őrzött MIKOVINY-féle megyei térképek a legfontosabbak és egyben a legérdekesebbek számunkra.

E gyüjtemény szóban forgó megyei térképei két csoportba sorolhatók. 21 térképről minden kétséget kizáróan megállapitottam, hogy III. Károly számára készült. Ezek a térképek az eredeti MIKOVINY-féle kéziratos megyei mappák véglegesen kidolgozott és többé-kevésbé egységes méretaránya lekicsinyitett s tussal megrajzolt példányai. A diszes tokba foglalt 21 térkép közül 20 megyei-, egy pedig országos áttekintő jellegü térkép.

A gyüjtemény könyv alaku; barokkos diszitésü tokjának gerincén ez a felirat olvasható: "Cartes /des Comitats/ d'Hongrie/ par / Mikoviny" - majd alább: "K.R.S.X. 310." A doboz nagysága: 25x15x6 cm. A beléhelyezett, vászonra huzott térképeket ugy hajtogatták, hogy magasságuk egyformán 24 cm legyen. Ez a nagyság meghatározta a térképek méretarányát is.

A gyüjtemény áttekintő térképlapjának (NB - KS. Alb. 693/4) címét a hátoldalon tüntették fel: "Carte/des/ Comitats de la Hongrie / dessinée par Mikovini" Nagysága: 72 x 62 cm. (ULBRICH katalógusában: 1364 sz.) Kora: 1735-1740. Méretaránya nincs feltüntetve, de a Buda-Beszterce, Buda-Eperjes, Buda - Szentgotthárd és Csongrád - Orsova relátiókból számitva 1" = 4 germ. mfdnek felel meg, ami azonos az 1:1126 800-as méretaránnyal.

Ez a térkép csak az Erdély nélküli királyi Magyarországot ábrázolja. A Balatont pedig - kiterjedését illetően - az MTA Kt TK Mo 14. szerint tünteti fel. Kéziratos rajza nagyon gondos és részletes; a megyehatárok és az országhatár, valamint a pontos és részletes uthálózat szinezettek.

Az uralkodó számára készült áttekintő lap a Dunától északra lévő vármegyéket foglalja magába. Jelzete: 693/2. (Arm. X. Rang. 3. Fot. 10.No 2.) A 6 x 4 = 24 részre vágott, vászonra huzott lap nagysága: 84,7 x 75 cm. Cime: Mappa / Hungariae Inferioris /Districtus Cisdanubiani / genuinos regionum situs, Montium, Collium, Valliumque ductus; Fluviorum, rivorum, ac praecipuarum viarum/ cursus; Urbes, Arces, pagos, vicosque propemodum omnes; Comitatuum denique ac Provinciarum vicinarum Limites et metas, exacte exhibens."

A térkép fenti cime alatt, a jobb sarokban található: "Ex dimensionibus Geometricis et observationibus Astronomicis fideliter concinnavit S. MIKOVINY S.[acrae] C.[aesareae] Reg.[iae] Ma.[jes]t[a]tis Aulic[us] Geom[etra] m[anu] p[ropria]". Ez a térkép tehát kétségtelenül MIKOVINYtől származik.

A térkép aránymértéke: 10.000 bécsi öl = 58,5 mm, azaz 1"=4500 b. öl, vagyis méretaránya = 1:324.000. A lap ÉK-i sarkában Csaca és a Jablonkai hágó, a DNy-iban Ruszt és Csorna tünik fel. Ezt a lapot (annak DK-i sarkában) az a kettős észlelési jelenet disziti, amelyet fotonagyitás alapján, BARTHA Zoltán müvészi kidolgozásában láthatunk a 37., 39. oldalon.Ez az észlelési módszer az 1730-1750-es évekre jellemző. A kvadráns negyedivének hurja 190-200 cm; magassága a földtől 240 cm. A keresés dioptrával, az irányzás optika nélkül, dioptrával, vagy a legjobb esetben gyenge optikáju távcsővel történt. A század végén, az 1790-es években BOGDANICH Imre Dániel a LIPSZKY-féle térkép csillagászati alapját szolgáltató helymeghatározásokhoz még mindig eléggé nagy, de a MIKOVINY által használt müszerekhez képest harmad akkora terjedelmü, könnyen szállitható és

kiváló optikáju müszerekkel és felszereléssel dolgozott (94/a-c). Ez utóbbiak részint az egri liceumban berendezett csillagászat-történeti muzeumban, részint a budapesti Uránia csillagda müszertörténeti gyüjteményében láthatók.

A térkép vizrajza gazdag és meglepően jó. A Fertő-tó vizállása alacsony volt, ezért Pomogy felől nagy, széles félsziget nyomakodik be ÉK-DNy-i tengellyel a Fertő-tó és a Hanság közé. A Rába Nicknél két helyütt is: egyszer mindjárt a falu fölötti kanyarban, majd Beledtől Ny-ra, kitér a ma megszokott KKÉK-NYNYDNY-i irányából, és egyenest É-nak fordul. A két ág között helyezkedik el Kapuvár. A csenevész Ny-i ág közvetlenül a Hanságba torkollott, majd K-nek fordulva, Győrnél a Dunába öntötte vizét. Mai megnevezésünk szerint ugy is mondhatnánk, hogy a Répce folyó, Répcelaknál összefüggött a Rábával, s a Répce meg a Rába találkozása emiatt kevéssel Répcelaktól É-ra volt.

A Rába beledi ága Osliig hatolt; ott a várat körülvevő védelmi árkot látta el vizzel, majd elveszett a környező mocsarakban. Igy érthető meg NÁDASDY Tamás országbirónak az az 1543. évi rendelkezése (105), amellyel felmérette a Rábát, (vagyis a mai Kis-Rábát), hogy hajózhatóvá tehesse a folyót. Ő ugyanis az osli-beledi ágon át, összekötve azt a Murával, illetve a Drávával, hátba szándékozott támadni hajóhadával a Kanizsa alatt gyülekező török hadakat.

A térkép élénk szinekkel, finoman szinezett; rajta Selmecbánya (Schemnitz) rajzolatilag kitüntetve. Ebből következik, hogy a térkép 1735 után, de 1740, azaz III. Károly halála előtt készült. MIKOVINY számára ugyanis Selmecbánya 1735-től kezdődően vált életfontosságu feladatának szinterévé (96).

A megyehatárokat vörös, az országhatárokat zöld szin jelzi. A Fertő-tó élénk kékkel, a Hanság imitt-amott zöldes-kéken szinezett. Hegyrajza a legsikerültebbek közé tartozik. A meredek lejtők árnyékoltak, a lankásabb részek pedig finom csikozással ábrázoltak. A névrajz nagyon gazdag. A megnevezett falvak száma megközeliti a LIPSZKY-féle térkép falvainak számát. Erre egyébként a térkép alján, balról, a következő felirat figyelmeztet: "Comitatuum, ad Districtum Cis-Danubianum spectantium nomina majoribus, vicinorum autem minoribus scripta sunt Litteris."

A térkép körös-körül fokbeosztással van ellátva. Kezdő meridiánja, mint a Mikoviny-térképeké általában: a pozsonyi. A térkép É-i szegélyén a fokok számozása hibás; a számozás 5 fokkal K felé el van tolva. A kezdő meridiánhoz éppen ezért D-en a helyes 0, É-on pedig a hibásan Ny-i 5-nek számozott fokszám tartozik.

A III. KÁROLY SZEMÉLYES HASZNÁLATÁRA KÉSZÍTETT MEGYEI TÉRKÉPEK

1. POZSONY VÁRMEGYE

A Bibliotheca Albertinában őrzött megyei térképek közül elsőnek a legtökélesebben kidolgozott Pozsony vármegyei térképet ismer-

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEINEK JELKULCSA I.

Urbs
város

Urbs Regia Libera
szabad királyi város

Civitas
város

Oppidum
mezőváros

Oppidum moenibꝫ cincta
fallal körülvett mezőváros

Pagus
falu

Pagus cum templo
templomos falu

Pagus sine templo
templom nélküli falu

Vicus
major

Patay Pálné gyüjtése és rajza
az OSzK térképtárában lévő térképek alapján

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEINEK JELKULCSA II.

Praedium
puszta

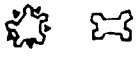

Fortalitium
korszerűbb erőd (alakhelyes ábr.)

Arx
vár

Arx in montibus
hegyi vár

Arx desolata
várrom

Munimentum
erődítés (védőfal)

Castellum
kastély

Ecclesia desolata
pusztatemplom, templomrom

Imago miraculosa
kegykép

Patay Pálné gyűjtése és rajza
az OSzK térképtárában lévő térképek alapján

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEINEK JELKULCSA III.

Mons
hegy

Passus
hágó

Fluvius
folyó

Rivulus
patak

Fons
forrás

Acidula
savanyúvíz forrás

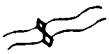

Trajectus
rév

Pons
híd

Sylva
erdő

Patay Pálné gyüjtése és rajza
az OSzK térképtárában lévő térképek alapján

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEINEK JELKULCSA IV.

Vinea
szőlő

Via regia et publica
közút

Via particularis
helyi út

Tricesima
harmincados vámhely

Tellonium
vámhely

Salis depositarium
sóraktár

Postarum statio
postaállomás

Mola, molendeninum
malom

Fodina cupri
rézbánya

Patay Pálné gyűjtése és rajza
az OSzK térképtárában lévő térképek alapján

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEINEK JELKULCSA V.

♂	*Fodina ferri* *vasbánya*
⛲ ⊖	*Fodina salis* *sóbánya*
♤	*Fodina sulphuris* *kénbánya*
⚲ ♀	*Officina cupri* *rézkohó*
⚲ ♂	*Officina ferri* *vaskohó*
N.	*Nagy*
K.	*Kis*
f.	*In fine falu* *szó végén falu*
h.	*In fine háza* *szó végén háza*

Patay Pálné gyüjtése és rajza
az OSzK térképtárában lévő térképek alapján

tetem. Nagysága 215x197 mm. Minden oldalán fokbeosztással van ellátva. Kezdőmeridiánja: a pozsonyi. A megyehatárok vörössel, a járásiak sárgával szinezettek. Név- és vizrajza egyaránt gazdag. A csikozással megoldott hegyrajz minőségileg megközeliti a Josephinische Aufnahme-nak nevezett I. katonai felvételét.

A térkép aránymértéke:

3 német mfd = 39,5 mm,
vagyis 1" = 2 német mfd, ami = 1:563.400.

A többi 18 megyei térkép legtöbbje befejezetlen; általában léptékük is hiányzik. Megállapitható azonban, hogy valamennyi megyei térképnek méretaránya Pozsony megyéjével azonos.

A térképeken ugyanis a földrajzi fokhálózaton kivül irónnal, (iró-ónnal), halványan, egy másik hálózat is található. Ez csak az eredeti térkép kicsinyitésére szolgált. A négyzetes segédhálózat egy-egy oldalának hossza: 7''', vagyis 15,36 mm. A Pozsony megyei térképlapon 13 x 12 négyzet található.

A lap alsó bal sarkában a térkép latin cimét és a német jelmagyarázatot találjuk:"Comitatus Posoniensis- Erklärung der Zeichen. Königliche Freystadt; Schloss; Mark Flek; Dorf mit einer Pfahr; Dorf ohne Pfahr; 30-igst Amt; Salz Amt; Bad; Post Station; K.=Kiss; N.=Nagy; A.=Alsó; K.=Középső; F.=Felső.

Mivel MIKOVINY az általa használt térképi jelkulcsot nem minden esetben tüntette fel, és ugyanezt alkalmazza az Akadémiai Könyvtár és az OSZK térképtára birtokában lévő térképeken is, indokoltnak tartom azok bemutatását.

2-3. MOSON ÉS GYŐR VÁRMEGYE

Egyetlen lapon készült. Cime: "Comitatus / Mosoniensis / et / Jaurinensis" - Nagysága: 191 x 196 mm. Kéziratos, félig kész munka. A térkép É-on és D-en fokbeosztással ugy van ellátva, hogy e lap közvetlen folytatása a Pozsony megyét tartalmazó lapnak; kezdő meridiánja - természetesen - a pozsonyi. Méretaránya is az előzővel egyező, azaz 1:563.400. A kicsinyitésre szolgáló irónnal szerkesztett segédhálózata az előzőkben leirthoz hasonló. A négyzetek oldalhossza: 7''', azaz 15,36 mm. A négyzetháló a vetületi fokbeosztással - akárcsak a pozsonyi lapon - 3-4 fokos szöget zár be.

A térképen a két megye vizrajzát irónnal vázolták fel. Alul egyes részleteket később kiradiroztak. Tussal kidolgozottak: a Duna Petronell-környéki részlete, valamint Dévénytől Győrig terjedően a Mosoni Duna-ág; a Lajta folyónak Lajtaujfalu és a torkolat közötti szakasza; a Répce alsó folyása Lébénytől a folyó torkolatáig, valamint a Rábának fentebb emlitett két ága, s végül Barbacs és Rábacsécsény (a térképen: Csecsen) között a Barbacs-tó és a Fehér-tó. (Az utóbbi napjainkig már teljesen feltöltődött.)

Hidrotektonikai és kéregszerkezet-kutatási szempontból igen nagy fontosságu észrevételünk a következő. Pamhagentől (a térképen: Baum hacken) Lébényig (Leiden; LIPSZKYnél: Leyder) és (Moson-) Szent

Miklósig egy, a Maros-szögi Száraz-érhez hasonló vonalzásu patakot látunk. Ezt a vizfolyást a mult században nyilegyenes csatornákkal évek során, folyamatosan olyannyira szabályozták, hogy rá sem ismerünk; pedig a Kisalföldi medence 5000-6000 m mélységig lesüllyedt medencerészeinek megfelelő felszini régiót morfológiailag ez a patak zárja le (106; 107).

Ehhez a szerkezeti alakulathoz tartozik a Kapuvártól (itt: Capuvar) két oldalt É-D-nek huzódó Rába-ág. Talán egyetlen térkép sem magyarázza meg ennyire hüen az itteni 17-18. századi vizviszonyokat, mint ez a Moson-Győr megyei térképlap. Látjuk ugyanis, hogy ebben az időben, amikor a Rába baloldali mellékvizeit még egyáltalában nem szabályozták, és a Hanság lecsapolására sem került sor, a szóban forgó két vizfolyás a Rábának olyan két ága volt, amelyek csak a Hansággal tartottak kapcsolatot. A jelenlegi Répce-patak Osli és Lébény között 20-22 km hosszan nem is létezett, mert a medrét csak jóval később a Hanság posványainak kiszáritása után ásták ki.

A térképre felrakott falvaknak több mint felét csak üres, irónnal huzott karika jelzi. A másoló a helyszint nem ismerte, ezért tévedések is akadnak. Kónyt például Enese és Sövényháza közé (Bezi helyére) rakta; Bezi pedig Sövényházától É-ra került. (Agyagos-) Szergényt Lébénytől D-re találjuk stb.

A pontatlanságok láttán az a véleményem, hogy a felülvizsgálat során a másolót feltehetően uj térképlap rajzolására utasitották, s ezért maradt ez a lap befejezetlen. A másoló neve sem ezen, sem egyetlen további megyei térképen sincs feltüntetve. Mégis a rajzmodor és a betük alakja, valamint a helynevek felirásánál ejtett hibák alapján megállapitható, hogy a másoló német anyanyelvü egyén volt mégpedig - nagy valószinüséggel - a "Tabula nova... Hungariae..." cimü térkép (Alb. - KS. 674/2 sz.) másolója: de MOHRENBERG delineator (5).

4. SOPRON VÁRMEGYE

Térképén nincs cimfelirat. Nagysága: 237 x 212 mm. Majdnem az egész megye rajzát tussal dolgozták ki. Ami hiányzik belőle: a megyei határ Osli és Bodonhely (Bodokesy) között, mintegy 10-12 km szélességü sáv. Emellett csupán a régi magyar-osztrák határon Bruk (Bruck a.d. Leitha) és Neudőrfl között kikarikázott tiz falu melől hiányzik a községek neve.

Történészeink figyelmébe ajánlom, hogy Bodonhely mai neve mind a 2-3, mind a 4. alatt ismertetett térképen Bodokesy, azaz Bodó k e s z i alakban tünik fel. Ez a község talán a K e s z i nevü honfoglaló magyar törzs nevét (108) őrzi? A Répce völgyében és attól keletre, a Rábáig: Acsádtól, Tömördtől Kóny s Enese környékéig a Keszi, Keszei, Keszeő, Kesző és Keszü családnév elég gyakori.

Érdemes megemlitenünk, mily hatalmas szélességü itt a Fertő-tó (Förtő - Neusidler See), amely DK-en Sarród (itt: Sarod) határát érinti, sőt a Podersdorf, Apetlon és Pomogy (Pamhagen) közötti mocsarakat és kisebb szikes tavakat is magába fogadta. A Förtő nevet illetően lásd a (109) és (110) alatt idézett munkákat.

5. NYITRA VÁRMEGYE

Térképén cimfelirat nincsen. Nagysága 269 x 315 mm. A térkép bizonyos vonatkozásokban majdnem késznek mondható és éppen emiatt alkalmas arra, hogy bepillanthassunk annak készitési technikájába.

Mindenekelőtt a segédhálózatot készitették el irónnal. A négyzetoldalak hossza itt is 7''', azaz 15,36 mm. Ezen az alapon készült el a megye térképe, egyszerü kicsinyitéssel. A térkép tisztázása és tussal való kirajzolása is megtörtént, csupán egyes községek (kb. 50 %) nevének kiirása maradt el. A községeket, amennyiben lehetséges volt, német nevükön tüntették fel. Csupán ezek után került sor a vetületi fokhálózat megszerkesztésére. Mivel a segéd- és fokhálózat között - az eddig tárgyalt térképlapokon - egyszerü lineáris összefüggés állapitható meg, az ujabb térképeken sem éltek bonyolult matematikai számitásokkal, hanem egyszerüen körzővel keresték meg a szélességi- és délkörök helyét, és a keret oldalain megállapitották azok metszéspontját. (A mérőkörzőtől származó lyukak felismerhetők.) A tárgyalt 5. sz. térképlapon a fokhálózat alul pontosan ki van dolgozva, de számozva nincsen. A lap északi szélén minden 5-ik perc helye tusvonallal ki van jelölve, de a kidolgozás elmaradt. A lap K-i és Ny-i szélén semmi sem történt. A térkép vörös vászonra huzott hátlapján pecsétnyomok láthatók (Vj. 18. ábra). Értelmük megfejtésre vár.

6. TRENCSÉN VÁRMEGYE

Cimfelirat nélküli térkép. Terjedelme: 275 x 270 mm. Kivitelében nagyrészt a Nyitra megyei térképhez hasonló; vagyis a ceruzás segédhálózat alapján a térkép tussal való kidolgozása elkészült. Sőt: az országhatár rózsaszinnel, a megyehatár sárgával, a járási határok pedig zöld szinnel halványan ki vannak festve. A cimnek szánt keret üres, bár helyét irónnal kijelölték. A fokbeosztás a lap É-i szegélyén (és csakis ott!) vékony vonásokkal, 5 percenként ki van jelölve.

A térkép példás kidolgozásu. Névrajza teljes. A községeket - a nemzetiségi megoszlásnak megfelelően - magyar, szlovák, illetve német nevükkel tüntették fel.

7. TURÓC VÁRMEGYE

A "Comitatus Thurotziensis" cimü térkép nagysága 180 x 195 mm. Kivitele teljesen azonos Nyitra megye térképével, annyi különbséggel, hogy ezen a térképlapon a vetületi fokhálózatnak nyoma sincs. Maga a térkép a segédhálózatban csupán 7 1/2 x 4 1/2 négyzetet tölt meg. A méretarány ugyanaz, mint Pozsony megye térképén. Kevés község helyét tüntették fel, de a tussal kirajzolt körökhöz tartozó helyneveket a térkép tartalmazza.

8. BARS VÁRMEGYE

A "Comitatus Barsiensis" cimü térkép 252 x 214 mm nagyságu, s az előzőkkel azonosan 1:563 400 méretarányu mü. Kivitelében leginkább Turóc megye térképéhez hasonló. Irónnal készült segédhálózattal kicsinyitették le, de a térkép tussal van kirajzolva. Szinezetlen. Nagyon jól sikerült a helyrajza: csikozása nem olyan sürü, nem olyan tul tömött, mint egyes más lapoké, mind amellett a felszini formák kifejezése fölöttébb sikerültnek mondható. A térképre felrakott karikák mellett a községek neve ott található. A nevek fele-fele részben magyarok és németek. A fokhálózat felrakását meg sem kisérelték.

9. NAGY HONT VÁRMEGYE

A "Comitatus Nagy Hontensis" cimü térkép nagysága: 214 x 255 mm. Róla ugyanaz mondható el, mint a Bars megyei térképlapról. (Lásd a 8. számon.) Névrajza Selmec (Schemnitz) környékét kivéve szinmagyar. Helynév- és településtörténeti szempontból igen értékes lap.

10. NÓGRÁD VÁRMEGYE

A "Comitatus Neogradiensis"cimü térkép 270 x 214 mm terjedelmü. Pontosan ugyanolyan állapotban van, mint az előző 9 sz. térkép. Az Ipolytól D-re magyar-, É-ra részben szlovák nevü községneveket találunk. A megyehatárt Nemti (itt Németi) környékétől Herédig irónnal (azzal is csak halványan) jelölték. Balassagyarmattól Romhányig terjedően a térképen települések nem láthatók.

11. ZÓLYOM VÁRMEGYE

A "Comitatus Zoliensis" cimü térkép nagysága: 196 x 180 mm. Bars megye lapjához (8.sz.) hasonlóan szinezés nélküli, tussal igen szépen kidolgozott térkép. Csupán a fokhálózata és a jelmagyarázata hiányzik. Méretaránya azonos a többiekével.

12 és 13. ÁRVA- ÉS LIPTÓ VÁRMEGYE

A két megye térképe egy cimfelirat nélküli lapra készült.Mérete: 180 x 195 mm. Árva megye térképe Trencsén megyéjéhez hasonló módon, a kicsinyitéshez használt segédhálózat alapján tussal teljesen ki van dolgozva. Liptó megyének a vizrajza többé-kevésbé elkészült, de csak főfolyójának, a Vágnak völgyében lévő települések vannak bejelölve. A helységnevek megirása a feltüntetett köröcskék mellett kb. 50 %-ra történt meg. A méretarány, mint az előzőkön is = 1:563 400. A vetületi fokhálózat nyomai csak a térképlap É-i szegélyén találhatók meg.

14. GÖMÖR VÁRMEGYE

A "Comitatus Gömöriensis" cimü térkép nagysága 160 x 214 mm. Kidolgozása pontosan a Nógrád megyénél leirtak szerinti.

15. SZEPES VÁRMEGYE

A "Comitatus Scepusiensis" cimü térkép terjedelme: 184 x 196 mm. Kidolgozása szintén a Nógrád megyénél leirtak szerinti; azzal a különbséggel, hogy a járási határokat vékony sárga vonallal jelölték. A térkép északi részén Montes Carpatici és a Magura különösen szépen kidolgozottak.

16. a-b: KÉT SÁROS VÁRMEGYEI TÉRKÉP

A "Comitatus Sarosiensis" cimmel a gyüjteményben két térképpel rendelkezünk. Egyik térkép Nógrád megye kiviteli modorában és mértékében elkészült, de a hegyrajz csikozása annyira sötétre sikerült, hogy helyenként teljesen összefolyó; továbbá: egyes feliratokon a friss tus is elkenődött. Emiatt a térképet ujból rajzoltatták.

Az ujból megkezdett lap az előzővel pontosan azonos nagyságu: 173 x 196 mm. Irónos segédhálózata alapján az előzővel azonos modorban készült el a megye vizhálózata, néhány hegy csikozott rajza, s végül mintegy 30 község helyének kijelölése és nevének felirása is elkészült. A helynevek többsége magyar. A térkép befejezetlen.

17. ABAUJ VÁRMEGYE

A "Comitatus Abaujvariensis" cimü térkép 180 x 190 mm nagyságu. Kidolgozása teljesen hasonló Nógrád, illetve Szepes vármegyéjéhez. A tusrajz nagyon jól sikerült; a járási határokat sárga szinnel jelölték. Méretaránya az eddigiekhez hasonlóan: 1:563 400.

18. JÁSZ és NAGY KUN KERÜLET

A fent nevezett térkép (181) cim nélküli. Nagysága: 215 x 258 mm. A térkép segédhálózattal készült, a szokott méretarányban. A vetületi fokhálózat felrakását meg sem kezdték. A tussal kidolgozott részek szépek; gondos rajzmunkára vallanak, de befejezetlenek. A széső községek északon: (Mátra-) Novák, Istenmezeje és Domoszló; délen Jászberény és Mihálytelek. A Tisza és a Zagyva vizhálózata (különösen Hatvan és Árokszállás vonaláig) jóformán teljesnek mondható. A hegyek közül csak a Visonta-Hasznos, valamint a Hasznos-Hatvan közötti előhegyek rajza készült el. Kb. 40 község helyét jelölték meg; nevük is ki van irva. A megye DK-i határa irónnal sincs teljesen kidolgozva; éppen csak sejthető.

Valamennyi térkép papirosának anyaga azonos. A jászkunsági térképlapon kivételesen jól látható a HONIG osztrák papirgyár Vj 7.sz. vizjele (111; 112).

19. MÁRAMAROS VÁRMEGYE

A cim nélküli térkép nagysága: 294 x 214 mm. Kivitelében a Nógrád megyeitől csak annyiban tér el, hogy a községek köröcskéi fel vannak rakva, de Huszt, (Máramaros-)Sziget, Hosszumező (itt: Szumező!), Petrova és a Pietrosz kivételével egyetlen más község vagy hegy neve sincs kiirva.

A hegyrajz olyan sötétre sikerült, hogy a felülvizsgálat alkalmával ezt a lapot valószinüleg emiatt kiselejtezték. A fokhálózat felrakására éppen ezért már nem került sor.

20. A TEMESI BÁNSÁG TÉRKÉPE

Az 1718. évi passzarovici békével felszabadult a török uralom alól hazánk délkeleti részének nagy része: a Duna, a Tisza, a Maros folyók és Hunyad megye által közrefogott terület. Ezt a hatalmas (fél Dunántullal felérő) területet SAVOYAI Jenő javaslatára nem csatolták vissza az anyaországhoz, hanem 1778-ig, 60 éven át - Temesi bánság néven - külön országrészként kezelték. Első kormányzója MERCY Claudius tábornok volt.

A Temesi bánság magában foglalta a későbbi Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyéket, de az emlitett hat évtized alatt lehasitották belőle a Német, az Illir és az Oláh bánsági ezredek által megszállt határőrvidékeket (181; 182). A gyüjteménynek ez az utolsó, cim nélküli lapja a Maros és az Al-Duna közötti Temesi bánságot ábrázolja. Nagysága: 390 x 286 mm. Kidolgozásának modora Nógrád megyéjére emlékeztet.

A későbbi KRASSÓ-SZÖRÉNY megye rajza - a Maros-völgy sikságáról nem beszélve - késznek mondható. Névrajza bőséges, hegyrajza formákban gazdag és rajzilag is igen jól sikerült.

Az ugyancsak későbbi TEMES megyének a Temes és a Duna közötti déli fele van kidolgozva. Feltünő, milyen tökéletes az egész lap vizrajza; Temes és Krassó-Szörény megyében ez a leggazdagabb vizrajzu részlet. A hegyrajz jól érzékelteti az átmeneteket a magas hegyvidékekből a tökéletes sikságba. Különösen érdekes a Delibláti pusztaság mozgó homokdüneinek és barkánjainak ábrázolása. A "Debeliak" névvel megjelölt terület sündisznókhoz hasonló halmocskákkal van tele. Pancsova és Báziás között a Dunát - É felől - alig-alig megszakadó mocsár-övezet kiséri. Ebből Temeskubintól (itt: Cubin), illetve Kevevárától Petréig egy hatalmasan ivelt dünevonulat huzódik. Fehértemplomtól Ny-ra ehhez hasonló, rövidebb homokhát nyulik a Karas alsófolyásával párhuzamosan ÉÉNy-nak. E dünehátak lábánál szintén mocsaras sávok alakultak ki. Létrejöttüket - a "Csörsz-árka" elnevezésből következtetve - a mesterséges beavatkozás is elősegitette.

Összehasonlitva e vidék vizviszonyait LÁZÁR deáknak az 1514-1528. évi térképén ábrázolt, Nagybecskerek vidéki, óriási kiterjedésü tóval, valamint a GÖRÖG- KEREKES-féle atlasz 44. és 58. lapján ábrázoltakkal, a következőket állapithatjuk meg. Nagyon valószinünek látszik, hogy a becskereki "tó" LÁZÁR deák korában sem volt a

Balatonhoz hasonló, nagyobb mélységü állóviz, hanem nagyobbrészt mocsár. MIKOVINY térképén a mocsárboritotta terület Becskerektől D-re, a Temes és a Tisza közé szorul. A GÖRÖG-KEREKES-féle atlasz 58. lapján is Becskerektől D-re, Écska és Belgrád között van az a két folyó közét elboritó mocsárrengeteg, amely az itteni katonai határőrvidék egyik legfőbb erőssége volt. Mivel az 1500-as és 1750-es évek közötti időszakban a Temesközben MERCY tábornok vizszabályozó müködésén kivül (113; 129; 144) jelentősebb csatornázást, lecsapolást nem végeztek, valószinü, hogy a LÁZÁR-féle térkép becskereki nagy "tava" azért nagyobb, mint a MIKOVINY-féle térképen látható, mivel MERCY tábornok - hadászati okokból - mindjárt müködése kezdetén, éppen ezen a vidéken hajtatott végre mocsárlecsapolást. Ugyanennek a századnak a végén SAX Zakariást küldték a temesközi lecsapoló munkálatok végleges megoldása céljából a helyszinre.

MIKOVINY térképe a községek feltüntetését illetően a GÖRÖG-KEREKES-féle atlasz fölött áll. Egyedül Pancsova hiányzik róla, bár a város helye egy kis irón-körrel meg van jelölve.

A későbbi TORONTÁL-vármegye területe a legkevésbé kidolgozott. A Tisza, Maros és Temes közében alig néhány kisebb vizfolyás tünik fel, s a felrakott települések is igen gyér számuak. A helynevek nagyobbrészt német és rác telepesekre vallanak.

A térkép méretaránya változatlanul 1:563 400. A vetületi fokhálózatnak nyoma sem található.

A Bibliotheca Albertinában őrzött térképgyüjtemény feltünően gondos kiállitásu; éppen ezért már az első pillanatban néhány alapvetően fontos körülmény tünik szemünkbe. Igy: a térképek azonos méretaránya; az egyszemélyes másolás ténye; a térképek drága papirosa és a használt kinai tus jó minősége; a kaligrafált irásmód; a koránál legalább fél évszázaddal előbbre járó hegyrajz, a gyakori és szigoru, néha a teljes ujrakezdésig terjedő ellenőrzés, amely biztositani volt hivatva a térképlapok egyveretüségét.

S mindeme feltételek mellett is a térképek készitése, másolása - szinte egyik óráról a másikra - hirtelen megszakad: Miért? Legnagyobb valószinüséggel III. Károly hirtelen halála miatt. E megyei térképek készitését nyilván ő rendelte el, s ő is szorgalmazta elkészültüket. Halálával az egész terv nem is annyira értelmét és célját vesztette, mert a megyei térképek gyüjteményét Károly utódja, Mária Terézia is használhatta volna, hanem ugy tünik, az egész akció a császár legszemélyesebb ügye és rendelkezése volt. A költségeket is az ő magánpénztárából folyósithatták. Halálával tehát valószinüleg a munka anyagi alapja szünt meg. Legalábbis ideiglenesen. De mire folytatására és befejezésére került volna sor, ujabb helyszini munkálatok is folyamatban voltak, s ezért nem volt gyakorlati értelme a 30-40 évvel korábbi helyszini felvételekből származó eredmények irodai kidolgozásának.A gyüjteményt tehát - ugy ahogy volt - rendezték, s diszes tokba helyezve besorolták az "Albertina" több ezernyi térképe közé.

C) A BIBLIOTHECA FIDEICOMMISSIONIS MIKOVINY-TÉRKÉPEI

A CS.Kir. Családi Hitbizományi Könyvtár MIKOVINY-féle térképei között csupán egyetlen megyei térkép van, mégpedig:

TRENCSÉN VÁRMEGYE minden felirat nélküli, szépen szinezett, 66 x 58,5 cm nagyságu térképe. Méretaránya 1:225 360. Jelzete: Fam. Fid. Comm. 2248/b szám.

D) A BÉCSI HADILEVÉLTÁR MIKOVINY-TÉRKÉPEI

A Kriegsarchivban lévő MIKOVINY-féle megyei térképek közül Hont, Nógrád, Nyitra, Pest, Pilis, Solt, Pozsony, Turóc és Zólyom vármegye térképei azonosak a BÉL Mátyás földrajzának I-IV. köteteiben megjelentekkel. Egyedül Liptó vármegye térképe a kivétel, de az is BÉL II. kötetéhez tartozó, a Kriegsarchiv gyüjteményében B IX. 631. sz. alatt nyilvántartott önálló metszet (EPERJESSYnél 142 sz. alatt) (114). Cime: "MAPPA COMITATUS LIPTOVENSIS, ACCURATIONE ASTRONOMICO GEOMETRICE CONCINNATA: G.D. CHR. NICOLAI SCULP[SIT]." Méretaránya = 1:158 580, azaz 1" = 1/2 magyar mfd. Kora szerint: 1735 és 1739 közötti, Rózsahegy látképével. (Egy másolati példánya megtalálható a budapesti Hadtudományi Levéltár térképtárában is.)

E) A BÉCSI LICHTENSTEIN KÖNYVTÁR MIKOVINY-TÉRKÉPEI

A LICHTENSTEIN hercegi könyvtár gyüjteményében egyedül Turóc és Pozsony vármegyének a BÉL-féle kiadással kapcsolatos rézmetszetü térképei vannak meg.

F) A BÉCSI NATIONAL BIBLIOTHEK MIKOVINY-TÉRKÉPEI

A bécsi National Bibliothek térképtára - részint eredetiben, részint a metszetek mintapéldányaiban - MIKOVINY Sámuelnek a BÉL Mátyás Geográfiája I-IV. kötetében megjelent tiz megyei térképét őrzi. Mivel ezeket a térképeket érdemileg senki sem ismertette, rövid beszámolót itt adunk róluk.

A 10 térkép annyira egynemü, hogy mind a tiznek jelzete azonos: 9.B.3. A jelzetszámon belül a térképek cimük alapján igényelhetők. Az alábbiakban betürendi sorrendben közöljük róluk a legjellemzőbb adalékokat.

1. BARS VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS BARSIENSIS Methodo Astronomico-Geometrica concinnata opera S[amuelis] Mikoviny Geometrae Regii et Soc.[ietatis] Sc.[ientiarum] Reg.[ni] Bor.[ussiae] Membri" — Ez a cim MIKOVINY-nek a BÉL Mátyás "Notitiá"-ja I. kötetében, majd később bővebben, egy BÉLhez cimzett s 1732-ben megjelent "Epistola de Methodo Concinnandarum Mapparum Hungariae Topographicarum ad virum clarissimum Belium" cimü, 24 oldalas tanulmányban foglaltakat elvileg tartalmazza. MIKOVINY e z é r t ragaszkodott ehhez a cimhez, és tanitványai a Mester korai halála után is fenntartották és terjesztették e szabatos fogalmazást.

Bars megye térképe BÉL Geographiájának III. kötetében jelent meg. A bécsi Nat. Bibl. KS 9.B.3. jelü példánya az eredeti metszetnek egyik első, kitünően sikerült lenyomata. Nagysága: 49,5 x 66,5 cm, illetve a kereten belül 44,0 x 63,3 cm. Aránymértéke: 5000 párizsi öl = 60 mm, illetve 2 német mfd = 88 mm; ez megközelitően = 1:165 600-zal egyenlő, ami 1" = 2300 bécsi ölnek felel meg.

Bars, valamint még több vármegye térképét Georg David Christoph NICOLAI metszette rézbe.PATAKY Dénes (12) könyve NICOLAI munkásságát MIKOVINY-vel kapcsolatban nem emliti.(Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 39. mappa).

2. HONT VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS HONTENSIS" a cim folytatása ugyanaz, mint Bars megyénél, azzal a kivétellel, hogy a porosz királyi akadémiát itt ("Borussiae" helyett) "Berolina Scientifica Societas"-nak, vagyis Berlini Tudós Társaságnak nevezi.

A bécsi példány az eredeti metszetnek egyik első lenyomata. Terjedelme: 47 x 62,5 cm, ill. a kereten belül 40x59,6 cm. Aránymértéke, illetve az ebből meghatározott méretaránya az előzőével azonos, tehát = 1:165 600.

Metszette: G.D. CHR. NICOLAI[7]. Megjelent BÉL III. kötetében (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 38. mappa.

3. LIPTÓ VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS LIPTOVIENSIS Accuratione Astronomico-Geometrica Concinnata." (MIKOVINY neve a lemezről hely hiányában lemaradt). A térkép alatt Rózsahegy látképe kapott helyet.

A bécsi példány az eredeti metszet jól sikerült lenyomata. A lap terjedelme: 40,3 x 24,3 cm, a térképé pedig 40,0 x 24,0 cm. A térkép kezdő délköre, miként a többieké is, a pozsonyi. A sárgára festett keretben 5 perces fokosztás. A megyehatárt szintén sárga vonal jelzi; a térkép egyébként a zöld különböző árnyalataival szinezett. A falvak belterületét nem festették ki. A méretarány azonos az előzőekével, azaz 1:165 600. Metszette: G.D.Chr. NICOLAI.Megjelent BÉL II. kötetében. (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30. sz.] 32 mappa).

4. NÓGRÁD VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS NEOGRADIENSIS Methodo Astronomico-Geometrica concinnata, ...etc." (mint Bars megyénél).

A szóban forgó példány a rézmetszéshez készült minta. Nagysága: 54x66,3 cm, illetve a kereten belül 50,3x63,2 cm. Igen gondos kidolgozásu; szinezetlen. Kezdő meridiánja a pozsonyi délkör. Aránymértéke, illetve méretaránya az előzőekével azonos; illetve ez esetben pontosan = 1:165 600.

Metszette: G.D. Chr. NICOLAI. Megjelent BÉL III. kötetében. (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 3o.sz.] 37. mappa).

5. NYITRA VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS NITRIENSIS Methodo Astronomico-Geometrica concinnata, ...etc". (mint Bars megyénél).

A bécsi National Bibliotheknek itt emlitett példánya ugyancsak a rézmetszéshez mintául szolgáló, igen finom tusrajz. Nagysága: 89 x 74 cm, illetve a kereten belül: 79,5 x 72,3 cm. A cim virágdiszes, barokkos cimkeretben. A megyebeli községeken kivül Posonium (Pozsony), Tyrnavia (Nagyszombat) és még néhány fontosabb helység és az utcsomópontok is fel vannak tüntetve. Miként a térkép alakja, annak méretaránya is eltér az eddigiektől. Itt 2 német mfd = 86 mm, ami 1:172 800-nak, illetve 1" = 2400 bécsi ölnek felel meg.

A lap bal alsó sarkában Szakolca látképét helyezték el. Metszette: G.D. Chr. NICOLAI. Megjelent BÉL III. kötetében. (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 31. mappa).

6. POZSONY VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS POSONIENSIS" MIKOVINYnek BÉL Geographia-ja I. kötetében megjelent, kiválóan sikerült Pozsony megyei térképe. Pontos cimfeliratát az Mo 10. jelü térképpel való összevetés céljából betühiven közlöm:

"MAPPA COMITATUS POSONIENSIS Accuratione Astronomico - Geometrica concinnata opera S[amuelis] Mikoviny Nob[ilis] Hungar[i]: Soc.[ietatis] Scient.[ificae] Reg.[ni] Bor.[ussiae] Membri"

Szépen szinezett, kitünően sikerült réznyomat. E térkép cimében MIKOVINY "magyar nemes"-nek:"Nobilis Hungarus"-nak nevezi magát.

Az 56x73 cm, illetve 55,2x65 cm nagyságu lap sárgára festett keretén belül, a bal alsó sarokban, rendkivül szép, allegorikus cimkeret: a Dunát megszemélyesitő férfi alakkal szemben Hungaria női alakja látható, bőségszaruval és lábánál a magyar kiscimerrel. Mellette két gyermek, a háttérben pedig Pozsony városa és vára olyan beállitásban, hogy a kezdő meridiánt képviselő DK-i vártorony kitünően lássék. A Vág folyó rendkivül részletes rajzával tünik fel.[8] A cimfelirat fölött kiterjesztett szárnyu turul (=sas) madár látható.

A járási határokat szaggatott vonalak jelzik. A járások területét nagy gonddal különböző szinüre (kávébarna, sárga, fehér, stb.) festették. A Kiskárpátok tömege sötétbarna szinével tünik fel. A

falvak alaprajzszerüen, MIKOVINY jellegzetes modorában, a városok pedig háztömbjeikkel ábrázoltattak. A lap méretaránya: 1 német mfd = 52,5 mm, ami azonos 1" = 2000 b.öllel, és 1:144 000-nek felel meg.

A keretben 5 perces fokosztás látható. A lap a hajtásoknál kissé szakadt. Metszette G.D.Chr. NICOLAI. Megjelent BÉL Mátyás I. kötetében. (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 5.sz. térképét.) A cimkeret allegórikus diszitése NICOLAI müvészi munkája.

7. PILIS VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS PILISIENSIS Methodo Astronomico-Geometrica concinnata ... etc." (mint Bars megyénél).

A térkép nagysága 27,7 x 56,5 cm. Méretaránya - Nógrádéval egyezően - pontosan 1:165 600.

A térkép kezdőmeridiánja a pozsonyi. Kerete sárga, 5 perces fokbeosztással. A megye határát rózsaszin vonal jelöli. A domborzatot pillacsikozással és festéssel érzékeltették. A szinezés igen jól sikerült. A városok szorosan vett belsősége rózsaszinü. Buda és Pest kivételesen erősen lilás parasztrózsaszin.

E térkép a 18. század közepi legtökéletesebb felvételi módot képviseli. Az ujabb légifelvételekkel összevetve megállapitható, hogy a legrészletesebb és saját korának elképzelhetően legmegbizhatóbb Duna-felmérés eredményeit rögziti. A térképen a folyam menti teraszok is jól érzékelhetők.

Metszette G.D. Chr. NICOLAI. Mellékletként BÉL III. kötetében jelent meg. (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben:30.sz.] 35 mappa.)

8. SOLT VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS SOLTHENSIS concinnante S.[amuele] Mikoviny" A többitől cimében és rajzi modorában különböző Solt-megyei térkép az előzőkben emlitett Pilis-megyeinek folytatása. Szélességük ugyan különböző, mert a Solt-megyei lap 44,5 x 73,5 cm, a kereten belül pedig 38,8 x 69,7 cm terjedelmü, de a 17 cm-es többlettől eltekintve a Duna vizrajzának folytonossága tökéletes. A Dunának e térképlapon látható igen részletes helyszinrajza ugyanis folytatása a Pilis-megyei térképen ábrázoltaknak. A két térkép kétségtelenül önálló háromszögláncolaton alapuló felmérésből származik. Emiatt ez a Szabadszállás és Kiskörös határáig kiterjedő munkálat MIKOVINY legkimagaslóbb geodéziai tevékenységei közé tartozik. E munka végső eredménye ez a két térkép. Méretarányuk egységesen 1:165 600. Kezdőmeridiánjuk a pozsonyi délkör. A Solt-megyei lapot Andreas és Josephus SCHMUZER metszette. Három Schmuzer-testvér volt; mindhárman rézmetszők.[9] A legidősebb András, illetőleg teljes nevén: Ernst Andreas Jacob SCHMUZER, jónevü bécsi rézmetsző, ZELLER Sebestyén tanitványa volt. (PATAKY Dénes [irodalomjegyzékünkben: 12. sz.] MIKOVINYvel kapcsolatban nem ismeri.)

9. TURÓC VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS THUROTZIENSIS Geometrice concinnata opera S. Mikoviny N.[obilis] Hung.[ari]" — MIKOVINYnak a BÉL Mátyás II. kötetében megjelent Turóc megyei mappája eredeti tusrajzát a bécsi National Bibliothek térképtára őrzi. A kutatót meglepi a térkép méreteinek kicsinysége; ugyanis mindössze 25,6 x 33,8 cm. Méretaránya az eddigiek többségéhez igazodik: 1"=2300 b.öl, vagyis 1:165 600.

A térképet a Mikoviny-mühelyre jellemző 5-6 mm széles sárga keret szegélyezi, benne a pozsonyi kezdőmeridiánhoz igazodó 5 perces fokosztással. Szinezésének alaptónusa sötétzöld, ami az olvashatóság rovására megy.

A térképet rézbe G.D. Chr. NICOLAI metszette. A cimkeret fölött elhelyezett idillikus pásztorjelenet művészének ugyancsak őt kell tartanunk. A TURÓC megyei életkép előterében két falusi gazda pihen meg munka közben, valamivel odébb pedig két gyümölcsszedő asszony beszélget. A férfiak diskurzusát egy vizsla figyeli. Ilyen gazdag tartalmu, több személyt ábrázoló (55 x 70 mm nagyságu) miniatura csak valódi művész keze alól kerülhet ki. Ezért elképzelhetetlen, hogy ez a kép - akár csak vázlatában is - MIKOVINY saját müve lenne. Saját metszeteinek (lásd PURGINA i.m.) bizonysága szerint messze állott ő ettől a művészi szinttől. A BÉL kötetekben közzétett térképek művészi értékü mellékleteinek szerzője annál inkább csakis G.D. Chr. NICOLAI lehetett, mivel ilyen komoly művészi szinvonalu képecskék a térképekkel együtt igen széles körökbe eljutva, a rézmetsző hirnevét felbecsülhetetlen mértékben fokozták.

A térkép BÉL II. kötetében jelent meg. (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 30. mappa).

10. ZÓLYOM VÁRMEGYE

"MAPPA COMITATUS ZOLIENSIS Methodo Astronomico-Geometrica concinnata ... etc." A Zólyom megyét ábrázoló, finoman szinezett térkép egész területe halvány rózsaszinben játszik; még az erdők is; csupán a megye határvonala sárga. A mappa jobb alsó sarkában Besztercebánya (Neosolium) látképét helyezték el.

A térkép külső mérete: 47,5 x 45,7 cm; belső mérete pedig 46,7 x 45,0 cm. A méretarányt MIKOVINY csak egyetlen léptéken közli: 3000 párizsi öl = 36 mm, ami 1:162 000-nek, illetve 1"=2250 b.ölnek felel meg.

A hegyrajz sürü csikozottsága miatt a térkép a hegyvidéki részeken alig olvasható. Ez egyébként gyenge oldala valamennyi MIKOVINY-NICOLAI-féle metszetnek. A szóbanforgó térkép BÉL Mátyás II. kötetében jelent meg. (Lásd: PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 33. mappa).

ÁTNÉZETES TÉRKÉPEK

MAGYARORSZÁG ÚJ TÉRKÉPEI

11. NOVA REGNI HUNGARIAE DELINEATIO...

"NOVA REGNI HUNGARIAE DELINEATIO juxta nonnullas observationes Samuelis Mikoviny." A bécsi National Bibliothek térképtárában fenti cimmel MIKOVINYtől Magyarországnak egy kb. 1735-ben készült, 72,5 x 61,5 cm nagyságu kéziratos, szépen szinezett térképét őrzik. Aránymértéke:25 ném.mfd = 170 mm,ami 1:1096 000-nek felel meg.Jelzete: FKB 273. A térkép kezdőmeridiánja a pozsonyi délkör.

A megyehatárok sárgával, ugyanazok a Tiszántulon kékkel szinezettek. Az utak sötétbarnák. A postakocsi állomások postakürttel, a települések üres körrel, az erődök csillagba rajzolt körrel, dombjuk pedig körbefutó pilla-vonalkázással jelöltek. A vászonra huzott térképlap 4 x 2 egyenlő részből áll.

12. TABULA NOVA... REGNI HUNGARIAE...

"TABULA NOVA INCLYTI REGNI H U N G A R I A E juxta nonnullas observationes Samuelis MIKOVINY concinnata ab Andrea Erico FRITSCH Posonii, 1753". Ennek, a mester halála után három évvel,FRITSCH A.E. gondozásában megjelent, hazánk 50 vármegyéjét ábrázoló, áttekintő térképnek majdnem egy évszázadon át kellett kielégitenie a közigazgatási szervezet és a magánosok mindennapi igényeit. Éppen ezért számos kiadásból származó, igen sok, jobb, rosszabb minőségü példánya volt forgalomban.

A térkép eredeti kéziratos példánya a bécsi National Bibliothek térképtárában található.Jelzete:KI 110798.

Nagysága: 37,5 x 30 cm. Aránymértéke: 10 német mfd = 38 mm, ami premetrikus mértékben 1" = 7 német mfdnek, illetve 1: 1971900-nak felel meg.

A térkép vizjele a liliomos, koronás cimerpajzs (Vj. 8.),alatta a "C et I HONIG" felirással azt bizonyitja, hogy ez a térkép kb. egyidőben készült a III. Károly számára rendelt sorozattal. Rajzolója H.PANNASCH.

A térkép nagyon szépen, jó izlással és mértéktartóan szinezett. Helynévrajza gondosságra vall.

Az ország II. József-féle kerületi beosztásának megfelelően a térképet nem megyénként, hanem kerületenként, különböző szinüre festették. Mégpedig: I. Circulus Trans-Danubianus: zöld: II. Circulus Cis-Danubianus

Pozsony (Pressburg) PB monogramja a bécsi National Bibliothek KI 110798 jelzetü térképén, nagyitva.

(Árvától Ujvidékig):husvörös; III. Circulus Cis-Tibiscanus (Késmárktól Szegedig): erősen citromsárga; IV. Circulus Trans-Tibiscanus (Máramarosszigettől Aradig), valamint a Temesi bánság: sötétkék; V. Erdély: rózsaszin; s végül Szlavónia: halványsárga.

A lap hátsó oldalán ezt a feliratot találjuk: "Tabula Regni Hungariae (itt "Pressburg" jelentéssel P és B összefonódott betüi következnek), majd: Sam.[uel] Mikoviny, 1753."

Ugyanennek a térképnek egy további kéziratos példányát az OSzK térképtára Tk 1600 jelzet alatt őrzi. (Bővebb ismertetésére az OSzK térképeinek tárgyalása során térünk ki.)

13. TABULA NOVA... REGNI HUNGARIAE...

"TABULA NOVA INCLYTI REGNI HUNGARIAE juxta nonnullas Observationes Samuelis MIKOVINY, Concinnata ab Andreo Erico FRITSCH Posonii, 1753. — A Seb[astiano] Zeller sc[ulptata]. Posony" - Az előzőként leirt térképet 1753-ban ZELLER Sebestyén rézbe metszette, s ez a rézmetszetü mappa még ugyanabban az évben Pozsonyban meg is jelent. Érdekes, hogy PATAKY Dénes (12) bőségesen foglalkozik ZELLER S. rézmetszői müködésével, de arról, hogy a kiváló mester Mikoviny-térképeket is metszett rézbe, nem emlékezik meg.

A szóban forgó térkép bécsi példányának jelzete: K I 110799. Nagysága: 40,5 x 30,5 cm. (Lásd K.ULBRICH 1386 sz. leirását és PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 40. térképét.)A mappa aránymértéke: 20 német mfd = 77 mm = 3"; vagyis 1"= 6 2/3 ném mfd., ami 1:1878000-nek felel meg. A kezdőmeridián a pozsonyi délkör.

A bécsi National Bibliothek példánya a katonai ezredek elhelyezésének rögzitésére szolgált. A térképre kb. 10 x 5 mm nagyságu papirszeletkéket ragasztottak az ezredek nevével. Amikor 1973 április havában ez a térkép legutóbb kezemben járt, 28 cédula már leesett róla. A hiányzók, valamint a még meglévő 39 cédula tanusága szerint 1755 táján Magyarországon az ezredeket 66 helyen állomásoztatták. A meglevő cédulák alapján a következő ezredek nevét jegyezhettem fel. (A név után zárójelbe tett számjegy azt mutatja, hogy az ezredet hány községben helyezték el.)

Anspach (2)
Batthyány Adam (2)
Berlichingen (2)
Caramely (2)
Cserkeczy grenad.(4)
Davidovics grenad.(1)
Ferdinand E.A. (3)
Gyulay Sámuel (4)
Haag (3)
Károlyi (4)
Kinszcy (1)
Lichtenstein (1)
Mecklenburg (3)
Preisar (1)
Siskovics (1)
Sohack min.(1)
Szövősdy grenad.(1)
Toscana (1)
Trautmanszdorf (1)
Voghera (1)

A hiányzó cédulák által jelölt ezredek azonositása - véleményem szerint - a vonatkozó iratanyag segitségével nagyobb nehézség nélkül megoldható. Magyar hadtörténész azonban e feldolgozásra érdemes térképet - tudtommal - még nem tanulmányozta.

G) MIKOVINY-TÉRKÉPEK A BÉCSI HOFKAMMERARCHIVBAN, ILLETVE A PRÁGAI, POZSONYI ÉS BÉLABÁNYAI ÁLLAMI LEVÉLTÁRAKBAN

Az egykori bécsi Udvari Kamarának az eredeti elrendezésben fennmaradt levél- és térképtára 45 lapra terjedő 27 Mikoviny-térkép katalógus-céduláját őrzi. Ezeket első izben BORBÉLY Andor nézte át és egy rövid leirást (5) adott róluk. Az általa publikált közleményben ismertetett térképek jó része azonositható volt, noha többségük ma már nincs a Hofkammerarchiv tulajdonában.10 A Bécsben hiányzó térképek egy része ma a prágai Állami Központi Levéltár állományát gyarapitja; más részükről azonban semmit sem tudunk. Teljesen nyomuk veszett. E Mikoviny-térképek felkutatása érdekében az alábbiakban a mappák teljes listáját közlöm.

Közöttük csupán két megye térképére találtam, de annál gazdagabb a gyüjtemény a megyéken belüli részleteket feltüntető mappákban. Amennyire közelről érdekelnek bennünket MIKOVINYnek a több megyét összefogó áttekintő térképei, épp annyira fontosak számunkra a részleteket megvilágitó mappák is.

A Hofkammerarchivban őrzött, egykor hiánytalan gyüjtemény - néhány kivételtől eltekintve - MIKOVINYnek az 1736 és 1750 között készült térképeit tartalmazza. Ezt az időszakot a mester a selmeci akadémia alapitó rektoraként Selmecbányán töltötte. Érthető, hogy az ez időből származó térképek többségükben Gömör, Szepes, Bars és Liptó megyék területének egy-egy részét vetitik elénk. Mindegyik lapnak megvan a maga bányászattörténeti érdekessége, de ezzel a kérdéssel e munkában nem foglalkozunk.

Ha gondosan számba vesszük az e fejezetben leirt térképeket, láthatjuk, hogy azok - néhány, korai időből (1720-1722) származó megyei térkép mellett - csakis a Selmec környéki bányászat fellenditését célzó felvételek eredményei, és zárt kollekcióként kerültek a bécsi Udvari Kamara tulajdonába. Következésképpen szilárdan hiszszük, hogy ezek azok a MIKOVINY-féle térképek, amelyeknek megszerzése érdekében Mária Terézia személyes rendelete alapján Franz STERNBACH báró főkamaragróf 1751. nov. 15-én személyesen tárgyalt MIKOVINY özvegyével azok átadása tárgyában.

1. BÁCS-BODROG VÁRMEGYE TÉRKÉPVÁZLATA (I)

A sorozat kezdő lapja a cim nélküli - általunk MIKOVINY Sámuel müvének tartott - A 56/1 jelzetü térkép. Régi jelzete nincs. Kelte: 1721. Nagysága: 42 x 32,5 cm. Iratanyaga: Ungar.Hoff.[inanz] ex 9.Febr.1722. A mappa hátlapján a "Karte der Batscka" felirat olvasható. A térképrajzot 10 mm széles, fokosztás nélküli kettős vonalozásu keret övezi. Az egész vázlat részint irónnal, részint gubacstintával készült és szinezetlen. Tájolása É-i.

A mappának léptéke, illetve megadott aránymértéke nincsen. Két relációból számitott helyes méretaránya = 1:576000, ami 1" = 2 bécsi mérföldnek felel meg. Az eltérés ettől az értéktől ± 12,5 %, amit nem csupán a papiros méretváltozása okoz; sokkal inkább a hibás

távolságmeghatározások következménye. Ez a vázlat MIKOVINY mérnöki tevékenységének legkorábbi éveiből való és némi támpontot nyujt arra vonatkozóan, hogy az Akadémiai Könyvtár tulajdonában lévő Mo 1. jelzetü vázlat feltehetően szintén 1720-1721-ben készülhetett.

Térképünknek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára tulajdonában lévő, többnyire fogalmazványoknak tekintendő Mikoviny-térképek sorával való tartalmi és formai hasonlósága bizonyitja, hogy az A 56/1 és A 56/2 jelzetü térképek ugyancsak MIKOVINY vázlatainak sorába tartoznak.

Vázlatunk a Duna-Tisza közét Bajától Vukovárig és Szegedtől Titelig ábrázolja. A térképen látható a Ferenc-csatorna t e r v e z e t t nyomvonala, Mivel KISS József és Gábor e csatorna végleges tervét csak az 1780-as évek végén dolgozta ki, s annak épitése csak 1793-ban kezdődött meg, nyilvánvaló, hogy a csatorna nyomvonalának általános terve MIKOVINYtől származik. Kivitelezésére csak 70 év mulva került sor, lényegében a MIKOVINY által felvázolt nyomvonallal.

2. BÁCS-BODROG VÁRMEGYE TÉRKÉPVÁZLATA (II)

Az A 56/2 jelzetü vázlat az előzőkben leirtnak a mása. Nagysága: 38,5 x 30,5 cm. Méretaránya azonos az előzőével, vagyis 1:576000. Tájolása szintén É-i. A különbség csak annyi közöttük, hogy mig az A 56/1 jelzetü részint irónnal, részint gubacstintával kidolgozott, az A 56/2 jelzetü vázlatot teljességgel gubacstintával rajzolták meg; tehát tisztázati példánynak minősithető. A vázlat hátlapján ez a felirat olvasható: "Ein einfacher Riss von B á c s e r Komitat mit Anmerkung aller derselbst befindlichen Ortschaften und Flüsse."

A folyók mellett szerb-horvát nevü községek, de a közöttük levő magyar települések a török hóditás előtti helyneveket őrzik. Ilyenek: Apáti[n], Baja, Bács, Baracska, Berek, Bodrogh, Comifolva? (recte: Cserve[n]falva), Monostor stb.

A vázlaton található nevesebb magyar települések: Palánka (Balanka), Homok (Homak), Keresztur (Kerestur), Cséb, Petravárad mil.[itare], Titel,Doroszló,Sz.Péter, Alpár (Alpor) Aranyod, Almás; Szeged, Martonos, [Török-]Kanizsa, Zenta (Szenta), Mohol, Petrovo Szelo milit.[are], (Ó-)Becse, Szent Miklós, Csurog, Szent Márton, Egres, Zsablya (Sablya, Szablya), Salu (?), Pacsa, Szent Ivó stb. — Egy horvát község: Nemesacsiz (recte: Nenadich).

3. BECZKÓ, VÁGUJHELY ÉS CSEJTE KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

Szerző, cim és méretarány nélküli, 1730-ból származó, 44 x 34 cm nagyságu helyszinrajz. Jelzete: A 60. Beczkó és Haluzicz (Trencsén m.), Vágujhely,Bosácza és Csejte (Nyitra m.), Pokrágy (Pohragy, Gömör m.) környékének helyszinrajzi vázlata. Tájolása ÉNy-i.

MIKOVINY Sámuel keze vonására valló gubacstinta-rajz. A települések vázlatosan elnyujtott négyszögekkel jelölve; a házak és udvarok helye fehér, a szérüskertek tintával barnára mázolva. A teme-

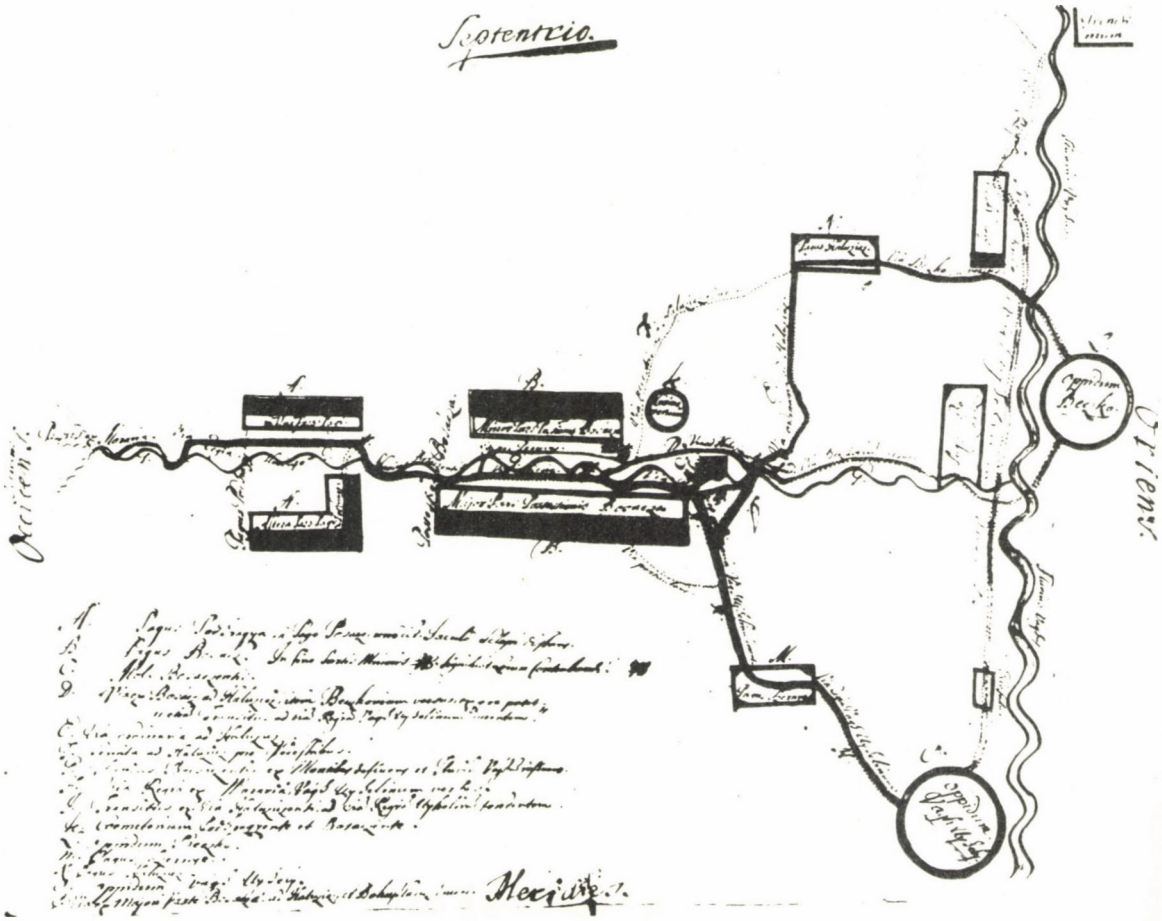

A Beczkó és Vágujhely környéki koronauradalom vázlata
a bécsi Hofkammerarchiv anyagából

tőt (cimiterio) köralakzat jelöli. A Vágot és a Borsáczai patakot egyszerü hullámos vonal érzékelteti. A vázlaton el lehet igazodni, noha azon semmiféle arányosság sem fedezhető fel.

Vonatkozó iratanyag: Ungar.Hoff[inanz], ex 13.Juli 1730.

4. LIPÓTVÁR KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Plan der Umgebung von Leopoldstadt im Neutraer Komitat; Anno 1737". cimü térképe. 1 lap; nagysága: 47 x 30 cm. Jelzete: A 61. Iratanyag: Ungar.Hoff[inanz] ex 29. April 1737.

Ez a térképlap a Hofkammerarchiv térképgyüjteményének megfelelő helyén jelenleg nem található. A mappa a Nyitra megyei Lipótvár környékét ábrázolja. A Vág folyó jobb partján épült hatalmas erőddel szemközt emelkedik Galgócnak (állitólag még a markomannok és a hunok betörései ellen emelt) vára. Ez a részlet MIKOVINYnek Pozsony megyei térképén jól látható. Az egyelőre eltüntnek nyilvánitott térkép helyett a Pozsony megyei térképről felnagyitott részletet mutatjuk be.

5. A KÖRMÖCI BÁNYAVIDÉK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Plan des Cremnitzer Berglandes. Anno 1733." cimü térképe 1 lap; nagysága: 59 x 51 cm. Jelzete: A 64. - Iratanyaga: Ung.M.[ünzen-] u[nd] B[ergwesen]. 25. Sept. 1733. (Hiányzik!) Ez a térkép az eredeti kartotékon olvasható cime szerint Körmöcbánya (Bars m.) hegyvidékét ábrázolja.

PURGINA (30) könyvében (57-58. p., ill. 21. térkép) közli ennek a rézmetszetü mappának lineárisan kb. felényire kicsinyitett képét, mégpedig a prágai állami levéltárnak SMMP 936. jelü példánya alapján. A közlésből megállapithatóan a térkép cime: "Tabula Ichonographica Plagae Lib.[erae] Reg.[iae] Mont.[anisticae] Civitatis CREMNICIENSIS auspiciis Illustrissimi Domini Josephi Andreae Lib.[eri] Bar.[onis] a Sternbach Sacr.[i] Caes.[arei] Cathol.[ici] Majest.[atis] Supr.[emi] Austr.[iaci] Cam.[eralis] Aul.[ici] Consil.[iarii] et Mont.[anistici] Regni Hungariae Supremi Camergrofi elaborata opera S.[amuelis] Mikoviny m.[anu] p.[ropria]"

Mindez a hosszu cim a térkép jobb felső sarkában elhelyezett diszes cimkeretben olvasható. Szemben, a térkép alsó bal sarkában pedig Körmöcbánya látképének sikerült metszete tünik elénk. A látkép fölött a város cimere, alatta pedig allegorikus bányászjelenet látható: a bányából a zuzóba tartó, kötélre fogott lovak ábrázolása, hátukon a kibányászott ércet tartalmazó zsákokkal, előttük a hosszu vándorbottal ballagó vezetőjükkel.

A térkép nagysága - PURGINA közlése szerint - 56 x 46,4 cm, ami a bécsinél valamivel kisebb méretre vall. Az eltérés onnan adódik, hogy a bécsi kartoték a térképlap külső, PURGINA pedig a belső, tényleges méretét közli (30).

A térkép aránymértéke - a prágai példány szerint - 167,5 m = 4000 bécsi öl, ami pontosan 1:46000-nek felel meg. Bármennyire természetesnek tünik is ez az érték, a premetrikus mappáknál ez eléggé szokatlan méretarány. Több ezer hasonló koru térkép adatainak meg-

vizsgálása során sem magam, sem a kéziratos térképek kitünő bécsi szakértője, Karl ULBRICH, nem találkoztunk vele. Mégpedig azért nem, mert ez a méretarány 6 1/3" = 4000 bécsi öl aránymértéknek felelne meg; ilyen felrakó vonalzókat pedig nem készitettek. Valószinübb, hogy a rézlemez eredeti rajza 1:46800-as méretarányu, azaz 1"=650 bécsi öllel azonos, s a különbséget a papiros méretváltozása okozza.

A települések rajza egyezik a más mappákról ismeretes, MIKOVINY stilusára valló helyrajzokkal. A hegyrajz pillacsikos és határozottan NICOLAI kezére vall. Noha a térképen nem nevezi meg magát, semmi kétségünk sem lehet a metsző személye felől. Több megyének, igy Pozsony, Hont, Trencsén megye, továbbá a szóban forgó Körmöcbánya vidékének metszetét összehasonlitva, az allegorikus alakok testtartásának, mozdulatainak, a cimkeretek diszitő elemeinek, a helységek helyszinrajzszerü ábrázolásának azonossága, valamint a helynevek irásmódja alapján megállapitható, hogy azok egyetlen személy kezétől erednek. A metsző és a képszerü részletek rajzolója tehát csakis G.D.Chr. NICOLAI lehet.

A lap tájolása É-I; a 4000 b.öles skála a lap Ny-i szélén kapott helyet. A sötét hegyrajz miatt egyes helységnevek nehezen olvashatók.

6. MÁRAMAROS VÁRMEGYE TÉRKÉPE

A szerző nevének emlitése nélkül, de minden valószinüség szerint MIKOVINY Sámuelnek kiváló Máramaros vármegyei térképe alapján készült az alábbi, az A 146 jelü mappa.

Cime: "Mapa (!) Geometria (!) repraesentans comitatum Maramarossiensem integrum cum adjacentibus Transylvaniae, Russiae et Moldaviae Confinis. - S[ebastianus] ZELLER ad form[am] alter[am] del[ineavit] A[nn]o 1756."

Az igen jó magyarsággal megirt helyneveket tartalmazó térkép egyetlen lapon készült. Nagysága 73 x 49 cm. A hozzátartozó iratok: "Siebenbürgen, r. Nr. 79; 3 Februar 1756. Fol. 170" jelzet alatt találhatók.

A mappát MIKOVINY térképeinek egyik rajzolója és metszője, ZELLER Sebestyén, mesterének egyik Máramaros megyei térképéről rajzolta és szerkesztette át 2 germ. mérföld = 48 mm aránymértékü, azaz 1:31050 méretarányu térképpé.

A határokat különböző szinezéssel feltüntető mappán a megyének öt járása, továbbá Ugocsa vármegye egésze, Szatmár és Bereg vármegyének egy-egy része, valamint Erdélynek, Oroszországnak (Russia) és Moldvának határos vidékei láthatók.

Mivel a térképhez tartozó iratok 1756. február 3-ról kelteződtek, és rajzolója ZELLER Sebestyén, nincs kétségünk afelől, hogy ez a térkép MIKOVINYnek hasonló tartalmu mappája nyomán öt évvel a mester halála után (azaz 1755-ben!) készült.

7. A RÓNASZÉKRŐL ÉS BOCSKÓRÓL MÁRAMAROSSZIGETRE VEZETŐ UTAK TÉRKÉPE

[MIKOVINY Sámuel]: "Delineation der von R h o n a s z e k bis S z i g e t h und B o c s k o abgezogenen und zur Repara-

tion angetragenen Weges." — A Rónaszékről Máramarosszigetre és Bocskóra vezető ut 1739. évi térképe egyetlen lapon. Jelzete: B 27; nagysága 60 x 36 cm. Tájolása ÉNy-i. Aránymértéke: 1" = 240 b.öl, azaz 1:17280.

A kis mappa szerzőjének nevét a lapon nem tüntették fel, de a név- és a domborzatrajz alapján szerzőjében MIKOVINY Sámuel biztosan felismerhető. Ezt a megállapitást erősiti a mü keletkezésének évszáma (1739) is,mert ebben az időben ő már selmecbányai professzor volt és a Máramaros környéki területek térképezésén is dolgozott. MTA Mo 9.jelü Máramaros megyei szép térképe is ebből az időből való.

A szóban forgó helyszinrajz szinezett vonalas rajz, s a kiviteli tervhez csatolt magyarázó vázlat lehetett. A sóbányákat összekötő, részben kiépitendő, részben javitandó utakat ábrázolja.

8. A KARKÓC-LIPÓTVÁRI UT TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Mappa viarum K a r k o t z i e n s i u m Sumptibus Aerarii Regii A[nno]: 1737. reparatarum Situm Statumque repraesentans [diszités] Opus dirigente et designante Samuele Mikoviny S[acri]: C[aesarei]: M[ajestatis]: Aulico Camerali Geomet[ra] et Architect[o] mp."

Az igen jó karban lévő, elsőrangu papiroson, egyetlen lapon készült térkép nagysága 184 x 44 cm. Jelzete: B 28. Tájolása É-i. Aránymértéke: 1" = 20 b. öl, vagyis méretaránya = 1:1440.

Karkóctól a Dudvág melletti "Vigiliae Leopoldenses"-ig, azaz a Lipótvár közelében, mocsaras környezetben létesitett katonai őrállomásig, a mocsarakon átvezető utnak ujjáépitési terve, a létesitendő töltésekkel, bevágásokkal, hidakkal és egyéb mütárgyakkal, valamint a kisebb-nagyobb mocsarak gondos rajzával. Ez a bécsi példány kitünő állapotban maradt korunkra, akárcsak a budapesti Országos Levéltár kamarai térképeinek sorában No. 269. jelzet alatt őrzött másodpéldánya is.[11]

A térképhez tartozó iratok a Hofkammerarchivban:Ung.Hoff[inanz] ex 19. Juli 1738 jelzet alatt találhatók.

9. UJBÁNYA KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuelnek: "Ichonographischer Entwurff der Gebiete der Kayserlichen Cameral-Herrschafft REVISTYE, wie auch der freyen königlicher Bergstadt KÖNIGSBERG" cimü térképe L 18. jelzettel a bécsi Hofkammerarchiv tulajdona volt.

Az egyetlen lapból álló térkép nagysága kartoték adata alapján 68 x 46,5 cm. Belmérete BORBÉLY (5) szerint 63,4 x 42,2 cm. A kéziratos, szinezett térkép a Bars megyei Ujbánya (Königsberg), valamint a közelében lévő Revistye környékét ábrázolja. Minden valószinüség szerint egyidőben készült MIKOVINY többi fontos bányatérképével, 1747/48-ban. 1932-ben még BORBÉLY Andor kezében volt (5), ma azonban Bécsben már nem található.

A térképen ábrázolt mindkét község a Garam jobbpartján települt. Ujbánya valaha nagyon hires volt bányászatáról. Egykor szabad

királyi város, annak ellenére, hogy az 1910. évi népszámláláskor lakosainak száma mindössze 5360 volt. Revistye (Podzámčie) váráról hires. Ez a fontos, utelzáró vár Mátyás király személyes tulajdona volt. Özvegye 1490-ben Dóczy Orbán egri püspöknek adományozta, majd a Dóczy-család kihaltával a kincstárra szállt. Ezek a tulajdonjogi viszonyok tükröződnek a térkép cimében is.

10. LIKAVA KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuelnek "Mappa Dominii Cameralis LIKAVA Cum maiori Comitatus Liptoviensis parte. Dimesurante ac designante S[amuele] Mikoviny Geom.[etra] Cam.[erali] Regio" cimü térképe L 19. jelzet alatt szintén a bécsi Hofkammerarchiv tulajdona volt. Ma a prágai Állami Központi Levéltárban (Státny Ustredny Archiv röv.SUA) található SMMP 1132. jelzet alatt. Mivel ezt a prágai példányt PURGINA (30) munkájában ismerteti, (lásd: 58-59. p. 15.sz. és a 25.sz. térképen) leirását tőle vesszük át, kiegészitve azt a bécsi eredeti kartotékon található adatokkal.

A térkép egyetlen, 45,5 x 77 cm nagyságu lapon készült: kéziratos, szinezett mappa. BORBÉLY az előzőkben emlitett 1750. évi kéziratos kamarai térképkatalógusból idézi, tehát ez is kb. az 1747/48-as évek tájáról való. Tájolása É-i.

Az 1" = 800 bécsi öl aránymértékü, vagyis 1:57600 méretarányu térkép a Vág folyó völgyének mintegy 40-42 km hosszu siksági szakaszát ábrázolja.

Egyike MIKOVINY ritka sajátkezü kéziratos mappáinak. A lap Ny-i peremének közelében Stan Kovan (Sztankován) és Gombás községeket látjuk, majd Rosenberg (Rózsahegy) tünik fel; a lap K-i szegélyén pedig Andrásfalva, Liptószentmiklós és Vrbitza az utolsó települések. A Vág folyónak Rózsahegy és Liptószentmiklós között kiszélesülő síkságát magas hegyek fogják körül. Rózsahegytől északra (alig 1000 ölnyi távolsággal) a hasonló nevü vizfolyás mentén találjuk Likavát. A Kamarai uradalom azonban nem csak Likava környékére terjedt ki. Csupán ehhez az egységéhez 9-10 falu tartozott. A térkép ezen kivül - Liptószentmiklóstól és a Vág folyótól északra - még két uradalmi körzetet tüntet fel. Egyikhez csak Szent Mária község tartozik, a másik azonban (ettől keletre) öt tekintélyes falut számlál. Az uradalmi egységek határát pontozott vonal, s azokon belül "Dom.[inium] Likava" felirat jelöli.

Likava községtől délkeletre, mintegy 1000 ölnyi távolságra van (Rózsa-) Szent Márton. Ennek XIV. századi templomát - müemléki jelentőségének megfelelően - MIKOVINY többé-kevésbé alakhüen kirajzolja. Hasonlóképpen járt el Gombás, Rózsahegy, Párisháza, Nagy-Bobrócz, Andrásfalva és Liptószentmiklós templomainak ábrázolásánál is.

A térkép hegyrajza finom pillacsikos kivitelben készült, de egyes nevezetes hegykupok, mint például a Likava falu fölött emelkedő kup, vakondturásszerüen ki vannak rajzolva.

A térkép É-i tájolásu; 10-12 mm széles, gondos kivitelü, de szinezetlen keret övezi. Az ismertetett mappa feltehetően rézmetszet céljára készült.

11. LIBETBÁNYA KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Entwurf des Gebietes des Frey:[en] Kön:[iglichen] Bergstadt LIBETEN samt der benachbarten gegend [bei NEUSOHL] ausgemessen und aufgesetzt von S.Mikoviny mp."

A térkép Hofkammerarchiv-beli jelzete: Pa 16. Egyetlen lapon, 46 x 63 cm nagyságban készült. Hogy 1747 táján keletkezett, ezt az bizonyitja, hogy az 1750. évi kéziratos jegyzékben már megtalálható. Tájolása É-i. Libetbánya (Libeth) majdnem a térképlap közepén van; a lap nyugati keretvonala mellett Neusohl, azaz Besztercebánya látható; egyébként az egész lapot a hegyvidék finom pillacsikos rajza tölti meg.

Aránymértéke: 1" = 600 bécsi öl, ami 1:43200-as méretaránynak felel meg.

A térkép a bécsi Hofkammerarchivból hiányzik. Ismertetését PURGINA közlése alapján adtam (30; 58.p. és a 24. térkép). E térkép kéziratos példányát a prágai Állami Központi Levéltár SMMP 1014 sz. jelzet alatt őrzi.

12. A LIPCSEI KORONAURADALOM TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Mappa Dominii L I P T S E. Ad Cameras Montanisticas spectantis. Exacte dimensurante ac delineante Sam.[uele] Mikoviny Geom.[etra] Camer.[ali] Regio mp." cimü térképét a bécsi Hofkammerarchivban Pa 18/1 jelzet alatt tartják nyilván. Ez a térkép is hiányzik a nevezett levéltárból. Leirását a bécsi eredeti kartoték és PURGINA könyve (30; 64-65. p. és a 16. térkép) alapján közlöm.

Az eredeti bécsi kartotéklapon két térkép leirása található. A másik térkép J. AMHOFnak a Rohnitz-i vasércbányáról 1736-ban készitett térképe. PURGINA ez alapon a MIKOVINY-féle Liptse (Lipcse; lásd.: LIPSZKYnél)-környéki térképet is ezzel az évszámmal hozza vonatkozásba, noha a két térkép egymástól teljesen függetlenül keletkezett. Eljárását nem indokolja.

A térkép 1736 után készült. Nagysága 46 x 93 cm. Tájolása É-i. Domborzatrajza igen finoman pillacsikozott. Aránymértéke: 1" = 666 2/3 bécsi öl, ami 1:48000-nek felel meg. A lépték alatt a következő,a térkép szinezésére vonatkozó megjegyzés olvasható: "Pagi ac loca ad Dominium spectantia luteo illuminantur colore"; azaz a koronauradalomhoz tartozó falvakat és településeket vöröses sárga szin jelöli.

A Pa 18/1 jelzetü Mikoviny-térkép ma feltétlenül valamelyik csehszlovák levéltár birtokában van. Őrző helyét és jelzetét PURGINA (30) müvében nem közli.

13. BESZTERCEBÁNYA ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Ichonographischer Entwurf Der Königlichen Freyen BERG STADT NEVSOHL Besonders der umligenden Haupt Gebürge, mit ihren Gründen,u[nd] derer darinnen sich befindenden Bergwercken,

A besztercebányai koronauradalom képe Mikovinynek a prágai Állami Levéltár (Státní Ústrední Archív) SMMP 899. jelzetü térképén (Purgina nyomán)

Waldungen, Fliessen, qvellen, Wasserführungen Geometrisch ausgemessen und verfertiget durch S. Mikoviny" cimü, Pa 30/1 jelzet alatt számontartott térképe, valamint annak Mathias ZIPSER által készitett, PA 30/2 jelzetü párja,a Hofkammerarchiv térképgyüjteményéből hiányzik. Eredeti kartotékja szerint MIKOVINY térképe az 1736/37 körüli években keletkezett, s 51 x 72 cm nagyságu; ZIEPSER mappája pedig 1736-ból való, s nagysága 53,5 x 92 cm.

BORBÉLY A. (5) alatt idézett közleményéből (lásd a 14. lábjegyzetet!) ugy tünik, mintha a bécsi Hofkammerarchivban egyes MIKOVINY-féle térképek két-két példányban lettek volna meg. PURGINA (30) is hajlamos igy értelmezni a dolgot. A valóság azonban az, hogy BORBÉLY idézett cikkében előbb a Hofkammerarchivban talált kartotékok alapján közli a térképek rövid tartalmát (és nem a pontos cimüket), majd felsorolja az 1750. évi kéziratos térképkatalógusban talált térképcimeket. A kétféle felsorolásban szereplő anyag nagyjából azonos. Igy a Pa 30/1 jelzet alatti, Besztercebánya környékét ábrázoló térkép is kétszer szerepel BORBÉLY jegyzékében.

A szóban forgó besztercebányai térképünk igen szép rézmetszet. Valószinüleg KALTSCHMIED Ábrahám alkotása. A keret külső szegélyére vonatkozó mérete: 51 x 72 cm. A mappa nyugati oldalán azonban egy 14 cm széles sáv nem tartozik szorosan a 47 x 58 cm belméretü térképhez. Ezen a sávon elhelyezett szélrózsa mutatja, hogy a térkép É-i tájolásu, az ugyanott található léptéke pedig azt, hogy 4000 bécsi öl = 6 1/3" vagyis a térképen 1" = 630 b.öl, ami 1:45000-es méretaránynak felel meg.

A térkép jobb felső sarkában találjuk a besztercebányai koronauradalom aranybányászait ábrázoló nagyon szép parergont. A BÉL Mátyásnál megjelent Pozsony vármegyei lap allegorikus diszitményét kivéve egyetlen Mikoviny-térkép sincs, amely szépségben felvehetné ezzel a parergonnal a versenyt. Ezuttal is allegorikus jelenetet látunk: a hegyek kincseit őrző nemtő; lombkoronás nőalak, fején az ólom alkimista jegyével (115), kosarából egy ifju bányász zsákjába dönti az érctartalmu rögöket. Odébb a kitermelt ércet mossák és dusitják. A háttérben a koronauradalomhoz tartozó hegyek panorámája "HERRNGRUND" (koronauradalmi bányatelek) felirattal.

A térkép legnagyobb részét a hegyvidék finom pillacsikos rajza foglalja el, csupán Besztercebánya közvetlen környékén találjuk a Garam folyó által feltöltött sikságot.

A térkép kicsinyitett ábráját PURGINA közli; a különlegesen szép parergont pedig nagyitásban is bemutatja (30; 81 p. 23.ábra és a 19. sz. térkép). A szélrózsa fölött a következő felirás olvasható: "Loca lutea colore illuminata spectant ad Dominium Camerae, rubro vero ad Civitatem Neosoliensem"; azaz a sárgával kifestett területek a kamarai uradalomhoz, a vörös szinüek Besztercebánya városához tartoznak.

PURGINA közlése szerint (30; 57 p. 9.sz.) ez a térkép ma a prágai állami levéltárban található. Jelzete: SMMP 899 sz.

14. PUKÁNC KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Ichonographischer Entwurff des Gebits des Frey.[en] Königl.[ichen] Bergstadt PUKANTZ und der benachbarten

Gegend, Samt allen darinnen befindlichen Bergen, Gebürge, Thäller, Gründen, Wasserfliessen und vornehmsten Wege etc. Geometrisch abgemessen und vorgestellet durch S. Mikoviny mp." cimü térképe, amely egykor Pa 43 jelzet alatt a bécsi Hofkammerarchiv tulajdona volt. Ma a prágai állami levéltárban (SUA) van, aholis az SMMP 292 jelzetet kapta. PURGINA (30) csak a régebbi bécsi jelzetét (E 59) ismeri.

A térkép nagysága 37 x 54 cm,illetve 34,5 x 51,5 cm (belméret). Aránymértéke: 1" = 666 2/3 bécsi öl, ami 1:48000-es méretaránynak felel meg. Tájolása: É-i.

PURGINA a Pukántzi mappa leirása mellett annak kicsinyitett mását is közli (30; 56.p. 6.sz. és 15.sz. térkép).

A térképlap jobb felső sarkába még éppen felrajzolható volt Selmecbánya (Schemnitz); a lap alsó harmadában, középütt van Pukánc, felső bal sarkában pedig Königsberg (Ujbánya). Ezt a földrajzi térséget - a Garam és a Korpona vizvidékét - ábrázolja a mappa,a domborzatot illetően finom pillacsikos rajzával. Különössége, hogy a kereten keletet (latin szóval) "Ortus"-nak,nyugatot pedig "Occasus"-nak irja. Ugyanez a megnevezés néhány más Mikoviny-térképen is előfordul.

15. SELMEC- ÉS BÉLABÁNYA KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Ichonometrischer Entwurf der Gebiete der Freyen Königl.[ichen] Nieder-Ungar.[ischen] Bergstädte S C H E M - N I T Z und D I L N Wie auch der Kayserl.[iche] Cam.[erale] Herrschaft S A X E N S T A I N.[12] Alle darinnen begrifene Örter, Gebürge, Thäler und Gründe, Wasser-Flüsse, Taiche, Wege, Bergwerke und deren vornehmste Stöllen und Schächte vorstellend. Geometrisch abgemessen, aufgesetzt, und verfertiget durch Samuel Mikoviny mp." cimü térképe a bécsi Hofkammerarchiv tulajdona volt. Ottani jelzete: Pa 45, régi jelzete pedig: E 63.

PURGINA szerint (30; 57 p. 10. sz. és a 20.sz. térkép) e mappát jelenleg a prágai állami levéltár (SUA) őrzi, SMMP 930 jelzet alatt. A térkép nagysága: 70 x 71 cm, illetve 68 x 65,7 cm [belméret]. Tájolása É-i. Aránymértéke:1" = 650 b.öl,ami 1:46 800-as méretaránynak felel meg.

A térkép fő tárgya Selmecbánya (Schemnitz) és Bélabánya (Diln), valamint a saxensteini koronauradalom területe (az előbbiektől északra). A gondos kidolgozásu mappa tájolása kb. 12 fokkal tér el az É-i iránytól kelet felé. A kereten 15 fokos beosztás van az irányoknak megfelelően: Észak = 0-tól 180 fokig, I-XII órával, majd ismét Dél = 0-tól 180 fokig, ami most Északot jelent, I-XII óra beosztással. (1 óra = 15 foknak felel meg.)

A térképlap nyugati oldalán hosszu lista található, a saxensteini uradalomhoz tartozó egységek felsorolásával. Közöttük 63 számmal, kb. 10 pedig betükkel van jelölve a térképen. A számok s betük jelentésének feloldásához a kulcsot ez a felsorolás adja kezünkbe.(Lásd még a "Függelék"-ben G 42.sz. alatt).

16. SELMECBÁNYA KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuelnek egyik legfontosabb és egyben egyik legterjedelmesebb selmeci térképmüve az, amelyet BORBÉLY A. "Grundriss der SCHEMNITZER Schachte 1757.Copirt v.[on] Th.[omas] Ludow[icus] v.[on] Mikoviny" alakban jegyzett fel. (5; 159.p.) E közlés nyomán mint az ifjabb MIKOVINY alkotása ment át a kutatók tudatába, noha ennek a térképnek is az idősebb MIKOVINY Sámuel számos részletfelvétele az alapja.

A térkép adatai a Hofkammerarchiv kartotékja szerint a következők: mai jelzete: Pa 48. Régi jelzete: E 95. A térkép egyetlen, 57 x 95,5 cm terjedelmü lapra készült; belmérete: 54,5 x 92 cm. Méretaránya (a kartoték szerint): 1" = 100 bécsi öl, vagyis 1:7200.

Ez a térkép PURGINA szerint (30; 56-57 p. és a 17.sz. térkép) jelenleg a prágai állami levéltárban SMMP 504 jelzet alatt található. Kisebbitett mását PURGINA prágai felvétel alapján közli.A térkép teljes cime az alábbi:"Grund Riesz von dem gantzen Zusamenhang derer Kay.[serlich]-und Königl.[ichen] Schemnitzer Grubenfelder Darausvorgestellet der Heyl.[igen] Dreifaltigleiter und Pieber Erbstollen, wie solche sowohl den Spithaler,Pieberstollner und Theresiaschachter Haupt Gang untergehen. In gleichen der neu Kayserl.[ichen] Francisci Erbstollen, so aus der Hodrusch von Alt = aller Heÿligen Schächtel an durch das Hodrutscher Gebürg, bisz unter den Siegelsberg und übrige Grubenfelder angetrieben wird, samt denen in dieser Revier befindlichen Teuchen. = Cop.[iert] v.[on] Th.[omas] Ludowic Mikoviny [Peracta] 1757."

A térkép a selmeci és környéki bányajáratokat, aknákat és a mesterséges viztározókat ábrázolja. Cimkerete nagyon diszes. Tájolása ÉK-i; ezt egy tokjában lévő iránytü rajza mutatja. Léptéke n e m b é c s i , hanem s e l m e c i b á n y a ö l b e n van megadva. Ennek egysége = 2,0258 m. Ezért, ha feloldjuk a 800 selmeci bányaöl = 210 mm aránymértéket, 1:7700-as méretarányhoz jutunk. Ez ennek a térképnek helyes méretaránya.

Aki a régi (E 95 jelü) kartotékot készitette, elvétette az öl egységét. Bécsi ölnek hitte. Ha azzal az egységgel számitjuk ki a térkép méretarányát, 1:7200-hoz jutunk. Ezt a téves értéket közli BORBÉLY (5) és az ő nyomán PURGINA (30) is.

16/1. A BÉLABÁNYAI "MÁRIA SEGITS!" AKNA ÉS KÖRNYÉKE TÉRKÉPE

A fentebb leirt térképnek van egy kiegészitő lapja is, amelynek még a kartotékja is eltünt a Hofkammerarchiv betüsoros cédulakarton gyüjteményéből. Ez a térkép ma a besztercebányai bányamuzeum gyüjteményét gyarapitja. Jelzete: S 588 HKG. Szerzője MIKOVINY Sámuel, de - akárcsak az előbbi - szintén a Mester halála után készült. 1755 augusztus 20-áról keltezte Selmecbányán az elhunyt mester fia: MIKOVINY Tamás Lajos. PURGINA a mappa kisebbitett mását is közli (30; 57.p. és a 18.sz.térkép). Nagysága: 80x61 cm.

A térkép cime: "Düllner Erb. und S[an]ct Maria Hülff = Stollner Grüben Grund Riesz und Profil. Anno 1755.Th[omas] Ludovicus MIKOVINY

fecit 20. Aug." - Ezt (a diszes cimkeretben) rendkivül részletes magyarázat követi. A cimkeret alján lépték mutatja, hogy 300 bécsi öl = 210 mm, ami 4" = 150 bécsi ölnek, illetve 1" = 37 1/2 b.ölnek, azaz 1:2700-as méretaránynak felel meg.

A térkép majdnem tökéletesen É-i tájolásu. A lap tetején egy kb. 8,5 cm széles sávot a bányamüveket magába foglaló keresztszelvény foglal el.

17. A SELMEC KÖRNYÉKI BÁNYÁK SZELVÉNYE

MIKOVINY Sámuel: "General Profil Carte Über dem vornemsten Bergbau zu Schemnitz in welcher werden repraesentiret I. die Schächte mit ihrer eigentlichen höhe über dem Lage ... II. die Haupt Stöllen ... unter dem Horizont von S. Mikoviny,Ing[enieur]" cimü fő, áttekintő szelvényét a bécsi Hofkammerarchiv őrzi Pa 49 jelzet, illetve E 180 régi jelzet alatt.

A térkép 1730 előtt készült, mert a hozzá tartozó ügyirat jelzete (ugyanott): Ungarisches Münzen- und Berg-Wesen (röviden: Ung. M.u.B.W.) ex 14 Juli 1730. Fol. 382/a.

Mivel ez a lap keresztszelvény,tájolása nincs. Nagysága 35 x 90 cm, illetve belmérete: 21,5 x 87,5 cm. Szabályos sárga keretben, ami a bécsi kamara rendeletére készült müre utal.

Léptéke:300 bányaöl = 157 mm,ami 1" = 53 1/2 b. öl;s ez 1:3250-es méretaránynak felel meg.

A szelvényben a bányák aknái és tárnái - különböző szinekkel jelölve - egymástól jól megkülönböztethetők. A metszet fölött a hegyvidék, Selmecbánya városa és az aknák felépitményei, a bányásztelepülések stb. aprólékos részletességgel láthatók.

E települések: A/ Mária-, B/ Sigelsberger-, C/ Magdalena-, D/ Lipót-, E/ Krisztina-, F/ Károly-, G/ József-, H/ Eleonora-, I/ Kórház-, K/ Szélaknai-, L/ Alt-Mansfarth-, M/ Steinern-, N/ Ferdinánd-, O/ Wasser - azaz: Vizaknai-, P/ Terézia-, Q/ Amália-, R/ Legelői (azaz: Weiden-), S/ György-, T/ András-, V/ Szent Háromság-, W/ Erzsébet-, X/ Kauffhaus (azaz: Kereskedőház- vagy Magazin)-akna (Schacht).(Lásd még a "Függelék"-ben G 43. és 45. sz. alatt)

18. A SELMECBÁNYA KÖRNYÉKI BÁNYÁK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "General Grund=Karte Über der Schemnitzer drey Haupt - Erb - Stollen, und darauss geschlagene Schächte. Aufgenommen durch S.Mikoviny Ingen.[ieur]" cimü térképe a Selmecbánya környéki fő altárókat és a hozzájuk csatlakozó aknákat mutatja be. Az egyetlen lapon lévő térképnek, (amely ma is a bécsi Hofkammerarchivban található), jelzete: Pa 50, illetve a régi jelzete E 184. Az 1730-ban, vagy 1729-ben készült szinezett térkép nagysága: 88 x 42,5 cm, illetve 85,2 x 36,5 cm (belméret). Méretaránya egyezik a Pa 49 jelzü szelvényével, mert a kettő összetartozik. Léptéke szerint: 500 bányaöl = 261,5 mm, ami 1:3870-nek felel meg.

A térképhez (és egyben a Pa 49 jelzetü szelvényhez) tartozó irat: Ung.M.u.B.W. ex 14. Juli 1730. Fol. 382/a.

A bőséges jelmagyarázattal (Explicatio) ellátott térképet - a Pa 49. jelzetü laphoz hasonlóan - sárga keret fogja körül; tájékozása ÉK i. A szélrózsa (miként azt a 15. alatt leirt Pa 45. jelzetü térképen láttuk), 24 órára van beosztva, s az irányok 15-15 fokon belül becsléssel is leolvashatók. Az aknák jelzése itt is A-tól Y-ig halad. A keresztszelvényt a térképen igen finoman pontozott vonal jelöli. (Lásd még a "Függelék"-ben G 42. alatt.)

A térkép és a szelvény tehát 1729/30-ban készült. De 1735-ben, amikor MIKOVINY Selmecre került, ismét foglalkozott ezzel a mappával. Lemásolta, hogy utánamérhessen. Hihetőleg hallgatóit ezen a példán óhajtotta bevezetni a bányamérési gyakorlatba. Ezt bizonyitja a térkép hátlapjára ragasztott, MIKOVINY saját kezétől származó, alábbi szövegü őrjegy:

"Die Schemnitzer Carte mit Lit.[tera] C. bemer[k]t, habe ich zur nachmässiger abcopirung zu mir genommen. Wien d[en] 2. Nov.1735. S. Mikoviny"

19. A GOLLBACHI-TÓ GÁTJÁNAK MÉRETEZÉSE ÉS TERVE

MIKOVINY Sámuel: "Berechnung des LEOPOLDI und MAGDALENE-SCHLUCHTES samt GOLBACHER TEICH-DAMM:Entwurf von Mikoviny"(1735/36).

A két lapból álló térkép méretei: 48 x 62,5 cm, illetve 32 x 47 cm. Jelzete: Pa 66/1-2; régi jelzete: E 82/1-2. A Hofkammerarchiv gyüjteményéből a régi E 82/1 jelü lap hiányzik. A régi kartonok szerint a Pa 66/1 jelzetü lap a Lipót- és a Magdaléna-aknák környékének térképe-, a Pa 66/2 jelzetü pedig a Gollbachi-tó völgyzáró gátjának helyszinrajza.

20. A GOLLBACHI-TÓ GÁTJÁNAK TERVE

MIKOVINY Sámuel "Vorstellung des Alten Schadhafften Gollbacher Taich Dammes, ewtworffen von [S.] Mikoviny" cimü térképének jelzete a Hofkammerarchivban Pa 71,illetve a régi jelzet: E 168 ... m/27. Kelte: 1735/36.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy BORBÉLY (5) alatti közleményében a mai Pa 66, illetve Pa 71 sz. mappák régi jelzete fel van cserélve. A "Gollbacher Taich-Damm" tervrajzát (hossz- és keresztmetszetben), amelyet PURGINA is közöl (30; 28. és 29. sz. térképek) a bécsi Hofkammerarchivban magam is láttam, de jelenleg (a hitleri átszámozók hibájából) a két összetartozó jelzet szét van választva.

A "Vorstellung der alten schadhaften Gollbacher Taich-Dammes, entworfen von Mikoviny" feliratu térkép (mérete:33 x 47 cm) BORBÉLYnál E 82 b; helyesen E 168 (m/27). Mai jelzete: Pa 71.

E térkép párja, az E 82/1, melynek mérete 32 x 47 cm,cime pedig az előzőével azonos, (azzal a kivétellel, hogy ezen a tó gátjának német megnevezése nem "Taich-Damm", hanem "Teich-Damm" alakban található) BORBÉLYnál jelzetszám nélkül, a bécsi eredeti kartonon pedig E 82/2 jelzettel található (egy 32 x 47 cm méretü lapon).

A két szinezett tervrajz tökéletesen azonos, csupán némi elrendezésbeli különbség fedezhető fel közöttük. A P 71. jelü terv szinezése lényegesen erősebb az előzőénél.

A Pa 66/2 és a Pa 71 jelzetü lapok tehát összetartozók és eredetileg ezek voltak az E 82/1 és 82/2 jelzetü lapok. Ezt bizonyitja nemcsak azonos terjedelmük, hanem azonos, éspedig 1" = 6 b.öl, azaz 1:432-es méretarányuk is.

A tervrajzon a Gollbachi völgyzárógát alaprajza és keresztmetszete látható. MIKOVINY a gát magasitását és szélesitését javasolta. Ennek a munkának a mértéke és egyes fázisai különböző szinnel jelölve és bekótázva találhatók meg a lapokon.A rajz kivitel dolgában félig axonometrikus: a tatai tó lecsapolására készitett tervezetéhez hasonló.

Ugy látszik, a Hofkammerarchivban mindkét tervből 2-2 példány lehetett, mert ma egy-egy példányuk kezemben járt; ugyanakkor azonban ugyanezeket a prágai állami levéltár darabjaiként PURGINA is leirja (30; 59.p. 17.sz., valamint 28. és 29. térképek). A belméretüket ő 29,5 x 44 cm-nek mondja, ami megfelel a bécsi példányok belméretének is. Méretaranyuk: 40 bécsi öl = 175 mm, ami 1" = 6 ölnek felel meg és 1:432-vel azonos [13].

21. A GOLLBACHI-TÓ KÖRNYÉKI MESTERSÉGES VIZTÁROZÓK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel: "Plan der GOLBACHER GEGEND, in welchen die vornehmsten,zum grossen Wasser Teüchen taugliche Laagen und Belegenheiten vorgestellt werden. - Nach accuraten Mass entworffen von S. MIKOVINY- Ingenieur Obrist Wacht Meister und Berg Städtl[er] Geometra"

Egyetlen, 91 x 81 cm nagyságu lapon készült a Pa 72 jelü, igen szép kivitelü, szines térkép. Nyilván egyidőben készült az előbbiekben ismertetett viztározó tervével, tehát 1735/36-ban. Maga a térkép az általunk térképnek, illetőleg tervnek nevezett müszaki alkotások különös vegyüléke. A helyszin ugyanis térképszerüen-, a tervezett völgyzárógát, a közeli Gollbach nevü település házai és temploma pedig axonometrikusan van ábrázolva. A házakhoz és a templomhoz tartozó telkek külön-külön felkerültek a térképre; sőt MIKOVINY azt is pontosan feltüntette, hogy mit önt majd el a viz a tároló tervezett legmagasabb vizállása esetén.

A bécsi Hofkammerarchivban őrzött Pa 72 jelzetü térkép nem az eredeti példány. Erről tanuskodik a mappán olvasható következő megjegyzés:

"Da die ursprünglich aufgenommene Original-Karte gelegentlich der Verlagerung aus Eisgrub nicht mehr zurückgebracht wurde, konnte an Stelle dieser ein vorgefundenes Duplikat eingereiht werden."

A térkép aránymértéke a léptékszerüen megadott 300 bécsi öl = 290 mm alapján 1" = 27 b.öl, ami 1:1944-nek felel meg. A tervezett müszaki létesitmények 4 1/2-szeres magassági torzitásban (1" = 6 b.öl, azaz 1:432-es méretarányban) kerültek fel a térképre.

22. SELMECBÁNYA KÖZELÉBEN LÉTESITETT REICHAUI NAGY VIZTÁROZÓ HOSZSZELVÉNYE

A Hofkammerarchiv kartotékjai szerint a Pa 73/1-9 jelzetü térképek közül csak a Pa 73/1-3 jelzetü három lap MIKOVINY Sámuel alkotása. 1739-ben (3.sz.), illetve 1740-ben (1-2.sz.) készültek. A többinek a szerzője J.A.ARTNER, illetve D.G.WEINMAYR. Régi jelzetük: E 65/1-9.

A Hofkammerarchiv térképgyüjteményéből mind a kilenc mappa hiányzik. Ennek ellenére pontos cimüket BORBÉLY A. 1932. évi feljegyzései alapján módomban van közölni.

A Pa 73/1 jelzetü lap tartalma: "Haupt Profile der Daunnen des in dem Reichauer Grund bey Schemnitz angelegten grossen Wasser-Teiches und Stollens. Entworffen durch S.[amuel] MIKOVINY 1739."

E kéziratos, szinezett terv nagysága: 42,5 x 33,5 cm, illetve 42 x 32 cm (belméret).

A reichaui nagy viztározó létesitése MIKOVINYnek egyik legnagyobb szabásu vállalkozása volt. A kész tervek keltezési időpontjainak láttán bizonyossággal következtethetünk arra, hogy épitőjük már Selmecre kerülésével egyidejüen, tehát talán már 1735-ben hozzákezdhetett az előkészitő munkálatok alapjainak megvetéséhez.

A feladat az 1730-as évek müszaki felkészültségéhez mérten óriási volt! Egy 260 bécsi öl, azaz megközelitően 520 m hosszuságu, mintegy 15 öl, tehát kb. 30 m magas földgátat kellett épiteni, amely mögött egy 350 öl hosszuságu és átlagosan kb. 120 öl szélességü viztároló tó keletkezett, mintegy 6 öles, azaz 12 méteres átlagos mélységgel. Ez azt jelenti, hogy egyedül ebben a mesterséges tóban több, mint 2 millió köbméter vizet tudtak tárolni.

A reichaui nagy tározó a selmeci hegyek vizválasztójának délnyugati lejtőjén épült. MIKOVINY a hegység keleti lejtőjére további nyolc kisebb viztározót tervezett és épitett. A munkálatokhoz felhasználta az ugyanezen a helyen már meglévő régi gát anyagát, de gondoskodott a már megrogyadozott öreg töltésnek zsiros agyagboritással való szigeteléséről, majd vastagon beboritotta azt a hegyoldalak agyagos humuszával.

E viztárolórendszer létrehozása még ma, 250 év multán is korszerü alkotásnak számit. De éppen azért, mivel ilyen hatalmas méretü és jelentőségü létesitményről volt szó, számos terv, helyszinrajz és szelvény maradt fenn róla. Ezek valaha a bécsi Hofkammerarchiv tulajdonában voltak; ma különböző csehszlovák állami levéltárak állagait gyarapitják.

23. A SELMECBÁNYAI, REICHAUI NAGY VIZTÁROZÓ TERVE

A Pa 73/2 jelzetü lapon: "Eigentlicher Entwurff des in dem Reichauer Grund bey Schemnitz von Einer Hochlöbl.[ichen] Kayserl [ichen] Hoch.[würdigen] Cam[m]er. Anno 1738 resolv.[iert] und 1739 angelegten grossen Wasser-Taiches und Stollens ... Des.[criptum] par S.[amuel] Mikoviny"

A kéziratos, szinezett és bő magyarázatokkal ellátott térkép mérete: 34 x 43,5 cm.

PURGINA közlése szerint (30; 58.p. 12. és 13.sz.) mindkét térképet ma a prágai Statný ustredni archiv (Állami Levéltár) SMMP 944, illetve 943.sz. jelzet alatt őrzi.

PURGINA közli (30; 23. ill. 22.sz.térkép) mindkét térkép kicsinyitett mását is.

A Pa 73/1. jelzetü szelvény méretaránya a PURGINA által közölt 23.sz. ábra, vagyis a szóban forgó szelvény kicsinyitett mása alapján meghatározva, 1" = 9 ölnek megfelelően 1:648 méretarányu.

A Pa 73/2 jelzetü térkép aránymértéke 2 1/2" = 100 bécsi öl, ami 1" = 40 ölnek, azaz 1:2880-nak felel meg. Igy közli PURGINA, s ugyanezt az értéket szolgáltatta az általam elvégzett ellenőrzés is.

24. A REICHAUI VIZTÁROZÓ TERVRAJZA

A MIKOVINY létesitette selmeci reichaui viztározónak egykor szintén a bécsi Hofkammerarchivban Pa 73/3 jelzet alatt őrzött tervrajzát ma a bélabányai állami bányászati levéltár (Státný ustrendi banski archiv) őrzi. Teljes cime: "Plan u.[und] Profile Des zu Schemnitz A[nn]o 1740. erbauten Reichauer Wasser-Teiches. Angelegt, entworffen und aufgenommen v[on] S.[amuel] Mikoviny, Ing.[enieur] Major und Camer[aler] Berg.[Stätten] Geomet[er]".

BORBÉLY A. (5; 159 p.) az 1750 előtt készült jegyzék alapján e tervrajzot igy emliti: "2/4-to: Querprofil des Reichauer Teiches und darunter angetriebenen Stollens von Mikoviny. Ohne Jahrzahl."

A térkép méretei: 76,5 x 46,7 cm, illetve 72 x 40,5 cm (belméret). Az utóbbi már PURGINA közlése (31; 32.p.) A tervrajz jelenlegi őrzőhelyét is tőle tudjuk. (BORBÉLY a 76,5 cm-es méretet sajtóhibával 67,5 cm-ként közli.)

A kéziratos, szinezett és nagyon bő magyarázatokkal ellátott térképen 1 bécsi öl = 14 mm, ami 1"= 2 b.öl aránymértéknek, illetve a kedvelt 1:144-es méretaránynak felel meg.

PURGINA szerint a térkép másolat; rajzolója Karl TURMANN. Mivel Bécsben ugyancsak az 1740. évből Anton Jacob TUERMANnak több térképét találtam, valószinünek látszik, hogy azonos személyről van szó.

Itt jegyzem meg, hogy a reichaui viztározónak két további helyszinrajza, melyek közül az egyiket (24/a) BORBÉLY csak a régi katalógusból ismerte, a másikat (24/b) azonban kezébe is vehette, ezideig téves jelzete miatt nem került elő. (Lásd.p. 285)

24/a. Az elsőről a régi katalógus csupán ennyit közöl:

"18a. Reichauer Teich bei Schemnitz, ohne Jahrzahl vom Samuel MIKOVINY". Jelzete helyesen: Pa 74/1.

24/b. A másikról már bővebb adataink vannak. Erről - BORBÉLY közlése nyomán - az alábbiakat tudjuk. Tárgya: "Karte des Reichauer Teiches (bei Schemnitz) von [Samuel] MIKOVINY." Készitésének éve: 1747. A Hofkammerarchivban régi jelzete E 134 volt. Mérete 54 x 38,5 cm; kéziratos, szinezett térkép. Jelzete helyesen: Pa 74/2.

(Mindkettőről bővebben a Függelékben G 44. alatt szólunk.)

25. A SZÉLAKNAI VIZTÁROZÓ TERVE

MIKOVINY Sámuel: "Windschachter Taich Carte Alle zu diesem Haupt- Berg - Werck, auf die Treib und Wasser Hebungs-Künfte, und darunter liegende Puch-Wercke, dienliche so wohl stehende Teiche, als zur anlegung mehrer neuen, taugliche Gelegenheiten und Plätze, samt allen in dieser gegend befindlichen Gebeuden, Schächten, Stöllen, Wasserführungen, Graben und Wegen, nach ihren eigentlichen mass und lage vorstehend.- Ausgemessen und verfertiget von S.[amuel] Mikoviny mp."

Fenti térkép cimét csakis BORBÉLY A. (5), valamint PURGINA közléséből (30; 59 p. és 26-27.sz.térkép) ismerjük. A mappa eredeti Hofkammerarchiv-beli jelzete: Pa 75; ugyanott a régi jelzete: E 43. Nagysága: 53 x 108 cm, illetve 50,5 x 105 cm (belméret).

A térkép kettős vonallal keretezett, s a keret 24 órára osztott. A tájolás É-i. A mappa szinezésére utaló megjegyzés: "Die erfundet[e] Taiche sind blau-, die tiefen Plätze aber grün illuminirt"

A mappa DNy-i sarkában (az uj töltés mögött látható felirat "Der neu angelegter grosser Reichauer Taich."

A térkép középső részén, alul, a nagy reichaui tározónak a keresztmetszete látható, a töltés és a szivattyuberendezések szelvényével. Alatta a lépték, amely szerint e térkép aránymértéke: 4" = 350 bécsi öllel, vagyis 1" = 87 1/2 b.öl, ami 1:6300-nak felel meg.

Ez a térkép egyébként MIKOVINYnek az a hires mappája, amelyen a legfrissebben létesitett nagy reichaui tározón kivül hét további kisebb tározó is látható. Mind a nyolcat a kiváló selmeci professzor egyidőben tervezte és hozta létre.

A térkép alján, a kereten kivül, egy 300 öles lépték található. Egysége a "selmeci bányaöl", melynek hossza: 2025,8 mm.

26. BÁCS-BODROG VÁRMEGYE KÉT TÉRKÉPE

Mivel MIKOVINY a bécsi Udvari Kamara kinevezett mérnöke volt, joggal várhatnók, hogy a Hofkammerarchiv térképgyüjteménye számos, tökéletesen kidolgozott MIKOVINY-féle megyei térképet őriz. Ezzel szemben ott csupán Bács-Bodrog megyének két kifogástalan kiállitásu térképét találtam. Mindkettőt MIKOVINYnek az eddigi irodalomból ismeretlen másolója és munkatársa: Anton Jacob TUERMANN (var.TÜRMAN és TURMAN) készitette 1740-ben, illetve 1741-ben.

26/1. Időrendben elsőnek az A 59 jelzetü mappa készült el. Régi jelzete nincsen. Cédulakartonján a felirat: "Karte der Batschka". Kelte: 1740. Vonatkozó irata:Ungar.Hoffinanz, 31.August 1741.

A térkép egyetlen, 67 x 52 cm nagyságu lapból áll; belmérete 62,5 x 48 cm. A mappát kettős vonalu, 4 mm széles fekete keret fogja körül. (Méretét illetően megfelel a Mikoviny-műhelyben készült térképek keretének, csak szinében különbözik tőlük.)

A térkép hátoldalán ez a halovány felirat: "Baczensis-Bodrogensis Comitatus"; majd alább erőteljesen: "Abriss der Mappa des Bácser Comitates zu den Cameral Provisorisch Districkt. Bericht ad 30. May. 1741. gehörig."

A mappa tájolása északi. Méretarányát - noha a cimkeretben van egy hevenyészett lépték - négy város közötti távolságoknak három relációjából magam számitottam ki. Az eredmény = 1:324000-hez, ami 1" = 4500 bécsi ölnek felel meg. (Eltérés a középértéktől: ± 2,5%).

Az emlitett léptéket a lap alsó bal sarkában lévő üres cimkeretbe gubacstintával utólag rajzolta be valaki. (A térkép egyébként finom kinai tussal készült.) A kb. 34 mm hosszu, vastag vonaldarab jobbról teljesen bizonytalanul végződik. Mellette (idegen kéz irásával): "Scala beyläufig ein w[iener] meÿll" azaz a skála hossza = 1 bécsi mérföld, ami 4000 bécsi öllel azonos. Ezt a méretarányt kiszámitva 1" = 3000 b.ölhöz, illetve 1:216000-hez jutunk, ami kétségtelenül téves érték.

A jelmagyarázatban (Explication) olvassuk, hogy:

"Derer Farben und Zeichen:

Gelb = Ihro Königl.[iches] Mayes.[täts] Cameral-Güther
Roth = Granitz-Militares
Grün = Dominium Bajense, Bacsiense et Futackiense
Weis = Dominia privata

A jelmagyarázat a városok, árokkal megerősitett helységek, falvak és uradalmak vörössel kiszinezett térképjeleit mutatja be. Ezek - a sáncok kivételével - az L 16. jelzetü térképen is azonosak. (A sáncokat az L 16-os mappán téglalapot körülvevő kettős vonal jelöli.) Miként a mellékelt ábrán látható, a térképjelek a MIKOVINY-féle térképekével szinte teljesen azonosak. (Ennek a jelkulcsnak a használata még vagy 80 évig változatlanul fennmaradt. A térképjelek további egyszerüsitése csak 1820 után következett be.)

Az A 59. és az L 16 jelü mappák térképjelei:

Städte

Schanzen

Dörfer

Prädia

Schanzen

A Duna, s főként a Tisza völgye vizrajzának kidolgozási modora tökéletesen egyezik az Országos Széchenyi Könyvtár térképtára Tk 2271 jelzetü Mikoviny-térképének rajzi modorával. Az erdők, a mocsarak, az elöntött völgyek ábrázolása, valamint a térkép helynévrajza igen jónak mondható. Pétervárad erőditményének alaprajzát a mappa miniatürben, de igen részletesen tünteti fel. A "Római sáncokat" teljes hüséggel veszi át az Akadémiai Könyvtár - vagy ahol hasonlóképpen tünnek fel - az Országos Széchényi Könyvtár megfelelő Bács-Bodrog vármegyei térképeiről.

A két nagy folyót összekötő csatornának terve a térképen még nem látható. Ellenben a későbbi Ferenc-csatorna helyén a mappa a (Temerintől északra levő) Almástól Kis-Dobráig felhuzódó "Cserna bara" (Fekete mocsár) széles mocsárvilágát ábrázolja. A mai Vajda-

ságban számos ősi magyar település neve tünik fel. Ellenben Ujvidéket "Ratzen Stadt"-nak nevezi.

26/2. Ugyanez a térkép megtalálható a Hofkammerarchivban L 16 mai, illetve B 40 régi jelzettel.Szerzője,mint az előbbié: "A.[nton] J.[acob] Tue[r]man[n] Dessign.[avit]" Anno 1741-ben.

Kartotékja a vonatkozó iratra nem utal.Nagysága 65,5 x 50,5 cm, illetve 62,2 x 48 cm (belméret). Tájolása szintén É-i. Kivitele ugyanolyan gondos és részletes, mint az A 59 jelzetü példányé, de annál szebb. Végső tisztázatnak tartom. A cimkeretnek (nem sok fantáziára valló) diszitése a két térképen azonos.

Az L 16 jelzetü térkép léptékként szintén egy 34 mm hosszu vonaldarabot tüntet fel azzal a megjegyzéssel, hogy az egy bécsi mérföldet jelent. A lépték ebben a formájában szintén megtévesztő; de ha feltételezzük, hogy a hiba akkor következett be, amikor 1 1/2 bécsi mérföld helyett 1 mérfölddel azonositották a 34 mm-es vonaldarabot, többé-kevésbé a helyes méretarányhoz jutunk.

Az explicatioból kitünik, hogy mind a két térkép a velük azonos Mikoviny-térképeknek abból a célból készült gondos másolata, hogy rajtuk elsősorban a királyi ház magántulajdonát képező koronauradalmakat tüntessék fel.

27. A GARAM FOLYÓ TÉRKÉPE

Végül még egy térképről kell szólnom. Mai jelzete: F 27, a régi: B 47/3. Kelte 1745 (?). Szerzője ismeretlen, de igen nagy valószinüséggel MIKOVINY Sámuel alkotása. Nagysága: 61,5 x 45 cm. Kéziratos térkép. Tartalma szerint: "Karte des Laufes des Gran von Ursprung bis Neusohl", vagyis a Garam folyó vizgyüjtőjét ábrázolja a folyó forrásvidékétől Besztercebánya városáig.

*

Megvizsgálva a bécsi Hofkammerarchivnak MIKOVINYtől származó egykori térképállományát, a következő megállapitásra jutunk.

A HKA 1920-ban 21 alapszámu jelzet alatt, az alátörésekkel együtt összesen 25 lapból álló MIKOVINY-féle térképgyüjteménnyel rendelkezett. Vonatkozó gyüjteménye ma mindössze 10 lapból áll. A hiányzó 15 mappa - illetve terv - közül 11 a prágai Állami Központi Levéltárban (Státný Ustredni Archiv) uj jelzettel megtalálható, egy a bélabányai bányászati levéltárba került, három pedig egyelőre ismeretlenül valamelyik gyüjteményben lappang. A régi és az uj jelzetek konkordancia-jegyzékét alább közlöm.

*

A továbbiakban MIKOVINY Sámuelnek néhány e csoportba tartozó térképét ismertetem a pozsonyi szlovák állami levéltárból (Statni slovenski ustredny archiv v Bratislave), illetve a bélabányai állami bányászati levéltárból (Statný ustrední banksí archiv v Banskej Štiavnici).

MIKOVINY SÁMUELnek egykor a béosi Hofkammerarchivban őrzött térképeiről készült konkordancia-jegyzék

Sorszám	Hofkammerarchiv-beli jelenlegi, ill. régi jelzete		Megtalálható-e a Hofkammerarchivban?	Jelzete a prágai SUA-ban SMMP	Térképe Purginánál szám alatt	Ismeretlen helyen v. Béla-bányán
1.	A 56/1		igen			
2.	A 56/2		igen			
3.	A 60		igen			
4.	A 61		nem			X
5.	A 64		nem	936	21	
6.	A 146		igen			
7.	B 27		igen			
8.	B 28		igen			
9.	L 18	B 32	nem			X
10.	L 19	B 29	nem	1132	25	
11.	Pa 16	E 10	nem	1014	24	
12.	Pa 18/1	E 55/1	nem		16	X
13.	Pa 30/1	E 64/1	nem	899	19	
14.	Pa 43	E 59	nem	292	15	
15.	Pa 45	E 63	nem	930	20	
16.	Pa 48	E 95	nem	504	17	
17.	Pa 49	E 180	igen			
18.	Pa 50	E 184	igen			
19.	Pa 66/1-2	E 82/1-2	nem	1229 1230	28,29	
20.	Pa 71	E 168	3) igen 1-2) nem			
21.	Pa 72	E 131/1	igen			+Pozsony
22	Pa 73/1	E 65/1	nem	944	23	
23.	Pa 73/2	E 65/2	nem	943	22	
24.	Pa 73/3	E 65/3	nem			B.b.
25.	Pa 75	E 43	nem	1162	26-27	

A pozsonyi levéltárban lévő Mikoviny-térképeket - az alább 31. sz. alatt leirt vöröskői térkép kivételével - az ERDŐDY család levéltárának 5.sz. bányaügyi részlegében (Fodinalia) őrzik. Egyiken sincs biztos évszám, de valaki utólag megjegyezte róluk, hogy "fecit MIKOVINY ca 1733." Láttuk, hogy MIKOVINY már 1729/30 táján jelentős bányászati és térképészeti munkálatokat hajtott végre Selmecbánya környékén; ezért lehetséges, hogy az alább ismertetendő térképei is már 1733 tájáról valók,noha azok korát inkább 1735/36 tájára tenném.

PURGINA szerint (31; 31 p.) a pozsonyi állami levéltárban lévő Mikoviny-térképek a PÁLFFY és az ERDŐDY grófok családi levéltárából kerültek mai helyükre. Bizonyára ez az igazság, amit magyaráz az is, hogy a két családot a 16. század eleje óta olyan szoros rokoni kötelék füzte össze,hogy a PÁLFFYak egyik ága az ERDŐDY nevet vette fel. Mindkét család cimerében szerepel a fél kerékből kiemelkedő szarvas.

A szóban forgó térképek és tervek a következők.

28. A SELMECI BÁNYAVIDÉK HOSSZ-SZELVÉNYE

A 17.sz. alatt ismertetett Selmec környéki bányák szelvényéhez hasonló bányaszelvény. A két térképészeti mü tárgyi tartalma nagyobbrészt ugyanaz. A pozsonyi példányon a mappa cimét rendkivül diszes cimkeret foglalja magába. Cime: "General Profil des SCHEMNITZER Haupt. Gebürges, alle vornehmste darinne befindliche Stöllen, Lauffe, Sincken und Schächte nach der wahren tieffe vorstellend. Entworfen von S[amuel] MIKOVINY"

A térkép mérete PURGINA szerint (31; 31.p. és a 18.sz. térkép) 172 x 34 cm. Ez a terjedelem majdnem kétszerese a fentebb 17. sz. alatt leirt bécsi példányának. Méretarányát az 500 bányaöl = 282 mm, illetve az 500 bécsi öl = 245 mm viszony határozza meg, ami egyenlő 1:3888-al. Vagyis ennek és a 17.sz. alatt leirt bányaszelvénynek méretaránya azonos; ebből viszont az is következik, hogy a pozsonyi példányon sokkal hosszabb szelvény került ábrázolásra.

A két térképmü annyiban is hasonlit egymáshoz, hogy a pozsonyi példány is panorámaszerüen mutatja be a hegyvidéket. Az egyes aknákat és a hozzájuk tartozó tárnákat különböző szinek jelölik, de emellett nevüket is feltüntették a szelvényen.

29. SELMECBÁNYA KÖRNYÉKÉNEK BÁNYATÉRKÉPE

A PURGINA által (31; 31.p.) leirt: "General Plan der SCHEMNITZER GEGEND nebst der wahren laage der Gebürge und Gründe, die vornehmste Tag- und Grüben, ober - und - unter Irdischen - Gebäude streichen der Haupt Gänge, samt allen darauff befindlichen Erb Stöllen, und auffgeschlagenen Schächten, aigentlich vorstellend. Nach dem wahren mass entworfen von S.[amuel] MIKOVINY" cimü hatalmas mappa a fentebb 18.sz. alatt ismertetett térképnek felel meg. Ez is majdnem kétszerte nagyobb amannál. A térképlap mérete ugyanis: 186 x 53 cm, amiből 35 x 53 cm-es részt a magyarázat foglal el.

PURGINA e térképnek (31; 19.sz.térkép) a Bélabánya (Dilln) környékére eső részét mutatja be. A domborzat rajza a MIKOVINY saját

kezevonására oly jellemző hosszu, ritkás pillacsikozással készült. A városok háztömbjei a domborzatra rá vannak rajzolva; ez azonban nem zavarja a mappa olvashatóságát. (Vesd össze a fentebb 16.sz. alatt irottakkal is.)

A térkép méretarányát az 500 selmeci bányaöl = 263 mm, illetve az 500 bécsi öl = 244 mm viszonylat határozza meg, ami 1" = 54 bécsi öl aránymértéknek, illetve 1:3888-as méretaránynak felel meg. Tehát mind a térképmüvek méretei, mind azonos méretaányuk azt bizonyitja, hogy a 28. és 29.sz. alatt leirt kartográfiai müvek - akárcsak a 17. és 18.sz. alatt leirtak is - szorosan összetartozók.

30. A SZÉLAKNA KÖRNYÉKI BÁNYAMÜVEK SZELVÉNYE

Ez, a pozsonyi szlovák állami levéltárban (az emlitett 88.sz. csoportos jelzet alatt) őrzött szélaknai szelvény rokon a fentebb 25. alatt ismertetett térképpel, de nincs azzal teljesen szoros összefüggésben. Cime: "CREUTZ PROFIL der Windschachter und Sigesberger Gruben connexion, gegen einander tieffe, verfflechung der Gänge, Lage der tag gebeude, fal' der Feldstangen Künste anzeigend. Nach wahren mass entworffen von [Samuel] MIKOVINY"

BORBÉLY e térképet a régi katalógus alapján ismerteti (5; 159 p.). Eszerint: "2/3-tio: Kreüz-Profil des Windschachtes und Sigesberg ... Ohne Jahrzal."

A térkép papirosa jó minőségü, nem szakadt, de középtájt penészfoltok tarkitják. Mérete - PURGINA szerint (31; 31 p. és a 20. sz.térkép) - 52,2 x 30 cm. Méretarányát az 500 bányaöl = 188 mm, illetve az 500 bécsi öl = 146 mm viszonylat határozza meg, ami aránymértékben az 1"=75 bécsi ölnek, azaz 1:5400-nak felel meg. A metszet mértéktartó izléssel szinezett.

31. VÖRÖSKŐ ÉS SZOMOLYÁN HATÁRTÉRKÉPE

A Pozsony-megyei Cseszte (Časta) község közelében (Szenci járás) emelkedik egy magas, erdőboritotta hegy ormán Vöröskő vára. Első izben 1180 körül - állitólag - még III. Béla király neje, Mária királyné épittette. Ebből az épitési időszakból csupán két kis torony maradt meg. Mai formáját lényegében a 16. században kapta. Ez időben a vár a FUGGER családé volt. A 17-18. században, amikor is a PÁLFFY család birtokába került, ujabb részekkel egészitették ki és részben fel is ujitották. Utolsó tulajdonosa, PÁLFFY János gróf, a nemzetnek hagyományozta, de felhasználását az első világháboru megakadályozta. Ez az igen jó karban levő vár ma a szlovák állam tulajdona (199 és 200).

Vöröskő (Bibersburg, Červeni Kamen) és Szomolyán (Szomolány, Smolenice) szomszédos községek, ahol is az urasági erdőkben eltünt határhalmok miatt birtokpör keletkezett a földbirtokos uraságok között. Evégből kellett MIKOVINYnek 1738-ban részletes birtokhatár térképet készitenie Vöröskő és Szomolyán között. A térkép cime: "Mappa metalis plagae quondam inter dominiis VÖRESKŐ et SZOMOLYÁN

controversae tandem vero anno 1738 per amicam conventionem excelsarum partium in facie loci accomodatae et terminatae. Juxta praememoratam conventionem ad requisitionem,et in prassentia deputatorum ac officialium utriusque partis anno 1739 diebus aprilis dividenda divisit, metas posuit, dimensus est ac delineavit Samuel Mikoviny S.[ui] C.[aesaris] R.[egiae] Majestatis Arch.[itectus] Milit.[aris] Supr.[emus] Vigilar.[iorum] Praef.[ectus] et Camer.[alis] Geometra."

Miként a szövegből látható, a vitás határ mentén előbb a megsemmisült határhalmokat állitották helyre oly módon, hogy ahol lehetséges volt, pontosan meghatározták azok eredeti helyét; amenynyiben azonban ennek bárminő akadálya volt, a két községet képviselő küldöttek és a megye tisztségviselőinek jelenlétében a helyszinen egyeztek meg a jövendő határvonalban. Az egyezségre ilyen esetben mindig az eljáró mérnök, esetünkben MIKOVINY tett - matematikai alapon nyugvó - javaslatot. Érdemes felfigyelnünk MIKOVINYnek 1738. évi hivatalos tisztségeire is: császári-királyi épitész és a hadi szállásmesteri törzs prefektusa, valamint udvari kamarai mérnök.

E térképből két azonos példány készült egyik "Pro dominio Vöreskő", a másik "Pro dominio Szomolyán" számára. PURGINA mindkettőt közli (31; 31 p.); ebből tudható, hogy mindkét térkép bekerült a pozsonyi levéltárba. Jelzete: ERDŐDY család lt. 88.sz.

A térképek mérete 148 x 53 cm. Méretarányuk az 500 bécsi öl = 180 mm viszonylatból számitható. Eszerint a térkép aránymértéke: 1" = 72 bécsi öl, ami 1:5184-es méretaránynak felel meg.

A szóban forgó térkép rajza csupán a domborzat ábrázolására szoritkozik [ld. PURGINA (30) a.id. munkájának 16. és 17.sz. térképét]. Ebben a vonatkozásban MIKOVINYnek legsikerültebb alkotásai közé tartozik. Finom pillacsikozása a domborzat hajlatait kifejező erőben felülmulja az 50 évvel későbbi II. József-féle katonai felvétel lapjainak domborzatrajzát is. A határ mentén vezetett sokszögvonal részletei a térképen igen jól felismerhetők.

Megemlitem: a PÁLFFY család a vöröskői erdőbirtokát olyan nagy becsben tartotta, hogy MIKOVINY felmérése alapján finom pergamenné kidolgozott bivalybőrre rajzoltatta meg az egész birtok szines térképét. Ez a máig tudományosan feldolgozatlan, kb. 150 x 250 cm nagyságu térkép a vöröskői vár egyik termében falra akasztva látható.

32. HÁROM KÖRMÖCBÁNYAI ÉPÜLET TERVE

A bélabányai (Biela, ném. Dilln) bányászati levéltár MIKOVINY-relikviái között kell még emlitenünk a körmöcbányai (Kremnica) ércbánya számára készitett három üzemi épület tervét. Rövid leirásukat és ábrájukat PURGINA (irodalomjegyzékünkben 31. alatt idézett munkájának 32. oldalán, illetve a 24-26 sz. ábrákon) közli.

33. POZSONY ÉS A VÁROS KÖRNYÉKI DUNA-ÁGAK TÉRKÉPE

A pozsonyi szlovák állami levéltár MIKOVINYnek a fenti tárgyu térképét őrzi. Cime: "Mappa Modernum Situm, Meandros et Alveos

DANUBII ad Posonium exhibens. Designante S.[amuelo] Mikoviny mp. A[nno] 1742. Die 7. Nov.[embris]"

Jelzete ismeretlen. A térkép nagysága: 27 x 20,2 cm. Aránymértéke: 1000 bécsi öl = 70 mm, ami 1" = 375 bécsi ölnek, illetve 1:27000-as méretaránynak felel meg. Ebből is látható, mennyire megvolt a törekvés MIKOVINY idejében arra, hogy a bonyolult prémétrikus mértékrendszert egy észszerü, a mai méter-rendszernek megfelelő viszonyitó rendszerrel váltsák fel. (Nem MIKOVINY volt az egyetlen kezdeményező ezen a térképén. Lásd még a Függeléket is!)

A térképet a Mikoviny-féle ismert, szabványos sárga keret fogja körül, tehát a mappa az udvari kamara rendeletére és számára készült és a város nagy részét háztömbjeivel, valamint a Várhegyet a vár miniatür alaprajzával ábrázolja. A hangsuly a Duna vizrajzán, a zátonyszigetek kialakulásának és pillanatnyi térbeli helyzetüknek ábrázolásán van. Ezt a térkép cime is tanusitja. (Formahü képét lásd: PURGINA 30; 54. p. 7. térképén. Lásd még a Függeléket is.)

34. és 35. MIKOVINY SÁMUEL KÉT KISEBB TERVE

A pozsonyi állami levéltár MIKOVINYnek két kisebb tervét őrzi. Egyik 37 x 24 cm nagyságu és a pozsonyi Kórház-utca csatornázásához készült. Cime nincsen. Felirata: "Platea Xenodochialis ... S[amuel] Mikoviny designaba[t]." A hozzá tartozó iratok keltezése: 1733. aug. 14. (Lásd: PURGINA 30; 55. p. és 10. ábra.)

A másik tervrajz cime: "Compagnie Cavallerie umgerichteter Casserne; wie solche in der Fr.[eien] Königl.[ichen] Stadt PRESSBURG vor dem Fischer Thürl füglich erbaut werden könten entworffen durch S.[amuel] Mikoviny.

Nagysága: 47 x 30 cm. Aránymértéke: 40 bécsi öl = 175 mm, azaz 1" = 6 1/4 bécsi öl, ami 1:1450-es méretaránynak felel meg. (Lásd: PURGINA 30; 55 p. és 11. ábra.)

H) MIKOVINY ÁTNÉZETES- ÉS VÁROSTÉRKÉPEI BÉCSI TÉRKÉPTÁRAKBAN

MIKOVINY nagyarányu térképészeti tevékenységéről hüen vallanak azok - az eddigiekben még nem emlitett - átnézetes - és várostérképek is, melyeket kezdeti mérnöki éveiben megélhetésének biztositása végett, majd élete utolsó évtizedében a bécsi Udvari Kamara rendeletére készitett.

1. MAPPA REGNI HUNGARIAE NOVISSIMA ...

Különösen érdekes és életrajzi adatainak helyesbitésére alkalmas az, a Magyar Királyságot ábrázoló térkép, amelyet a "győri fi" Kováts Jánossal együtt készitett. Cime: "Mappa regni Hungariae novissima, Circulos Cis- ac Trans Danubiales cum exacta distinctione Comitatuum. Auctore Joanne KOVÁCS Reg.[ni] Hung.[ariae] ... Mathematico. Anno 1729."

A jeles térképet a bécsi Csász.Kir.Családi Hitbizományi Könyvtár térképtára őrzi 2247 sz. jelzet alatt. (BORBÉLY jelzetszám közlése: 2347, sajtóhiba miatt téves.)Az anyagot jelenleg az osztrák Nemzeti Könyvtár (National Bibliothek) térképgyüjteménye kezeli.

A térkép felirata szerint a mappa szerkesztésében részt vett MIKOVINY Sámuel is, de a főszerkesztő, illetőleg a megbizott kétségtelenül KOVÁTS János volt. Ebből az adatból egyáltalában nem következtethetünk arra, hogy KOVÁTS MIKOVINYnek tanitványa lett volna, de arra már igen, hogy a két jeles férfiu már kora ifjuságában megismerte és őszintén becsülte és kedvelte egymást.

A kéziratos, szines térkép tájolása északi. Mérete - BORBÉLY közlése (5; 156 p.) szerint - 80 x 112 cm,aránymértéke:1"=7000 b.öl, ami 1:504 000-es méretaránynak felel meg (158; p. 785, 1861).

2. KÖRMEND ÉS SÁRVÁR KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

Topográfiai térkép gazdag vizrajzi elemekkel. Őrző helye mint az előzőé; jelzete: 2248 a. MIKOVINY sajátkezü munkája. Nagysága: 50 x 80,5 cm. Vázlatos gubacstinta rajz. Méretarány nélkül. Tájolása megközelitően északi.

3. KÖRMEND KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

Gazdasági adatokat tartalmazó uradalmi üzemtérkép. MIKOVINY sajátkezü, szinezett mappája. Nagysága: 36 x 44,5 cm. Ugyancsak a Családi Hitbizományi Könyvtár térképgyüjteményében; jelzete 2255 a.

4. NAGYKANIZSA KÖRNYÉKÉNEK VIZSZABÁLYOZÁSI TÉRKÉPE

MIKOVINY saját felvétele és terve, valamint sajátkezü rajza. Szinezett, kéziratos térkép. Nagysága: 80 x 18,5 cm. A National Bibliothek hitbizományi térképgyüjteményében. Jelzete: 2255 b.

5. ÉSZAKNYUGAT-MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE

[Hungariae pars Occidentali-Septemtrionalis] MIKOVINYnek kb. az 1730-1735 közötti években, részben 17. századi térképek nyomán készült áttekintő, kéziratos, szinezett mappája. Kiegészitője és párja az Akadémiai Könyvtár Mo 17. jelzetü, országunk keleti felét ábrázoló, szintén MIKOVINYtől származó térképnek.(Az utóbbit alább részletesen ismertetjük.)

Térképünk őrző helye a bécsi National Bibliothek hitbizományi könyvtárának térképgyüjteménye. Jelzete: 2253.

6. SZOLNOK VÁROS TÉRKÉPE

MIKOVINY saját felmérése és térképe. Formahü ábráját PURGINA közli (31; 21.sz. mappa). A térkép 1742-ben készült; saját cime nincsen. A Hofkammerarchiv tulajdona. Jelzete: O 56. Tájolása DNy-i.

A térképen a Tisza és a Zagyva összefolyása látható. A torkolatnál a Zagyva folyóban két nagy szigetzátony alakult ki. A két folyó találkozásának szögében épült Szolnoknak szabálytalan trapezoid alaku, csillag rendszerü vára.

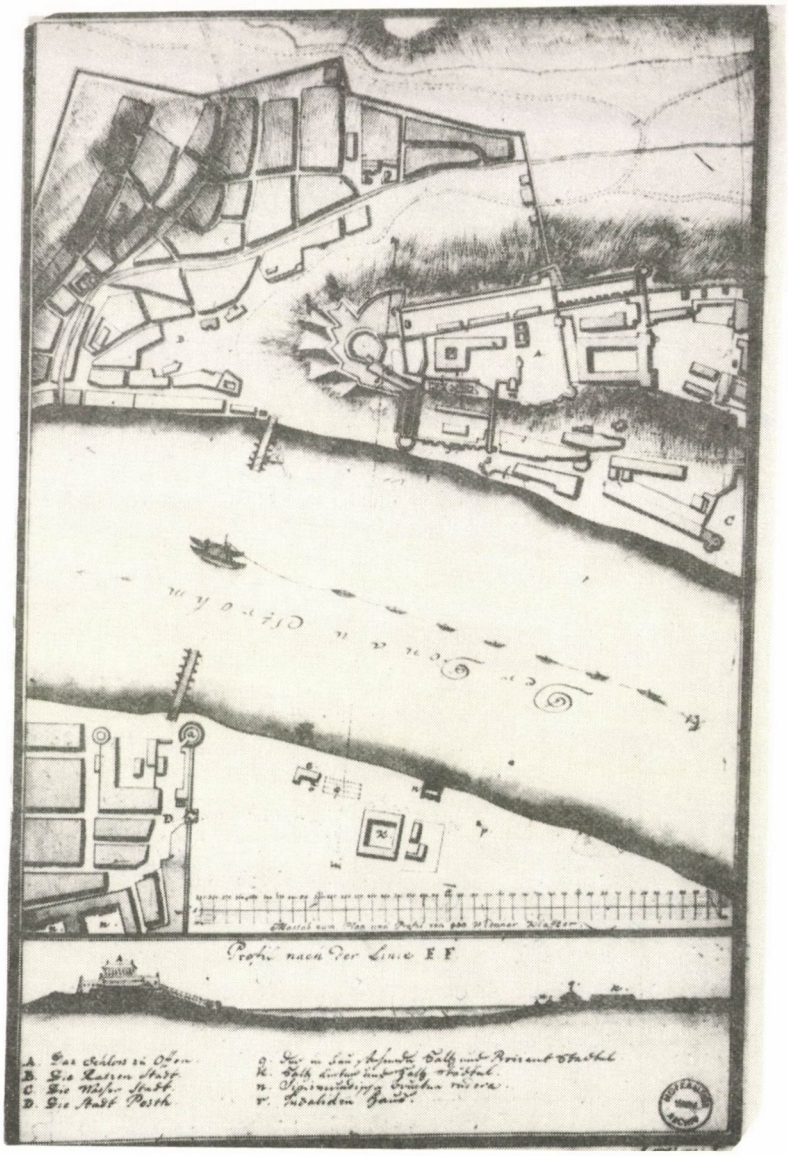

A budai Várhegy térképe

Mikoviny Sámuel sajátkezü munkája

A várat két oldalról a folyók, ezek szögében mocsár védi. Nyugati bástyája közelében a Tiszán hid ivel át. A térképről bővebben a "Függelék"-ben (p. 286) szólok.

7. A BUDAI VÁRHEGY TÉRKÉPE A HAJÓHIDDAL

A Hofkammerarchivban O 57 jelzet alatt őrzött másik, MIKOVINY Sámueltől származó várostérkép a budai oldalon a Várhegy déli végét, a hegy lábánál elterülő, de az 1730-as évek táján még teljesen beépitetlen Krisztina-várost, majd a Tabánt ábrázolja a pesti oldalon pedig kb. a Margit-hidtól a Vigadóig terjedő Dunapartot látjuk. A partnak ez a része, egészen a mai Eötvös-tér déli végéig (ahol napjainkban Eötvös József szobra áll), beépitetlen volt, csupán a Szabadság-tér környékén a későbbi Ujépület (Neugebäude) helyén állott egy zárt udvaru kincstári épület.

A hajóhid a Lánchidtól délre 158 ölre, azaz kereken 300 méterre volt, a pesti "Kis Hid-" és "Nagy Hid Utsza" közötti partszakaszon, Csupán 1906 május havában bontották le, mert akadályozta a "rudasfürdői közuti vasut" (vagyis a villamosvasut) épitését. Budai hidfőjének közelében volt a régi, már a 18. századból ismert budai vizmérce. Létezését ezideig csak feltételeztük, de éppen MIKOVINYnek ez a térképe a bizonyság arra, hogy az országnak ez a legfontosabb és legrégibb vizmércéje (202 és 203) már az 1730-as években megvolt.

A térképlap alján a Dunának a hajóhid tengelyében készitett szelvényét látjuk. A szelvény magába foglalja az egész Várhegyet, amelyre MIKOVINY a királyi várat is rárajzolta, a tuloldalon pedig a pesti sikságot ábrázolta, néhány partközeli épülettel.

Ugy tünik, e térkép célja a hajóhid javitásával vagy ujjáépitésével volt kapcsolatos. A mappa tájolása Ny-i. Nagysága körülbelül 29,7 x 45,5 cm. (Lásd. PURGINA (31) alatt id. munkájának 22.sz. térképét). Aránymértéke: 1" = 50 bécsi öl, ami 1:3600 méretaránynak felel meg. A keresztszelvény méretaránya ugyanez; csupán az épületek némileg tulmagasitottak.

MIKOVINYnek két, Pest-Budáról készitett térképe (H.7. és OSzK 11.sz.) fővárosunknak legkorábbi korszerü kartográfiai ábrázolása. Különös figyelmet érdemelnek már csak azért is, mert a középkori királyi várat a törökök kivonulása utáni állapotában mutatják. Müemlékvédelmi és rekonstrukciós vonatkozásban ez a H.7. jelü mappa rendkivül fontos, mert a várfalaknak olyan, a 14-15. századra visszamutató kiképzési módját ábrázolja, amely ezen kivül csak egyetlen térképen látható.[14] (Vesd össze még VÖRÖS László 215 és 216 alatt idézett 1833. évi térképével.)

MIKOVINY ÉS FIAINAK TÉRKÉPEI A BÉCSI ÉS BÉLABÁNYAI LEVÉLTÁRAKBAN

J) MIKOVINY SÁMUEL TÉRKÉPEI AZ ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ KORÁBÓL

MIKOVINY Sámuel, miként életének kutatói: BORBÉLY Andor, FALLER Jenő és TÁRCZY-HORNOCH Antal már 40-45 évvel ezelőtt kideritették, hadmérnök-századosi, -őrnagyi, majd -alezredesi ranggal a tényleges tiszti állománynak is tagja volt (116).

A bécsi Kriegsarchivban folytatott kutatásaim arra mutatnak, hogy MIKOVINY térképezési tudományát esetenként a legfelsőbb hadvezetés közvetlenül is igénybe vette; a birodalom védelmi célzatu geodéziai feladatainak végrehajtására a Hofkriegsrat adott parancsot és az ez alapon elkészült térképek is az Udvari Haditanács birtokába kerültek. Ilyen minőségben MIKOVINY azonban vajmi ritkán dolgozott, legfőképpen az 1740-1745 között zajló örökösödési háboru idején.

Az Udvari Haditanácsnak ugyanis számolnia kellett a poroszoknak észak felőli esetleges benyomulásával, s ezért elrendelte, hogy MIKOVINY a morva- és sziléziai határ mentén speciális feltételeknek és követelményeknek megfelelő térképeket készitsen. Ez idő szerint négy ilyen térképről tudunk. Közülük háromnak közvetlen kapcsolata van MIKOVINYnek az e tanulmányban elemzett megyei térképeivel: vagy ugy, hogy a már meglévő megyei térképek valamelyikéből használt fel egyes részleteket a vezérkari térképek készitéséhez, vagy pedig ugy, hogy a megyei térképeknek 1745 és 1750 közötti végleges kidolgozása alkalmával e részletes felmérés adataiból kerültek át egyes elemek a megyei térképekre. Különösen szembeötlő ez az összefüggés a Jablonkai-hágó környékéről készitett (itt 1. és 3.sz.) és a Trencsén megyei térkép között, valamint a magyar-morva határ és Nyitra megye térképe között.

1. MIKOVINY SÁMUEL TÉRKÉPE A MAGYAR-MORVA HATÁRRÓL

A bécsi Kriegsarchiv térképgyüjteményében MIKOVINY Sámuelnek B IX C. 662. jelzet alatt egy nagyméretü térképe található a magyar-morva határról. Cime:

"Plan der Vngarischen Mährischen und Schlesisen Granitz / Die zwischen diesen Provintzen liegende und ein Cordon formierende Gebürge und Flüsse, samt allen dadurch gehenden Pässen, Wegen und Strassen, bissin die Nieder-Ungarische Berg-Städte; als auch wie diese besonders um und um, verhauet und verschantzet werden könten, vorstellend."

"Nach genauer abmessung entworfen von S.[amuel] MIKOVINY königl.[icher] Hof-Cameral Geom.[eter] et Architekt mp."

A térképlap nagysága: 71,5 x 48,5 cm; a keret: 70,7 x 46,7 cm; maga a térkép: 56,7 x 44,5 cm; ebből 1/5 résznyit foglal el a jelmagyarázat. M = 1:158 400, azaz 1" = 2200 b.öl.

Ugyanez a térkép D 29 jelzet alatt megvolt a bécsi Hofkammerarchiv térképgyüjteményében is. A jelenleg onnan hiányzó Mikovinymappa a Kriegsarchiv B. IX. C. 662. jelzetü térképével tökéletesen egyező példány. Mai őrzőhelye ismeretlen.

A térkép készitésére MIKOVINY az osztrák örökösödési háboru kitörésével kapcsolatban kapott parancsot. A térkép - amellett, hogy pontosság és kivitel dolgában a Mester legjobb lapjai közé tartozik - aránylag nagyon gyorsan készült el. Uralkodó eleme a Vág folyónak igen jó és részletes rajza, sok szigettel és zátonnyal, jellegzetes kanyarulatokkal stb. A Nagyszombattól DK-re lévő Szeredtől fel, a folyó forrásvidékéig, mindenütt a részleteket is kidomboritani kivánó törekvéssel találkozunk. A fő hangsulyt a Jablonkai-hágó környéke kapta. Ezt a vidéket főként belülről kellett megerősiteni. A térképrajz kifejező erejét a részbeni szinezés növeli.

A térkép papirosán az Akadémiai Könyvtár Kézirattára Mo 10. jelü Pozsony megyei térképének liliomos vizjele látható, alul az üzemvezető V betüs monogramjával (Vj 12. ábra).

A kéziratos térkép keltezetlen; keletkezésének időpontja azonban ennek ellenére pontosan meghatározható. Először is tudjuk, hogy az osztrák örökösödési háboru kitörésével van kapcsolatban. Szerkesztésének időpontja tehát 1740-1741-re tehető. Adatunk van azonban arra is, hogy a térkép akkortájt készült el, amikor a török háboruk kapcsán 1738-ban délről behurcolt pestis már az északi megyékig hatolt. Ez 1742 tavaszán volt. Ez időben BALASSA Pál gróf, a Helytartótanács tanácsosa, 1740-től pedig Gömör vármegye tanácsosa, 1739 és 1742 között - a pestis alkalmával - a Vág mentére kormánybiztosként rendeltetett ki.

BALASSA Pál 1742. nov. 21-én arra kéri a királynőt (117), hogy vásároltassa meg a kincstárral a MIKOVINY Sámuel által készitett (fentebb leirt) térkép harmadpéldányát, mert neki arra, mint a dunáninneni pestis elleni vesztegzár vezetőjének szüksége van. A levélnek alább közölt részletéből az is kiderült, hogy MIKOVINY 50 rajnai forintot kért a térképért. A levél részlete a következő:

"... triplicem districtus ejusdem Geographicam Mappam per Geographum Samuelem Mikovini erga accipiendem a Camera Majestatis Regiae Sacrae Hungaricae mercedem fieri curaverat. Cujusmodi Mapparum dupplex Exemplar, unum Suae Majestati Suae attunc regnanti, aliud vero Consilio Locumtenentiali Hungarico submissum existit. Totium nihilominus ex ratione restantiam adhuc 50 florenorum per dictum Geographum in praesens retinetur. Cum autem mappae ejusmodi Geographicae, et nunc ...mali Epidemiae in uno aut altero Districtus huius loco longius ab invicem dissito, erumpentis summam haberem necessitatem" (118).

Hogy megkapta-e BALASSA Pál a számára oly fontos Mikoviny-térkép másod- s harmadpéldányát, nem tudjuk. Ezek a példányok magyarországi levéltárból még nem kerültek elő. Lehetséges, hogy a kékkői BALASSA levéltár iratai között lappanganak. Azt a példányt, amelyet a bécsi Kriegsarchivban tanulmányozhattam, a szóban forgó térkép első példányának kell tekintenünk; ez a Hofkriegsrat (az Udvari Haditanács) tulajdona volt,s a hadvezéri intézkedések céljait szolgálta.

2. MIKOVINY SÁMUEL TÉRKÉPE VÖRÖSKŐ ÉS COSEL KÖRNYÉKÉRŐL

Az előzőkben leirt térképhez még egy, 1743-ban készült, és a bécsi Kriegsarchivban B IXa 683-2 sz. alatt őrzött térkép tartozik. Cime: "Plan der Puchover, Vöreskőuer, und Vlarer, zwischen Königreich Ungarn und Margrafftum Mähren liegenden Pässe, samt accurater situation der benachbarten Gegend, entworffen von S.[amuel] Mikoviny mp."

A térkép készültének évszáma: 1743, az alábbi chronostichonban van elrejtve. (A W = 2 x 5 = 10-nek olvasandó.)

S. MIKOWINY EQVES HVNGARVS
ARCAITECTVSQVE REGIVS DESIGNABAT

A térkép kék selyem vászonra van huzva, és vörös vászonkeret szegélyezi. Igen jó állapotu. Nagysága 67 x 47 cm. Régi jelzete: H III e 164. Papirosának vizjele nincsen.

Aránymértéke = 4000 Toises = 146 mm, illetve 1 német mfd = 147 mm, ami kb. 1:56000-es méretaránynak felel meg.

A Vágot ez a térkép is igen nagy részletességgel ábrázolja; rendkivül szépen kidolgozott: szigetek, kisebb-nagyobb zátonyok és erdők, erdőfoltok követik egymást. A dombok tetejét boritó nagyobb erdőségeket csak odavetőleg jelzi. A domborzat rajzát gondos pillacsikozással dolgozták ki. A mappa vizrajza részletekben menően gazdag. A községeket alaprajzszerüen, utcákkal, házakkal ábrázolták. A magyarországi községek rózsaszinnel, a morvaországiak sárgával vannak kifestve. Az előbbin a házak is rózsaszinüek, az utóbbin pedig sárgák.

A térkép az Odera melletti Cosel várát - a tervezett erődítésekkel együtt - eredeti állapotában ábrázolja.[15]

3. A JABLONKAI-HÁGÓ KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

Ugyanezen alkalommal 1744-ben (de legkésőbb 1745-ben) készitette el MIKOVINY a Jablonkai-hágó környékének térképét. A mappa a bécsi Kriegsarchivban K VII.d.44. jelzet alatt található. Régi jelzete: "Alter Archiv N.1.", a térkép hátsó oldalán olvasható.

MIKOVINY nem otthon, nem a saját térképszerkesztő műhelyében készitette ezt a térképet, miként az előzőt sem, hanem valahol a helyszinen, vagy talán Bécsben. A térkép papirosának vizjele ugyanis teljesen eltérő a többi Mikoviny-térképétől: egy püspöksüveg alatt gazdag szőlőfürt utal az egyház tanitásának gyümölcsöző voltára (Vj 15. ábra). Valószinüleg egy ausztriai papirmalom vizjele volt (119).

A térkép cime: "Eigentlicher Entwurff der zwischen Ungarn und Schlesien gelegten Jablonkover Passes. - Samt der gantzen umligender Schlesischen Granitz; Besonders wie solche mittel eines Verhacks durchaus versichert werden könte anzeigend,vorgestellt von S.[amuel] MIKOVINY mp."

A térkép nagysága: 46 x 33,2 cm, a kereten belül pedig: 45 x 31 cm. Aránymértéke: 3000 Toises = 108,5 mm, ami 1:53890-nek felel meg. A helyes méretarány = 1:54000, ami 1"=750 b.ölet jelent.

A halványsárga szegéllyel ellátott rózsaszin kereten belül még egy léptéket helyeztek el. Eszerint 1 német mfd = 142,5 mm. Ez a lépték hibás, mert ebből csak 1:52480-as méretarány számitható. A községek távolságából meghatározott méretarány is az 1"=750 b.öles relációnak felel meg. Ez az aránymérték egyébként a kereten kivül, a lap alján, irónnal fel is van tüntetve.

A térkép domborzatát érzékeltető pillacsikos rajzolat csodálatos finomságu. A falvaknak házakkal való arányos feltüntetése, valamint a halvány barnával szinezett utak, tökéletes összhangot biztositanak a térképnek, és a mappa a szemlélőben egészében nagyon kellemes benyomást kelt.

A sziléziai Jablonka (Oppid.Jablunkov) és a magyarországi Csatza közötti uton, miként már a Trencsén-megyei térképeken is láttuk, két nagy erőditmény tünik fel. Egyik az északi "Grosse Schantz"; ezt a valóságos, csillagalaku alaprajzával ábrázolja MIKOVINY; a másik egy elnyuló hegyorron épült régibb "Alte Schantz". Szokatlan alaprajzából sejthetően a szerző az erőditmény valóságnak megfelelő formáját követi.

Több, mint három évtized mulva ezt a térképet ujra elővették. Ez évben ugyanis Versec és Ujvidék környékén a rácok lázongtak. Tartani lehetett attól, hogy a lázadás átterjed a nemrég annektált tartományokra is. Talán ez volt az oka, hogy e térképet a Hofkriegsrat ujból tanulmányozta, és régi helyéről No 38. sz. alatt Prot. No 1. jelzettel az 1777. évi aktákhoz csatoltatta. Az alacsony sorszámból következik, hogy az üggyel 1777 legelején foglalkoztak.

4. TÉRKÉP RATIBOR ÉS LOSLAU KÖRNYÉKÉRŐL

Az osztrák-porosz örökösödési háboru Ausztria számára nem hozott sok dicsőséget. A Ratibori hercegség területét, amely századokon át annyi igérgetés és alkudozás tárgya volt, 1742-ben Poroszország szerezte meg; Bécs azonban ujabb és ujabb kisérletet tett Ratibor (ma: Racibórz) és Loslau (ma: Wodzislaw) - vasöntődéiről már a 18. században hires - környékének visszaszerzésére. Ezért 1745-ben ebbe a körzetbe csapatokat vezényeltek, MIKOVINY pedig parancsot kapott arra, hogy készitsen térképet Ratibor és Loslau környékéről, ahol a magyar felkelő gyalogságot és lovasságot óhajtották elszállásolni.E térképet a bécsi Kriegsarchiv őrzi.Jelzete: H III e. 168 (Z XI. 1745 c). Vizjele ősgermán harci sisak rajza (Vj 16. ábra).Valószinüleg egy bajorországi papirmalom gyártmánya(120 és 121).

A térkép hátoldalán lévő felirat szövege: "Die königl.[iche] Ungarisch[e] insurectional Cavallerie und Infanterie postirungen von 27. bis 30. Martij 1745. - Krieg mit Preussen allirt mit Frankreich A[nn]o 1745."

A térképlap első oldalán (azaz rectóján) felül a lap régi jelzetét találjuk: "Alter Archiv No 2." ÉNy-on, a keret fölött: "Ratibor-Loslau 27-30/III" DNy-on: a keret alatt, 1 mm-es betükkel: "par Mikoviny Ing[enieur] Maj.[or]"

A térkép cime: "Plan / Der Gegend zwischen Ratibor und Loslau / Die Königliche Ungarische insurrectional Cavallerie und infanterie postierungen, samt den feindlichen Marsch aus Ratibor, dessen attaque, und retirade, vorstellend ..." etc.

"Die Königliche Ungarische trouppen unter den Comendo,Gen.[eral] F.[eld] M.[aréchal] L. Festetits waren 500. Grenadirs sind von duro Regiment, und biss 1400 insurgenten, bey der attaque."

A térkép aránymértéke: 1 német mfd = 117 mm, ami 1:63700-nak, vagy 1" = 865 b.ölnek felel meg.

A mappa nagysága: 26,3 x 53 cm, illetve a kereten belül: 24,5 x 34,5 cm. A felirás számára még egy 17 x 26,3 cm nagyságu lapot ("fület") is ráragasztottak a térképre.

A mappa kidolgozása MIKOVINY jellegzetes modorában történt: a falvakat alaprajzszerüen ábrázolták. A belterületet halvány rózsaszinüre festették; a házak ezen belül élénk rózsaszinüek.Grabovka és Becsnic (Betschnitz) községek mellett nagy kiterjedésü tavak tünnek fel. A szabályozatlan Odera kanyarulatai figyelemre méltók. A domborzat ábrázolása csakis pillacsikos megoldásu. Az erdők hatalmas területeket boritanak. Az erdőkkel fedett dombtetőkön a pillacsikozás megritkul vagy teljesen el is marad.

K) MIKOVINY TAMÁS LAJOS TÉRKÉPEI

MIKOVINY Sámuelnek három fia közül[16] az 1733-ban született Tamás Lajossal sikerült a térképészetet nagy mértékben megszerettetnie. Atyjának tüneményes technikai tehetségét, invenciózus gondolkozásmódját ez a legkisebbik fiu, az élethivatásúl a hadmérnöki pályát választó Tamás Lajos örökölte. Ez a fiu már 16 éves korában részt vett atyja térképészeti munkálataiban és annak halála (1750) után számos részletfelvételből ő állitotta össze Selmecbánya környékének nagy méretü, igen részletes térképét (lásd a G 16. sz. leirást).

Tüzérségi és erődtervezői szakértőként kitünő nevet szerzett magának.Katonai pályáján gyorsan haladt előre. Korának legkorszerübb ballisztikai eredményeihez szabva tervezte és épittette át az ország legnagyobb sullyal számbajövő várait és erőditményeit. 1772-ben még a Colloredo-ezred kapitánya, 1779-ben (46 éves korában) tüzérezredes, 1789-ben pedig már táborszernagy, sőt az erődök korszerüsitésével kapcsolatos érdemeit a bárói cim adományozásával is jutalmazták.

MIKOVINY Tamás Lajosnak a bécsi Kriegsarchivban 1772, 1779, illetve 1789-ből három térképe maradt fenn. E térképek rajzi modora annyira azonos MIKOVINY Sámuelével, hogy szerzőjük le sem tagadhatná származását.

1. A DUNAJEC KELETGALICIAI SZAKASZÁNAK TÉRKÉPE

Kicsike térkép. Jelzete: H III e 2567. Terjedelme mindössze 34,5 x 23 cm, a kereten belül pedig 32,5 x 20 cm. Tájolása ÉK-i. Aránymértéke: 500 lépés, azaz 750 m = 68 mm, vagyis 1: 11030.

Felirata a térkép hátoldalán, a mappa régi jelzetével:

"Ost-Galiczien - Special Karte Envetz XV."
No 43.

Főcime:"Plan du Convent de Tÿnjecz fortifié par les Conföederer l'An. 1771. As Siege par les Russes depuis le de Maji l'Année 1772. Occupé par les Trouppes des L:L: M.M.J.J.Apost: le N.du Juillet XXX. Battaniev du Russes.

et dessiné par
[Thomas Louis] MIKOVINY
Cap: [itaine]au R[e]g[e]m[en]t
Charles Colloredo"

A térkép a Visztula folyónak Pjekari községnél lévő kanyarulatánál a folyó jobb oldalán, dombháton emelkedő, erőditett Dunajec kolostort ábrázolja. A térképbe be vannak rajzolva a hatásos tüzérségi tüzelési irányok. A lap bal alsó sarkában a dunajeci kolostor távlati képe, "Vue du Convent vers midi": azaz Dél felőli nézetben.

A térképen csupán a Dunajec kanyargós partjai és néhány beltavacska szinezett, az utóbbiak is csak a partok mentén enyhe kékkel. A sodortól támadott partrészeket szélesebb és mélyebb kék szinezéssel különböztették meg.

Az erőditménnyé átépitett konvent távlati képe jónak és részletesnek mondható. A térképen a kolostorerőd alaprajza olyannyira részletesen kidolgozott, hogy a templom főhajójában még a boltozat négyzethálós szerkezetét is feltüntették. Szemben a folyó balpartján: Pjekari község elszórt házai. A jobb alsó sarokban lévő cimkeret omladozó várfalat utánoz.

A térkép papirosának vizjele EINEDER 266.tipusu.(Vö. Vj.12-vel)

2. AZ OLMÜTZI ERŐDITMÉNY HELYSZINRAJZA

Igen nagy méretü, 166,5 x 73,5 cm terjedelmü, vászonra huzott térkép. Aránymértéke: 100 erőditményöl = 223 mm,ami 1:874-nek felel meg; de a papiros méretváltozását figyelembe véve, az eredeti méretarány 1:864 volt, ami 1" = 12 bécsi ölet jelent.

A térkép cime: "Plan Gegenminen von der Festung Olmütz." Szerzője Baron [Ludwig Thomas] Mikovinÿ Minier Obrister mp. 1779." Jelzete: K VII. d. 60.

Igen szépen és épitészi részletességgel kidolgozott, gondosan szinezett helyszinrajz; részletes tüzérségi és várépitési jelmagyarázattal. Mikoviny Sámuel fiának ezen a helyszinrajzon már bárói cime van.

3. A PÉTERVÁRADI ERŐD ÁTÉPITÉSÉNEK TERVE

Nagysága: 61 x 43 cm; aránymértéke: 250 bécsi öl = 168 mm, vagyis 1"=39 bécsi öl, ami 1:2808-as méretaránynak felel meg. (A mai méretekből 1:2805 számitható ki. A papiros méretváltozása tehát esetünkben elhanyagolható.)

Az aránymérték megválasztása kitünő példája annak, hogyan igyekeztek egyes kiváló elmék már a premétrikus időkben arra, hogy térképeiken vagy helyszinrajzaikon kerek értékü méretarányhoz jussanak. Esetünkben 1:2800-hoz, mindössze 2,9 ezrelék türéssel. Bizonyos, hogy ezek az elmék - miként Mikoviny T.Lajos is - jövőbelátók voltak: teljesen értették és méltányolták a tizes számrendszer előnyeit, s annak mintegy elébe futottak.

A térrajzot - egy körpecsét felirata szerint - eredetileg a K.K. Genie Archivban őrizték. Mai jelzete: H III e 3173-4. Felirata tájékoztat bennünket arról, hogy a tervrajz 1789. március 26-án készült el: Del[ineatio] Peterward[ein] Dat.[um] 26ten Martii 1789".

Cime szerint a mü Pétervárad erődítményének végleges tervrajza. Kivitele Báró Mikoviny Gen[eral] Major eredeti terve szerint készült el.

Az erődítmény alatti sziklás mederben a Duna - a térrajzi méretek szerint - 240 méterre szorul össze.

L) MIKOVINY KÁROLY SZANISZLÓ TÉRKÉPEI

MIKOVINY másodszülött fiától, Károly Szaniszlótól (Karl Stanislav) három térkép-másolat maradt fenn. Egyiket 14-15, a másik kettőt 17 éves korában készitette atyjának eredeti térképéről.

1. A POZSONY KÖRNYÉKI KINCSTÁRI RÉTEK TÉRKÉPE

Fentebb H 9. alatt ismertettem MIKOVINY Sámuelnek a Pozsony környéki Duna-ágakról készitett térképét. Erről az eredetiről, (amelyet a pozsonyi szlovák állami levéltár őriz), készitette legkorábban 1744 körül Károly Szaniszló az itt ismertetett másolatot. Igaz ugyan, hogy a térképen az eredetinek 1742-es évszámát találjuk, de egy 12 éves gyermektől ilyen térképrajz nem várható. Különben is megállapitható, hogy ez a példány,amelyet ma a bélabányai bányászati muzeum R 3 HKG jelzet alatt őriz, sohasem volt az udvari kamara birtokában. Azok közé a térképek közé tartozhatott, amelyeket MIKOVINY özvegye visszatartott, emlékül a család számára.

A térkép szurt másolat. Nagysága 29,5 x 23 cm. Cime: "Mappa Modernum situm Meandros et Alveos Danubii ad Posonium exhibens, Designante St.[anislao] Mikoviny. 1742."

A mappa cime a térkép alsó bal sarkában elhelyezett kezdetleges rajzu cimkeretben(a szó betü szerinti értelmében vett cartouche, azaz tekercs rajzán) látható.PURGINA (30; 54 p és 8. mappa) az "St." röviditést előbb Stephan-nak vélte. Ilyen nevü gyermeke vagy rokona MIKOVINYnek nem volt. A térkép méretaránya 1:27000.

2. A POZSONYI DUNA-ÁGAK KÖZTI RÉTSÉGEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Károly Szaniszló ugyanerről a térképről néhány év mulva ujabb nagyitott másolatot készitett. Ugy tünik, gyakorlásul. Noha nem teljesen befejezett mappa, és jelrajza is szegényesebb az előzőnél, mégis megállapitható, hogy a fiatal Szaniszló rajzkészsége sokat fejlődött az eltelt 3-4 év alatt.

A térkép cime:"Prespurger Auen. Plan derer Inseln und Auen der Donau so zu Königl.[ichen] frey stadt PRESSBURG gehőrig."

A mappa mérete: 60 x 40 cm. Aránymértéke: 1000 bécsi öl = 105 mm, vagyis 1" = 250 bécsi öl, ami 1:18000-nek felel meg. A térkép a bélabányai bányászati levéltár gyüjteményét gyarapitja. Jelzete: No. 93 HKG.

3. KOMÁROM VÁROSÁNAK ÉS ERŐDJÉNEK TÉRKÉPE

MIKOVINY Sámuel 1747-ben az Udvari Haditanács rendeletére elkészitette Komárom városának és erődjének térképét.Másolatának cime: "Ville et Fort du COMMORN par Ch[arles] Stanislav de Mikoviny"; majd a keret alatt, igen apró betükkel: "[ann]o 1747. in Almás 20. Nov." Mérete: 30 x 40 cm. Tájolása: É-i. Méretarány nélküli.

Ez a térkép a Komárom megyei Dunaalmáson készült. TAKÁTS Sándor elsőként irt arról, hogy MIKOVINY 1747-ben, a komáromi város- és erődméréssel egyidőben, nagy vizlecsapolási müveletet végzett Tata, Ó-Szőny és Almás között (204). Az emlitett három falu határában egy igen nagy mocsár volt, amely különösen az Eszterházy-birtokokra volt káros. Ezért MIKOVINY Esterházy Miklós József herceg tábornok (1714-1790) megbizásából 1747-ben hozzáfogott a tatai mocsár térképezéséhez. A munkában Károly Szaniszló nevü fia volt segitségére.

Egy 17 éves fiatalember abban az időben már komoly férfinak számitott. A három évtizeddel később alapitott pesti Institutum Geometrico-Hydraulicumba is általában a 17-18 éves ifjak iratkoztak be. De amig ez a nagyon hasznos intézmény hiányzott, a mérnöki hivatást választó fiatalok 17-18 éves korban mentek el az idősebb geometrák mellé gyakorlatot szerezni.

Erre MIKOVINY fiai esetében - valószinüleg - nem került sor. Atyjuk mellett tanulták meg a terepi felvétel és az apró részletekre is kiterjedő földmérés eljárási szabályait és gyakorlati fogásait.

Igy dolgozott atyja oldalán Károly Szaniszló, majd később a legfiatalabb fiu: Tamás Lajos is. Mig atyjuk élt, az ő nevük legfeljebb térképmásolóként tünik fel, de 1750 után - saját nevük alatt - saját maguk feleltek munkájukért.

A szóban forgó mappa a várost háztömbjeivel és parkjaival ábrázolja. Egyetlen dülőnév található rajta: "Malom Sziget". A Duna főágának partvonala eléggé közel került a csillagerőd külső falsikjához, ezért ezen a partszakaszon négy sarkantyu beépitését tervezték.

MIKOVINY Károly Szaniszlónak e néhány másolaton kivül egyetlen delineatiója sem ismeretes. Hogy ennek mi az oka, a jövőbeni kutatás deritheti ki.

MIKOVINY-TÉRKÉPEK
A MAGYARORSZÁGI GYŰJTEMÉNYEKBEN

M) AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR TÉRKÉPTÁRÁNAK MIKOVINY- FÉLE MEGYEI TÉRKÉPEI

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának MIKOVINY-féle megyei térképei több sorozatot alkotnak. A széles, sárga festésü keretbe tartozó mappák különleges helyet foglalnak el a hozzájuk hasonló sorozatnak MIKOVINYtől származó térképei sorában. Jelentőségüket nem pusztán az biztositja, hogy egyetlen lap kivételével zárt csoportot alkotnak, hanem az is, hogy az e csoportba tartozó megyei térképek szinezettek és különlegesen szép kivitelüek. Közéjük tartozik a Tolna megyei levéltárban található T 45. jelzetü egyetlen Mikoviny-térkép: Fejér vármegye gondos kivitelü mappája.

A szorosan vett 28, illetve 29 lapból álló sorozatnak közös ismertető jegyei: a szabványszerü, citromsárga, 8-9 mm széles szegély; az egységes rajztechnika; valamint a nagyjában egységes formátum. A 29 lap méretei - néhány mm türéssel - igy csoportosithatók:

39,5 x 51 cm	4 lap		
41,0 x 52 cm	10 lap		
42,5 x 53,5 cm	3 lap	összesen:	17 lap

Csak az egyik méretet tartó lapok:

37,5 x 54,0 cm	1 lap		
41,0 x 33,5 cm	1 lap		
44,0 x 55,5 cm	1 lap		
84 (=2 x 42) x 62 cm	1 lap		
43,5 x 99,6 (=2 x 49,8) cm	1 lap	összesen:	5 lap

A szabványmérettől eltérő nagyságu lapok:

27,0 x 56,0 cm	1 lap		
44,5 x 52,5 cm	1 lap		
45,0 x 58,0 cm	1 lap		
47,0 x 67,0 cm	1 lap		
49,0 x 62,5 cm	1 lap		
55,5 x 75,5 cm	1 lap	összesen:	6 lap

Előljáróban meg kell még jegyeznünk: e sorozatban egyetlen egy lap sem MIKOVINY Sámuel kezétől származó eredeti példány, hanem az eredetiekről készült, esetleges sokszorositásra is alkalmas tisztá-

zati térképlapok. A rajztechnikából megállapithatóan kb. a lapok fele egyetlen személy, de nem FRITSCH A.E. munkája; esetleg ZELLER Sebestyéné. A többit három-négy rajzoló készitette. Közülük csak I. V. KAUFMANN hagyta szignóját a Somogy megyei lapon,feltehetően azért, mivel e lap szerkesztésében is komoly része volt. Az alábbiakban közöljük a szóban forgó megyei térképek leirását.

1. ABAUJ VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Abaujvariensis methodo astronomico-geometrica concinnata" - Jelzete: OSzK TK 2323. Nagysága: 42,5 x 54 cm. A jó állapotban lévő térképlapnak a Festetics-gyüjteményben nyert régi jelzete: Mp (= manu propria = saját kezével; itt a kéziratos térkép jele) No 40. X., illetve: Mp 19. Fokbeosztás a sárga szinezésü kereten a pozsonyi kezdő meridiántól 5 percenként jelölve. M:5 germ. mfd = 215 mm, azaz 1:172,560. A dombokat finom kivitelü halmocskák ábrázolják. A községeket tornyok, a városokat [Jászó, Szepsi, Széplak, Uj-város, Uj Vár, Bereg, Göncz] látképszerü rajz, Kassát csillag alaprajzu erőditménye körüli háztömbök jelölik.

A térkép vizrajza igen részletes és kartográfiailag is helyzethü.Különösen értékes a Tisza szabályozatlan medrének Balsától Tiszapalkonyáig terjedő rajza. A járási határok és póstautak szinezettek. A térkép K-i oldalán részletes jelmagyarázat. Tartalma: Erőditmény - Fallal keritett városok - Fal nélküli városok - Községek - Várak a hegytetőkön - Kastélyok - Falvak - Puszták - Rézmühely[gyár] - Vasgyár - Rézbánya - Vasbánya - Malom - Hegy - N=Nagy - K=Kis - Fl= folyó - r=patak - f=falu - h=háza - Póstaállomás

2. FEJÉR VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Albensis Geometrice concinnata. Opera S[amuelis] MIKOVINY - Ex Posthumus A.E. FRICS [sic!] designavit." Az OSzK emlitett sárga keretü sorozatához tartozó, de a Tolna megyei levéltár tulajdonában lévő térképlap Fejér vármegyét ábrázolja. Jelzete: T 45. Nagysága: 47 x 67 cm. Fokbeosztása a sárga szinezésü kereten 5 percenként jelölve, de a fokosztás számozása hiányzik. Megállapitható azonban, hogy a fokbeosztás kezdőmeridiánja a MIKOVINY-féle pozsonyi délkör. Székesfehérvár helyzete ugyanis 1° 18'-nek felel meg.

A térképnek különösen a vizrajza igen értékes. A Duna Budafok és Dunaföldvár közötti szakaszának 18. századi állapotáról egyetlen jobb felvétellel sem rendelkezünk. A Sió, a Sárviz, a Gaja,a Sósviz stb. elmocsarasodott völgyeinek szélességi adatai megbizhatók. Névrajza majdnem hibátlan. Jelkulcsa és szinezése az Abaujvár-megyei térképlap szerinti. A térkép méretaránya: 4 germ.mfd. = 205 mm,ami 1:144 780-nak felel meg. Ez az érték tartalmazza a papirbeszáradás mértékét is. Az eredeti lépték szerint a méretarány 1" = 1/2 germ. mfd.,vagyis 1:140 850 volt.A térképlap állapota kifogástalan. A Festetics-gyüjtemény jelzetei a mappán nem találhatók meg, tehát ez a lap nem is tartozott a Helikon-könyvtár gyüjteményéhez.

3. ARAD VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Aradiensis Cui incorporata est Districtus Szarandiensis una cum Districtu Borosjenőiense, Methodo Astronomico-Geometrica concinnata." - Arad vármegye térképe az előbbiek szerint szinezett, finom kivitelü mappa, sárga kerettel s azon 5 percenkénti beosztással. Jelzete: OSzK TK 2322. Nagys.: 38,5 x 49,5 cm. Festetics-féle régi jelzete: No.26.X., illetve Mp 20. Finom kivitelü domborzati rajzán dombok, községek, puszták névirásával. Erdők, szőlők jelezve. Utak és járások határa szinezett. A térkép állapota kifogástalan. Jelmagyarázata az abaujváriénál bővebb, itt ugyanis a hidak és révátkelőhelyek és a bővebb források is jelölve vannak. M: 10 germ.mfd = 293 mm, vagy 8 magyar mfd = 292 mm, azaz 1:253240.

4. ÁRVA VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Arvensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata." - Árva vármegye topográfiai térképe.Jelzete: OSzK TK 2321. Az előzők modorában dombokkal,községek jelzésével, névirással; Lengyelország szomszédos területén a hegyek halmocskákkal jelölve. Vizrajza jó, a póstautak szinezettek. Ötsoros jelmagyarázat: Város - Falvak - Lakatlan helyek - Hegy - Szoros, azaz hágó, amit a krónikák "Országkapu"-nak, vagy egyszerüen "Kapu"-nak neveznek.Jele MIKOVINY térképén is oszlopos, félkörives kapu. Nagys.: 52 x 41 cm. M: 7germ. mfd = 206,5 mm, vagyis 1:251520. A térképet sárga keret övezi, benne az 5 percenkénti osztás pozsonyi kezdőmeridián szerinti. Festetics-féle régi jelzete: No. 48.X., illetve Mp 21.

5/a-b BÁCS-BODROG VÁRMEGYE TÉRKÉPEI

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtára Bács-Bodrog vármegye sárgán keretezett térképeiből két példányt őriz. Ezek a sárga keretezésü térképek a Helytartótanács rendeletére és számára készültek. Mivel a térképek készitésének diját ki kellett fizetni, el kellett számolni, a Helytartótanács csakis a teljesen kész térképeket vette át. Igy történhetett, hogy számos, a Helytartótanács részére készülő térkép - MIKOVINY váratlan halála miatt - mégsem került a megrendelő hivatal birtokába.

A jelenleg tárgyalt térképek egyikének jelzete TK 2313,a másiké TK 2339. A jelzetszámok sorrendjében ismertetjük őket.

5/a. "Mappa Unitorum Comitatuum Bacs et Bodrog" - Bács és Bodrog vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2313. Festetics-féle régi jelzete No. 51.X.,illetve Mp 22. Mérete: 44 x 55,5 cm, illetve 46 x 58,5 cm. A szabványosan sárgára festett kereten kivül a térképlapot reá ragasztott és varrott zöld vászon szegélyezi és védi. A térkép anyaga sértetlen állapotban lévő papiros. — Tájolása északi. Mértékaránya 1" = 1 osztrák,mfd azaz 1"=4000 bécsi öl,ami 1:288 000-nek felel meg. A sárga szinü keretezés,valamint a zöld szegély csakis a helytartótanácsi tulajdonban volt, illetve az annak számára készült térképekre jellemző.

E térképen a közigazgatási határokat gondos és szolid szinezés jelöli. A Duna és a Tisza is halvány kékkel szinezett. Mindkét folyam rajza, de különösen a nagyobb szigetekkel és zátonyokkal tele Dunáé, igen jó. Péterváradnál,ahol Ujvidéket és az erőditményt hajóhid köti össze, a Dunának egy már kiszélesült átvágása figyelhető meg. Cséb és Begecs, illetve Ujvidék között, valamint Palánka közelében a Dunában sok nagy, megnevezett sziget van. A folyam ábrázolása egyébként jóval Titel alatt, a térkép D-i szélén ér véget. Bácsalmástól Zombor, Bács és Novoszelo érintésével hosszu,É-D-i irányu mocsárövezet látható. Szeged és Petrovoszelo között pedig négy, egymással közel párhuzamos mocsaras vonulat tünik fel.Martonostól Ny-ra kb. 7,5 km, Szegedtől pedig kb. 15-16 km távolságban egy magányos domb (kunhalom?) látható ezzel a felirással: "Collis Vaskapu".

Ez a "Vaskapu" nevezetü halom - tul a mai államhatáron - a Horgos, Gyála és Martonos által határolt háromszögben van. Helyét az I. és II. katonai felvétel lapjain határoztam meg. A halom mindkét térképen, de nem azonos helyen látható. Egyértelmü az ábrázolás annyiban, hogy a halom mindkettőn a Horgos és Martonos közötti ut északi oldalán fekszik.

Az I. katonai felvételen (Coll. XVIII. Sectio 32) Horgostól Martonos irányában négy nagy halom látható.Az első Horgos közlekedési fő csomópontjától 2,9 km távolságban; ez a "Vaskapu"-, illetve a szóban forgó térképen "Wasskappu"-halom. A következő a "Vaskapu"-tól kb. 1 km távolságban lévő Kunkovács-halom, majd további 1 km távolságban a Kurva-halom; ettől 2,2 km távolságban magasodik a Gulyáshalom,melytől Martonos község közlekedési középpontja (a templommal) 3,5 km távolságban van. (A távolságok a tényleges utvonalnak megfelelően, - nem pedig légvonalban -, értendők.)

A II. katonai felvétel (B IX a.530 jelü) lapja a "Vaskapu" felirással jelölt halmot Horgos község közlekedési csomópontjától mindössze 1300 m távolságban tünteti fel. A kezdőponthoz viszonyitott iránya és nevének alakja hibátlan.

A MIKOVINY térképén látható "Vaskapu" nevezetü domb földrajzi helye nagyjában az I. katonai felvétel lapján ábrázolt dombéval egyező.

Az átlagos térszin fölé 18-20 m magasan emelkedő, ellipszoid alaku domb minden térképen sokkal nagyobbnak látszik a közelében lévő többinél; K-Ny-i kistengelyének mérete kb. 160 m, az É-D-i tengelyé pedig kb. 220 m.

A "Vaskapu"-halmot feltünteti a Görög-Kerekes-féle "Magyar Átlás" 35. sz., Csongrád megyei lapja is. Ezen a halom Horgos középpontjától kb. 2 km távolságban van. Tetejében egy "vendégfogadó (Mayerhof)" jele látható.

Ujlak (Illok), Péterváradt, Rácbecse, Palánk, Bács,Petrovoszelo, Szeged és még más helységek várai és várfalai gondosan,egyes esetekben alaprajzszerüen vannak feltüntetve. A megye területén lévő "római sáncokat" és Csörsz-árkokat e mappa az Akadémia tulajdonában lévő Mo 2. jelü térkép szerint ábrázolja.

5/b. "Mappa Unitorum Comitatuum Bacs et Bodrog" - Bács-Bodrog vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK Tk 2339. Mérete: 44 x 55,5 cm, illetve 46 x 58,5 cm. Tartalma, kivitele és szinezése, va-

lamint(a sárga keretben)a pozsonyi kezdő délkörre vonatkoztatott fokbeosztása az előbbiek szerinti. A megyének a folyamszabályozások előtti, talán legkorábbi térképe. Vizrajza aprólékos és finom. A nagy folyókon kivül ábrázolva vannak a kisebb vizfolyások, mocsarak és vizállások, a Duna legkisebb szigetei is. A szigetek neve is fel van tüntetve. A Ferenc-csatornát még nem ábrázolja, de a Csörsz-árkok, illetve római sáncok rendszeréhez tartozó létesitmények a térképen megtalálhatók. Méretaránya: 5 germ.mfd = 132 mm, azaz 1:281 100, ami a papiros méretváltozását figyelembe véve 1:281700-nak (1" = 1 germ. mfd) felel meg. A Festetics-féle régi jelzetek: No 91.X., illetve Mp 74. Szinezett jelmagyarázattal.

6. BÉKÉS VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Békésiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Békés vármegye topográfiai térképe az előzők modorában, dombok nélkül. Jelzete: OSzK TK 2317. A tökéletesen siksági jellegü térszint szabályozatlan folyók és a mocsarak boritotta völgyek tarkitják. A községeken, falvakon, pusztákon kivül a térkép a bővizü gémeskutakat (Fontes) is feltünteti. Ez utóbbiak a kéregszerkezeti törésvonalakhoz igazodnak. A térképet sárga keret szegélyezi, benne az 5 perces fokbeosztás. Alul a figyelmeztető megjegyzés: "Longitudo à Meridiano Posoniensi".6 tételt tartalmazó jelmagyarázat. Nagysága: 49,5 x 40 cm. M : 6 germ.mfd = 138 mm, azaz 1:322610 .Ez az érték a papiros méretváltozásának mértékét is tartalmazza. Eredeti méretaránya 1" = 1 1/6 germ.mfd, azaz 1:328640 volt. Szinezése az előbbiek szerinti. Régi, Festetics-féle jelzetei: No 25 X., illetve Mp 23.

7. BEREG VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Bereghiensis Methodo Astronomico-Geometrica Concinnata." Jelzete: OSzK TK 2205 - Miként emlitettem, e térképlap az MTA Könyvtára Kézirattárában őrzött sorozathoz tartozik, ezért részletes leirásával ott foglalkozom.

8. BORSOD VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Borsodiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Borsod vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2320. Mérete: 53 x 42,5 cm. Rajza az előbbiek modorában készült és szinezett. A sárga keretben lévő 5 perces fokbeosztás kezdőmeridiánja a pozsonyi délkör. Jelmagyarázata hét tételt tartalmaz.

Különösen szembetünő a Tarjántól, illetve a Hejő torkolatától délre, Tiszadorogmáig huzódó, a Tisza jobbpartjához simuló, mintegy 4-5 km széles mocsárövezet; Szihalom, Lövő és Fehéregyháza határában pedig nagyobb tavak vannak. A térkép fő érdekessége, hogy a MIKOVINY által kifejlesztett háromszög-hálózat rajzát is (irón-nyomokban)tartalmazza. Régi, Festetics-féle jelzetei: No 53. X., ill. Mp 26. A térkép méretaránya: 6 germ.mfd = 150 mm, azaz 1:296 800. A papiros méretváltozása nélküli pedig 1:296 550, ami 1" = 1 1/2 germ.mfd-nek felel meg. Tájolása É-i

9. VAS VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Castriferrei Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Vas vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2330. Mérete: 44,5 x 52,5 cm. Szabványszerü sárga keretében pozsonyi kezdődélkör szerinti 5 perces osztásközök láthatók. A 0°-os délkör Felsőőrön halad át, tehát a pozsonyinak felel meg. A szokásos jelmagyarázat 10 tételt tartalmaz. Ezen kivül egy pótmagyarázatban kénbánya - , erdők - , szőlők és malmok jelét találjuk. E lap egyike a legrészletesebben és legszebben kidolgozott térképlapoknak. Feltünő, hogy az Ausztriához csatolt Burgenland területén 1740 körül még menynyi magyar községnév fordult elő. A Rábától délre horvát és magyar falvak, a folyótól északra zömmel német falvak sorakoznak, de Felsőőr vidékén ismét megszaporodnak a magyar települések. A Szalónak nevet csak magyarul, Borostyánkőét (Bernstein) két nyelven irták meg. Tőlük délre találjuk a kénbánya jelét. Mellé is irták: "Fodina Sulphurea". Eszerint e helyütt már a 18. században is fejtették az antimonitot (217). A térképlap régi, Festetics-féle jelzetei: No 34.X., ill. Mp 27. Méretaránya: 8 germ.mfd = 187,5 mm; azaz 1:316 600. A papiros méretváltozása nélküli helyes méretaránya pedig 1:316 913, azaz 1" = 1 1/8 germ.mfd. A részben szinezett mappa tájolása É-i.

10. CSANÁD VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Csanádiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Csanád vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2319. Mérete: 50,5 x 39 cm. Kiviteli módját és szinezését illetően a 6.sz. alatt leirt Békés megyei térképhez teljesen hasonló mappa. A jobb felső sarokban 9 tételt tartalmazó, diszes keretbe foglalt jelmagyarázat. Régészeink számára fontos segitséget jelent, hogy a töröktől felszabaditott vidék elpusztult falvainak elhagyott templomait a térkép - természetesen név nélkül, csupán "Desolata Ecclesia" felirással - jelöli. Ezek emlékét a nép a dülőnevekben (Puszta templom, Templom-rét stb.) tartotta fenn. Póstautak, gémeskutak stb. mint a többi alföldi térképlapon. [Hódmező]-Vásárhelytől délre, a Szárazér, Mártély és Földeák közötti nagy kanyarulatában a térkép egy 11-12 km hosszu és 5-6 km szélességü tavat tüntet fel, benne a tervezett lecsapoló csatorna nyomvonalával.

A térkép méretaránya: 10 germ.mfd = 219,5 mm, azaz 1:338040; ami a papirbeszáradás figyelembevételével eredetiben is ugyanennyinek, illetve 1" = 1 1/5 germ.mfd-nek felel meg. A térképen (mint a legtöbb térképlapon) magyar mérföld-lépték is van. Ennek alapján 1" = 1 1/3 magyar mfd összefüggéshez jutunk, ami 1:337080-nak felel meg. Ez a kapcsolat arra a feltevésre vezet, vajon a Mikoviny-térképek nem magyar mérföld-léptékben készültek-e és csak a bécsi Udvari Kamara rendeletére helyezték első helyre a német mérföld-léptéket. E kérdés megválaszolása további beható tanulmányozást kiván. Régi, Festetics-féle jelzetei: No 28.X., illetve Mp 29. A térkép tájolása É-i.

11. KOMÁROM VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Comaromiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Komárom vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2316. Mérete: 52 x 41 cm. Kiviteli módját, szinezését és fokbeosztását illetően az előzőkhöz hasonló. A jelmagyarázat 8 tételt tartalmaz. A megyének ma is hazánkhoz tartozó déli felében, az erősen kanyargó vizfolyások mentén 20 kisebb tavat számláltunk meg. A Duna bal partján, a Csiliz-patak és a Nyitra folyó között 5-6 tekintélyes hosszuságu, keskeny tó tünik fel. A térkép méretaránya: 6 germ.mfd = 180,5 mm, azaz 1:246 642. A magyar mfd-lépték alapján számolva: 5 magyar mfd = 189 mm,ami 1:252800-nak felel meg.A régi, Festetics-féle jelzetek: No 32. X., illetve Mp 28. Tájolása É-i.

12. MÁRAMAROS VÁRMEGYE

"Mappa Comitatum Maramarosiensem repraesentans" - Máramaros vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2318. Mérete: 51 x 38,5 cm. Méretaránya: 10 = 1 germ.mfd, vagy 8 germ.mfd = 174 mm, azaz 1:338040. Fokbeosztásköze a térképet övező sárga keretben 5 percenkénti. Kezdőmeridiánja a pozsonyi. A térkép igen gondos kivitelü. Rajzolója a sorozat számára ezen kivül több térképet nem készitett. A megye hegyrajza lényegesen jobb valamennyi többinél. Hozzá hasonlót - e tekintetben - csak 100 évvel később a bécsi Katonai Földrajzi Intézet korai lapjain látunk. Az ország ÉK-i határán 6 hágó (országkapu) látható; mindegyiknél fel van tüntetve,hogy a rajta keresztülmenő ut hova vezet. A jelmagyarázat 16 tételből áll. A helynevek részint magyar, részint magyar és rutén nyelvüek. A térkép méretaránya: 8 germ.mfd = 174 mm, azaz 1:341130,ami a papiros méretváltozását is figyelembe véve 1" = 1 1/4 germ.mfd-nek, vagyis 1:352550-nek felel meg. A lap régi, Festetics-féle jelzete: No 35. X., illetve Mp 38.

13/a-b NÓGRÁD MEGYE TÉRKÉPEI

Az Országos Széchényi Könyvtár Nógrád vármegyéről két MIKOVINY-től származó térképlapot őriz. Egyik a sárga keretü sorozatba tartozó példány. Ezt ismertetem elsőnek.Másik a BÉL Mátyásnál rézmetszetként megjelent mappa kéziratos eredetije.

13/a. "Mappa Comitatus Neogradiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Nógrád megye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2315. Mérete: 52 x 41 cm. A térkép kivitele és szinezése az eddig ismertetettek szerinti. Eltérés csakis a hegyrajzban tapasztalható.A hegyeket ugyanis - a rézmetsző térképekhez hasonlóan - hernyószerüen ábrázolja. Jelmagyarázata a szokásos 9 tételből áll. Gazdag helynévrajza magyar,néhány szlovák nevü községgel. MIKOVINY szülőfaluja Abelova néven az Osztrovszki-hegység DK-i lábánál huzódik meg. Kékkő várát mindkét térkép "Kékő"-nek, illetve "Kekő"-nek irja. Alsó- és Felső-Sztregova is megtalálható. A szabályozatlan folyók vizrajza ugyan eltérő a két térképen, de a kanyarulatok jellege a szakember számára mégis sokatmondó. A papiros méretváltozását fi-

gyelembe véve, a méretarány eredetileg 1:253530 volt. Ez 1" = 0,9 germ.mfd-nek felel meg. A térkép Festetics-féle régi jelzetei: No 52. X., illetve Mp 40. A mappa tájolása É-i.

13/b. Cime: mint az előzőnél. Folytatólag: "...opera S[amuelis] MIKOVINY Geom[etrae] Aulic[i] Cam[erae] Caesarei et Soc[ietatis] Scient[ificae] Reg[alis] Bor[ussiae] Membri mp."

Ez a térkép kétségtelenül MIKOVINY sajátkezü munkája. Nem azért, mivel névaláírása kétséget kizáróan tőle magától származik, (amit a "manu propria" = mp záradék is bizonyit), hanem a helységek és a földrajzi nevek irása is az ő kezevonása. A térkép finom pillacsikos hegyrajza is tőle származik. A megyehatár zölddel és pirossal, a járási határok sárga szinnel vannak jelölve. Tájolása É-i.

Lényeges eltérés a két térkép között nincsen. E térkép jelzete: OSzK TK 2332. Mérete: 56 x 64,1 cm, de a keret külső széleitől számitott méret 49 x 62,5 cm, beleillik a sorozatba. A méretarány párizsi ölekben és germ.mérföldekben határozható meg.4000 párizsi öl = 48,2 mm, azaz 1:161730. Német mérföldből számitva 1:162 000 méretarányhoz jutunk (1 germ.mfd = 45,8 mm).A térkép Festetics-féle régi jelzetei: No 73. X., illetve Mp 39. A kereten alul, MIKOVINY kezeirásával: "Longitudo a Meridiano Posoniensi" megjegyzés olvasható.

14. PEST VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Pesthiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata opera Sam[uelis] MIKOVINY Geom.[etrae] Aulico-Cameralis Caesarei et Soc.[ietatis] Scient[ificae] Reg[alis] Bor[ussiae] Membri" - Pest vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2344. Régi, Festetics-féle jelzete pedig: No 103 X., illetve Mp 41 volt. Mérete: 55,5 x 75,5 cm, külmérete pedig 61 x 82 cm. Az előzőkhöz hasonló tartalmu, kivitelü és szinezésü térkép a Duna és Tisza szabályozás előtti állapotát ábrázolja. A Dunának különösen a Csepel-szigeti szakaszát nagyon részletesen vették fel. A térkép a két főfolyó közötti vizfolyásokat, mocsarakat, turjányokat is nagy részletességgel tünteti fel É-i tájolással.

A pillacsikozásu domborzat-ábrázolás igen sikerültnek mondható. Ugyancsak nagyon megbizható és részletes a városok, falvak és puszták (praediumok) hely- és névrajza is.

A térkép feltünteti a régi Csörsz-árkokat is.Felirata: "Aggeres antiqui minores ad Tibiscum usque mill.[aria] 15.protensi Hung[arice] C s e r s Á r k a."

A térkép csak a megye északi részére terjed ki kb.Cegléd-(Nagy) Kőrös-Kecskemét vonaláig;Solt megyéről és a Kiskunságról ugyanis külön térkép készült. E térkép feltehetően a BÉL Mátyás "Notitia"-jában (III.köt. 23. p.) megjelent Pest-megyei mappa első megfogalmazása volt. Méretaránya: 1 germ.mfd = 46 mm, azaz: 1:162000, ami pontosan 1" = 2250 b.ölnek felel meg. Több, ehhez hasonló példa arra a feltevésre jogosit fel bennünket, hogy a MIKOVINY-féle megyei térképek eltérő arányméríték szerint készültek és csak utólag szerkesztettek hozzájuk német- , illetve magyar mérföld-léptéket.

15. PILIS VÁRMEGYE

"Comitatus Pilisiensis" - Mindenekelőtt megjegyezzük,hogy - noha e térképlap cime szerint "Pilis vármegyét" ábrázolja, ilyen közigazgatási és közjogi egység csak a korai középkorban volt. A Zsámbéki-medencétől északkeletre,a Dunáig terjedő hegyvidéket: a Budai-, a Pilis- és a Dunazug-hegységet, valamint a hegyvidék környékét ábrázoló térkép egyébként befejezetlen. A folyók és a keret szinezése elmaradt, de a megyehatár szinezett. Jelzete:OSzK TK 2312. Mérete: 27,5 x 56 cm.Tájolása É-i.

A kereten, alul, MIKOVINY jellegzetes kezevonásával olvassuk: "Longitudo a Meridiano Posoniensi". A térképlapon lépték nincsen, de méretaránya a helységek távolsága alapján kiszámitható. Az Adony-Visegrád és az Adony-Esztergom térképi távolságok alapján a térképlap eredeti méretaránya 1" = 1 germ.mfd, azaz 1:281700 volt. A meghatározás megbizhatósága: ± 1,5%.

A térképlap Festetics-féle régi jelzetei: No 66. X., ill. Mp 43.

16. PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE

"Mappa Unitorum Comitatuum Pesthiensis Pilisiensis et Solthiensis non minus Districtum Cumanorum Minorum, colore viridi Separatumque demonstrans" - Az egyesitett Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2309. Mérete: 41 x 52,5 cm, illetve 46 x 57,5 cm. Tartalma, rajzi modora és szinezése azonos a már előzőleg elkészült Pest, Pilis, Solt megyék és a Kiskunság térképeivel. A szinezés csakis a közigazgatási határokra terjed ki.

Ez a mappa tekinthető a terület legelső olyan térképének, amelyen a vizfolyások szabályozatlan állapotukban láthatók. Feltünteti a Duna valamennyi, szabályozás előtti szigetét, zátonyát, a fattyuágakat, a balpart kisebb, sőt legkisebb vizfolyásait, mocsarait és a folyó holtágait is,nemkülönben a már pusztulóban lévő régi árvédelmi töltéseket, a Zagyva alföldi szakaszát és a Tiszának a térképlapon ábrázolt területre eső szakaszait. Különösen tanulságos a Duna madocsai kanyarjának ábrázolása.Esetenként jelölve vannak a szántóföldek is.

A térkép tájolása északi. Méretaránya: 9 germ.mfd = 135 mm,azaz 1:494670 ; a papiros méretváltozását figyelembe véve, az eredeti méretarány 1:496800 volt, ami 1" = 6900 b.ölnek felel meg. A térkép régi, Festetics-féle jelzetei: No 50. X., illetve Mp 42.

17. SÁROS VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Sarosiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Sáros vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2306. Kidolgozása, szinezése, és térképrajza, térképi tartalma az előzőek szerinti. Fokosztása a sárga kereten 5 perces beosztásu. Kezdő délköre a pozsonyi. Jelkulcsa 13 tételt tartalmaz. Eperjes,Cibinium (Kis-Szeben) és Bártfa sok toronnyal, látképszerüen és különleges szinezéssel vannak ábrázolva. Zboró, Szekcső, Daróc megerősi-

tett kolostorral,"Arx Palotsa" (Palocsa vára) szintén látképszerüen, és a vár rajzával látható az É-i tájolásu térképen.

A mappa méretaránya 7 germ.mfd = 178 mm, azaz 1" = 1 germ.mfd, vagyis 1:281700.Festetics-féle régi jelzetei:No 31.X.,illetve Mp 44.

18. ESZTERGOM VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Strigoniensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Esztergom vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2292. Mérete: 53,5 x 42,5 cm. Tájolása É 8° - 188°. A sárga kereten a pozsonyi kezdő délkörhöz igazodó 5 perces fokbeosztás látható. A jelmagyarázat 8 tételt tartalmaz. A kidolgozás módja Komárom megye térképeiéhez hasonló. A mai magyar területen lévő hegyek különálló dombok,halmok formájában igen gondosan kidolgozottak. Az erdővel boritott területek jól felismerhetők. Szinezése finom és a korábbiak szerinti. A községek belterületét a térkép helyszinrajzszerüen,a lakóházak rajzával ábrázolja. Helynévirása magyar anyanyelvü rajzolóra vall; a helynévanyag éppen ezért nyelvfejlődési szempontból is figyelmet érdemel. A térkép méretaránya: 3 germ.mfd = 160 mm, azaz 1:139210, ami a papiros méretváltozását figyelembe véve 2" = 1 germ. mfd-nek, azaz 1:140850-nek felel meg. Régi, Festetics-féle jelzetei: No 36.X., illetve Mp 45. Diszes irányrózsája ritkaságnak számit.

19. KÜLSŐ-SZOLNOK VÁRMEGYE ÉS A NAGYKUNSÁG

"Mappa Comitatus Szolnok Exterior[is] una cum Cumania Majores(!) [recte: Majore] Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Külső Szolnok vármegye és a Nagykunság topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2314. Mérete: 52 x 40,5 cm. A sárga kereten a pozsonyi kezdő délkörhöz igazodó 5 perces fokbeosztás. A korai Tisza-szabályozás térképi ábrázolása; a többi folyó azonban szabályozatlan. E térkép mindkét vizrajzi vonatkozásban nagy figyelmet érdemel. Jelmagyarázata 10 tételből áll. E tételek alatt a következő "Nota" (megjegyzés) olvasható: "Quodcunque Colore rubro cincta videtur, spectat ad Comit [atum] Szolnok Exteriorem. Quod vero Colore viridi circumdata habetur, spectat ad Cumaniam Majorem." Azaz: a rózsaszinnel bekeretezett területek Külső-Szolnok megyéhez, a zöld szinnel kifestettek pedig a Nagykunsághoz tartoznak. - A meglehetősen rongált, de felujitott térképlap végleges tisztitása elmaradt;emiatt a háromszögelési hálózat felrakásából eredő irónvonalak részben még láthatók. (Ebben a korban a gumi alapanyagu radir még nem volt ismeretes. A rajzokat és térképeket kenyérbéllel tisztitották.) Ez a körülmény közelebb segit MIKOVINY és tanitványai geodéziai felvételi módszerének jobb megismeréséhez. Méretaránya 9 germ. mérföld = 206 mm, vagyis 1:324150. A papiros méretváltozását figyelembe véve a méretarány eredeti értéke 1:323960 volt, ami 1" = 1 1/6 germ.mfd-nek felel meg. Az É-i tájolásu mappa régi jelzetei: No 46.X.,illetve Mp 23 voltak.

20. A TEMESI BÁNSÁG

"Mappa Bannatus Temesiensis" - A Temesi Bánság topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 1665. Mérete: 45,1 x 58 cm.Az eddigiektől eltérően vászonra huzott térkép. Kétségtelenül a MIKOVINY-féle tisztázati megyei térképek sorozatába tartozó mappa, amit már a lap külső kiállitása és mérete is bizonyit. Kerete azonban nem sárga, hanem zöld. A nem 5, hanem 6 perces fokbeosztás alig látszik rajta. A 6 perces fokbeosztás (mivel 10 x 6 perc = 60 perc = 1 fok)arra vall, hogy a térkép szerkesztője tizes rendszerben számolt és dolgozott. Minden vitán felül áll, hogy a ma ismert MIKOVINY-féle megyei térképek közül ezt az egyetlen egyet olyan német anyanyelvü egyén rajzolta, aki szerbül is jól értett, és a szinmagyar községek nevét is szerbesitette. A térkép rajzi kivitele a sikvidékre vonatkozóan más Mikoviny-térképéhez hasonló, a hegyvidéki részeken viszont azokétól eltérő. A térképlap keleti felét 16-17. századi modorban rajzolt és sötét árnyékolással kiemelt, vakondturásszerü zöldesszürke halmocskák boritják, DNy-i megvilágitással. A részletes vizrajz bizonyitja, hogy a 18. század elején az Aldunán még semmiféle folyamszabályozási tevékenység nem volt. Ennek a politikai viszonyok sem kedveztek volna.

Temesvár csillagászatilag már meghatározott pont volt. Innen a mai korszerü, hosszuoldalu sokszögmenetekhez hasonló alappontsüritő vonalak ágaznak szerte sugár irányban. Arad és Kubin között a "Római sáncok" hármas rendszerét nagy gonddal és részletességgel tüntették fel.

A térkép méretaránya: 4 germ.mfd = 73,5 mm, azaz 1:403250, ami a papiros méretváltozását figyelembe véve 1:422550, illetve 1" = 1 1/2 germ.mfd-nek felel meg. A mappa régi Festetics-féle jelzete: No 62. X., illetve Mp 72 volt. Az utóbbi jelzetnél egy ritkán feltünő hercegi pecsét bizonyitja,hogy ez a kéziratos térkép a keszthelyi Festetics-könyvtár állományába tartozott. Tájolása É-i.

21. TORNA VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Tornensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Az 1740-es években még önálló Torna vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2305. Mérete: 51,5 x 40,5 cm. Rajzi kivitel és szinezés dolgában - a hegyes-dombos terepet illetően - hasonló a Komárom és Esztergom megyei laphoz. A halmocskákkal ábrázolt hegyek vonalkázással és zöldesszürke festéssel árnyékoltak. A térképen általában kevés községet tüntettek fel.Ezeket a magyar nevü községeket helyszinrajzukkal jelezték. Egyéb tudnivalók latin nyelven. Igy pl. a szilicei (Szelitze) jégbarlangról a következőket olvassuk: "Spelunca Glacialis. In Aestate aquam congellatam, In hyeme vero aquam tepidam praebet." Szendrő és Debrőd (Debrőde) között "Fons divi Ladislai"-t, azaz a gyógyhatásáról hires Szent László forrást jelöli.

A térkép méretaránya: 2 germ.mfd = 158 mm, azaz 1:93900, ami pontosan az 1" = 1/3 germ.mfd-nek felel meg.A lap régi,Festetics-féle jelzete: No 38. X., illetve Mp 48 volt. Tájolása É-i.

22/a-d TRENCSÉN MEGYEI TÉRKÉPEK

Trencsén megyéről az OSzK gyüjteménye négy lapot őriz. Az első a sárga keretü sorozathoz tartozik; a másik BÉL Mátyás számára készült, igen diszes példány. Előbb a sárga szélü sorozathoz tartozó térképlapot ismertetem.

22/a. "Mappa Comitatus Trenchiniensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Trencsén vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2304. Mérete: 52,5 x 41 cm. Ennek a térképnek rajztechnikája teljesen eltér az eddigiekétől. Látszik, hogy egy olyan, magától MIKOVINY-től származó minta állott a rajzoló rendelkezésére, amely tulajdonképpen már a rézmetsző számára készült. Ez a térkép, - valószinüleg - az alább ismertetendő 22/b jelü térkép lehetett. A térkép legfontosabb eleme a Vág folyó, melynek részletes rajza bizonyitja, hogy szabályozását a bécsi Udvari Kamara mérnökei már a 18. század első évtizedeiben megkezdték. A térképrajz gazdagságára jellemző, hogy a jelkulcs 17 tételből áll. Utolsó tétele a más térképeken is előforduló "Passus", ami esetünkben is szorost, vagy hágót, "országkaput" jelent. A térkép méretaránya: 3 germ.mfd = 176 mm, azaz 1:126460, ami a papiros méretváltozását figyelembe véve 1:126765-nek (1" = 0,45 germ.mfd) felel meg. A régi Festetics-féle jelzet szerint: No 49. X., illetve Mp 49. számu térkép sárga keretén a pozsonyi kezdő meridiánhoz igazitott 5 perces fokbeosztás látható.

22/b. "Mappa Comitatus Trentsiniensis Geometrice concinnata Opera Jos[ephi] Libaÿ ex Delineatione MIKOVINYIANA transsumpta ... 1785."

A felirat szerint Trencsén megyének ezt a térképét MIKOVINY eredeti szerkesztése nyomán LIBAY József rajzolta át 1785-ben. A lap alsó bal sarkában Trencsén várának látképe ("Arx Trentsin") LIBAY rajzaként, de nagy valószinüséggel MIKOVINY eredeti vázlata vagy rajza után készült. A várból felröppenő tiz sas-madár esetleg valami régi történetre utal. A jobb sarokban lévő, virágfüzérrel diszitett pajzs alaku keret a térkép cimét, szerzőjének és rajzolójának nevét és az évszámot, valamint párizsi ölekben és germán mérföldekben a léptéket tartalmazza. A sisakdisz helyén Trencsén megyének diszes keretbe foglalt és két angyalka által tartott cimerét látjuk. A térkép bal felső sarkában is van egy szalagdiszes cimkeret, melyen 15 tételből álló jelmagyarázat kapott helyet.

A térkép jelzete OSzK TK f 5. Régi, Festetics-féle jelzetei pedig: No 37. X., illetve Mp 72. A megyei határok zölddel, a járásiak sárgán szinezettek. Morvaország felé az országhatárt rózsaszin sáv jelöli. A hegyek szürke alaptónusuak. A lapot a szokásos sárga keret szegélyezi, benne a pozsonyi kezdő délkörre vonatkoztatott 5 perces fokosztással. A vászonra huzott és alul, felül rudra erősitett térkép nagysága 62 x 84 cm. Méretaránya: 8000 párizsi öl = 93,5 mm, illetve 2 germ.mfd = 95 mm; azaz a párizsi öl-mértékből számitva 1:166760, mig a germán-mérföld-lépték alapján 1:156210. A térképről lemért távolságok tanusága szerint a szerkesztéshez LIBAY a germán mérföldet használta. A párizsi öl-lépték csak az egyöntetüség kedvéért került a térképre. Ezt bizonyitja, hogy a német mérföld-lépték utólag lett

beszoritva a neki szánt helyre, s emiatt az évszám - igen apró számjegyekkel - csak a cimkeret jobb alsó sarkában fért el. Tájolása É-i.

22/c. "Mappa Comitatus Trentsiniensis Geometrico Concinnata Opera S[amuelis] MIKOVINY N[obilis] H[ungarici] ex posthumus delin[eavit]: A[ndreas] E[ricus] FRITSCH" - Az előzőhöz teljesen hasonló tartalmu, OSzK TK 2212 jelzetü térkép nagysága 76 x 64 cm; ebből a kereten belüli rész: 71 x 59 cm. A rendkivüli finomsággal kivitelezett rajztechnika, valamint az allegórikus jelenetekkel diszitett cimkeret (parergon) arra vall, hogy ezt a lapot a metsző számára mintának készitették. A térkép szerkesztése még BÉL Mátyás halála előtt befejeződött. De, mivel BÉL Mátyás 1749-ben meghalt, a réznyomó lemez sohasem készült el.

A térkép aránymértéke: 2 német mfd = 90 mm, ami 1:165600-nak felel meg. A mappa tájolása É-i.

22/d. Trencsén vármegyének negyedik lapja a teljesen irónnal készült MIKOVINY-térképek közé tartozik. Ismertetésére alább, az utólag felismert mappák bemutató elemzése során térünk vissza.

23. TURÓC VÁRMEGYE

"Tabula Comitatus Thurotziensis" - Turóc megye rézmetszetü mappája BÉL Mátyás Geographiájának II. kötetében jelent meg. Eszerint a térkép szerkesztésének a kötet megjelenése előtt, azaz legkésőbb 1738 nyarán be kellett fejeződnie. Valószinüleg idejében el is készültek az alapul és mintául szolgáló vázlattal, majd a részletes kidolgozás következett. Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának jelenleg tárgyalt OSzK TK 100 jelzetü térképe a rézmetszéshez mintául szolgáló nagyon részletes lap alapján készült. A rézmetszetü térkép nagyon-, de nem tulzottan szinezett É-i tájolásu mappa.
Cime a szerző nevét is tartalmazza:

"Tabula Comitatus Thurotziensis ex Prothotypo Delineationum S[amuelis] MIKOVINY Nob.[ilis] Hungari[ci] transumpta atque aucta 1794."

A kb. 1:125000 méretarányu térkép a 18. század végi nagy utépitések tervezési céljait szolgálta. Nagysága 35,5 x 44 cm, illetőleg a kereten belül 31 x 41 cm. Üres kerete ugyanis ennek a térképnek is van, csupán a sárga kiszinezés hiányzik belőle. A közigazgatási határokat szinezéssel is jelölték. Turóc megye határa sárga-, Zólyomé vörös-, Liptóé pedig vékony zöld vonal.

A térképlap hátsó oldalán "G.I. Comitatus Turocziensis. No 52." felirás olvasható.

A sorkezdő G.I. jelzet talán nyujt valami támpontot az IRMÉDI-MOLNÁR László által idézett, de ezideig meg nem talált Tolna-megyei térkép kutatásához. (Lásd: a 216. oldalon.)

24/a-b. UGOCSA MEGYEI TÉRKÉPEK

Ugocsa vármegyének Nógrádhoz és Trencsénhez hasonlóan, két térképlapja van a gyüjteményben. A 24/a jelü a már jól ismert sárga ke-

retü sorozatba tartozik, a másik (24/b) a rézmetsző számára készült példány.

24/a."Mappa Comitatus Vgotsiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata". Ugocsa vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2310. Tájolása: É-i. Mérete: 52 x 41 cm. A térkép tartalma, kivitele és szinezése a sorozat már emlitett tagjaiéhoz hasonló. Jelmagyarázata 11 tételt tartalmaz.A sárga szinü keretben a pozsonyi kezdő meridiánra vonatkoztatott 5 perces fokosztásközök láthatók. A térkép csupa ősi, szinmagyar nevü községet tartalmaz. Figyelmet érdemel az erdővel boritott területek nagy kiterjedése is.A lap méretaránya 7 germ.mfd = 208 mm, azaz 1:225,350; illetve 6 magyar mfd= 223,2 mm, azaz 1:224840. A papirbeszáradást figyelembe véve a térkép eredeti méretaránya 1" = 0,8 germ. mfd, azaz 1" = 3200 b.öl lehetett, ami 1:225380-nak felel meg. A lap eredeti Festetics-féle jelzete: No 42.X., illetve Mp 52. volt.

24/b."Mappa Comitatus Vgotsiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata". Ugocsa vármegye topográfiai térképe. Jelzete:OSzK TK 2311. Tájolása: Ny-i. Mérete: 54 x 37,5 cm.A sárga keretben a pozsonyi kezdő meridiánra vonatkoztatott 5 perces fokosztással. A jelmagyarázat 8 tételt tartalmaz; köztük révátkelő helyeket és lerombolt várakét is. A Szatmár-megyei Sárközben, valamint Huszttól É-ra, Rákócz és Polyana falvak között a térkép nagy kiterjedésü tavakat tüntet fel.A "Lacus" szóval jelölt nyilt vizek ábrái kékre vannak festve. A szinmagyar helynevek nyelvtörténeti szempontból bő kutatási lehetőséget kinálnak. A lap alsó jobb sarkában a térkép cimét diszes cimkeret tartalmazza. A méretarány: 5 germ. mfd = 225 mm, azaz 1:166440; vagy 8000 párizsi öl = 94,5 mm, azaz 1:165110-hoz. A papiros méretváltozását figyelembe véve: a térkép eredeti méretaránya 165600 lehetett, ami 1" = 2300 bécsi ölnek felel meg. Régi Festetics-féle jelzete: No 41.X., illetve Mp 34.

25. UNG VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Ungvár" - Ung vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2308. Mérete: 53,5 x 41 cm. A sárga keretben a pozsonyi kezdő délkörre vonatkoztatott 5 perces fokosztás. Kivitele, szinezése és tartalma az eddigiekéhez hasonló. Jelmagyarázata mindössze 5 tételt tartalmaz; köztük a lerombolt várakét is. Ősi magyar falvak mellett elszórtan megjelennek a térképen szlovák települések helynevei is. Méretaránya: 5 germ.mfd = 163,5 mm, azaz 1:226910, ami a papiros méretváltozását is figyelembe véve 1:226800-nak (1" = 3150 b.ölnek) felel meg. A térkép régi Festetics-féle jelzete: No 39. X., illetve MP 53. Tájolása É-i.

26. ZARÁND VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Zarandiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Az 1876. XXXIII. törvénycikkel megszüntetett Zaránd vármegye topográfiai térképe. (Székhelye Körösbánya, kiterjedése

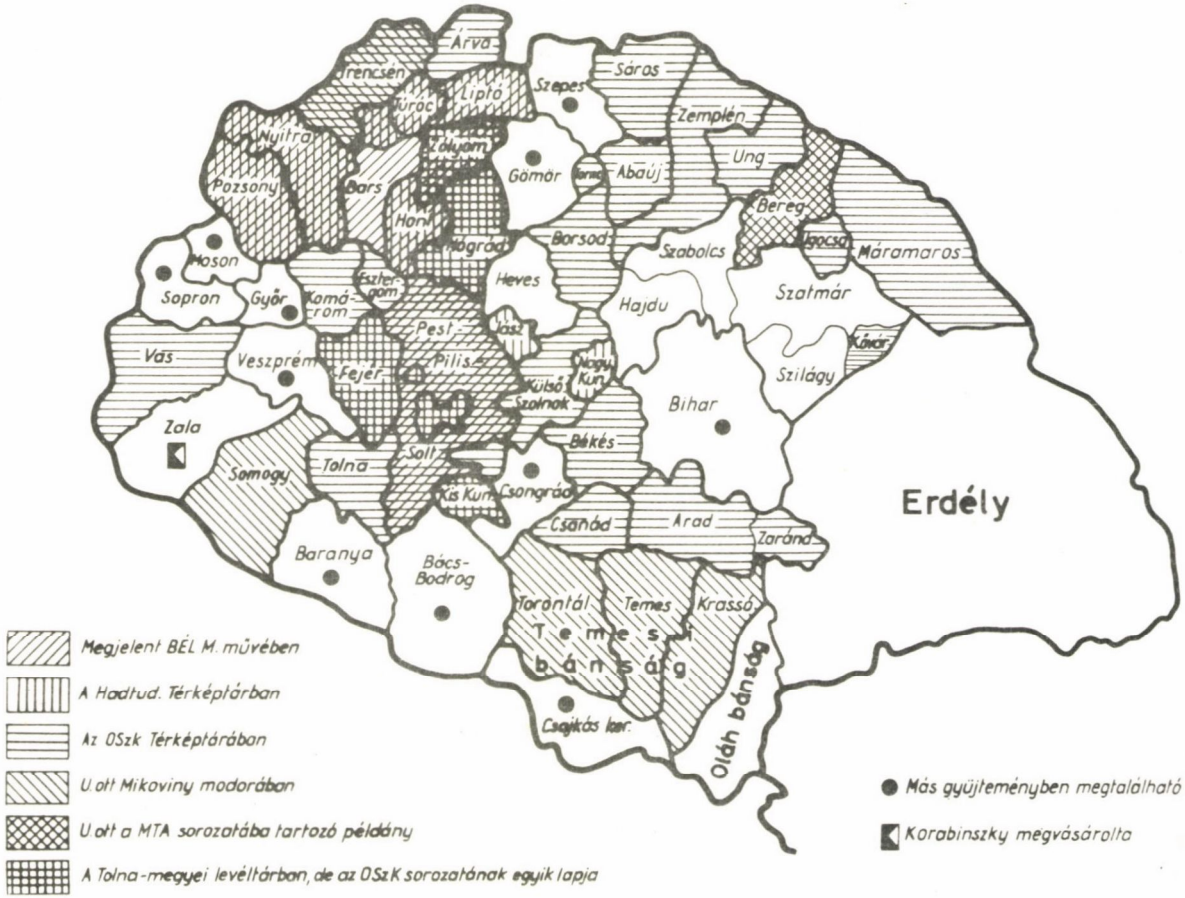

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEINEK ÁTTEKINTŐ VÁZLATA (I)

1291 km volt. Lakosainak száma 1870-ben nem érte el a 64 000-et). A térkép jelzete: OSzK TK 2328. Mérete: 52 x 41 cm. Tartalma, kivitele és szinezése megegyezik az eddig ismertetettekével. A sárga keretben a pozsonyi kezdő meridiánra vonatkoztatott 5 perces fokosztás; érdekes módon a délkörök távolsága 5-5 perces-, a szélességi köröké 1-1 perces közökkel van jelölve,de minden ötödik perc (mint az eddigiekben) számokkal is ki van irva. Helyrajza különösen szép. A domborzat ábrázolásának sajátos, egyéni vonásai alapján a 9. alatt leirt Csanád-, a 24/a jelü Ugocsa-, valamint Zaránd vármegye térképei nagy valószinüséggel ugyanazon személy kezéből kerültek ki.

Méretaránya: 7 germ.mfd = 2°4,5 mm, azaz 1:254100; vagy 6 magyar mfd = 221 mm,azaz 1:259000. A papirbeszáradást figyelembe véve a térkép eredeti méretaránya: 1" = 3600 b.öl, azaz 1:259200 volt. (Hasonló a méretaránya a 24/a alatt leirt Ugocsa-megyei térképnek is, ami az azonos rajzolóra vonatkozó megállapitásunkat támogatja). A lap régi jelzete: No 27. X., illetve Mp 54. Tájolása É-i.

27. ZEMPLÉN VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Zempliniensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata" - Zemplén vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2301. Mérete: 38,5 x 52 cm. Tartalmában, kivitelében, szinezésében és rajzmodorában az eddig ismertetett lapok többségéhez hasonló. Jelmagyarázata 12 tételből áll. Igen gazdag helynévrajzzal. A megye északi felében (Rákócztól É-ra) már a szlovák falvak is sürüsödnek, de délebbre többségükben szinmagyar települések találhatók. Rákóczinál ez a megjegyzés olvasható: "Hic Princeps Rákóczi natus."

Tokajnál "M[ons] Mézes Málé" hegynév; odébb Golop "Golyó" alakban tünik fel. A Tiszát és mellékfolyóit nevük jelöli. A vakondturás-szerü hegyek körüli erdőket fácskák ábrázolják.

Az Ondava mentén, egészen a Bodrogba való torkolatáig feltünően sok a folyókat kisérő galéria-erdő.A méretarány:5 germ.mfd = 142 mm, azaz 1:261270, vagyis 1" = 0,927 germ.mfd; a papiros méretváltozását figyelembe véve az eredeti méretarány 1" = 3600 b.öl, azaz 1:259200 volt. A régi Festetics-féle jelzetek: No 30 X., illetve Mp. 55. A sárga keretü mappa tájolása É-i.

28. ZÓLYOM VÁRMEGYE

"Mappa Comitatus Zoliensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata Samuelis MIKOVINY Geometrae Caesar[ei]" - Zólyom vármegye topográfiai térképe. Jelzete: OSzK TK 2307. Mérete: 47 x 45 cm. Régi Festetics-féle jelzete: No 15. X., illetve Mp 56. Tájolása É-i.

E térképnek léptékszerüen feltüntetett méretaránya nincsen. Három relációból levezetett méretaránya 1:158400, ami 1" = 2200 b.ölnek felel meg. A térkép sárga szinü keretében minden ötödik perc jelölve. A keretben alul található: "Longitudo a Meridiano Posoniensi" felirat a MIKOVINY által bevezetett pozsonyi kezdő délkörre utal.

Ugyanez a térkép BÉL II. kötetében lévő, Zólyom vármegyét ábrázoló mappának a kézirata. A BÉl-féle térképpel majdnem tökéletesen egyező mappa. David Christoph NICOLAI rézmetsző a tárgyalt kép

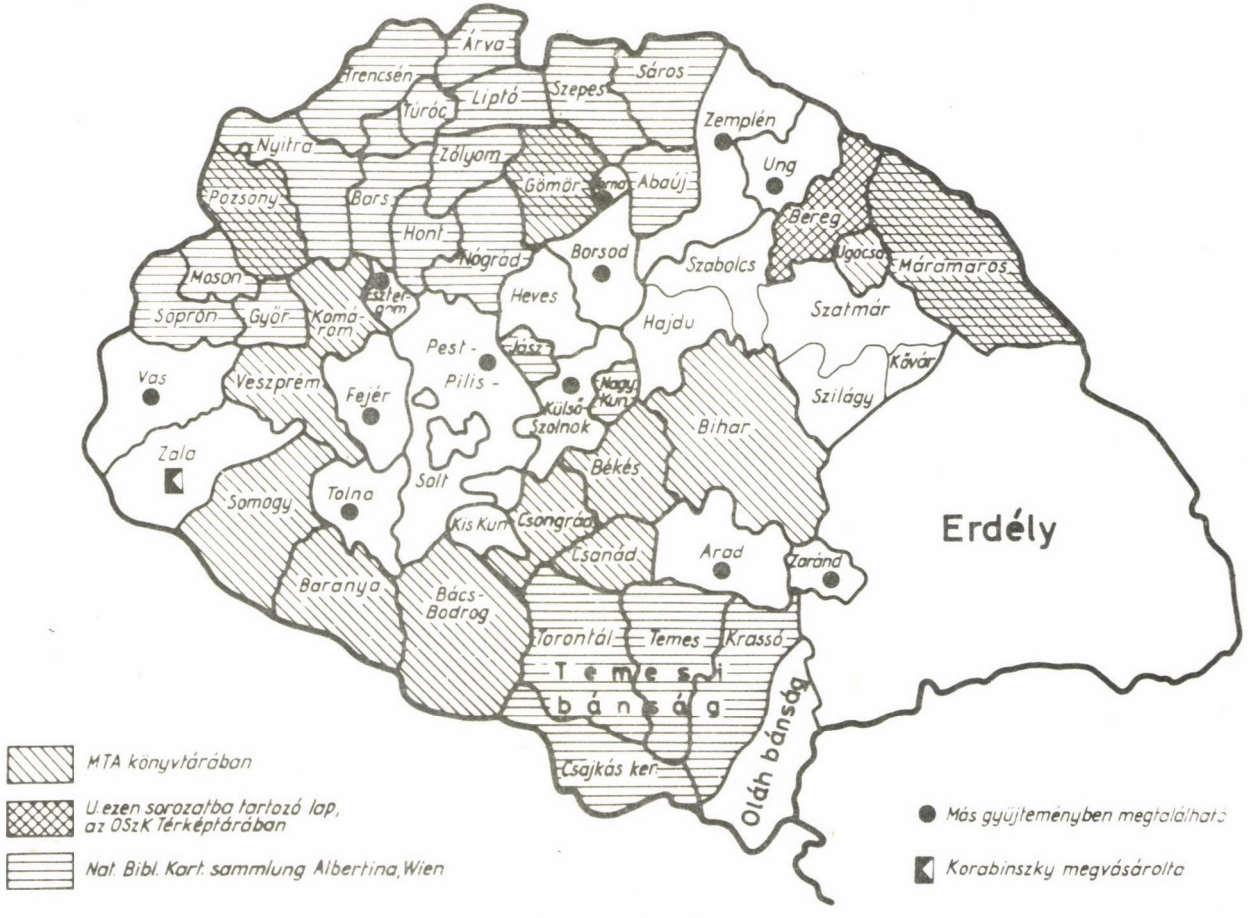

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEINEK ÁTTEKINTŐ VÁZLATA (II)

jobb alsó sarkában lévő cimfelirat helyén Neosolium (Beszterce-bánya) látképét és a léptéket helyezte el, fölötte pedig szalagszerü cimkeretben a fentebb közölt cim látható; ezt a következőkkel toldja meg: "...et Soc[ietatis] Scient[ificae] Reg[ii] Bor[ussiae] Membr[i]" (vö. PURGINA [irodalomjegyzékünkben: 30.sz.] 33. térképével). A tárgyalt térképen a megyehatár részint zöld, részint rózsaszin, a járások határvonala pedig sárga. Tájolása északi.

29. A DUNA FOLYAM TÉRKÉPE

"Mappa Danubii Cursum, situmque tam ex eo, quam aliis I[nclyti] Comit[atus] Pesthiensis partibus, procurrentium Alveorum, Aquarumque meatuum, ac inde per Districtum Solthiensem formatarum Lacunarum et Paludum repraesentans. Delineavit Samuel MIKOVINY Architect.[us] et Geom[etra] Aulic.[ae] Cam.[erae] Regiae" - A Duna vizrajzi térképe Pest és Solt megyén keresztül Ercsitől Bajáig. Tájékozása északi; a térképnek fokhálózata nincsen. A balparti területen Izsákig a régi vizrajzi viszonyok nagyon részletesen és gondos szinezéssel láthatók. Akasztó és Nádudvar közötti mocsaraknak "Paludes Ürjék" felirata a mocsár jelentésü "Örjeg" 18. századi alakjára utal.

A térkép jelzete: OSzK TK 5212. Mérete: 43,5 x 99,5 cm. Méretaránya: 2 germ.mfd = 119,5 mm,vagy 7000 b.öl = 105 mm,azaz 1:126000, ami - a papir méretváltozását figyelembe véve - 1" = 1750 b.ölnek felel meg. A térkép eredeti kézirat, MIKOVINY S[ámuel] szignójával. Tájolása északi. Egy izben már felhasznált jó minőségü két papirlapra készült; ezért az egyik lap hátoldalán ez a felirat olvasható: "Plan von einigen Hungarischen Festungen und d[eren]...lagerung." Majd alább: "Mappa Danubii ab Ertsin usque Baja". Ez a térkép nem a keszthelyi Festetics-gyüjteményből származik. A térképnek egy kéziratos másodpéldánya megvan az Országos Levéltár gyüjteményében is. Jelzete: S 12 (Helytartótanácsi Levéltár) Div. XI. No 28. Ismertetésére alább kerül sor. (Részletesen lásd: a 159. oldalon)

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR TÉRKÉPTÁRÁBAN ISMERETLEN EREDETŰEKKÉNT ŐRZÖTT MIKOVINY-TÉRKÉPEK

Az eddig ismert és a fentebbiekben ismertetett Mikoviny-térképek feldolgozása után az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában - egy nagyobb számbavétel során - ismeretlen szerzőtől származó, többnyire csak irónnal, jobb esetben részint irónnal és tussal, részint gubacstintával és irónnal kidolgozott térképek kerültek elő. A legelső, amely szemem elé került, Trencsén vármegye TK 2277 sz. térképe volt. Egyetlen pillantás meggyőzött arról, hogy ez a minden jelzés és signo nélküli lap a III. Károly számára készitett, és a bécsi Albertina-gyüjteményben őrzött Mikoviny-féle megyei térképek közül való Trencsén megyei térképnek közel kétszerte nagyobb méretü, irónnal készült fogalmazványa. Ezek után - kérésemre - NEMES Klára és PLIHÁL Katalin szives volt kikeresni a gyüjtemény valamennyi 18.

századi, ismeretlen szerzőjüként nyilvántartott magyarországi megyei térképét. Ezeket átvizsgálva még jónéhány térkép szerzőjét sikerült azonositanom.

Az alábbiakban ezeket a legutóbb felismert és bizonyithatóan MIKOVINYtől vagy az ő térképszerkesztői iskolájából kikerült, illetve MIKOVINY valamelyik mappájáról másolt térképek leirását adom - az előzőkhöz hasonlóan - betürendben.

30. BARANYA VÁRMEGYE

A ma ismeretes MIKOVINY-féle megyei térképek közül Baranya megyének egész területét csakis ez az egyetlen lap tartalmazza. Cime: "[Mappa] Co[mi]t[a]tus Baranya" (Az Akadémia kézirattárának Mo 11. és 12. jelü térképein a megyének csak a Ny-i s DNy-i része található, de ezeknek a kidolgozása is hiányos.)

Az OSzK Térképtárának birtokában lévő, TK 2269.jelü, 50 x 39,5 cm nagyságu, s kb. 1:324000-es méretarányu Baranya megyei térkép minden kétséget kizáróan MIKOVINY Sámuel személyes alkotása, vagy egy nagyobb méretü fogalmazványáról készült igen gondos kicsinyités. Kora szerint eléggé a munkálatok kezdetén, a Pozsony megyei térkép hasonló kivitelü lapjával kb. egyidőben készülhetett, mert ugyanazon kéz munkája. Erre vall az is, hogy a térkép papirosának vizjele: "C et I HELLER" felirat a diszes cimerpajzzsal, valamint ettől jobbkézre az "AB" betük, s felettük a hercegi korona. E vizjel a Mikoviny-mühelyből 1735 és 1740 körül kikerült térképlapokra jellemző (Vj. 1.ábra).

A térkép régi jelzete: "No 20.S.P.". Az "S.P." rövidités legvalószinübb jelentése: "Suum Proiectum" vagy "Suum Proprium", azaz "saját tervezet", - illetve "saját tulajdon."[17] Ezek lehettek azok a térképlapok, amelyeket MIKOVINY özvegye, mint férjére vonatkozó legszemélyesebb emléket, megtartott magának.

A térképrajz gubacstintával készült. Igen jó és nagyon tiszta. A domborzat megrajzolása irón-csikozással történt; ezt nem rajzolták át tintával. A Siklós és Vörösmart közötti domborzatábrázolás klasszikus szépségü és tökéletesen hüen érzékelteti a felszini formákat.

A megye határát szaggatott tinta-vonal jelzi. A feltünően jó vizrajz meglepően gazdag. Csak a legkisebb patakok hiányzanak a térképről. A vizfolyások tintával vannak kirajzolva. A Feketeviz völgye az Almás-patak torkolatától, azaz Monosokor környékétől a drávai torkolatig, sőt azon tul is: Palirévig, olyannyira el van öntve, hogy a völgyet a viz a Dráva medrénél másfélszer szélesebben boritja. A Karasica pataknak vizzel bőven elárasztott völgye helyenként még a Feketeviz völgyénél is szélesebb mocsár, s abból csak a Dombó várát hordozó dombok emelkednek ki. Gyud (Máriagyüd) magaslatát is vizfolyások veszik körül. Siklós vára alatt négy nagy közlekedési ut csomópontja alakult ki. (Az utakat pusztán irónnal jelölték.)

A Mohácsi szigeten lévő Duna-ágak szabályozatlanok, s lapályait mocsarak boritják. Vörösmart és Darócz között a Duna-kanyart egy keskeny szabályozott ág, a "POSTA DUNA" vágja át. Mesterséges

medernek látszik. Tőle ÉK-re egy kétségtelen átvágás tünik fel. Mohácstól DK-re: "Insula S.Birgitta" felirás olvasható. Báta községtől D-re a sziget É-i végénél (csikozással is jelölt) "Fődvár" (földvár) feliratot találjuk.[18] A "Pósta Duna" és a főág közötti térségben nagy kiterjedésü tavat látunk.

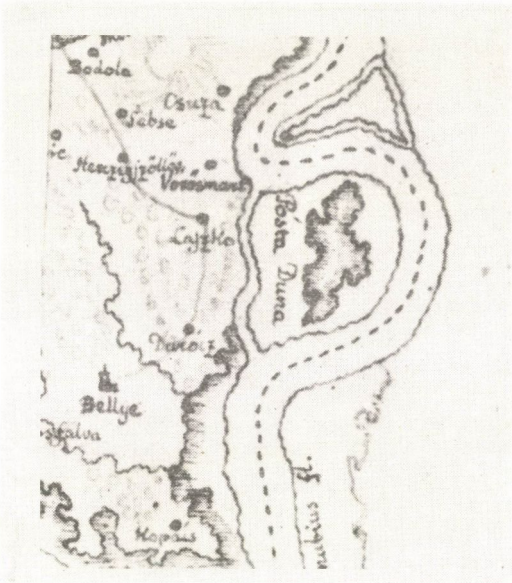

A "Pósta Duná"-nak nevezett Duna-ág Vörösmart és Daróc között, az OSzK TK 2269. jelzetü térképén

E térkép tehát cáfolhatatlan bizonyitéka annak, hogy a Dunán már a 18. században is voltak átvágások.

A kisebb helységeket köröcskék jelölik. Pécset és Eszéket MIKOVINY modorában háztömbök ábrázolják. Báta, Bonyhád, Sziget[vár], Taskony, N.Budmér, Sellye, Béllye és még néhány község jele az alapkör fölé rajzolt tornyocska.

31. BARS ÉS ZÓLYOM VÁRMEGYE

Bars- és Zólyom megye térképét már BÉL Mátyás Geographiájának II. és III. kötete is tartalmazza, tehát ez a lap kétségtelenül a legkorábban elkészült térképlapok egyike. Nem önálló megyei térkép, hanem Bars megyének a Garam folyótól (Ujbányától) É-ra eső részét, valamint Zólyom megyének a Garam völgyéhez rendelt É-i felét tünteti fel. Cime: ["Mappa] C[omi]t[a]tus Bars[iensis et Zoliensis]".

Tartalmazza tehát: Bars megye Garamszentkereszti-, Nyitra megye Privigyei-, Turóc megye Mosóci-, valamint Zólyom megye Besztercebányai járásának területét. Tulajdonképpen tehát ez a lap nem is kimondottan megyei térkép, hanem a Garam és a Nyitra folyók felsőfolyása vizgyüjtő területe vizrajzának első fogalmazványa. MIKOVINY ezt a lapot is, miként arról annak "No 32. S.P." jelzete tanuskodik, a saját magának megtartott tervek közé sorozta. A térkép mai jelzete: OSzK TK 2270. Terjedelme 50 x 39 cm, a térképé pedig 40 x 38 cm. A térképrajz meglehetős torzulásokat mutat. Méretaránya K-Ny-i irányban kb. 1:336600, É-D-i irányban pedig 1:306600-nak vehető. Valószinü, hogy a szerkesztésnél 1:342000 vagy 1:345600-as méretaránynyal dolgoztak, ami 1" = 4500 b.öl, illetve 1" = 4750 b.öl arány-mértéknek felel meg. Tájolása É-i.

A folyók és patakok névtelenek. A vizrajzot talán egy hártyavékony szalmapapirosról másolták át erre a lapra. A másolás nyomai a tussal való későbbi átrajzolás után még mindig jól láthatók. A térképvázlaton csak a nagyobb helységeket, városokat és várakat tüntették fel. Az utóbbiak körül - ha kellett - nem mulasztották el a domb vagy szikla jelzést csikozással alkalmazni. A járási határokat a fentebb emlitett járások körül, tussal igen gondosan megrajzolt szaggatott vonalakkal tüntették fel.

Ami kivül van e járások határán, az csak irón-rajzban szerepel a mappán. A térkép névrajza vegyes. A magyar helynevek helyesirás szempontjából - majdnem kivétel nélkül - kifogástalanok. Mellettük szép számmal találhatók szlovák megnevezésü helynevek is. A német és latin helynevek (például: Neosolium = Besztercebánya, vagy Altgebürg = Altgebirg, Sztarehori, Zólyom m.) száma elenyésző.

A térképlap papirosának vizjele MIKOVINY korai kartografáló munkásságára vall. - Felirata: "C et I HELLER", fölötte a szokványos embléma, jobb felé forditott száju kürttel. Tőle jobbra az "AB" monogram; fölötte hercegi korona (Vj 3. ábra).

32. BIHAR ÉS BÉKÉS VÁRMEGYE

Az OSzK tulajdonában lévő, TK 2271 jelü térképlap lényegében - az előzőhöz hasonlóan - szintén nem egyetlen megyének térképe, hanem Bihar megye teljes területe mellett Békés megye Békési járásának déli felét (Gyula-Békésszentandrás-Kunszentmárton körzete), valamint a Berettyó és a Hortobágy vizrendszerének területét Tiszafüredig és Csegéig bezáróan ábrázolja. Cime: "[MAPPA] Co[mi]t[a]tus Bihar[iensis et Békésiensis]"

E térkép nagyobb részben az MTA Könyvtára Kézirattárában lévő Mo 3. jelzetü vázlatos mappának tisztázati lapja. Aránymértéke az irónnal feltüntetett lépték szerint: 4 magyar mfd = 104 mm, ami 1:321700-nak felel meg. Tájolása É-i.

Terjedelme: 50 x 40 cm, a kereten belüli része pedig 47,2 x 37 cm. A térképnek párhuzamos vonalakból álló, 5,5 mm szélességü kerete van, amiből sejthető, hogy ezt a keretet is sárgával kellett volna kifesteni, ami azonban elmaradt. A kereten fokosztás nincs.

A térkép nagyon gazdag vizrajza igen gondos kidolgozásu. HUSZÁR Mátyás Körös-Berettyó-Hortobágy-környéki, 1824-1828 közötti folyó- és belvizszabályozó tevékenységének megértéséhez ez a térkép nélkülözhetetlen. E térképet, miként azt annak "No 7. S.P." régi jelzete bizonyitja, MIKOVINY saját tervgyüjteményébe sorozta.

A vizrajz legértékesebb elemei a mocsarak. Egyetlen térkép sem ad ennyire világos képet az 50, sőt 100 km-nél is hosszabban elnyuló mocsarak kusza rendszeréről. A vizviszonyok miatt (alig félszázaddal a törökök kivonulása után) a települések száma kevés. A Fábiánka, Madaras, Kunhegyes, Kolbász, Karcagujszállás és Kaba közötti sikság lakatlan pusztaság. Kakat a mocsárvilágba menekült a török elől; ott is maradt. Kaba (a térképen tévesen: Kaka) a Nagykunság területén van, de Biharhoz ("ad Bihar") tartozik. A Rézhegység nyulványain egyetlen település sem található, s ez nem a szerkesztő hanyagsága: a GÖRÖG-KEREKES-féle "Magyar Átlás" (1805-1810 körül) ezt a vidéket szintén lakatlannak ábrázolja.

Vizrajzi és településtörténeti szempontból figyelmünkre egyaránt méltó a "Veres Nád" mocsár. MIKOVINY ennek a Ködszállástól Kunhegyesig tartó 15-30 km széles mocsárrengetegnek csak a nyilt vizü északi részét tünteti fel ezen a térképen. Ez a vidék a Nagykunság része. A nyilt vizü tavat ősi kun települések veszik körül. Ezek: Ködszállás, Orgondi, Kápolnás, Madaras és Fábiánka. LIPSZKY, sőt GÖRÖG is valamennyit ismeri. A kun szállásterületet ősi magyar törzsek telephelyei: Onga, Böcs, Lád, Ónod, Nyék, Csécs, Kürt, Tarján, Csáth stb. veszik körül. A jó magyar névrajzot igen kevés hiba terheli, ami a mérési (mérnöki) jegyzőkönyv gondos vezetésének köszönhető.[18]

Ez a "Veres Nád" nevezetü mocsár 1828 táján rendkivül fontossá vált. Ekkortájt kellett befejezni a Tisza vizrendszerének szabályozását előkészitő szintezést. Ezért HUSZÁR Mátyás Szeged-, HOLECZ András Polgár-, BOGOVITS Károly pedig Nagyszőllős felől közeledett a "Kis-Hortobágy"-i csárda felé. Ott kellett találkozniuk. BOGOVITSnak szintezési vonalával át kellett hatolnia a "Veres Nád" mocsáron. Jó felkészültségére enged következtetni, hogy a csatlakozáskor a sok nehézség ellenére elfogadhatóan jó eredményt kaptak (123).

A gubacs-tintával készült vizrajzból néhány vizfolyás "irónban" maradt. Igy például az, amely a Füred melletti mocsarakból Pusztakócs táján kiszakadva, Igar és Örs mellett elhaladva, a Veres Nádat táplálja. Ez a kb. 35 km hosszu vizfolyás ma már csak a légifényképeken ismerhető fel.

Különös érdekessége e térképnek a Fekete-Körös partján, Gyulától keletre, mintegy 20-22 km távolságban található "Tamás hidgya": azaz Tamáshida község régies megnevezése. Bővebben az Akadémiai Könyvtár kézirattára Mo 5. jelzetü térképének ismertetésénél szólok majd róla. Ant községet a térkép teljesen téves pozicióval tünteti fel.

A térképen ábrázolt terület majdnem teljes egészében sikság. Azonban Sólyomkő, Kisjenő és Világos között már megjelennek a Rézhegység előhegyei. Ezeket MIKOVINY apró halmocskákkal, irónnal tüntette fel. Tussal való átrajzolásuk elmaradt. Ezen kivül csupán néhány község (például: Békés) neve maradt irónban. Elmondható, hogy ez a térkép - a tusrajzok között - egyike a legszebbeknek.

Végül megemlitem, hogy a 3. sz. Bihar és Békés megyei, valamint az 1.sz. alatt ismertetett Baranya megyei térkép rajzolója - a névrajz betüirásának tökéletes egyezése alapján megállapithatóan - azonos.személy. Ebből,valamint a 2.sz. térkép ismertetése során közöltekből kiviláglik a MIKOVINY-féle megyei térképek szerkesztésének menete.

Mindenekelőtt finom szalmapapiroson elkészitették az ábrázolandó terület vizrajzát, felrakva a kirajzolásra kerülő helységeket, városokat, várakat, utakat, árkokat, sőt a Csörsz-árkokat is. Ezeket indigószerüen átmásolták az üres térképlapra. Amennyiben keretet is kivántak alkalmazni, annak megszerkesztésére és megrajzolására ezt követően került sor. Majd a hegyrajz kidolgozása következett. Ez "indigó" alkalmazása nélkül történt.

A térképrajznak tussal való kidolgozását a tanitványok fokozatosan végezték. Előbb a folyókat, patakokat, tavakat, mocsarakat, majd ezek mellé és közé a helységeket, városokat stb. ezek után az utakat és a közigazgatási határokat rajzolták ki. Ekkor következett a helynévrajz-, s végül a domborzat rajzának kidolgozása. A müveletet a keretnek a földrajzi fokosztással való ellátása, majd a feliratoknak a cimkeretben való elhelyezése és a jelmagyarázat megirása zárta le. A befejezetlen térképekről a hiányzó munkafázisok ilyen sorrendben következnek.

Legutoljára a térképek kifestése maradt. Nagyon kevés azoknak a térképeknek a száma, amelyeket teljességükben ki szándékoztak festeni. Ilyen például az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának tulajdonában lévő Mo 9. jelzetü, Máramaros megyét ábrázoló térkép. De ehhez hasonló egyetlen egy sincsen. A legszebben szinezettek kifestése is főként a közigazgatási határokra, az utak és a folyók, valamint a települések szinnel való jelölésére szoritkozott.

33. CSONGRÁD VÁRMEGYE

Az OSzK TK 2273. jelü térképe egykor MIKOVINY saját tulajdona volt. Erről tanuskodik "No 6. S.P." régi jelzete. Vizjegyének tanusága szerint egykoru az előzőkben ismertetett mappákkal. A vizjegyből csak az "... I HELLER" rész olvasható, a többit talán "formatizáláskor" vágták le a papirosról. Cime: "[Mappa] Co[milt[a]tus Csongrad[iensis]"

A térképlap nagysága 50 x 36 cm. Mint az e csoportba tartozó többinek, cime és szerzője ennek sincsen. Méretaránya kb. 1:403200, ami 1" = 5600 b.ölnek felel meg. Megjegyezzük azonban, hogy a térkép rajzában igen nagymértékü torzulások vannak. Tájolása É-i.

Az ábrázolt terület: Csongrád megyének majdnem teljes területe; hiányzik a Szegedtől Öttömösig huzódó külső-szegedi határ. Ehhez csatlakozik a teljes Csanád megye: a Maros és a Száraz-ér által határolt déli rész, valamint északon a megye határa mentén települt Komlós, Tótkutas, Tatársánc, Pusztaföldvár és Derekegyháza községekkel.

A leirtaktól É-ra a térkép Külső-Szolnok megye egész területét: Csongrádtól Tiszafüredig és Egyekig szintén tartalmazza. Feltünteti a Füred és Poroszló közötti hidat, de az utóbbi községet nem.

A térkép nagy része az Akadémiai Könyvtár Kézirattára Mo 6. jelü térképének tartalmán alapszik.A térképrajz legnagyobb részét tintával dolgozták ki. Kiváló vizrajzának legnagyobb, ma már csak a légifényképeken látható elemei a Tisza völgyének Füredtől Cibakházáig terjedő szakaszáról kiinduló, egymással nagyjában párhuzamos mocsaras vizvonulatok. Ismeretes, hogy a geofizikai kutatások és a mélyfurások a Maros vonalától a Tokaji hegységig az É-D-i törésvonalak egész sorát mutatták ki. Az emlitett vizben gazdag, helyenként mocsaras övezetek a mélytörésekkel kapcsolatosak.

A Tisza medervonalzását Füredtől Tiszapüspökiig számos kétoldaluan fejlődött kettős kanyar teszi érdekessé;Szolnoktól Szegedig pedig 18, nagyjából azonos méretü kanyarulatot számolhatunk meg a térképen. Ez a kép - természetesen - csak nagyjában igaz. Ellenben nagyon elgondolkoztató a Szajol, Kengyel és Szolnok közötti, valóban kengyel alaku Tisza-kanyar, amely a GÖRÖG-KEREKES-féle "Magyar Átlás"-ban még az 50-60 évvel korábbi MIKOVINY-féle felvételhez képest is további fejlődést mutat.

A vizrajznak egyes ki nem dolgozott részei a térképen irón rajz formájában megtalálhatók.

Végül megemlitem, hogy a Kunszentmártontól Szentes érintésével Szegvárig huzódó széles mocsár e térképen É-nak tart és Tura, Sima és Dévaványa határán át egy mély vizes (bár ma már többnyire száraz) árokban folytatódik Jánoslaposáig. (A térképen: "Lapos-János"-ként olvasható). Ez a Csörsz árka, melyet a térkép igy jelöl: "AGGERES ANTIQUI INCOLIS ÖRDÖG ÁRKA SIVE FOSSA DIABOLI [NOMINATA]". Az árok vége (a térképen) Meggyesboztól 10 km-rel K-re található.

34. KŐVÁR-VIDÉK ÉS KRASZNA VÁRMEGYE

A Kővári kerületnek és Kraszna vármegyének MIKOVINY Sámuel által szerkesztett térképe csakis a jelenleg tárgyalt sorozatból ismeretes. Cime: "[Mappa] Districtus Kővár et C.[omitatus] Kraszna". Az értékes mappa az OSzK tulajdona. Jelzete: TK 2274. Korábban MIKOVINY saját térképgyüjteményéhez tartozott. Ez időbeni jelzete: "No 21. S.P." volt.

A 49,5 x 40, illetve 45 x 30 cm nagyságu térkép elsősorban a Szatmár megyei Kővár várához tartozó, 1089 km^2 nagyságu, hajdan önálló közigazgatási kerületet ábrázolja. A kerület székhelye 1876-ig Nagysomkut volt, amikor is önállóságát megszüntették és területét részint Szatmár-,részint Szolnok-Doboka megyéhez csatolták. A vidéknek nevet adó Kővár várát a Lápos folyó mocsaras völgye veszi körül. A térkép ÉK-i felében e szép fekvésü vár romjainak tömege a hegy és a folyó kartográfiailag is kihangsulyozott morfológiai viszonyaival tünik ki.

Kővárvidék a Szamos és a Lápos folyó vizrendszeréhez tartozik. A térkép nagyobbik, keleti részét a Szamos vizgyüjtője foglalja el. Ehhez csatlakozik a Kraszna vizvidéke: Kraszna-megye területe. DNyon pedig a Berettyó felsőfolyásának és a Sebes-Körös vizvidékének körzete egészíti ki a térképet. Az ábrázolt terület határán lévő jelesebb helységek: Kapnikbánya, Nagybánya, Erdőd, Endréd, Szunyogd,

Sólyomkő, Egregy, Farkasmező, Őrmező, Zilah, Szamosujvár, Csaba, Bőd, Körtvélyes, Felsőegres.

A térképet tussal dolgozták ki. A megyék és járások határát a MIKOVINYnél szokásos szaggatott vonalak jelölik. Mivel a terület vizrajzát eredetileg irónnal beárnyékolt szalmapapiros segitségével rajzolták át, annak elemei, valamint a további közigazgatási határok a tussal kidolgozott területen tul is látszanak. A térképnek domborzati rajza egyáltalában nincsen.

A kb. 1:360000-es méretarányu térképet ugyanaz a személy rajzolta, mint az előzőkben leirt Baranya megyei stb. mappát is. A papiros vizjele is a fentebb leirtakéval azonos. (A "HELLER", illetve "ALTENBERG" felirat azonositás szempontjából egyenrangunak számit az "AB" monogrammal.)

A térkép szerkesztője, illetve rajzolója a helységek, városok, várak nagyságuk és jelentőségük szerinti megkülönböztetésére ugyanazt a jelkulcsot alkalmazta, mint amilyen például az Akadémia tulajdonában lévő Mo 6. jelzetü térképen látható.

35. SOMOGY VÁRMEGYE

Somogy megyéről a Mikoviny-mühelyben két véglegesen kidolgozott mappa készült. (Jelenleg ennyiről tudunk.) Közülük ez az egyetlen lap az, amely szorosan MIKOVINY nevéhez füződik. Egy másik, alább ismertetett, befejezettnek mondható Somogy megyei térképet KAUFMANN készitett a mester halála után, a Mikoviny-mühelyben tárolt adatok alapján (lásd a 220. oldalon).

Jelenleg ismertetett, TK 2276 jelü lapunk eredetileg a MIKOVINYnél visszatartott térképek között volt. Ez időbeni jelzete: "No 11. S.P." a térkép jobb felső sarkában látható. Papirosának vizjele - szokatlan módon - csakis az "Alten Berg" márka-jelzést tartalmazza (Vj 2. ábra). Cime: "[Mappa] Co[mi]t[a]tus Sümegh[iensis]."20

A térkép tusrajza szép, tiszta és igen gondos kivitelü. A mappán a vizrajz és az erdők foltjai az uralkodók. A Balaton ábrázolása megfelel a hasonló koru Mikoviny-térképeken látottaknak. A tó vize magas. Tihany egy vékony kis nyakkal kapcsolódik az aszófői parthoz. A Dráva rajza türhetően jó. Drávaudvarhelynél a folyónak nagyobb szigetén a kelet felőli erdőséget egy átvágás zárja le.

A Kanizsa vára körüli védőárkokat a Mura medréből oda vezetett viz táplálja. Történeti források szerint ez a vár ostroma alkalmával a szultán parancsára készült árok volt. MIKOVINY előttünk lévő térképéből ugy tünik, a török hadmérnökök ügyesen használták fel a terep morfológiai adottságait.

Egyébként ennek a kicsiny, mindössze 40 x 49,5 cm, illetve a keretén belül csupán 36 x 36,5 cm nagyságu térképnek vizrajza több vonatkozásban kifogásolható. A Kapos és a Koppány feltünően el vannak rajzolva. Somogyi, veszprémi siksági váraink: Hening (Enying), Simontornya, Sziget(vár) és Canisa (Kanizsa) mindegyikét bőségesen ellátták vizzel. A Dráván tuli Légrád, valamint Bélavár, Vizvár erősségeinek azonban már semmi nyoma. Vannak hegytetőkön álló várak is, mint például Sümeg, Csobánc és Tihany vára.

A térkép kerete a 3. sz. alatt leirt Békés és Bihar megyei lapéhoz hasonló: azaz gondosan előkészitett a sárgával való kifestésre, de ez a munka, valamint a fokbeosztásnak a keretbe való beszerkesztése elmaradt.

A térképnek domborzati rajza - halmocskák formájában - csak irónnal van kidolgozva. Ezen kivül csak a Dráva néhány jobbparti mellékfolyójának rajza maradt irónban. A megye határát tussal kirajzolt szaggatott vonal jelöli. A térkép méretaránya kb. 1:482400, ami 1" = 6700 b.ölnek felel meg. A térképrajz torzulása tekintélyes mértékü. Somogy-megye DK-i irányban meg van nyujtva. Ennek érzékeltetésére álljon itt két adalék. A Bélavár és Simontornya közötti távolságra számitott méretarány = 1:588000. A Balatonhidvég-Szigetvár közöttire pedig = 1:373600. E nagy különbség miatt a térképrajz torzulása az első pillanatban feltünő. Tájolása - egyébként - É-i.

A térkép papirosának anyaga - a vizjelekből megállapithatóan - az Albertina-gyüjteményben lévő térképekével azonos. Ebből, valamint több más jelből következtetünk arra, hogy a III. Károly számára megrendelt térképsorozat is MIKOVINY térképiró mühelyében készült.

Végül a helységekről kell szólnunk. A térkép nagyon kevés községet tüntet fel: a meglévők negyedét, ötödét, ha nem kevesebbet. A tüzetesebben vizsgálódónak feltünik, hogy csakis a templomos falvak vannak rajta a térképen. Tekintettel arra, hogy ez a térkép a törökök kitakarodása után alig 45-50 évvel készült, világos, hogy egyben a török utáni idők uj települési rendjét, a központibb helyzetü falvak felépitésének megtörténtét is mutatja.

A falvak ábrázolása 12-15 km szélességben tulterjed Somogy-megye közigazgatási határán; igy Tolna megyének egy része - ha csak egy szerény határövezet erejéig is - de mégis feldolgozásra került. Az a Tolna-megyei térkép, amelyet IRMÉDI-MOLNÁR L. emlit, a mai napig sem került elő.

36/a-b. SOPRON VÁRMEGYE

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtára MIKOVINY megyei térképei közül Sopron megyének két mappáját őrzi. Ezek a lapok annál értékesebbeknek mondhatók, mivel ez ideig Sopron megyének csakis a bécsi National Bibliothek Albertina-gyüjteményében lévő Mikoviny-féle térképe volt ismeretes.

36/a. Elsőnek a TK 2275. jelzetü, 49,5 x 40 cm nagyságu térképet ismertetem. "[Mappa] Co[mi]t[a]tus Sopron[iensis]". A kereten belüli terjedelme 47 x 37,5 cm. A keret az ismert, egymástól 5,5 mm távolságban huzódó párhuzamos vonalakból áll. A köztük lévő üres térségnek sárgával való kifestése, valamint a fokosztás megszerkesztése elmaradt. A térkép tájolása É-i.

A térkép kidolgozása egyébként a 35.sz. alatt leirt Somogy-megyei lapéhoz teljesen hasonló. Azaz a vizrajzot, az erdőket és a közigazgatási határokat tussal dolgozták ki. Különösen figyelemre méltó a Duna főágának Pozsony (Posonium) és Püski (Püsky) közötti szakasza. Eszerint Pozsonytól a Rajka alatti szükületig 21 nagyobb és 4-5 kisebb terjedelmü zátonysziget akadályozza a hajók utját. A

Rajkától Püskiig terjedő felényi hosszuságu szakaszon 10 nagyobb és 2 kisebb szigetzátony látható. Valamennyit sürü erdő boritja.

Ezzel szemben a Mosoni Duna kanyargós ágai között csak három helyütt alakult ki nagyobb szigetzátony: Besenyőnél (Besenye), Magyaróvárnál és Barátföldgyétől északra. Az óvárit kivéve a másik kettőt sürü erdő védi a pusztulástól.

Az ábrázolt területet északon a Lajta folyó zárja le, de az ennek balpartján lévő ausztriai községeket és városokat Teutsch Moslautól Ebenfurton át Neostadiumig (Neunkirchen) sorra feltüntették. A térképen jóformán minden Sopron-megyei község megtalálható. A kisebbeket egy toronnyal, a nagyobbakat, mint például Kereszturt, Kroisbachot (Rákos), Kapuvárt, Hegykőt, Peresznyét stb. két toronnyal, a legnagyobbakat, mint Soproniumot (Sopron), Rusztot, Kismártonyt (Kismarton), Posoniumot (Pozsony), három toronnyal jelölték. Érdemes lesz megemlitenünk, hogy Loos (Lós, Lózs, Lossa) községet, LOSSAI Péter 15. századi magyar matematikus és gyakorló mérnök, egy 1498-ból keltezett latin nyelvü Geometria practica (mérnöki kézikönyv) szerzőjének (124) származáshelyét két tornyu jellel rögzitették. Eszerint Loós (Lossa) község a jelentékenyebb települések közé tartozott.

A Fertőnek eléggé magas vizállása lehetett, mert a tónak különösen az északi fele a térképen rendkivül széles. A mocsárral és mocsári erdők foltjaival boritott Hanság szintén igen nagy kiterjedésü. Ez az első jó térkép, amelyen látható, hogy Osli község és erőditménye a Hanságba D-ről É-nak benyuló félszigetre települt. A mocsár DK-i sarkában Acsalag kissé kiemelkedő dombháton épült fel.

Beled és Osli között a mai Kis-Rába széles mederben vezeti a Rába vizét a Hanságba. 1543-ban NÁDASDY Tamás felmérési rendelete (125) ezt az ágat nevezi a Rába főágának.

Ettől Ny-ra a Rábca vize - Szemere és Szergény között - ugyancsak É-D-i vonalzásu mederrel kapcsolódik a Hansághoz. De Szemere és Beled között látható már az az átvágás is, amellyel a Rábca vizét átvezették a Rába mai főmedrébe. Ezzel ugyanis csökkenteni kivánták a Hanságba jutó viztömeg mennyiségét.

A megye területén egyetlen nagy kiterjedésü erdőség látható. Ez Lózs és Röjtök vonalától - Csapodot körülfogva - Lövő, Nemesládony, Iván és Győre határáig terjed. Ezen kivül csak kisebb erdőfoltok tünnek fel, különösen a tó Ny-i szegélyén.

A térképen méretarány nincsen feltüntetve. Két relációból meghatározva az 1:288000-nek adódik, ami 1" = 4000 b.ölnek felel meg. A torzulás az É-D-i, illetve K-Ny-i irányban eléri a 12%-ot.

A térkép a többi hasonlóval egyidőben készült. Ezt nem csak az bizonyitja, hogy rajzi modora az e csoportbeliekéhez hasonló, s hogy a helynevek megirása is azonos kézre vall, de a papiros vizjele is az előzőekével azonos: "...HELLER", illetve "ALTENBERG" felirással.

36/b. Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában őrzött másik MIKOVINY-féle Sopron-megyei térkép a TK 105 jelzetü mappa. Cime: "Mappa Geographica Inclyti Comitatus Soproniensis". Nincs rajta semmiféle olyan jelzés, amelyből kiderülne: kinek a számára készült, vagy honnét került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába.

Nagysága az előzőéhez nagyjában hasonló: 45,5 x 36,5 cm; a hasznositott területé pedig 43 x 34 cm. Méretaránya léptékkel is adott: 2 magyar mfd = 78 mm, ami 1:214420-nak felel meg. Lehetséges, hogy a szerkesztés 1" = 3000 b.öl mértékarányban történt, ami 1:216000-et jelent.

E mappa a legszebb szines térképek egyike. Cimkerete nincsen, ellenben ezt egy müvészi elgondolásu, de kevésbé müvészi kivitelü parergon helyettesiti: két lebegő sas egy függönyt tart s a mappa cimfelirata azon olvasható. A szerző neve a térképről hiányzik.

Maga a cim is MIKOVINY fogalmazására vall, de a térképrajz modora az, ami a szerző kilétét illetően meggyőz bennünket. A 36/a és 36/b. jelü térképek tartalma ugyanis teljességgel azonos. A domborzatot, vagyis a hegyeket is halmocskák sora érzékelteti. Pillacsikozás a térképen nincsen, a szántó-területeket azonban a dombok dőlésének megfelelő ritka, párhuzamos csikozás jelzi. Ebből joggal következtetünk arra, hogy a mappa MIKOVINY korai térképező időszakából, tehát kb. az 1735-1740-es évekből való. Véleményem szerint BÉL Mátyás tervezett Sopron-megyei kötetéhez, a metsző számára készülő minta szinezett példánya lehetett. Tájolása É-i.

Az ábrázolt terület szigoruan a megye határain belüli. Szinezése finom és mértéktartó. A Fertő középkék, a Hanság zöldeskék, a szántók pedig halvány rózsaszin szinüek. A helységek jelölése a MIKOVINY által használt jelkulcs szerinti. Különösen szép Sopron tájképszerüen megrajzolt vára, de szépek Wiener-Neustadt, Ebenfurt, Güns (Kőszeg), Martzaltő, Szent Miklós, Széplak, Kapuvár, Eisenstadt (Kismarton), Purbach (Feketeváros) és Nesider (Nezsider) várának, illetve az erődited templomoknak, kastélyoknak rajzai is.

A térképlapon vizjelet nem találtam.

37. TRENCSÉN VÁRMEGYE

Trencsén megyének az OSzK térképtárában őrzött, MIKOVINY-től származó, TK 2277 jelü mappája teljesen irónnal készült, feltünően szép példány. Cime: "[Mappa] Co[mi]t[a]tus Trencsin[iensis]". Tökéletesen egyezik a bécsi National Bibliothek Albertina-gyüjteményében őrzött, hasonló tartalmu térképpel, de szépség és olvashatóság dolgában felülmulja a bécsi példányt. Bizonyithatóan mintalapja volt az előzőkben M 22/a alatt leirt OSzK mappának, a szinezés mellőzésével. Nagysága is azonos amazéval: 52,5 x 41,5 cm.

A helységeket egységesen köröcskék jelölik. Kivételek az erőditmények és várak, amelyeket a térkép többé-kevésbé alaprajzukkal, helyzetüknek megfelelően betájolva ábrázol. A földvárakat vastag keresztvonás (x) jelöli. A Jablonkai hágót például négy erőditmény őrzi: a hegyek tetejére telepitett két régibb földvár (Alt Sancz, illetve Neue Sancz), valamint ezektől É-ra két ujabb erőd (Gross Sancz és Klein Sancz). A várromokat is gondosan feltüntették, igy a megye határát a Vág folyó két oldalán őrző Óvár és Sztrecsnó várának (Sztracsinnak) romjait.

A helységek, erőditmények, hegyek stb. nevét a térképen egységesen irónnal találjuk. Kivétel az a néhány elmosódott név, melyeket

később igen élénk fekete tussal kellett olvashatóvá tenni. A hegységek nevét csakis a megye határán, a pillacsikos domborzati rajzon kivül tüntették fel, mégpedig ÉNy-on; "Alpes et Juga Montis Beszkéd Moravici"; É-on: "Montes Beszkéd"; ÉK-en: "Montes Beszkéd", - majd "Polonici" formában.

A térképnek általunk meghatározott legvalószinübb méretaránya 1:360000, azaz 1" = 5000 b.öllel.

MIKOVINY ezt a térképet is saját gyüjteményébe sorolta. Jelzete ekkor: "No 12. S.P." volt. E gubacstintával irott jelzet alatt a hátlapon, irónnal a "Trenchin" szó olvasható. A térképlap vizjele azonos a bécsi Albertina gyüjteményben lévő MIKOVINY-féle térképlapok vizjelével, tehát azonos koruak.

A korabeli azonosságot a két térképen látható négyzetháló is bizonyitja. A bécsi lapot ugyanis az OSzK TK 2277 jelü példányáról kicsinyitették. Szóban forgó OSzK tulajdonu térképünk négyzethálójának oldalhossza 21,0-21,2 mm; a bécsi lap hálójáé pedig 16,36-16,4 mm. A kicsinyités mértéke esetünkben tehát kb. 25%,de ez egyáltalában nem általános, mivel az irónnal készült alaptérképek sem azonos méretarányuak. Kormeghatározónak tekinthető papirosának vizjele (Vj 3. ábra) is, amely a koronás "AB" monogramon kivül a koronával ékes cimerpajzsban a postakürtöt tartalmazza.

38. VAS VÁRMEGYE

MIKOVINY saját térképei és tervezetei közül a legszebbek közé tartozik Vas vármegyének az OSzK térképtárában TK 2272 sz. alatt őrzött térképe. Cime: "[Mappa] Co[mi]t[a]tus Castriferrei". A saját házi gyüjteményére vonatkozó jelzet: "No 3. S.P." volt.Tájolása É-i.

A térkép terjedelme 50 x 39 cm; ebből a hasznositott hányad 27 x 32 cm. A térképen lépték vagy az aránymértékre vonatkozó szöveges utalás nincsen. Három relációból megállapitott legvalószinübb méretaránya = 1:345600, ami 1" = 4800 bécsi ölnek felel meg.

A térképrajz részint irónnal, részint tussal, illetve gubacstintával készült. Látszik rajta, hogy első fogalmazás,mert a különböző irányokban változó mértékben torzult. Igy például Rohonc és Baltavár vonalában a torzulás -8,5-9,0%;Rohonc és Muraszombat vonalában +20%; Csörötnek és Baltavár vonalában pedig - 12%.

Fel kell tételeznünk, hogy amikor MIKOVINY ezt a térképet megfogalmazta, személyesen még sohasem járt Vas megyében. Ennek a térképnek rajza láthatóan vegyes értékü régi mappákból szerkesztett kompiláció. Emiatt igen nagymértékü elrajzolások mutatkoznak a megyén belül és kivül is. Mutatóba itt csak néhányat sorolok fel.

Egervár község vára a 18. században még Zala megyéhez tartozott, majd Vas megyéhez csatolták; végül napjainkban ismét visszakerült Zalához. Tőle Ny-ra 11 km távolságban (a térképen - tévesen - 8,34 km-re) van Börönd Zala megyei község. LIPSZKY is Zala megyeinek ismeri. Ez MIKOVINYnél Vas megyéhez tartozik.

Körmendtől DNy-ra, a Rába jobbpartján van Ivánc község. Tőle egyenest Ny-ra 6 km-nyire, a folyó közelében települt Rábagyarmat Ezt a falut MIKOVINY térképén Ivánctól DK-re 17 km távolságban ta-

láljuk. Rábagyarmattól DDNy-ra, 5,5 km-nyire van Kondorfa; ismertetett térképünkön pedig Kondorfa Gyarmattól ÉÉNy-ra van; (kb. 9 km) távolságra, Ivánc és Gyarmat között mintegy féluton, stb.

Most nézzük a történetileg értékes és földrajzilag - topográfiailag is helyes kartográfiai adalékokat. Feltünő, hogy a Rába hogyan szétterül és hét nagy szigetet alkotva zátonyosodik Gyanafalva, sőt a stájerországi Schiefer és Hohenbrugg és Máriafalva között. Szentgotthárd az első község, ahol a folyó tartós mederbe szorul. Itt van az első magyarföldi hid is rajta. Rábakethelynél már ismét szétterül. Ezért választotta MONTECUCCOLI császári hadvezér az 1664 aug. 1-i ütközet szinhelyéül a Gotthárd és Nagyfalva közötti sikságot.

Jól hangsulyozza a térkép, hogy a Rába jobbpartján, a folyó és a kemenesaljai dombok lába között több, a Rábával párhuzamosan futó vizfolyás alakult ki. Közülük a legnagyobb Ujlak közelében egy É-D-i irányban folyó patakot fogad magába. Ennek a mocsaras völgye állta utját a dombháton KÖPRILI Ahmed visszavonuló seregének, amely emiatt Vasvár körül összetorlódott,s a nagyvezir tehát kénytelen volt megkötni (aug. 10-én) a szégyenteljes vasvári békét (126).

MIKOVINY szerint 1730-1740 táján a Rábán - az emlitetten kivül - csupán Körmendnél és Rábahidvégnél volt egy-egy erős cölöpös hid. A Sárvár és Ikervár közötti Megyehidra, (ahol a völgy mocsarain átvezető gerendahid és -ut nyomai sejthetők), a két szomszédos vár népe vigyázott.

A Kemeneshátat boritó erdők jelét csak irónnal rajzolták meg; de a "Silva Farkas Erdeje" és a "Districtus Kemenesallya" felirást már tusba mártott hollótollal irták.

Érdekes a megye déli csücskének ábrázolása. Ez a terület részben a Szentgotthárdi-, részben a Muraszombati járáshoz, vizrajzilag pedig a Lendva vizgyüjtő területéhez tartozik. Néprajzilag ez a Vendvidék. MIKOVINY a Muraszombati-járásnak csak a Ny-i felét ábrázolja és a Szentgotthárdiból is jókora darabot kikanyarit, mert ő a Lendva és a Kerka vizgyüjtőjéhez igazitja mappájának rajzát. Ennek következtében az ábrázolt terület határa nála: Barkóc, Battyánfalva, Bokrács, Völgyes, Masznya, Istvánfalva, Farkasfa és Börönd. Az igy megcsonkitott déli járás északi felébe, Tobor (Vasdobra) várromja és Orfalu közé ezt irja: "Tót-ság", majd odébb és alább: "alias Vandalia." Ezek szerint a tótokon vendeket kell értenünk; mert Vas megyében valódi szlovákok tömegesen sohasem laktak.

Mi maradt ki tehát itt délen MIKOVINY térképéből? Az Őrség: Őriszentpéter, Őrimagyarósd, Őrbajánháza, Őrihodos, Szalafő, Kerkafő stb. környéke. Ezt a területet nyilvánvalóan Zala megye ez ideig elő nem került térképén fogjuk egyszer megtalálni.

A MIKOVINY által első izben megfogalmazott Vas megyei térkép keletkezési ideje kb. 1735-1740 közé tehető. Több egyéb bizonyiték mellett ezt a megállapitást erősiti meg a térkép papirosának "...I HELLER" és "AB" feliratu vizjele is, fölötte a koronával.

MIKOVINY Vas megyei térképiró munkásságának jelentőségét hangsulyozza az a körülmény, hogy utána csak fél század mulva, 1785-ben jelent meg KENEDICS Józsefnek Vas megyét ábrázoló 1:115200-as méretarányu, rézmetszetü térképe; majd 1790 táján - ugyancsak tőle - még két kisebb, 1:237000, illetve 1:284400 méretaránytu Vas megyei térkép (224 és 13; p. 118).

39. A TEMESI BÁNSÁG TÉRKÉPE

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában négy kéziratos térképet őriznek a Temesi bánságról,az 1756 és 1765 közötti évekből. A legkorábbi 1756 tájáról való. A mappának cime nincsen; szerzője sem szignálta. Ennek ellenére a térképrajz modorából, papirosának minőségéből és nagyságából megállapitható, hogy az nagy valószinűséggel MIKOVINY Sámuel sajátkezü rajza, de legalábbis a Mikoviny-iskola valamelyik tagjának alkotása. Jelzete: OSzK TK 1664.

A mappa mérete: 44,5 x 58 cm. Tájolása északi; részlegesen szinezett. Arányértéke: 4 magyar mfd = 84 mm, azaz 1" = 5500 bécsi öl, ami 1:396000-nek felel meg.

Ez a kéziratos, topográfiai térkép különösen vizrajzi szempontból kivételes értékü, mert a Temesköz folyóhálózatának részletes vizrajzi térképét közvetlenül a törökök kivonulása után rögziti. Az ábrázolt terület határai: a Maros és az Alduna, illetve a Tisza és Hunyad megye. A szabályozatlan Tisza eredeti kanyarjait és mocsarait, a nagybecskereki hatalmas mocsarat, az Alibunári mocsárvidéket, a Bega, a Temes és a Karas vizhálózatát látjuk rajta teljes részletességgel. De ábrázolja az Arankát, amelyen még a 18. század végén sószállitó dereglyék jártak, a Berzavát, Nérát és egész sor olyan vizfolyást, amelynek nevét sem hallotta a mai nemzedék. A Temes csatornája is látható a térképen. A "római sáncok" szintén megtalálhatók rajta a legaprólékosebb részletességgel. Mindezek a tények bizonyitják, hogy ennek a térképnek összeállitása MIKOVINY részletes, elsődleges fogalmazványai, vázlatai alapján történt.

40. MIKOVINY TÉRKÉPE BUDA VÁROSÁRÓL ÉS A VÁRRÓL

Az Országos Széchényi Könyvtár TK 3319. jelzetü térképe a budai Duna-partot ábrázolja. Eredetileg a keszthelyi Festetics-gyüjteménybe tartozott. Szerkesztője: MIKOVINY Sámuel. (Neve a térképen ugyan nincs feltüntetve, de a szerző kiléte számos jegy alapján kétségtelenül azonositható.) A térképnek szabványos sárga kerete van.

A felmérés évszáma hiányzik a térképről. Valószinünek látszik, hogy az 1731-ben, vagy legkésőbb 1733-ban történt.Nem szólván ugyanis a korábbi évtizedek jeges árvizeiről, 1730-ban, 1732-ben, 1740-ben és 1741-ben, majd 1744-ben és 1748-ban Budát, Óbudát és Pestet jeges árviz öntötte el. Ezekről az árvizekről azonban - TRATTNER szerint - sem az Országos Épitési Igazgatóság, sem a budai szerzetesi klastromok krónikáiban (az ugynevezett "Historia Domus"-okban) semmi bizonyosnak mondható adat sem volt fellelhető. Pedig TRATTNER még idejében összegyüjtött minden fellelhető nyomot (213).

Az egykori árvizjelek kétséget kizáróan bizonyitják, hogy a 16-18. századi, sőt még a mult század első évtizedeiben keletkezett árvizeket is jégtorlódások okozták (214). TRATTNER szerint az 1732. évi legnagyobb viz magassága 22 lábnyi (6,95 m) volt; "az 1744-be Mártzius 10-kén (pedig) 22 1/2 lábon (7, 10 m) felül emelkedett."

A 18. században az utcák szintje különösen a Vizivárosban a mainál 1,0-1,5 méterrel alacsonyabb volt. Lehetetlen elképzelnünk,

hogy az illetékes Udvari Kamara ne intézkedett volna az árviztől elöntött városrészek azonnali felméréséről. Ezért a térkép keletkezésének időpontját - nagy valószinüséggel - az 1744. vagy az 1748. évi árvizhez kapcsoljuk (226).

A térkép kéziratos. Mérete: 51 x 34 cm. Tájolása keleti. Szinezett. Méretarány nélküli. A Duna partvonalát ábrázolja Budavártól Óbudáig, tehát jó kiegészitője a H.7. alatt leirt térképnek. A folyam medrében két sziget tünik fel: egyik a mai hajógyári-, másik a Margit-sziget. Ez utóbbit a térkép felirata 13.századi nevén "Insula Leporum"-nak, vagyis "Nyulak szigetének" nevezi. Értékessé teszi a térképet a szabályozatlan Duna számos fattyuágának rajza (214). Ezek a Margit-sziget déli végétől kiindulva, Pest területén kalandoznak. A mappán látható az Ördög-árok is. A térképnek A-tól P-ig terjedő, latin nyelvü jelmagyarázata van.

41. EGY MIKOVINY-TERV: A SELMECBÁNYAI KÁLVÁRIA TERVE

A fentebbi (G jelü fejezetben tárgyalt) selmecbányai és Selmec környéki MIKOVINY-alkotások sorát egészíti ki és zárja le az Országos Széchényi Könyvtár egyetlen ide vágó lapja: a selmecbányai Kálvária-hegyen épitendő uj kápolna és keresztut terve. Cime: "Vorstellung des zu Schemnitz neu angellegten Calvariae Berges. Entworfen von [Samuel] Mikoviny."

A terv az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában, a Fol. Germ. 511. jelzetü "Graphicae nonnullorum aedificorum et regionum saeculi XVIII." cimü tervgyüjtemény 10. lapján található. Nagysága: 29 x 20,5 cm; aránymértéke: 10 bécsi öl = 36 mm, vagyis 1" = 7 bécsi öllel, ami 1: 504 méretaránynak felel meg. A terv keltezetlen, de a selmeci helytörténeti kutatók szerint a Kálvária 1745 és 1750 között épült. (A tervet lásd a 280. oldalon)

MIKOVINY MAGYARORSZÁG-TÉRKÉPEI AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN

42. MAGYARORSZÁG UJ TÉRKÉPE

Eredeti kéziratos példány. Cime: "TABULA NOVA INCLYTI REGNI HUNGARIAE JUXTA NONNULLAS OBSERVATIONES SAMUELIS MIKOVINY". Jelzete: OSzK TK 1600. (Régi jelzete: No. 82) Pauszvászonra huzott, szinezett politikai-közigazgatási térkép, megyék szerinti beosztással. Több szinnel, kézzel szinezett. Nagysága 53 x 34,5 cm; a kereten belül pedig 39 x 30 cm.

Évszáma nincsen. ULBRICH "kb. 1728" évbelinek tartja. Ennél valószinüleg későbbi, és a Bécsben lévő, szintén közvetlenül MIKOVINY-tól származó, hasonló: "Nova Regni Hungariae Delineatio..." cimü térképpel lehet egyidős; tehát feltehetően az 1732-1735 közötti évekből való.

Mértékaránya a teljesen hasonló cimü, 1753-as kiadásu "Tabula Nova Hungariae ..." c. mappáé, vagyis 1' = 100 mfd, azaz 1:3840000. Ennek a térképnek különös értéke, hogy hátlapján az 50 magyarországi vármegyének kerületek szerinti beosztását tartalmazza, sőt kerületenkénti megoszlásban felsorolja a szabad királyi városokat is, az alábbiak szerint.

MIKOVINY SÁMUEL: "Tabula Nova Inclyti Regni Hungariae" cimü, (OSzK TK 1600 jelzetü) kéziratos térképének függeléke: a megyék és szabad királyi városok felsorolása.

INDEX COMITATUUM

Circulus Cis-Danubianus

1. C. Posoniensis
2. C. Nitriensis
3. C. Trenchiniensis
4. C. Arvensis
5. C. Liptoviensis
6. C. Thurotziensis
7. C. Zoliensis
8. C. Barsiensis
9. C. Nagy et Kis Hontensis
10. C. Neogradiensis
11. C. Pest, Pilis et Solth uniti
13. Cumania Minor Districtus
14. C. Bacsiensis et Bodrogiensis

Circulus Trans-Danubianus

15. C. Sopronienſis
16. C. Mosoniensis
17. C. Jaurinensis
18. C. Comaromiensis
19. C. Strigoniensis
12. C. Pilisiensis
20. C. Albensis
21. C. Tolnensis
22. C. Baranyensis
23. C. Simegiensis
24. C. Szaladiensis
25. C. Castriferrei
26. C. Vesprimiensis

Circulus Cis-Tibiscanus

27. C. Scepusiensis
28. C. Sarosiensis
29. C. Zempliensis
30. C. Unghensis
31. C. Abaujvariensis
32. C. Tornensis
33. C. Gömöriensis
34. C. Borsodiensis
35. C. Hevesiensis
36. Jazygum Districtus
37. C. Csongradiensis

Circulus Trans-Tibiscanus

38. C. Beregiensis
39. C. Ugocsiensis
40. C. Maramarusiensis
41. Kővériensis Districtus
42. C. Zolnok exter. - inter. et Heves uniti
43. C. Krasznensis
44. C. Szathmariensis
45. C. Szabolczensis
46. C. Bihariensis
47. Cumania Major Districtus
48. C. Bekesiensis
49. C. Zarandiensis et Aradiensis
50. C. Csanadiensis

SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK - CIVITATES LIBERAE REGIAE

CIRCULUS CIS-DANUBIANUS

No 1. C. Posoniensis	Pozsony vármegye
Bazinium	Bazin
Modra	Modor
Posonium	Pozsony
S.Georg	Szentgyörgy
Tyrnavia	Nagyszombat
No 2. C. Nitriensis	Nyitra vármegye
Szakolcza	Szakolcza
No 3. C. Trenchiniensis	Trencsén vármegye
Trenchin	Trencsén
No 7. C. Zoliensis	Zólyom vármegye
Brezno-Bánya	Breznóbánya
Carpona	Korpona
Libeth-Banya	Libetbánya
Neosolium	Besztercebánya (Neusohl)
Vetusolium	Zólyom (Altsohl)
No 8. C. Barsiensis	Bars vármegye
Cremnicium	Körmöcbánya
Uj-Banya	Ujbánya
No 9. C. Hontensis	Hont vármegye
Baka-Bánya	Bakabánya
Béla-Bánya	Bélabánya
Schemnicium	Selmecbánya
No 12.C. Pestiensis-Pilisiensis	Pest-Pilis vármegye
Pest	Pest
Buda	Buda
No 14.C. Bacsiensis	Bács vármegye
Neoplanta	Ujvidék
Zombor	Zombor

CIRCULUS TRANS-DANUBIANUS

No 15. C. Soproniensis	Sopron vármegye
Kis-Marton	Kismarton
Ruszth.	Ruszt
Sopronium	Sopron
No 17. C. Jaurinensis	Győr vármegye
Jaurinum	Győr
No 18. C. Comaromiensis	Komárom vármegye
Comaromium	Komárom
No 19. C. Strigoniensis	Esztergom vármegye
Strigonium	Esztergom
No 25. C. Castriferrei	Vasvár-megye
Ginsium	Kőszeg

CIRCULUS CIS-TIBISCANUS

No 27. C. Scepusiensis	Szepes vármegye
Kesmarkinum	Késmárk
Leutschovia	Lőcse
No 28. C. Sarosiensis	Sáros vármegye
Bartfa	Bártfa
Cibinium	Kisszeben
Eperjesinum	Eperjes
No 31. C. Abaujvariensis	Abaujvár-megye
Cassovia	Kassa
No 37. C. Csongradiensis	Csongrád vármegye
Szegedinum	Szeged

CIRCULUS TRANS-TIBISCANUS

No 44. C. Szatmariensis	Szatmár vármegye
Felső-Banya	Felsőbánya
Nagy-Banya	Nagybánya
Szathmar-Nemethi	Szatmárnémeti

No. 46. C. Bihariensis	Bihar vármegye
Debreczinum	Debrecen

CROATIA et DALMATIA

Capronca	Kapronca
Crisium	Körös (Krisevci)
Varasdinum	Varasd
Zagrabia	Zágráb
Segnia	Zeng

A továbbiakban a kimutatás a városokat sorolja fel vármegyék szerinti csoportositásban. Az alábbiakban csakis az eddig nem emlitett városok nevét közlöm.

No 20. C. Albensis (Fejér vm.)	- Alba Regalis; Székesfehérvár
No 14. C. Bacsiensis (Bács vm.)	- Szent Mária; Mária Theresiopolis, Szabadka
No 38. C. Beregiensis (Bereg vm.)	- Beregh-Szász, Beregszász; Munkatsium, Munkács
No 35. C. Hevesiensis (Heves vm.)	- Agria, Eger
No 40. C. Maramarusiensis (Máramaros vm.)	- Huszth; Huszt Szigeth; Mármarossziget
No 45. C. Szabolcsensis (Szabolcs vm.)-ben	- van a hét hajduváros

OPPIDA HAJDONICALIA

I. Böszörmeny. II. Dorog. III. Hathaz. IV. Nanas. V. Polgari. VI. Szoboszlo. VII. Vamospertz.

OPPIDA SCEPUSIENTIA:

azaz a 15 szepességi város.

I. Bela. II. Deutschendorff. III. Duransdorff. IV. Georgenberg. V. Gniensen. VI. Kirchdorff. VII. Leibitz. VIII. Lublyo. IX. Mattsdorff. X. Meinhardsdorff. XI. Michelsdorff. XII. Neudorff. XIII. Podolin. XIV. Ristdorff. XV. Wallendorff.

OPPIDA PRAECIPUA JAZYGUM -CUMANORUM:

a jászok és kunok 8 legnevesebb városa

I. Árokszállás. II. Fénszaru. III. Sz. György. IV. Jászberény. V. Kartzag Ujszállás. VI. Kolbász-szél. VII. Kunhelség. VIII. Madarász.

Ezek után a hét legmagasabb közhivatali szerv felsorolása következik az alábbiak szerint.

DICASTERIA MAJORA VII. - MAGASABB SZINTŰ KORMÁNYHIVATALOK

I.	Cancellaria Regia Aulica, Vienna.	- Királyi Udvari Kancellária, Bécsben
II.	Concillium Regium Locumtenent[iale] Posonii	- Királyi Helytartótanács, Pozsonyban
III.	Camera Regia Aulica Posonii	- Királyi Udvari Kamara, Pozsonyban
IV.	Tabula Sept. Pestini	- Hétszemélyes Tábla, Pesten
V.	Tabula Regia, Pestini	- Királyi Tábla, Pesten
VI.	Tabula Banatica, Temesvarini	- Bánsági Tábla, Temesvárt
VII.	Gubernium Transsylvanicum	- Erdélyi Kormányszék

A NYOLC KERÜLETI TÁBLA, ILL. BÁNYAKERÜLETI HIVATAL
DICASTERIA MINORA VIII. - ALACSONYABB SZINTŰ KORMÁNYHIVATALOK

I. Tabula Districtualis Cisdanubiana; Tyrnaviae. II. Transdanubiana; Ginsii. III. Cistibiscana;Eperjessi. IV. Transtibiscana; Debreczini. V. Croatico-Sclavonica; Zagrabiae. VI.Administratio Regia Scepusiensis; Cassoviae. VII. Administratio Montana Sup. Hung; Schmölnicii. VIII. Administratio Montana Inf. Hung. Schemnicii.

Azaz: I. a nagyszombati-, II. a kőszegi-, III. az eperjesi-, IV. a debreceni-, V. a zágrábi kerületi tábla, valamint VI. a Kassán megszervezett szepességi királyi adminisztráció és VII. a szomolnoki Felső-, VIII. a selmecbányai Alsó-magyarországi bányafőkapitányság.

A NYOLC KIRÁLYI BIZTOSSÁG JOGHATÓSÁGI TERÜLETE
DISTRICTUS COMISSARIATUM PROVINCIALIUM VIII.

1. Budensis. II. Cassoviensis. III. Debreceniensis. IV. Essekiensis. V. Neosoliensis. VI. Posoniensis. VII. Sclavoniae Infer. VIII. Soproniensis.

EGYETEMEK ÉS AKADÉMIÁK VANNAK
UNIVERSITATES et ACADEMIAE VII.

I.	Agriae - Egerben	V.	Jaurini - Győrött
II.	Budae - Budán	VI.	Tyrnaviae - Nagyszombatban
III.	Cassoviae - Kassán	VII.	Zagrabiae - Zágrábban
IV.	Claudiopoli - Kolozsvárt in Transilvania,Erdélyben		

Végül a római katolikus két érsekség és 13 püspökség székhelyét sorolja fel. Ezek: Esztergom és Kalocsa; illetve: Eger, Győr, Kassa,

Mitrovica, Nyitra, Pécs, Szeged, Székesfehérvár, Vác, (Nagy-)Várad, Veszprém, Zágráb és az erdélyi püspökség székvárosa: Gyulafehérvár.
A prépostságok, apátságok, parókiák és kolostorok kb. száma.

43. MAGYARORSZÁG UJABB TÉRKÉPEI

A Magyarországot ábrázoló térképnek előzőkben leirt rézmetszetü kiadása két példányban is megtalálható az Országos Széchenyi Könyvtár térképtárában. Egyiknek a jelzete: TM 5330, és nagysága: 40,5 x 31 cm. A másiké pedig TM 6784; ennek nagysága 40 x 30,5 cm. Mivel ugyanazon nyomólemezről készültek, méretarányuk (1:3840000) ugyanaz, mint a 42.sz.alatt emlitett hasonló, bécsi példányé. Cimük: "TABULA NOVA INCLYTI REGNI HUNGARIAE juxta nonnullas Observationes SAMUELIS MIKOVINY Concinnata ab Andreo Erico Fritsch. Posonii,1753. Sculpsit Seb.[astianus] ZELLER, Posony, 1753."

Ezek a ZELLER-féle metszetek pontosan feltüntetik a 18. századi balatoni révjáratok helyét, MIKOVINY 1732-1735 közötti felvétele alapján. Az erre vonatkozó elsődleges fogalmazvány az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában Mo 12. jelzet alatti térképén található.

44. MAGYARORSZÁG LEGUJABB TÉRKÉPE

MIKOVINY Magyarország-térképét a század végén (1792) ujból kiadta LANDERER. Miként a cime: "TABULA NOVA INCLYTI REGNI HUNGARIAE JUXTA NONNULLAS OBSERVATIONES SAMUELIS MIKOVINY et Recenthorum Astronomorum Geometrarumque concinnata Posonii, 1792. Sumptibus Joannis Landerer de Füskut" is hirül adja: a kiadó MIKOVINY eredeti térképét a "legujabb csillagászati és geometriai" (=geodéziai) adatokkal kiegészittette. Bár ne tette volna, mert az ujabb poziciómeghatározások a Mikoviny-félékhez képest rosszabbak, és ezért - ezek figyelembevételével - az 1735 körüli, sőt még az 1753. évi kiadásu Mikoviny-térkép rajzát is tökéletesen eltorzitották.

E térképen Dunántul K-Ny irányban legalább 20%-kal keskenyebb a valóságnál. Emiatt a Felvidék Ny-i fele is összenyomott, viszont az ország egésze, főleg a Maros folyó és a Vág felsőfolyása közötti térséget illetően, É-D irányban számottevően szét van huzva.

Uj elem a térképen a Balaton rajza, amelyet a meg nem nevezett szerkesztő,(de nem FRITSCH)szintén MIKOVINY felvételére visszavezethető MÜLLER Ignác-féle, 1769-ben megjelent falitérkép (127) Balaton-ábrázolásáról vett át. A tónak ez az alakja az 1731-1735. évi vizállásnak felel meg (128), s alapja: MIKOVINY eredeti felvétele.

A Fertőnek is nagyon sajátságos, igen magas vizállásra utaló az alakja (191).Ennek a vizzel borított területnek középtengelye egyben Sopron- és Moson megye határa.

A térkép nagysága: 46 x 37 cm;a kereten belül pedig 43 x 34 cm, de a Magyarországot ábrázoló rész nem nagyobb 33 x 27 cm-nél. A jobb felső sarokban diszes és valóban izléses cimkeret, felül az ország kiscimerével. Jelzete: TM 5404.

Ami a térkép méretarányát illeti, két léptékkel van megadva; éspedig: 15 német mfd = 48 mm, illetve 14 magyar mfd = 50 mm.Ezekből

számitva a térkép legvalószinübb méretaránya = 1:2253600, ami 1"=8 ném. mfd-nek felel meg. A megbizhatóság mértéke: ± 16 %.

A térképen - miként az előzőn is - a folyók kékkel, a kerületek határvonalai pedig különböző szinnel vannak kifestve.

Ugyanez a térkép megtalálható a Pannonhalmi Sz.Benedek Rendi Főapátság központi könyvtárában is, ugyancsak szinezett példányban.

45. EGY ÉK-MAGYARORSZÁGI TÉRKÉPLAP TÖREDÉKE

PATAY Pálné, az OSzK térképtárának vezetője volt szives felhivni figyelmemet arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában őrzött atlaszgyüjtemény rendezésével kapcsolatos felülvizsgálat során a TA 6503 jelü, 36 x 62 cm nagyságu atlaszban, a cimlap hátlapján egy Mikoviny-térkép részletét találták.

A félbőr-kötésü, jó állapotban lévő atlasz cime: "Tabulae Geographicae Imperii Austriaci". A cim megfelel a kötet tartalmának. E gyüjteményt ugyanis Ausztriának 18-ik századi szinezett rézmetszetü térképlapjaiból ugy állitották és kötötték össze, hogy például egy-egy 4 vagy 6 lapból álló térkép lapjai számozásuk sorrendjében követik egymást, de - beköttetésük miatt - össze nem illeszthetők. A kötet cimlapjául egy, a szükségesnél kb. 9 cm-rel rövidebb papirlapot választottak ki; majd amikor könyvkötésre került sor, ezt a hiányt egy kéziratos Mikoviny-térkép 34 x 12 cm-es csikjával pótolták.

A térképnek előkerült, ÉNy-nak tájolt része ÉK-Magyarországnak 65 x 180 km méretü, kb. 12 000 km^2 kiterjedésü, Gyüre és Magyarlápos közötti sávját ábrázolja (l. a tuloldalon lévő ábrát). Tisztázati rajz. Eredeti fogalmazványa az MTA Könyvtárának Mo 17 sz. "Mappa Hungariae pars Orientalis" cimü lapján található.

Ez a térképcsik - mint kartográfiai alkotás - önmagában nem lenne különösképpen érdekes. Értékét az Országos Széchényi Könyvtár többi Mikoviny-térképének eredetére utaló vonatkozásai határozzák meg.

Az atlasz cimlapján a Nemzeti Muzeumot és az Országos Széchényi Könyvtárat alapitó Széchényi Ferenc gróf pecsétje látható. Eszerint a megcsonkitott Mikoviny-térképlap 1802-ben MIKOVINYnek több megyei térképével együtt kerülhetett jelenlegi őrző helyére.

A szerencsés lelet azonban egyéb kérdéseket is felvet. Mindenekelőtt azt: ennek a csiknak levágásából és másod-harmadlagos fontosságu célra való felhasználásából következik, hogy a könyvkötő mühelyben nagyon sok kéziratos térképnek kellett lennie. Olyan soknak, hogy azokat a gróf könyv- és levéltárosa nem tudta számon tartani. Ezért a könyvkötő nyugodtan felhasználhatott néhány kéziratos térképet munkájához. És ha ezt a csikot tartalmazó térképlapot megcsonkitotta, akkor nyilván felhasználhatta az e csiknál legalább négy-ötszörte nagyobb maradék részt is. De ugyanigy megcsonkithatott más kéziratos térképeket is. Érdemes tehát erre a körülményre a könyv-, levél- és térképtárosoknak figyelniök.

A szóban forgó térképcsik papirosa igen jó minőségü. Vizjegyének felső fele látszik, s ez az OSzK TK 2277 jelü térkép "C et I HELLER" feliratu vadászkürtös vizjegyével (Vj. 3. ábra) azonosnak mondható, tehát a térkép 1740 körül (inkább: után) készült.

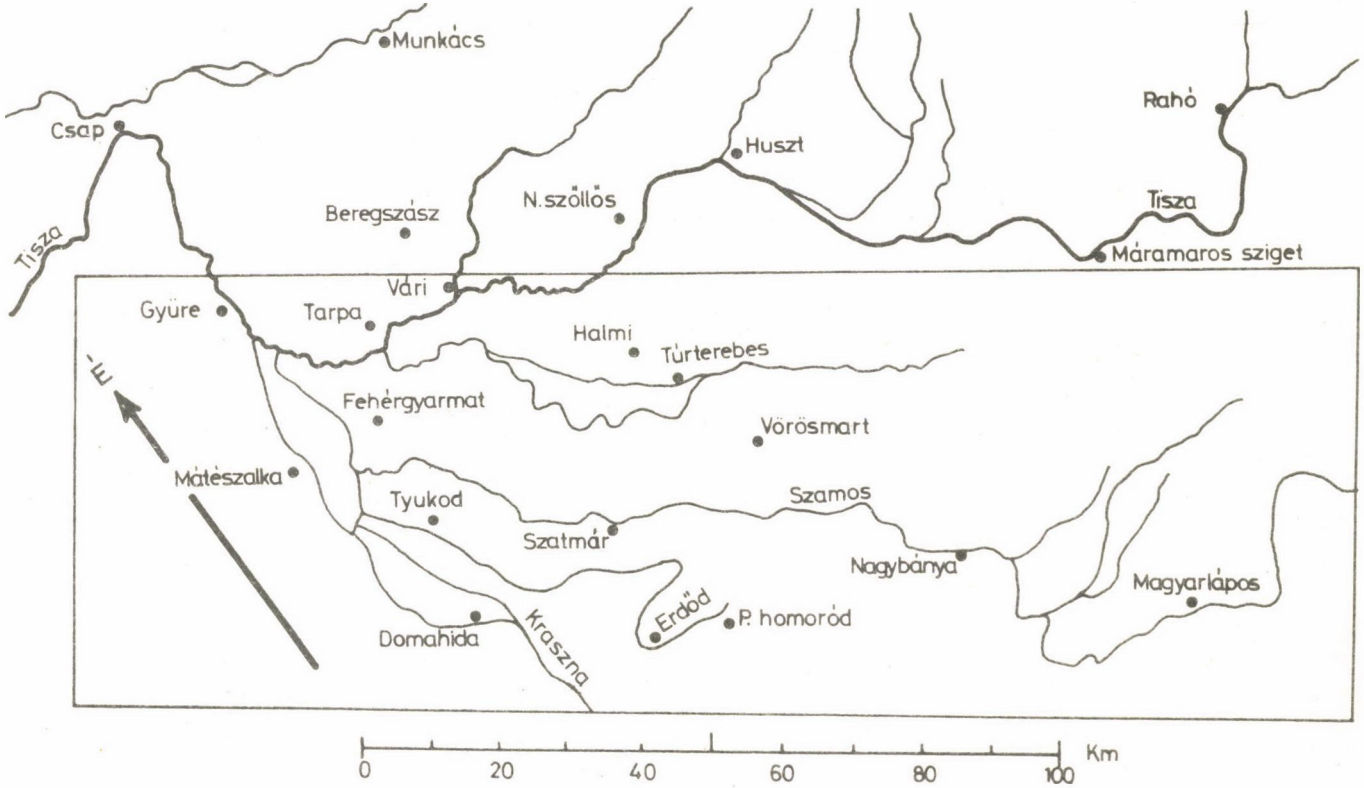

Mikoviny Sámuel: "Mappa Hungariae Pars Orientalis" cimü térképének töredéke az OSzK TA 6503 jelzetü atlaszában

46. AZ ÉSZAKNYUGATI FELVIDÉK TÉRKÉPE

Az Országos Széchényi Könyvtár MIKOVINYtől reánk maradt térképei között a TK 20. jelzetü mappa a Dunától északra levő 18. századi országrész megyéit ábrázolja. A mindössze 42 x 21 cm nagyságu,keltezetlen térkép a Mester halála után,vagyis az 1750-1753 közötti években készült.

Cime: "Tabula Particulae In:[clytae] Superioris Hungariae ante Annos aliquot, e Vestigio Operationis Astronomico = Geometrice per D[e]f[e]ctum D[omi]num [Samuelem] MIKOVINY elaborata, Nunc vero transponendis Vijs Veredarijs, earumque stationibus projectatis, cum adcurata fontium,et frequentium observatione adaucta.Cremniczy [iussu] Maria Theresina decorata Ungariae Apostolica Regnante. Del.[ineata] per Adamum Schultz Cremniczienseem Geometriae Cultorem."

A térkép fentebbi cimfeliratából annak keletkezési története teljes hitelességgel megállapitható. Eszerint MIKOVINY (nyilván a bécsi udvari kamara közvetlen utasitására) hozzákezdett, hogy a már kész megyei térképek alapján elkészitse az Északnyugati Felvidék terjedelmes átnézeti tabuláját. Munkája befejezésében megakadályozta a halál.

Bizonyos, hogy ez a térkép a Mester haláláig még félig-meddig sem készült el. Ezért a felvételi lapjai is azok közé a mappák közé tartozhattak, amelyeket Mária Terézia visszakövetelt MIKOVINY özvegyétől. Ezekre a részlet-térképekre vonatkozik a térkép feliratának "e vestigio Operationis Astronomico-Geometrice" kitétele. Vagyis SCHULTZ Ádám, Körmöcbánya hites földmérő mérnöke, a Mikoviny-hagyatékban talált csillagászati és háromszögelési adatokra alapozva kezdett hozzá a térképszerkesztő munkához, mégpedig hazánk "apostoli uralkodójának", Mária Teréziának parancsára. A nagyon megbizható ("accurata") MIKOVINY-féle adatokat kiegészitette számos ujabb észlelés ("frequentium observatione adaucta") eredményével. A városok közötti távolságok meghatározására, vagy ellenőrzésére a postakocsiállomások tényleges távolságának hivatalos adatait ("Vijs Veredarijs") vette igénybe. Tudnunk kell, hogy az 1740-es években megbizható postaut-térképek még nem voltak. Az idb. VAY Miklós mérnök-tábornok 1790 táján azért vásárolt kerékfordulatszámláló berendezést Angliában, hogy hivatalos utjai során a községek közötti utak valóságos hosszát meg tudja állapitani (212). 1740-ben tehát geodéziailag hitelesen meghatározott uthosszak még nem voltak. SCHULTZ Ádám ezért az állami posta által hivatalosnak minősitett távolságokat fogadta el Körmöcbányán (Cremnicz) folytatott térképszerkesztési munkájához.

Igy érthető: ez a bizonyára tehetséges és fiatal mérnök, aki feltehetően MIKOVINY tanitványai közé tartozott,hogy a saját mérnöki jövőjét és előbbre jutását megalapozza, igyekezett nemcsak jó, hanem szép térképet is készitení az Udvari Kamara számára. Ezért rajzolta oda a térképre a városok mellé azok cimerét is, annak ellenére, hogy a cimereknek térképeken való feltüntetése általában a 16., részben a 17. század rangosabb mappáira jellemző. A 18. század ötvenes éveiben azonban ez már nem volt divatos dolog. Szóban forgó térképünkön való alkalmazásuk tehát egyéni érdeket szolgált, mert szakmai szempontból a cimerek megrajzolásának semmi jelentőségük sincs.

A térkép tájolása északi,gondos kidolgozásu és szinezett.Aránymértéke: 1" = 5000 bécsi öl, ami 1:360000-nek felel meg.

A mappa tartalmából, nagyságából és méretarányából következtetek arra, hogy az ábrázolt területnek már elkészült megyei térképeit kicsinyitették le erre a méretarányra s ugy szerkesztették össze ezt az átnézetes térképet. A feldolgozott terület határai: Pozsony, Selmecbánya és a Duna folyam. A folyók közül a Kis-Dunát, a Vág-Dunát, a Vágot, Nyitrát és a Garamot dolgozták ki részletesebben. Leghatározottabban talán éppen a folyók rajzán látszik meg,hogy ez a kicsiny mappa a nagyobb méretaránytu önálló megyei térképek redukálásával készült.

47. AZ ÉSZAKI SZABAD KIRÁLYI- ÉS A BÁNYAVÁROSOK ÁTNÉZETI TÉRKÉPE

A BÉL Mátyás számára szerkesztett felvidéki vármegyék térképeivel egyidőben, valószinüen 1728 és 1732 között, készitette el MIKOVINY az északnyugati szabad királyi bányavárosok kiváló térképét. Ez a nagyon szép, reprezentativ alkotás az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának tulajdona. Jelzete: TK 7504. Cime: "LIBERAE REGIAEQUE et MONTANAE CIVITATES.S[amuel] de MIKOVINY del.[ineavit]".

A térkép keltezetlen tusrajz. Nagysága: 135 x 123 cm. Szinezetlen. Aránymértéke:1000 bécsi öl = 41,6 mm,ami 1" = 666 2/3 ölnek, illetve 1:48000-es méretaránynak felel meg.

Ez az igen tekintélyes méretü és nagyon gondos kivitelü mappa MIKOVINYnek legkorábbi müvei közé tartozik.Nem tartom lehetetlennek, hogy - mint kartográfus - ezzel a lenyügözően szép térképpel óhajtott bemutatkozni mind a pozsonyi városi tanácsnak, de ugyanugy a bécsi udvari kamara hangadó császári tanácsosainak is.

A városokat a térkép alaprajzukkal tünteti fel, s mindegyik mellé odarajzolta a szerző a város cimerét is.A kastélyokat is - tekintet nélkül arra, hogy városokban, falvakban, pusztai birtokon épültek-e - , nagy gonddal szerkesztette rá térképére. Ugyanigy rákerültek a mappára a lakott várak, várkastélyok és a várromok is.

A falvakat ugy ábrázolja, miként későbbi keltezésü térképein láthatjuk. A közlekedési utak melletti, többé-kevésbé lekerekitett sarku négyszögek ezek; a házakat vastag tusvonalkák jelzik.

A domborzat pillacsikos rajza durva fenyőág modoru, de a hegyvonulatok csapásirányát és szerkezeti rendjét jól érzékelteti.

A térképnek fokbeosztása nincsen, amin FODOR (205) eléggé csodálkozik, mivel szerinte MIKOVINY későbbi térképein "ez már sohasem fordul elő." Azoknak a Mikoviny-térképeknek, amelyeket FODOR ismert, talán valóban kivétel nélkül van fokbeosztása. Én azonban ugy tapasztaltam, (pedig az utóbbi néhány esztendőben alkalmam volt vagy természetben, vagy fényképmásolaton látni és tanulmányozni minden ma ismeretes Mikoviny-térképet), hogy az ő kezéből vagy iskolájából műhelyéből kikerült térképeknek körülbelül a felén a fokbeosztás hiányzik.

Ez természetes is, mert nem minden térkép igényli a tényleges fokhálózatot. MIKOVINY sem igy értette ezt hires "E p i s t o l a"-

jában és "M o n i t i o"-jában. Ő azt szorgalmazta és ugy is járt el, hogy a helységek tornyai, a várak és kastélyok, mint jól észlelhető háromszögelési pontok, földrajzi koordinátáikkal a fokhálózatra legyenek felrakva. Igy óhajtotta elkerülni a felrakás kezdetleges módjából származó hibák felhalmozódását, ami teljes mértékben sikerült is neki. Ehhez azonban elegendő volt a fokhálózatot irónnal felrakni és meghuzni; a hálózati vonalak tussal való meghuzása fölösleges munka lett volna; azonkivül az egyenletesen vékony vonalak kihuzása MIKOVINY korában rajztechnikailag is igen nagy feladatot jelentett. Ezért tapasztaljuk azt, hogy a fokhálózat jelölése még az 1740-1750 között készült térképein is - szinte kivétel nélkül - a nála szabványosan alkalmazott, sárgára festett keretben történt.

48-64. NYOMTATOTT MEGYEI TÉRKÉPEK

MIKOVINY rézmetszetü megyei térképei szintén nagyértékü kartográfiai emlékek. Mind ezek, mind az egyes városokat ábrázoló látképei BÉL Mátyásnak Bécsben 1735 és 1742 között megjelent "Notitia Hungariae Novae ..." cimü müvének köteteihez készültek, de ugyanezekről fennmaradtak önálló, rézmetszetü lapok is. Teljes sorozatuk egyetlen hazai vagy külföldi gyüjteményben sincs meg; a legteljesebbet az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára mondhatja magáénak.

A nyomtatott megyei mappák közül egyedül a Moson vármegyei lap hiányzik az OSzK gyüjteményéből. Ugyanez a sorozat némi további hiánnyal megtalálható a bécsi Kriegsarchiv,illetve az Österr. National Bibliothek Mikoviny-térképei sorában (lásd: D/, illetve F/ alatt, a 62. oldalon).

Az OSzK metszetgyüjteménye 17-, illetve a "Tabula Nová..."-kkal együtt az alábbi 20 lapból áll.

BARS vm két példányban meglévő térképeinek jelzete TM 3289 ill. TM 3304. (Leirásukat lásd F 1-nél) - HONT vm jelz. TM 3288 (ld. F 2-nél) - LIPTÓ vm jelz. TM 5090 (ld. F 3) - NÓGRÁD vm jelz. TM 3303 (ld. F 4) - NYITRA vm jelz. TM 3310 (ld. F 5) - PEST vm jelz. TM 5087 (ezen kivül csak a Kriegsarchivban található) - PILIS vm jelz. TM 5088 (ld. F 7) - SOLT vm jelz. TM 5089 (ld. F 8) - POZSONY vm térképe az OSzK gyüjteményében három példányban van meg. Közülük kettő 1735. évi bécsi kiadásu példány; jelzetük TM 3300 ill. TM 5085 (ld. F 6); a harmadik 1757. évi Norimbergai kiadásu, ennek jelzete: TM 3307. Ugyanennek egy másik példányát az Országos Levéltár térképtára őrzi (ld. P 1) - TURÓC vm térképét az OSzK térképtára három azonos példányban őrzi. Jelzetük: TM 2783, TM 3274, ill. TM 5091 (ld. F 9) - ZÓLYOM vm jelz. TM 3286 (ld. F 10).

A megyék térképei mellett itt találjuk meg Pest-Budának rézmetszetü látképét. Eredetileg BÉL Notitiájának III. kötetében jelent meg.

Mikoviny Sámuel megyei térképeinek áttekintő vázlata (III)

N) A HADTÖRTÉNELMI TÉRKÉPTÁR MIKOVINY TÉRKÉPEI

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum térképtára viszonylag fiatal gyüjtemény: alig néhány évtizedes multra tekinthet vissza. Anyagának jelentős részét a bécsi Hadilevéltárból (Kriegsarchiv) kapta a térképeknek a trianoni békekötést követő szétosztása alkalmával.

A bécsi Hadilevéltár térképtárának anyaga több évtizedes, sőt több évszázados tervszerü gyüjtés alapján jött létre (218-221).

A Bécsből általunk örökölt anyag 13 MIKOVINY-féle térképet és két Mikoviny-térképnek a fotomontázsát tartalmazza. Ezek közül is csak öt a kimagasló értékü, eredeti alkotás, de ez az öt: tárgya, kiállitása, tartalmi gazdagsága és méretei tekintetében is valóban vezet, és ennek a számszerüleg kicsiny MIKOVINY-féle térképgyüjteménynek nemzetközileg is tekintélyt biztosit.

A gyüjtemény hat megyei térképből; a Jász-kun kerületet ábrázoló három mappából; a Balatont bemutató MIKOVINY-térképnek egy fotomontázsából; továbbá katonai-, bányászati-, vizrajzi-, valamint összefoglaló térképekből áll.

1/ a-b. HONT VÁRMEGYE KÉT TÉRKÉPE

A HTI térképtára Hont vármegyének két rézmetszetü mappájával rendelkezik. A BÉL-féle nagy földrajzi mühöz készült nyomatok, de ezek az Udvari Haditanács számára rendelt példányok voltak.

Cimük: "Mappa Comitatus Hontensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata opera Samuelis MIKOVINY ...". Belméretük: 38 x 52 cm. Metszette G.D.Chr.NICOLAI. Méretarányuk = 1:165600. A megyehatárok kézzel szinezettek. Koruk: kb. 1734-1735 közötti.

Jelzetük: B IX.a. 622, illetve B. IX. a. 1791.

(Vesd össze az F.2. sz. térképről irottakkal.)

2. PEST VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Rézmetszetü térkép a BÉL-féle földrajzi monográfiához készült sorozatból. Jelzete: B. IX.a. 646. Cime:"Mappa Comitatus Pesthiensis Methodo Astronomico-Geometrica Concinnata opera Sam.[uelis] MIKOVINY Geom. Aulic.[ae] Cam[erae] Caesarei et Soc.[ietatis] Scient.[ificae] Reg.[ni] Bor.[ussiae] Membri." (Lásd: PURGINA [bibliográfiánkban 30.] p. 60. és a 34. térkép). Kora: kb. 1736.

Mérete: 64,5 x 77,5 cm, illetve (a belméret): 53 x 74 cm. Méretaránya = 1:160000.

3. PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Igen szépen kidolgozott, kézzel szinezett, 4 lapból álló kéziratos térkép. Jelzete: B IX.a. 649. Cime: "Mappa Ichonographica Comitatuum Pest, Pilis et Solth, Geometrice concinnata opera.S.[amuelis] MIKOVINY."

További megjegyzés a térképlapon: "Serenissimae Altitudini Regiae Domino Francisco Stephano Lotharingiae et Bari Duci etc... augustiss.[imi] imp.[eratoris] et Regis etc. Caroli VI. Per Regn.[i] Hungariae Locumtenenti Domino suo Benignissimo in Humillimi obsequii Testificationem offerebat Samuel MIKOVINY." Kora. kb. 1736.

Nagysága: 89,5 x 126,8 cm, illetve 86 x 123 cm (belméret). Aránymértéke: 3 magyar mérföld = 136 mm, ami 1" = 2500 b.ölnek, illetve 1:180000 méretaránynak felel meg.

A térképet alul diszes cimkeret és mellette allegorikus jelenetbe összefoglalt mitologikus alakok, továbbá állatok (sas, vadlibák stb.) és növények diszitik.

4. TURÓC VÁRMEGYE TÉRKÉPE

A HTI térképtára egy MIKOVINY-féle Turóc vármegyei rézmetszetü térképet is őriz. Jelzete: B IX.a. 664. Cime: "Mappa Comitatus Thurotziensis. Geometrice concinnata opera S.[amuelis] Mikoviny N.[obilis] Hung.[ari]"

Mérete: 23,5 x 32,5 cm. E térképnek eredeti tusrajzát F.9. sz. alatt irtam le. Ez a térkép az eredeti kézi rajznak C.D.Chr.NICOLAI által 1736-ban, a rézmetszet készitése alkalmával lineárisan kereken a felére kicsinyitett mása. Méretaránya = 1:331200, ami 1" = 4600 b.ölnek felel meg.

5. ZÓLYOM VÁRMEGYE TÉRKÉPE

A BÉL Mátyás számára készült rézmetszetü sorozatból fennmaradt térkép. Cime: "Mappa Comitatus Zoliensis, Methodo astronomico-geometrica concinnata opera Sam.[uelis] MIKOVINY Geometrae Caesarei ..." etc.

Mérete: 47,5 x 45,7 cm. Jelzete: B IX.a. 670. Aránymértéke: 3000 párizsi öl = 36 mm, ami 1:162000-nak felel meg. (A térképpel bővebben F 11. és M 28. sz. alatt foglalkoztam.)

6. A DUNA FOLYAM TÉRKÉPE BUDÁTÓL BAJÁIG

Jelzete: B IX.b. 115. Mérete: 55,5 x 98 cm. Szinezett, kéziratos térkép az 1740 körüli évekből. Cime: "Plan von dem Laufe des Donau Stroms von Ofen bis Baja."

Aránymértéke: 7000 bécsi öl = 105 mm, ami 1:126400-as méretaránynak felel meg. Ez a térkép - eltekintve attól, hogy cime nem latin, hanem német nyelvü - rajzilag mása az OSzK M 29., illetve az Orsz.Levéltár térképeiről szóló fejezetben P 4.sz. alatt részletesen

leirt térképnek. Szélessége 10 cm-rel több, hossza kb. 7 cm-rel kevesebb amazokénál; azaz 55,5 x 98 cm; ez az eltérés azonban a térképrajz tartalmát nem befolyásolja.

7. A SELMEC KÖRNYÉKI HÉT BÁNYAVÁROS TÉRKÉPE

Fotomontázs; mérete: 20,5 x 17,0 cm. Eredetije állitólag MIKOVINY halála (1750) után,több hasonló Mikoviny-térkép nyomán készült. (Pld. lásd az M 46. alatt leirt MIKOVINY-SCHULTZ-féle ált.térképet.) Térképünk méretaránya = 1:340000.

Cime: "Mappa über die Sieben Nieder Hung.[arischen] Berg-Städte".

A hét város: Selmecbánya, Bélabánya, Körmöcbánya, Beszterce-bánya, Libetbánya stb. Jelzete: B IX.a. 631/1.

8. A BALATON TÓ TÉRKÉPE

A bécsi Kriegsarchivban B IX.a. 487/25 jelzettel egy 1760 körül készült vezérkari térképet őriznek; ezen a Balaton tó ("Lacus Balaton[is]" MIKOVINY felvétele nyomán került ábrázolásra. A HTI gyüjteményében lévő, a Balatont ábrázoló fotomontázs a nagy bécsi térképnek csakis a Balatonra vonatkozó részletét tartalmazza. Jelzete azonos a bécsiével.

Mérete: 32 x 21 cm; (azaz 2 db 21 x 16 cm lapot ragasztottak össze.) Méretaránya = kb. 1:150000 (Az eredetije valószinüleg 1"= 2000 bécsi öl, azaz 1:144000 lehetett.)

9. A KISKUNSÁG TÉRKÉPE

A HTI térképtárának egyik igen értékes mappája MIKOVINY Sámuelnek a Kiskunságról készitett térképe. Cime: "Mappa Districtus Cumanorum Minorum. Ad mandatum S.C.R.M.Exc.[elsae] Commissionis Aut. [recte: Aul.(ici)] sub Praesid[ium] Exc.[elsae] G.[eometricae] Com.[missionis] Gund. ab Althann,geometrice concinnata opera S.[amuelis] MIKOVINY N.[obilis] Hung.[ari].

A szépen szinezett, kb. 1:120000 méretarányu térkép jelzete: B IX a. 647. Nagysága: 94,5 x 123,5 cm. Gazdag allegorikus diszitéssel.(A mappa az 1945. évi ostrom óta nem található.)

10. A JÁSZSÁG, A KIS- ÉS NAGYKUNSÁG TÉRKÉPE

A Hadtörténelmi Intézet és Muzeuma térképtárának további igen értékes mappái a következők. Közülük három még mindig a jászok és kunok lakta vidékkel foglalkozik. Ugy látszik, MIKOVINY szivesen időzgetett el a jászok és kunok között, akik a 18. század elején - HERBERSTEIN feljegyzése szerint (222) - javarészt még saját nyelvükön beszéltek.

Az első jász-kun kerületi (223) térkép cime: "Mappa Partis Regni HUNGARIAE quo Jaziges Cvmani Maiores et Minores continentur.

Ad mandatum S.[ui] C.[aesaris] R.[egis]que M.[ajestatis] Excelsae Commissionis Aul.[ici] sub Pr.[aesidium] E.[xcelsae] G.[eometricae] C.[ommissionis] Gund. ab Althann. Juxta accurate peractas Dimensiones Geometricas et Observationes Astronomicas fideliter delineata opera[vit] Sam.[uel] MIKOVINY N.[obilis] Hung.[arus]"

A mappa eredeti kézirat, mégpedig MIKOVINY Sámuel saját keze munkája. Bőven szinezett tusrajz. Jelzete: B IX.a. 624. Mérete: 111 x 123 cm, illetve 108 x 120 cm. Aránymértéke: 6000 párizsi öl = 72 mm, ami 1" = 2250 b.öllel egyenlő és 1:162000-nek felel meg.

A mezővárosok és nagyközségek egymás közti távolságát vizsgálva a méretarány (öt relációból számitva) 1:159000-nek adódik. Ha azonban elhagyjuk az 50 km-nél rövidebb távolságokat, a felrakás alapján is 1:163500-as méretaránnyhoz jutunk, ami jó eredménynek mondható. Tájolása É-i.

A térkép rendkivül diszes. Alsó jobb sarkában allegorikus jelenet látható. Ennek fő alakja a Hungáriát megszemélyesitő nő; fején lombkoszoru, ölében Magyarország kis cimere. Mellette egy gyermek bőségszaruval, kezében "PANNONIA FELIX" köriratu arany érmével. Mögötte az ifju Hermes hirnöki pálcájával; jobbját glóbuszon nyugtatja. Odébb a Tisza-táj részlete; a folyó partján egy halász tapogatóval; a Nyár szitakötőszárnyas nemtője, valamint egy kisgyermek mérnöki körzővel, szögfelrakóval és hosszmérő lánccal; lábánál ferdén mért hosszakat redukáló nomogram.

A falvak ábrázolása a MIKOVINYre oly jellemző, már többször leirt modorban, a városoké részben alaprajzszerüen történt. Szolnok vára méretaránnyosan, miniatürszerüen, a Tisza és a Zagyva torkolatában látható. Erről külön térkép is készült (p. 286; 301).

E térkép kivitele, finom rajza, gondos és müvészien szép szinezése a mappát MIKOVINY legjelesebb müvei közé emeli.

11. A NAGYKUNSÁG TÉRKÉPE

Az előzőhöz hasonlóan egyik nagyon szép kivitelü térkép a Nagykunságot ábrázolja. Cime: "Mappa Districtus CUMANORUM MAJORUM. Ad mandatum S.C.R.M. Exc.[elsae] Aul.[ici] sub Pr.[aesidium] E.[xcelsae] G.[eometricae] C.[ommissionis] Gund. ab Althann. Geometrice concinnata opera S.[amuelis] MIKOVINY mp."

A térkép tájolása É-i. Jelzete: B IX.a. 625. Aránymértéke: 4000 bécsi öl = 65 mm, ami 1" = 1666 2/3 bécsi ölnek, illetve 1:120000-nek felel meg. Mérete: 62 x 80,5 cm. A mappát, melynek fokosztása nincsen, igen diszes, sok munkát igénylő, aprólékos rajzu keret zárja le.

Ezt az igen szép s gondos rajzával valamint müvészi szinezésével is kiemelkedő mappát - akárcsak az előzőkben leirt térképet - diszes allegorikus jelenet gazdagitja. A Bőség nemtője buzakalásszal és gyümölccsel áll a cimkeret mellett, melynek tetejében egy daru fészkel. Lábánál vizfolyás; valószinüen a Hortobágy folyó. Benne hattyuk és vadkacsák uszkálnak. Távolabb marhagulya, mellette heverő pásztor pulikutyával. Fátlan pusztaság; a tüző napon semmi árnyék.

A térképen a Tisza Szentimrétől Tiszaugig (Ugh) és Tiszasasig (Sass), a Körösök vizrendszere Kunmadaras és Püspökladány, Ványa, Szarvas, Ecsér, Kunszentmárton és Szelevény között részletesen látható. Nagyon tanulságos a szabályozatlan folyók kanyarulatrendszere. Noha a kanyarulatok rajzában sok a sematikus részlet, bizonyos, hogy a térkép tektonikailag kiértékelhető elemeket is tartalmaz. A belvizek, mocsarak óriási területeket boritanak.

12. A JÁSZ- ÉS KUN KERÜLET TÉRKÉPE

MIKOVINY jászsági térképei egyikének különös cime kelti fel figyelmünket. A térkép felirata ugyanis a következő: "Mappa Districtus JAZIGUM et PHILISTEORUM ex Decreto Sacr.[i] Caes.[arei] Reg.[ii] Maj.[estatis] Excelsae Comissionis Aulicae Geometrice concinnata opera S.[amuelis] MIKOVINY Nob.[ilis] Hung.[ari]".

Kit nevez itt MIKOVINY filiszteusoknak? A különös megnevezés története a török megszállás korába, a 16. század utolsó évtizedeibe vezet vissza. A jász és kun szállások már a török megszállás előtti időkben is kénytelenek voltak az erős várak és városok védelmét keresni. Eger és néhány más magyar végvár látta el a jászsági városok védelmét. Ennek ellenére Karcag, Márialaka, Turkevi és még sok más népes község lakossága olyannyira megfogyatkozott, hogy még a 16-17. század fordulóján is évtizedekig lakatlanok voltak.

Ez a korszak pusztitotta el az északi kun kerület központját: Kolbászszéket. Helyébe lassanként Jászberény lépett, de ekkor (1588. után) a város lakósai már nem tisztán jászok, hanem majdnem fele részben betelepedett magyarok voltak. A lakosság keveredését elősegitette az is, hogy Berény a török megszállta kerület marhakereskedésének központjává lett. A jászok és a kunok különleges jogállását még a török is elismerte, de ennek ellenére sem tudta megvédeni őket a magyar és egyéb népelemek beszivárgása okozta etnikai változástól.

A nemzetiségi különbséget a vallásbeli eltérés is fokozta. A jászok római katolikusok, a bevándorolt magyarok egy szálig reformátusok voltak, s emellett akadtak a jövevények között - a marhakereskedéssel kapcsolatban megtelepedett - örmények is. (228; III. 450). A jászok ezeket a jövevényeket, akiktől még a városokon belül is igyekeztek elkülönülni, f i l i s z t e u s o k n a k nevezték. Ez a megnevezés tünik fel MIKOVINY Sámuelnek most tárgyalt térképén is.

A kerület legnépesebb és közigazgatásilag is első városa, miként a térképen egy szalag felirata hirdeti: "Jaz Bereny Jazigum Sedes Primaria", azaz: Jászberény, a jászoknak rangban legelső szállása. A város látképét is oda rajzolta MIKOVINY a térképlap aljára. (Valóban jól sikerült ábrázolás.) Kevésbé mondható rajzilag hibátlannak a mappa alsó bal sarkában lévő, egy talapzaton álló kőpiramis köré összpontosuló allegorikus jelenetet ábrázoló parergon. A földmérés nemtőjét szimbolizáló nőalak (jobb szemét behunyva) tengerésztávcsövön keresi a távoli falvak templomtornyait. A talapzat tövében egy marhapásztor heverészik; mellette a komondora. Távolabb legelésző marhák. A legelői jelenet müvészien fonódik össze Jászberény látképével.

A térkép jelzete: B IX. a.623. (Régi jelzete: P XIII.) Külső mérete: 72,5 x 53,5 cm; a belső: 68,5 x 52,0 cm. Tájolása, miként azt egy odarajzolt mérnöki iránytü mutatja: északi. Aránymértéke kétszeresen is adott. Egyik lépték szerint 5000 toise = 81 mm, ami 1:120300 méretaránynak felel meg. A másik lépték szerint 1 germ. mérföld = 61 mm, ami 1:122080-as méretarányt jelent. A kétféle eredményből nem következik azonban az, hogy a térkép valódi méretaránya 1:121000 körüli. A mappa 1:120300-as méretaránybban készült, s ezt a toise-lépték müvészi kidolgozása első rápillantásra érzékelteti; de ugyanezt bizonyitják a települések közti térképi távolságokból számitott viszonyszámok is.

Az igen jó karban lévő, gondosan szinezett térkép kerete mentén Szolnok, Apc (Abtz), Tótfalu, (Kál-)Kápolna, (Tápió-)Szent Mártony, Ujszászi stb. helyezkednek el.A sötétbarna határvonalon belüli "Jász falvak" a következők: Fél Szaru, Árok Szállás, Gál Sz.György, Jász Berény, Pr.[aedium] Aga, Boldog Asszony halma, Jász Dósa, Pr. Négy Szállás, Jákóhalma, Mihálytelek, Jász Apáti, Kis Ér, Alsó Sz.György, Jász Ladány és Pr. Boldogháza.

A falvak és városok helyszinrajzszerüen, MIKOVINY jól ismert modorában vannak ábrázolva. Szolnok vára kirajzolva.Hatvant városfal övezi. A főbb épületek, az erőditmények és a várost védő falak élénk piros szinüek.

13. ÉSZAKNYUGAT-MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE

Ezt a térképet a III. Károly részére készült sorozat is tartalmazza. Ott azonban olyan sötét rajzu, hogy alaposabb tanulmányozása alig lehetséges. Szerencsénkre a HTI térképtárának birtokában lévő, B IX.a. 537 jelzetü mappa rajza nagyon tiszta és jól olvasható.

Cime: "Mappa Hungariae Inferioris Districtus Cisdanubiani genuinos regionum situs, Montium, Collium, Valliumque ductus; Fluviorum, rivorum, ac praecipuarum viarum cursum; Urbes, Arces, pagos, vicosque propemodum omnes;Comitatuum denique ac Provinciarum vicinarum Limites et metas; prout et Loca, A[nno] 1739. Peste infecta; ideoque praeclusiones factas, clausos item, apertos vel custoditos Passus Locaque contumatiae, exacte exhibens. - Ex dimensionibus Geometricis et observationibus Astronomicis fideliter concinnavit S.[amuel] MIKOVINY S.C.R.que C.Ma[jes]t[a]tis Cam[eralis] Geom.[etra].

A térkép mérete: 83,7 x 75,7 cm, illetve 80 x 71 cm (belméret). Aránymértéke: 10000 bécsi öl = 59 mm, ami 1" = 4400 bécsi ölnek, illetve 1:316000-es méretaránynak felel meg.

Miként a cimfeliratból kitünik, e térkép az 1739. évi pestisjárvány alkalmából létesitett egészségügyi zárlat (kordon) helyét és annak módositott változatait tünteti fel. A bécsi példányon nem történik erre utalás, de ott nem is volt rá szükség; azonban a budapesti példány is tartalmazza ugyanazokat a bőséges hegy-vizrajzi és közigazgatási stb. elemeket, amelyek a császár számára készitett hasonló mappát oly értékessé teszik.

A pestisjárványra utalnak a jelmagyarázat alábbi tételei is: Megyehatárok szinesen jelölve.A sárgával jelölt helységekbe ("A[nno] 1739 Peste infecta") már behatolt a pestis. A rózsaszinnel kifestet-

tek teljesen le vannak zárva, mert ott dühöng a járvány, s a községek határát fegyveresek őrzik; ("loca tota praeclusa et custodia").

A megjelölt átkelő helyeket a megyék határán is fegyveresek zárják el: "In limitibus Comitatuum custodiis muniti passus." Egyes határvonalak mentén el kellett különiteni az egészségeseket a már fertőzöttektől; ezek esetenként változhattak is: "Linea quibus loca infecta a Sanis separantur et praecludantur."

Mindezeken felül szinezéssel jelöli a főbb királyi utakat("Viae Regiae praecipuae"), és felhivja a figyelmet a pestis miatt veszedelmes, kerülni érdemes helyekre ("Loca contumaciae").

A térkép alsó részén - a bécsi példányéhoz hasonlóan - MIKOVINY és segédje két izben is látható észlelés közben. Ezt a két jelenetet - BARTHA Zoltán festőmüvész átrajzolásában - fentebb közöltem.

14. MAGYARORSZÁG UJ TÉRKÉPE

Végül a HTI térképtárának őrizetében van és B IX.a.487/29. jelzet alatt található, MIKOVINYnek élete utolsó éveiben szerkesztett, de csak 1753-ban FRITSCH András Erik gondozásában kiadott, 39 x 29 cm nagyságu Magyarország térképe.

Cime: "Tabula Nova Inclyti Regni Hungariae, juxta nonnullas Observationes Samuelis MIKOVINY, Concinnata ab Andrea Erico FRITSCH, Posonii, 1753."

Ugy látszik, hogy ez a térkép az F 14. alatt leirt bécsi példánytól eltérő, de ugyanazon évi kiadás. A bécsinek a metszője és rajzolója H. PANNASCH (var. PANASCH), ezé pedig ZELLER Sebestyén. A nagyság és a méretarány a két térképen majdnem tökéletesen azonos, ezért ismertetésével e helyütt tovább nem foglalkozom.

A Dunaföldvár melletti római kolónia nyomait MIKOVINY még türhető állapotban találta, s azokat hires Pest megyei térképén (p. 150, N 3.) - a kelta eredetü,helyes "Annamatia" helyett - a tolnai földvár római nevével ("Alta ripa") jelölte.

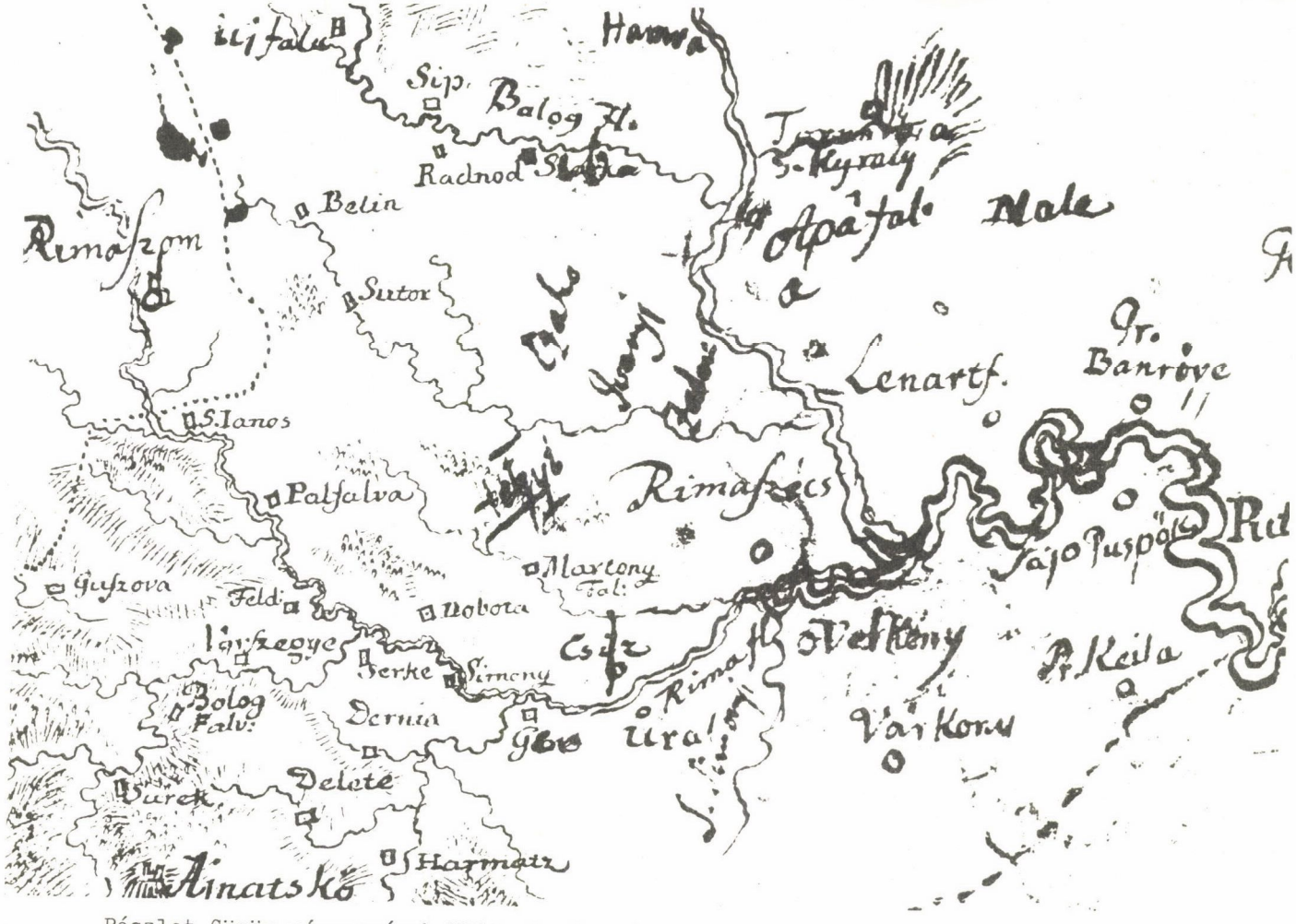

Részlet Gömör vármegyének MTAK Mo 7. jelzetü Mikoviny-térképéből. A legyező-szerü ábra az Aggteleki Baradla barlang leszakadt falának felel meg

P) MIKOVINY TÉRKÉPEI AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

Az Országos Levéltár térképtárában az iratok közt elfekvő térképek feltárása során öt MIKOVINY-féle megyei térképet találtunk. Mind az öt a Helytartótanács irattárából került az Országos Levéltárba. Küzülük kettőn egy-egy pestis vagy kolerajárvánnyal kapcsolatos vesztegzár-vonalak vannak feltüntetve; a többi Duna-térkép.

1. MAPPA HUNGARIAE COMITATUS POSONIENSIS

Hét évvel MIKOVINY halála után a jónevü, nürnbergi Homann-cég lényegében változatlanul, az eredetivel hajszálnyira azonos nagyságban és azonos méretaránnyal ujból kiadta Pozsony vármegyének BÉL Mátyás Geographiája I. kötetében megjelent és fentebb leirt térképét. A mappának egy példánya az Országos Levéltár tulajdona. Jelzete: S 12. Div. X. No 13.

Gondos vizsgálat után - melynek részleteit az alábbiakban közlöm - arra a végeredményre jutottam,hogy a BÉL - MIKOVINY - NICOLAI-, valamint a HOMANN - MIKOVINY - ALBER-féle, Pozsony vármegyét ábrázoló réznyomatu térképek ugyanazon réznyomólemezről készültek.

A térkép két lapból áll. Az északi lapon, a keret fölött a "HUNGARIAE COMITATUS POSONIENSIS" felirat olvasható.

Az alsó bal sarokban, diszes keretben a térkép alábbi hosszu cime áll: "COMITATUS POSONIENSIS / Germanis Presburg dicti / Delineatio Geographica / Ex prototypo MICOVINIANO desumpta, et multis in/ locis, praesertim quoad Hungaricarum et Slavi- / carum vocum justiorem orthographiam / emendatior reddita. / Curantibus Homannianis / Heredibus / Norimbergae. / A[nno] 1757."

A cimkeret azonos BÉL Geographiája I. kötetéhez mellékelt térképéével. Azt G.D.Chr. NICOLAI, ezt I.E. ALBER metszette. A két térkép rajza annyira hasonló egymáshoz, hogy csak a leggondosabb vizsgálat győz meg bennünket a két mappa között mutatkozó különbözőségekről. Miben mutatkozik egyáltalában eltérés?

A cimkereten belül az eredetitől eltérő, fent idézett szöveg olvasható. Ezen kivül a metsző személyének megnevezése sem egyező. NICOLAI neve helyett - a cimkeret alatt - ALBER neve olvasható. Az irás igen apró betüs, alig észrevehető.

Ki ez az I E. ALBER? Nevét egyetlen életrajzi, vagy müvészeti lexikon, illetve enciklopédia sem emliti.WURZBACH életrajzi lexikonja, valamint a PALLAS- és a RÉVAI-Lexikon emlitik egy (magyar-)óvári születésü (1753.julius 7.) ALBER NEPOMUKI JÁNOS piarista iró nevét. (Meghalt 1830-ban.) Talán köze volt az ALBER családnak hazánkhoz?

A térképlapok együttes nagysága: 63 x 92 cm; a kereten belüli része pedig 55,2 x 65 cm. Méretaránya: 1 német mfd = 52,5 mm, ami 1:144000-nek felel meg. Ezen kivül párizsi ölekben (toises) adott egy részletes lépték is.A jelmagyarázatot és a léptékeket tartalmazó részlet a mappa alsó jobb sarkában látható. Helyét a NICOLAI-féle lemezen - az eredeti rajzi rész eltüntetésével - tették szabaddá.

A cimkeret allegorikus diszitése négy személy köré fonódik. Egy erőteljes sás-koszorus férfi alak a Dunát-, a vele szemben lévő babér-koszorus nő pedig Hungariát jeleniti meg. Az utóbbi kezében bőségszaru, lábánál az ország kis cimere, királyi és királynői korona, jogar, erszény és püspöksüveg. A két gyermek-alak egyikénél serleg borral, szőlőkoszoru és tölgyfalombok; a másiknál buzakalászok és sarló. - Pozsony látképe a várral. - Jelmagyarázat - A cimfelirat fölött turul (=sas) madár látható.

Tehát mindez pontosan azonos a Nicolai-féle metszeten látható diszitéssel. A legszembetünőbb eltérés a hosszusági fokok körül tapasztalható. A fokbeosztás ugyanis, miként a vonatkozó felirat mondja: "Longitudines numeratae ab Insula Ferro", azaz Ferró-i nullára vonatkozik.

Az előadottak alapján alig tünik kétségesnek, hogy a Homann-műhelyből kikerült, Pozsony-megyét ábrázoló Mikoviny-térkép réznyomólemeze ugyanaz a lemez, mint amelyet G.D.Chr.NICOLAI készitett. Ezt a lemezt MIKOVINY halála után a Homann-cég megvásárolta, cimfeliratát és NICOLAI nevét eltüntette, s ALBERrel uj cimfeliratot vésetett a lemezre. Véleményem szerint az ALBER vagy költött név, vagy a nevezett -- a legjobb esetben -- a Homann-műhelynek egyik ügyes kezü vésnöke volt.

ALBER a keret fokbeosztásához nem nyult, csakis annak számozását változtatta meg. Ezt könnyen megtehette,mivel Pozsony Greenwichi hosszusága (a térképeken egyáltalán lemérhető élességgel) 17°8'; Ferro-ra vonatkoztatott hosszusága pedig 2°20'-el több, vagyis 19°30'. Tehát ALBERnek nem kellett egyebet tennie, mint a Pozsony 0°0' k.h. értéket 19°30'-re irni (vésni) át és ehhez igazitva a meridiánokat, a Homann-cég máris a Ferro-i rendszerben "szerkesztett" térképpel léphetett uj térképeket igénylő és vásárló közönsége elé. (Az efajta csalások a 18. században mindennaposak voltak.)

2. A DUNAZUG HEGYSÉG ÉS A DUNA TÉRKÉPE

MIKOVINY halála után 10, majd 20 évvel ismételten sulyos pestis-járvány pusztitott hazánkban. Az emiatt elrendelt vesztegzár vonalának kijelölésére készült ez a térkép. Cime: "Projectum de Cordone Seu Linea per gremium I[nclitae] Com.[itatus] Comarom ducta existente qualiter eadem Linea et quousque transferenda esse videretur"

Ez a hosszu cimü térkép, amelyet a helytartótanácsi térképek között S 12. Div. XII. No 31. jelzet alatt tartunk nyilván, tulajdonképpen MIKOVINY Pest-Pilis megyei térképének mása; illetőleg az e munkában az Országos Széchényi Könyvtár térképei között szereplő"Mappa Danubii cursum ab Comarom ... usque ad Ercsi ... reprae-

sentans" cimü térképnek hü, de nem tökéletes részletességgel kidolgozott másolata.

A mappa a Komárom megye területét átszelő járványügyi záróvonal kijelölését szolgálja, az időközbeni módositások tervével. Egyben tartalmazza az érintett területnek (Dunántul észak-keleti felének) vázlatos áttekintő térképét is.

Nagysága: 53 x 74 cm, illetve a kereten belül: 51 x 72 cm. Aránymértéke sem számszerüen, sem léptékkel nincs megadva. Három relációból (Komárom-Adony, Vác-Tác, illetve Földvár-Vác) számitva = 1:192000, azaz 3" = 2 bécsi mérföld, vagy 1" = 2666 2/3 bécsi öllel. A térkép pontos kelte nem ismeretes. Annyi bizonyos, hogy MIKOVINY halála (1750) után készült; a Magyarország régi járványait tartalmazó L i n z b a u e r - k ó d e x adatai alapján a legnagyobb valószinüséggel az 1756-i, vagy az 1761-i, vagy - végső esetben - az 1770 évi pestis járvány alkalmával. Noha cime utal a vesztegzár miatt létesitendő kordonra, az csak fogalmazásszerüen került rá a lapra. A térkép egyébként - kidolgozás tekintetében - az akadémiai tulajdonban lévő Mikoviny-térképek kiviteléhez hasonlit. A fő különbséget az egyszerü keretvonal alkalmazásában jelölhetnők meg. Tájolása É-i.

3. A DUNA TÉRKÉPE KOMÁROMTÓL FÖLDVÁRIG

E térkép szintén a pestisjárvány miatt létesitett két záróvonal feltüntetésének érdekében készült 1779-ben. Cime: "Danubii Mappa a Civitate Comarom, usque ad Oppidum Földvár". A pestis - a Linzbauer kódex szerint - legerősebben 1780-ban dühöngött. A térkép jelzete: OL S 12. Div. X. No 97. Nagysága: 34 x 47 cm. Aránymértéke: 5 német mérföld = 99 mm, ami 15" = 20 német mérföldnek, illetve 1:372 600-nak felel meg.

A térkép - tárgyát illetően - szintén azonos az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában a MIKOVINY-féle Pest és Pilis megyét ábrázoló térképpel, de annak majdnem felényire kicsinyitett mása. Ez jól érzékelhető a térképlapok méretéből, valamint a méretarányok viszonyából is.

4. A DUNA TÉRKÉPE ERCSITŐL BAJÁIG

A térképnek az 1742 évi felvétel az alapja. Cime: "Mappa Danubii Cursum Situmque tam ex eodem quam aliis. Inclyti Comitatus Pestiensis partibus procurrentium, ac inde per Districtum Solthiensem formatum Lacunarum et Paludum, repraesentans. Delineavit S[amuel] Mikoviny mp. Reg.[ius] Camer.[alis] Geom.[etra]. A[nn]o 1742."

Ez a térkép az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött és fentebb 29.sz. alatt leirt OSzK TK 5212 sz. térképnek keltezetlen másolata. A Dunát ábrázolja Ercsitől Bajáig: tehát az előző térképnek a folytatása dél felé.

Jelzete: OL S 12. Div. XI. No 28. Tájolása É-i; finoman szinezett. Nagysága: 42,5 x 100 cm. Aránymértéke: 8000 bécsi öl = 119 mm, ami 1" = 1750 bécsi ölet jelent és 1:126000 méretaránynak felel meg.

Ugyanennek a térképnek egy másolati példányát őrzi a Pest megyei Levéltár is. Jelzete: PmT 4. Nagysága: 45 x 100 cm. Aránymértéke: 1000 bécsi öl = 15 mm, ami eredetileg szintén az 1:126000-es méretarány megfelelője volt.

5. MIKOVINY VÁGBESZTERCEI TÉRKÉPE A MAGYAR-MORVA ÁLLAMHATÁRRÓL

A kékkői BALASSA Pál bárónak nagyobb uradalma volt a Trencsén megyei Vágbeszterce határában. Ez a birtok érintette a magyar-morva országhatárt is. Ismeretes, hogy az államhatárnak ez a szakasza MIKOVINY korában kissé bizonytalan volt. Ezért a báró, aki - miként láttuk - pestis-védelmi kormánybiztosi minőségben megismerkedett MIKOVINY Sámuel térképező munkásságával, feltehetően 1743-ban felkérte a Mestert a besztercei uradalom területének felmérésére. Ezt a térképet az Országos Levéltár a Balassa-család térképei között őrzi. Jelzete: P 11. No 2.

A térkép szerzője: "Samuel Mikoviny Sacrae Caesareae Regiaeque Catholicae Maiestatis Aulico Camerali Geometra." Cime:"Representatio Geometrica Plagae inter dominio Vág-Beszterce Hungaricum et Weszetin Moravicum controversae".

Nagysága: 57,5 x 31,5 cm. Aránymértéke: 600 b.öl = 63 mm, azaz 1" = 250 b.öl, ami 1:18000-nak felel meg. Díszítés nélküli, de színestintával szinezett.

E térképnek több részlete átvétel MIKOVINYnek Trencsén megyei, valamint a magyar-morva határról készitett korábbi térképéről.

6. LAJTA FOLYÓ VIZVIDÉKÉNEK MARINONI-MIKOVINY FÉLE TÉRKÉPE

Az irodalom - főként TÁRCZY-HORNOCH Antalnak (8) és (9) alatt idézett tanulmányai nyomán - jól ismeri azt a térképet, amelyet bizonyos határvita kapcsán Joannes Jacobus de MARINONI, császári tanácsos és matematikus, a bécsujhelyi csász.kir.Hadmérnöki Akadémia főigazgatója (196) a Lajta folyó környékéről 1717-ben, az Akadémia alapitásának évében készitett. Erről a térképről két másolat is készült. Az egyiket - még az 1920-as évek végén - LÓSY-SCHMIDT Ede találta meg,s azt a Magyar Müszaki Muzeum térképgyüjteményében helyezte el. Innen ismerte és ismertette ezt a példányt TÁRCZY-HORNOCH Antal. Ez a térkép azonban 1939-ben a muzeum teljes törzsanyagával együtt Kassára került.

Az eredeti MARINONI-féle térkép egy 1715.évi uralkodói rendelet alapján készült. Le óhajtottak ugyanis zárni egy - Ausztria és Magyarország közötti - több, mint száz éves vität arról, hova tartozik a Lajta folyónak bizonyos szakasza és melyik felet illetik meg az országhatárhoz közel eső Szarvkő, Borostyánkő, Fraknó, Kőszeg stb. uradalmainak bizonyos területrészei. Ez a vita adott okot arra, hogy a bécsi Udvari Kamara már 1625-ben készittetett egy kis térképet erről a kérdéses határszakaszról, amelyet a Hofkammerarchiv ma A 136 jelzet alatt őriz.

A térkép MARINONI-féle őspéldánya - tudtommal - ma sem ismeretes. Az a MIKOVINY készitette másolat, amelyet LÓSY-SCHMIDT talált meg, 1939-ben (a Magyar Müszaki Muzeum áttelepitése alkalmával) került Kassára, és ott is maradt. Ma - hihetőleg - a Szlovák Müszaki Muzeum tulajdona. Jelzete nem ismeretes; PURGINA (bibliográfiánk 30.sz. alatt közölt müvében) nem emliti.

Ennek a kassai példánynak különös érdekessége az, hogy amikor az eredeti MARINONI-féle mappa elkészülte után 11 évvel MIKOVINY azt (28 éves korában) lemásolta, illetve ujból összeszerkesztette (ti. a "pariálta" szó ezt jelenti), a latin nyelvü magyarázat (Explicatio) után két soros m a g y a r n y e l v ü záradékot iktatott. Ez igy hangzik: "Anno 1728. MARINONI Ur originalisábul pariáltatott MIKOVINY Sámuel Magyar Ingenier által mp"

Készült azonban erről a térképről egy másik másolat is. Ez a Magyar Országos Levéltár birtokában van, az Eszterházy-térképek állagában. (Jelzete: II. 69). Következésképpen ezt a másolatot bizonyára az Eszterházy-uradalom készittette, mégpedig KOVÁTS János ifju mérnökkel, akiből később az esztergomi érseki uradalom jónevü geometrája lett. Ennek a példánynak a záradéka már többet mond. Megismétli ugyanis az eltünt kassai példány magyar nyelvü záradékát, de most már KOVÁTS János fogalmazásában, ilyen formán: "Anno 1728. MARINONI Ur Originalisábul pariáltatott MIKOVINY Sámuel Ur által a'melbül KOVÁTS János győri fi delineálta" (197)

A "pariáltatott" illetve "delineálta" szavak kartográfiai értelmét keresve bizonyosnak látszik, hogy a MARINONI-féle eredeti felvételi lapok nem abban a méretarányban készültek, amelyben mi a kassai-, illetve a budapesti példányt ismerjük. A kassai példánnyal kapcsolatban a "másolat" szó használata helytelen. MIKOVINY nem másolta le MARINONI térképét, hanem az eredeti felvételi lapok alapján egy jól megválasztott alkalmas méretarányban "pariálta", azaz ujból szerkesztette. (Az is lehetséges, hogy ezt a munkát MARINONI sohasem végezte el.) Ezért a kassai példányon az utolsó betüig minden MIKOVINY saját keze irása.

Ezzel szemben a budapesti példányt már a MIKOVINY által "pariált" térképről másolta KOVÁTS János "győri fi" mérnök. A záradék is tőle való. A záradéknak modoros irása a kor divatja volt. PURGINA facsimiléi között is láthatunk reá példát (198).

Mindkét térkép nagysága 148 x 48 cm. Aránymértékük: 8000 bécsi öl = 177 mm, azaz 6 3/4", ami 1:85330-as méretaránynak felel meg.

MARINONI térképe volt egyébként a Lajta folyó legelső részletes térképi ábrázolása, több kisebb folyóval, patakkal, érrel és a Fertő tó É-i végének kisebb részletével. A térkép tájolása Ny-i. Igen gondos kivitelü, szinezett mappa.

7. A TATAI MOCSÁR LECSAPOLÁSÁNAK TERVE

1747-ben MIKOVINY Sámuel - ESTERHÁZY Miklós József tábornok felkérésére - lecsapolási tervet készitett a Tata, Almás és Szőny községek határát nagy területen boritó mocsár eltüntetésére. Vele volt Károly Szaniszló nevü 17 éves fia is.

Ezt a szép kivitelü, teljességgel szinezett tervet az Országos Levéltár Kamarai levéltára őrzi. Jelzete: No 290. Nagysága 100 x 103 cm. FODOR még sérültnek irja, de 1968-ban restaurálták.Aránymértéke: 2000 bécsi öl = 318 mm, azaz 12" = 2000 bécsi öl, ami 1:12000-nek felel meg.

A helyszinrajz és terv cime: "Plan Des zwischen Tata, Almás und Szőny liegenden Morasten den Ursprung derselben so wohl, als auch mögliche ausdruckerung vorstellend. S[amuel] MIKOVINY Ing.[enieur] Obrst. W[acht] M[eister] und Camer[aler] Geom.[eter]"

A tatai tó vizét felduzzasztó töltés, valamint a zsilip és a malom rajza a lapon mellékábraként kapott helyet. A tavat három, mégpedig a Feneketlen-forrás, a Magas-forrás és a Fényes-forrás táplálja. A tóból kifolyó viz három malmot hajt. A dunaalmási fürdő - miként a térkép tanusitja - már 1740 táján megvolt (207).

A tatai mocsár lecsapolásának ügyével legkorábban FALLER Jenő foglalkozott (208). Megirja, hogy a MIKOVINY létesitette lecsapoló csatornák ma is megvannak,sőt a legnagyobbikat a nép ma is Mikovinycsatornának nevezi.

A tatai és az egyidejü komáromi munkálatok alkalmat adtak MIKOVINYnek arra, hogy egyéni kedvtelésből és tudományos érdeklődésből az ószőnyi római rommezővel is foglalkozzék. Itt volt valaha a 18. században romjaiban még meglévő római tábor: Brigetio (209 és 210).

MIKOVINY - TAKÁTS Sándor közlése szerint - jelentésében megemlékezik a brigetioi romokról is. Különösen sokat foglalkozik a brigetioi római kori vizvezetési munkálatokkal. Emliti, hogy a római vizvezetők bolthajtásai akkor még részben megvoltak. Egy 1330 öl hosszu, 20 öl széles és 4 öl magas, kockakövekkel kirakott töltésről értekezik, melynek zsilipjei akkor még épségben voltak. Rendeltetésük az volt, hogy feltartsák a tatai vizeket. TAKÁTS leközölte MIKOVINY rajzát is és megemliti, hogy MIKOVINY valamennyi magyarországi római városról kimeritő leirást készitett. A kiváló mérnöknek ezt a kéziratát azóta sem sikerült fellelni;valószinüleg valamelyik levéltárban lappang.

LUKCSICS Pál az 1920-as években a Zichy család zsélyi levéltárának 125.sz. kötegében 15 olyan aktát talált, amelyek a Tata és Almás közötti mocsár lecsapolására vonatkoznak (211). Pusztán a fasciculus ciméből: "Acta Canalis Tataensis-Almásiensis (1747-1787)" látható, hogy a tatai mocsár kiszáritásának és a mai tatai tavak kialakitásának munkálatai majdnem 40 esztendeig tartottak. Ezt az iratcsomót ezideig senki sem dolgozta fel. (Lásd még p. 283-285.)

8. A KARKÓC-LIPÓTVÁRI UT TÉRKÉPE

A G.8. sz. alatti térkép ismertetése során emlitettem, hogy ennek a mappának egy másodpéldányát az Országos Levéltár őrzi. Jelzete: OL - Kamarai lt. No 269.

A budapesti példány cime: "Mappa viarum... K a r k o t i e n s i u m Sumptibus Aerarii Regii A[nn]o 1737. reparatum Situm Stratumque repraesentans [diszités] Opus dirigente et designante Samuele Mikoviny S:C:M: Aulico Camerali Geometra et Architecto"

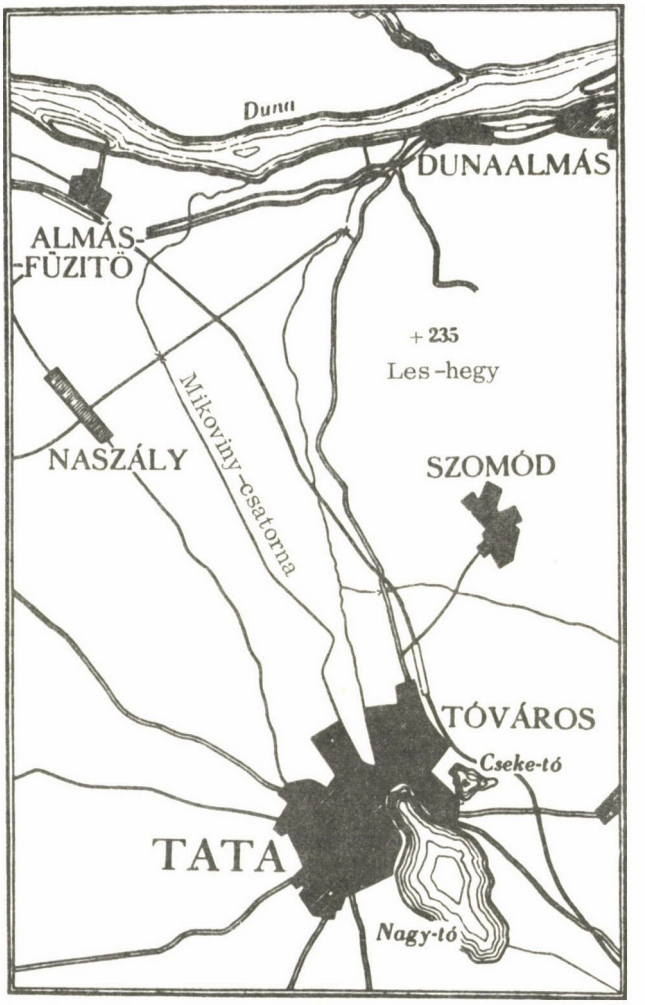

A Tata-környéki mocsarak lecsapolásának
Mikoviny-féle terve

Nagysága a bécsi példányával azonos, vagyis 184 x 44 cm; következésképp méretaránya is egyezik a bécsiével, vagyis 1:1440. Élénk szinekkel szépen szinezett térkép. Állapota kifogástalan. (243)

9. MIKOVINY RÉZMETSZETÜ TÉRKÉPEI AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

Tudjuk, hogy az egykori Helytartótanácshoz és a Magyar Királyi Kamarához tartozó mindenféle intézménynek és hivatalnak irattára az Országos Levéltár alapitásakor annak raktáraiba került. Éppen ezért meglepő lenne, ha az Országos Levéltárban nem találnánk Mikoviny-féle megyei térképekre.

Az egykori Helytartótanácsi levéltár állagaiban néhány Mikoviny-féle megyei térkép valóban található. Az eddig előkerült lapok kékkel szegettek, tehát a helytartótanács napi használatára rendelt mappák voltak. Rézmetszetü térképek a BÉL Mátyás számára készült sorozatból, de soha sem voltak összehajtva, tehát nem a BÉL-féle kötetekből valók, hanem külön rendelésre készült fölös példányok voltak. Az eddig előkerült térképek a következők:

1. Mappa Comitatus Neogradiensis ...

   Nagysága: 51 x 64 cm. Jelzete: Ol-S 74. - 38.11.

2. Mappa Comitatus Hontiensis ...

   Nagysága: 41 x 56 cm. Jelzete: OL-S 74. - 38.12.

3. Mappa Comitatus Zoliensis ...

   Nagysága: 47 x 45 cm. Jelzete: OL-S 74. - 38.13.

Falu, város, erőd és halom rajza
az MTAK Mo 6. jelzetü térképén

R) A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÉZIRATTÁRÁNAK MIKOVINY- FÉLE MEGYEI TÉRKÉPEI

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára jelenleg 18, MIKOVINYtől származó, vagy vele szorosan kapcsolatos megyei térképet őriz. Ugyanebbe a csoportba tartozik az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában talált, TK 2205. jelzetü, Bereg megyét ábrázoló térkép is. Az alábbiakban e 19 térképet elemezzük teljes részletességgel, s végül szólunk az egykor állitólag az Akadémiai Könyvtár tulajdonában volt Tolna megyei térképről is.

Bár a MIKOVINYtől származó megyei térképlap-sorozatok közül általában ez a legkevésbé szépen kidolgozott, ennek ellenére - miként az alábbiakból kiderül - a leghasználhatóbb, a legtöbb részletet, a legértékesebb adatokat és utmutatást szolgáltató sorozat. Ezek között is akad szépen, sőt nagyon szépen, gondosan szinezett kivitelben elkészitett térkép, mint ahogy a fentebb tárgyalt sorozatokban is akad befejezetlen, vagy rosszul sikerült mappa is.

Most, hogy egymás mellett láttuk, illetve szétválogathattuk a darabszám szerint százat erősen meghaladó megyei térképlapokat, - egyértelmüen és vitathatatlanul megállapitható -, hogy az MTA birtokában lévő, MIKOVINY kezétől származó, illetve az ő közvetlen környezetéből, iskolájából, megbizásából, vagy halála után: vázlataiból, felvételi lapjaiból szerkesztett, (esetleg mások nevével kiadott) lapok - nagyon kevés kivétellel - a többi sorozatba tartozó, szép és gondos kivitelü térképeknek e l s ő f o g a l m a z v á n y a i. Éppen ezért a többiekkel - s különösen a bécsi sorozat lapjaival - szemben sokkal nagyobb terjedelmüek; következésképpen sokkal nagyobb méretarányuak is. Nagy terjedelmük tette lehetővé, hogy a felvételi lapokról és a terepen használt jegyzőkönyvekből számos olyan részlet kerülhetett rá ezekre a térképekre, amelyek a többi sorozat kisebb méretaránytu térképeiről - már csak helyhiány miatt is - lemaradtak.

Az akadémiai tulajdonban lévő térképlapokon gyakran találkozunk javitgatások nyomával is. Nem egy olyan lap akad, amelyen MIKOVINY sajátkezü vörös ceruzás revizori megjegyzései tünnek fel. Az MTAK Mo 4. sz. térképe MIKOVINYnek tussal és közönséges irónnal (Bleistift) tett javitgatásait tartalmazza. Ezek, valamint az egyes térképlapok részletes elemzésénél felismert jellemzők rendkivül becses adalékok a MIKOVINY vezette t é r k é p a l k o t ó - m ü h e l y (bátran nevezhetjük igy) munkamódszerére és belső életére vonatkozóan. Kibontakozik előttünk az a hatalmas koncepció, amely a Magyar Királyság 58 megyéjéről óhajtott a kor legmagasabb kar-

tográfia-technikai szintjén megyei térképeket készíteni. És ezek közül 52-vel többé-kevésbé el is készült, illetve ennyi megyének a térképei vannak meg szétszórtan a különböző levéltárak birtokában.

Ezt az óriási feladatot egyetlen ember, MIKOVINY vállalta magára. Keze alá dolgozó segitségei voltak: a nem valami nagy gyakorlattal rendelkező, nála 10-15 évvel fiatalabb mérnökök, azok sem nagy számban. Leghasználhatóbb segédje, FRITSCH András Erik, alig tudott magyarul, miként ez látható a kezétől származó lapokon. A helyneveket és feliratokat helyes magyarságu névalakokra MIKOVINY sajátkezüleg javitgatta.

Az alábbiakban az egyes térképlapokat jelzet-számuk sorrendjében, részleteikben vizsgáljuk meg.

Mo 1. BÁCS VÁRMEGYE RÉSZLETÉNEK TÉRKÉPE

Bár az Mo 1. jelü, Bács megyét ábrázoló térkép valószinüen nem MIKOVINY alkotása, hanem csupán Bács megye térképének megszerkesztéséhez kaphatta kölcsön; ismertetésére itt kerül sor. MIKOVINY hagyatékában találták. Cime:"[Mappa] Comitatus Bacsiensis Par[tis]". Kb. az 1720-1725 közötti évekből való.

E lap tartalma szerint a mohácsi Duna-sziget és környékének vizrajzi térképe. Nagysága: 46 x 36 cm. Földrajzi fokosztása és megadott méretaránya nincsen, de öt távolsági relációból számitva meglepően jó egyezéssel: 1"=1000 bécsi öl,azaz 1:72000-nek felel meg.

A térképlapnak csak jobbról és balról van kerete; ezeken jobbról - tévesen - az "Oriens", balról az "Ocidens" (!) tájékozás olvasható. Ugyanis az "Oriens" felirat helyesen Délnek, az "Ocidens" pedig Észak-nak felel meg. A térkép tehát - irott tájolása ellenére - valójában nyugatolt. Anyaga jó állapotban lévő papiros; szinezetlen mappa.

A térképen ábrázolt terület 1918-ig Baranya megyéhez tartozott. Néhány déli község már tul esik a mai államhatáron. A Dunát és mellékágait a mappa nagy részletességgel ábrázolja. A községeket templomukkal, a Kölked és Dállya közötti egykori török erődöt alaprajzszerüen, az utvonalakat vázlatosan jelölték. A tavak, fokok és egyes utvonalak számjelzést kaptak, a felső bal sarokban számjel-magyarázat.

A térképen ábrázolt bal parti templomtornyok a következők: Baja, Tentova (Bátmonostor), Baraczdin (Nagybaracska), Szantova (Hercegszántó), Dereg (Bácsdereg), Kulut (Kolut=Küllőd?); a jobb partiak: Szeremlye (Szeremle) község a térkép szerint szigetre települt; Szekcső, Mohács, Kölköd (Kölked), Solman Teritori (9-águ csillagerőd, É-i bejárati résszel); Dallyok (Dállya), Danavatz (var. Dunavetz: Dunavác, katonai határőr-állomás; v.ö. LIPSZKY: Repert.); Marok (Németmárok), Daras (Darázs), Batina (Kiskőszeg).

A térkép a Duna-szabályozás története szempontjából rendkivül fontos és érdekes. Ismeretes, hogy a török megszállók kiüzése után a bécsi kormány az ország déli határvidékét az ország testéről leszakitotta és ott katonai kormányzatot vezetett be. A bécsi Udvari Kamara elhatározott szándéka volt, hogy a katonai határőrvidékeket - gyarmatositó módon - idegenből verbuvált telepesekkel népesiti be.

E terv megvalósitását erősen akadályozta a Duna déli szakaszának és vizvidékének teljesen elvadult állapota. Mivel a 18. század kezdetén a Kamarának a szabályozandó vizvidék térképezésére és a tervek elkészitésére egyetlen polgári mérnöke sem volt, kezdetben a helyi katonai parancsnokok kaptak a feladatok végrehajtására megbizatást. A katonai felmérés és vizrendezés közös irányitója és parancsnoka a nagytudásu MERCY Claudius Florimund tábornok volt. E munkálatok 1718-tól kezdve jöttek komolyabban lendületbe (113).

E térkép szerint a Hercegszántó (Szantova) és Kolut (Kulut) között középütt található Bácsdereg (Dereg) eredetileg a Duna balpartján, egy nagy kanyar közepébe települt. Ez a kanyar az 1726 körül keletkezett térképen át van vágva, tehát feltehetően már a MERCY-korszak első éveiben készült. A régi meder el volt zárva. Ezt a térkép már csak szaggatott vonalakkal jelzi. MIKOVINY 1750-ben halt meg, s ez a térkép az ő hagyatékából való. A térképen látható deregi átvágásnak tehát feltétlenül 1758 előtt: FREMANT Maximilian, szakértőül meghivott holland folyószabályozó mérnök ideérkezte előtt kellett elkészülnie.

A térkép számos birtok- és dülőnevet őrzött meg. Ezeket számok jelölik,az alábbiak szerint:1. Episcop[ale] Teritorium (!); 2. Principis Teritor[ium] Földvar (Bácsföldvár!); 3. Prin[cipale] Territ [orium] Dallyaniense Danavetziense (!) Maroki[ense] et Darasense; (ismételten kiirva: Ki[ense] et Darasense); 4. Lacus Földvariensis; 5. Lacus Velica Bara; 6. Konyanica Fok; 7. Vida Fok; 8. Tuguria Dallyokiensium; 9. Diversa Dallyokiensium Lacus; 10. Lacus Sarhat (Sárhát); 11. Hrd [Hótt] Duna; 12. Gobnicza; 13. Sulymis (Sulymos) tor; 14. Duga bara; (a bal alsó sarokban): 15. Risa (?); 16. Kutas (Bács m.); 17. Diznainz [disznaink], azaz sertéslegelő.

Mo 2. BÁCS-BODROG VÁRMEGYE TÉRKÉPE

A két erős lapból összeragasztott térkép cime: "Mappa Comitatum Bacs et Bodrog geometrice concinnata opera S[amuelis] MIKOVINY. Ex posthumus delineavit A[ndreas] E[richus] Fritsch. 1750." Nagysága 105 x 90 cm; a lap Ny-i széle 22-24 cm szélességben üres: felhasználatlan. A térkép ezek szerint közvetlenül MIKOVINY halála után készült.

Hátoldalán a következő cim látható:

Bács et Bodrog

1750

A[ndreas] E[rich] Fritsch post

MIKOVINYI

Eredeti, kéziratos, tussal készült példány, É-i tájolással. Aránymértéke jelölve: [16.000] Hexapedae Parisienses = 188 mm; illetve 5 Milliaria Germ[anica] = 224 mm, ami 1:165860-nak, illetve 1:166 340-nek felel meg. A papiros méretváltozását figyelembe véve, az első 1:165 600-nak (azaz 1" = 2300 b.ölnek), az utóbbi 1:166320-

nak (azaz 1" = 2310 b.ölnek) felel meg. A mutatkozó különbség a léptékek rajzi hosszának utólagos megállapitásából származik. Nyilvánvalóan az első adat a helyes.

1750: MIKOVINY halálának éve. A térkép egy később elkészitendő, végleges kidolgozásu mappa vázlata. FRITSCH, a tanitvány, a Mester halála előtt kezdte meg a térképrajz szerkesztését; a rajzon ugyanis MIKOVINY kezevonásával igen erőteljes, határozott piros ceruzás javitások láthatók.

A térkép Bács-Bodrog vármegye topográfiai és vizrajzi viszonyait ábrázolja. A domborzatot csikozással érzékelteti. Vizrajza részletes: a Dunában számos sziget és zátony; a Tisza ezzel szemben majdnem zátonymentes. A térképen számos patakot és mocsarat látunk. A településeket részint alaprajzukkal, részint körökkel jelöli. Helynévrajz a községeken kivül a pusztáknál (praedium) is található. A térkép tájolása északi. Az alig rongált (szakadt) papirlapon az irás jól olvasható, a rajzi formák biztosan követhetők.

A térkép rajzi anyaga több szempontból, igy történelmi és régészeti vonatkozásai miatt is figyelmet érdemel. Igen részletesen ábrázolja például Mohács környékét és a csatateret; nevén nevezi a Csele patakot (Csellye rivus). Mohács sikságát két keresztbe rakott karddal jelöli. Alatta: "Clades 1526; Victoria 1684".

MIKOVINY e térképén számos olyan várat, várhelyet, várromot tüntet fel, amelyeknek ma már sem természetbeni nyomát, sem emlékét nem őrzi a nép. A teljesség igénye nélkül sorolok fel közülük néhányat.

A Csele patak és a Sárviz szögében van Seczin (Szekcső) vára. Báta mellett a Sárvizhez huzódott Pataszék(Bátaszék)erődszerü vára.19

Salan Kementől DNy-ra 6,6 km-re a romokat helyileg is feltüntetve látjuk: "Vrbis et Arcis — rudera — Antiq[uitas] Rom[ana]".

Ó- és Uj-Palánkával szemben a Duna jobbpartján erődszerüen tünik fel Illok (Ujlak) vára.

Ismeretes, milyen nagy előszeretettel térképezte MIKOVINY a római hagyatékokat. Ezen a térképen különös figyelmet forditott a régi sáncokra, árkokra, töltésekre és halmokra.

Szeged, Dorozsma és Bodony között a Tisza felé huzódó két elmocsarasodott völgyet látunk. A délin ez a felirás: "Reszke bara" (Röszkei mocsár); a kettő között pedig: "nihil valet" azaz értéktelen terület.

Bezdántól D-re a Dunának hatalmas kanyarulatai vannak. Bezdánnál "Trajectus": az átkelő helyét itt két párhuzamos vonal jelöli. (Ezeket mindenütt ugyanilyen gondossággal jelzi.) Bezdán és "Monostor Szegh" között három, nagyon erősen fejlett kanyar. A felsőben települt Bezdán; az ellenkező irányban fejlődöttben két, félig-meddig még élő mellékág van, a következőben pedig Bodrog Monostor falu; (LIPSZKYnél: Báth v. Bácsmonostor).

Ezen a környéken:Monostorszegtől D-re 5,8 km-re,Chente (Csente) pusztánál "római sáncot" jelez a térkép: "F o s s a R o m a n a a n t i q u a / S e u A b a r i c u s a g g e r / A g g e r R o m a n o[r u m] a n t i q u u s" felirással. A népvándorlás kori sáncot (130; 131) MIKOVINY esetleg avar korunak tartja. A Dunára

támaszkodva K felé huzódik; átszeli az egész Duna-Tisza közét; Csuroghnál és Zsablánál (Zsablya) ismét felirás is jelzi. Közelében erődök, földvárak nyoma,és a községi határokon "H u n H a[l o m]", szerbül is kiirva: "S c r i n a H u n k a."

Temerin és (Bács)-Földvár között az egyenes vonalzásu sánc ("Römer Sáncz") egy K felé ivesen hajló hatalmas töltésben folytatódik. Ez Temerin környékét védi a temesi területekről erre felé tartó árvizek ellen. A sánc ezután É-nak csap és Petrovo-szeloig jól követhető.

Az ugyancsak Temerinig huzódó Telecskai dombságot (Collis Thelecska) a térkép óriási méretü sáncként ábrázolja.

A Duna mentén: Dárda és Eszék között - ugyancsak "a g g e r R o m a n o[rum] a n t i q u u s" felirattal - hosszabb sáncvonulat látható. A felirat helyét és a sáncok pontos irányát MIKOVINY piros ceruzával jelölte ki (132-134).

A péterváradi sziklaszirt alatt a Duna szétterül és ezért a szirttől Ny-ra 11, K-re pedig 13 szigetzátony képződött a mederben. Közülük öt tekintélyes nagyságu. Péterváraddal szemben Uj Vidék; jelentős, vegyes lakosságu uj település, éppen ezért a térkép feltünteti a "Neo Planta" és "Neu Satz" elnevezést is. A várost É-ÉK felől a szokatlanul nagy kiterjedésü Cserne (var. Csenej seu Cserne; helyesen: Csernye) mocsár védi. K-Ny irányban 11,6 km, É-D-nek pedig 8,3 km szélességü. K-i szélén Katy (Káty) települt; a község határában a "R u d e r a K a t y e n s i s" felirat tünik szemünkbe. Nem tudható azonban, hogy elpusztult község neve-e, vagy valamilyen váracska is volt talán e helyen. Odébb délnek: a "Monasterium Calugerenum" felirás a balkáni pravoszláv papok gyors előnyomulását bizonyitja. Tudvalevő, hogy a 16. században felujult ipeki patriarchátus csak a töröktől megszállt délvidéken 12 szerb püspökséget alapitott az elpusztitott magyar területekre telepitett lakosság számára. Ezek voltak a rácok gyors előretörésének fő bázisai (65; III. 430-432 p.)

A Tisza kidolgozása különlegesen szép. A sok kanyarral jellemzett főágat széles mocsárövezet kiséri. A Kis Kanizsa és Vantelek (Ványtelek) közötti, valamint a tőle É-ra lévő terület Monostorig és Palicsig egyetlen mocsárrengeteg.

Mocsarakat egyébként számos olyan helyütt is találunk, ahol azoknak ma nyomuk sincs. Igy például Báta és Öcsény (Eotsony)között - az ismert Decs (Dets), Sárpilis (Pilis) és Alsónyék (Nyék) mellett tünik fel a Duna mocsaraiba menekedett Ugin helység. (LIPSZKY sem ismeri; térképünkön Pilissel azonos nagyságu.) Öcsény és Decs között pedig a F e j[é]r s á r mocsár érdemel említést. A községek helyszinrajza annyira részletes, hogy még olyan kicsiny településnél is, mint például Puszta Palánka, a házak megszámlálhatók. A hozzájuk tartozó kulcsszám - egyelőre - nem ismeretes, de meghatározása az 1715. évi portaösszeirás adatai alapján remélhetően nem ütközik majd legyőzhetetlen nehézségbe.

Telepitéstörténeti szempontból fontos, hogy az 1740-1750 közötti állapotokra vonatkozóan egyes falvak neve mellett ilyen megjegyzések olvashatók; például a Doroszlótól DK-re levő Bresztovácnál látható felirat: "V e p r o v a c z a n e o i n p o p

[u l a t a r e g i o]"; vagy a Zentától Moholig és Topoláig, sőt le Verbasig, ezen a hatalmas, összefüggő mocsárral boritott területen átlósan beirva "n e o i n p o p u l a t a [r e g i o]", azaz: ujból betelepitett vidék.

Feltünő, hogy a Tisza-Maros szögében mennyi a keskenyebb, elhagyott meder. Ebben a rejtőzésre alkalmas vizi világban a szinmagyar lakosságot sejtető községek egész sora települt: Tarasch (Taras), Kumani (Kumánd = Kun település), Sz. Király, Török Becse, Peadro (Pádé), A.Kacz (Kács), Soka (Csóka), Sonat (Zanat), Kis Kanizsa, Hodosch (Hódos), Bathee (Báté), Keresztur, Gyalla, Térvár stb. Bács és Begecs között Cséb elhagyott magyar-, most ujra telepitett falu. Uj nevét (Gajdobra vel Pajdobra) MIKOVINY önálló faluként jelöli meg.

Jellemző, hogy a törökök kivonulása utáni időkben elsősorban a jól védhető vidékeket keresik az uj telepesek. (Bács)Almás, (Bács) Madaras, Katymár és Rigyicza(Regőce) 1750 táján már népes községek. Valamennyi egyazon "Y" alaku mocsaras völgyelet mellé huzódott. Tompa, Ötönes (Öttömös), (Kun-)Csorba, Zákony (Zákányszék), Dorozsma stb. szintén benépesült községek; és Szeged alatt áll már Martha (GÖRÖG Demeternél: Matgi) hidja.

Mo 3. BIHAR VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Az eléggé jó állapotban lévő, északi tájolásu térkép cime: "[Mappa] Comitatus Bihariensis", a hátlapon található. Nagysága 112 x 52,5 cm. Anyaga papiros. A lap keleti oldali 40 cm szélességü sávja felhasználatlan maradt. Az ábrázolt terület É-i szélén Debrecent, Tasnádot, Sámsont, K-i peremén Széplakot és a Réz-hegységet (Magni Montes Réz), a D-in Rézbányát, Vaskóh-t (Fodina Ferri), Tamásdát (Tamáshidát), Sarkadot és Gyulát, a Ny-in Békést, Füzes-Gyarmatot, Kabát, Nádudvart és Bucsát találjuk.

Somkőnél a Bánffy-család lerombolt várára ("Arx des.[tructa] F.[amiliae] Banfy"), Telegdnél a városra és várra (Telegh op.[pidum] et Arx") Adorjánnál a Csákyak magárahagyott várára ("Arx desol.[ata] F.[amiliae] Csáki") történik utalás. Szent Job (Szent Jobb) templomerődjének körsánca azonban épnek látszik. (Ezt az apátsági templomot Szent István jobb keze ereklyéjének őrizetére Szent László alapitotta.)

Nagy Várad esetében a térkép feltünteti a még meglevő régi városfalakat. Mellette "K[ék]Kő, Thermae Felicianae", azaz Félix-fürdő. LIPSZKY ugyanezt Kékkáló [var.Kálló] néven "Vena Alvei"-ként ismeri, amivel a fürdő Európa-szerte hires forrására utal. A nevezetes hasadékforrás ugyanis percenként kb. 1300 liter hévizet szolgáltat; ez naponként kb. 17-18 millió litert jelent (135). Hozzá hasonló bővizü termálkutat csak egyetlen egyet ismerünk: ez a Vasmegyei Bük-fürdő hévizes kutja (136). A püspöki tulajdonban lévő fürdőt "Bonye Thermae Episcop.[ales]" névvel tünteti fel.

Váradtól K-re Székelyhid és Asszony Vásár községek. Az előbbinél "Rudera arcis Széke[ly]h[id]" közelében, a két szigettel megszakitott Sebes-Körösön hármas "Trajectus". Váradtól DK-re a "Montes

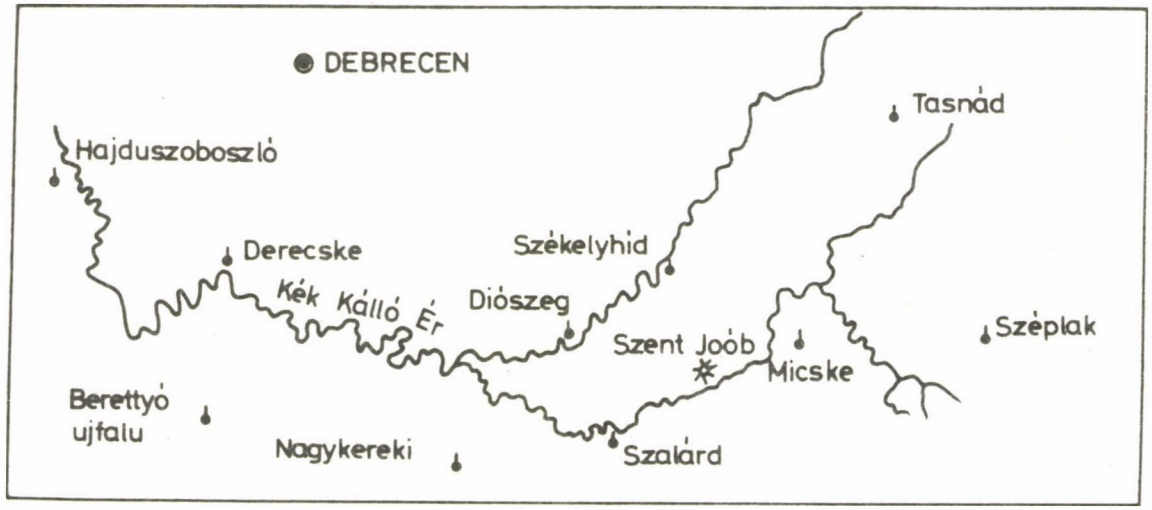

S. Job

A szentjobbi erőditett templom és kolostor az MTAK Mo 3. jelzetü Mikoviny-térképén

Belenyes" rengeteg erdei jóformán lakatlanok. De a faizók szekereit a püspöki vámháznál (Telonium Episcopale) számba veszik és megvámolják. A Béli járás (Districtus Bel) legnagyobb része a váradi püspökség birtoka. Kiemelt községei Bel (Bél) és Befener (Bélfenyér).

A térkép vizrajza elsőrendüen hü és fölöttébb részletes. GASZNER Lőrinc geometra innen vette át azt a Görög-féle atlaszba. HUSZÁR Mátyás vizrajzi leirásai (137) elsősorban MIKOVINYnek itt tárgyalt térképei nyomán követhetők.

Gyula várának vizvédelmi rendszerét ez az Mo 3. és az Mo 6. jelü akadémiai térképek világitják meg legrészletesebben. MIKOVINYnek e térképei értetik meg velünk, miért tudta magát oly sokáig tartani ez a kis alföldi téglaerőditmény a törökkel szemben. Hátvédként roppant kusza vizivilág terült el olyan nagy, csapatokkal megközelithetetlen szigetekkel, mint például a Sarkadi sziget, melynek Ny-i végére (Sarkad)Keresztur települt. A sziget belseje a csapadékosabb években járhatatlan mocsár volt. Ilyennek ábrázolja az 1802. évi Görög-féle "Magyar Átlás" is.

Mindez a részletesség a helyesen megválasztott méretaránynak köszönhető. Ez nincs ugyan feltüntetve a térképen, de három relációból számitva, jó egyezéssel 1" = 3600 b.öl aránymértéknek, azaz 1:259200-as méretaránynak felel meg. Érdekesség kedvéért megemlitem, hogy LIESGANIG József 1770 körüli háromszögelései és alapvonalmérései során (többek közt a délalföldi, Kistelek és Csurog közötti alapvonalon) ugyanezzel a méretaránnyal dolgozott (138).

A most tárgyalt Mo 3. jelü térképet két papirlapból ragasztották össze. Cimét a lap hátlapjára háromszor is felirták, két izben tussal, és még vörös ceruzával is. Az utóbbi kétségtelenül MIKOVINY kezeirása.

Itt, a hátlapon, egy ismeretlen helyen lévő birtokrész felosztási terve látható részint tussal, részint irónnal megrajzolva. A tulajdonosok nevét csakis irónnal irták be; némelyik alig olvasható. Az osztozkodók tehát a következők: Emericus Esterházy, C[arolus] Esterházy, Joh[annes] Jeszenák, Balassa és Szithajsky.

Mo 4. CSANÁD VÁRMEGYE TÉRKÉPE

A térkép cime: "[Mappa] C[omitatus] Csanad." Nem MIKOVINY alkotása, hanem az ő hagyatékából való és az ő kezétől származó bőséges javitások nyomát őrzi. Nyilvánvaló, hogy a megyei atlasz-sorozat mielőbbi elkészülte érdekében kiadott bécsi kamarai rendelet értelmében került MIKOVINYhez. Készitője minden valószinüség szerint Csanád vármegye 1740 körüli hites földmérője lehetett. Neve és személye egyelőre nem ismeretes.

A térkép kivitele meglehetősen kezdetleges. Valószinünek látszik, hogy a császári rendeletnek megfelelően MIKOVINYnek rendelkezésére bocsátottak egy megyei térképet, de nem a szépen és gondosan kidolgozott eredetit, hanem annak egy hevenyészve lemásolt és nagyon gondatlanul kiszinezett másolatát. A térkép bizonnyal 1740 és 1748 között készült, mert azon MIKOVINYnek számos sajátkezü javitása található.

Mivel a térkép kétszeresen helytelenül tájolt, ezt a hibát és a helynévrajzot MIKOVINY mindenekelőtt helyreigazitotta. A térképen ugyanis a Tiszának Mártélytól Szegedig tartó szakasza látható. Ez a szakasz a 60 x 47 cm nagyságu térképlap keretének hosszabbik oldalával párhuzamos. Semmi kétség tehát, hogy a térkép delelt tájékozásu. A térképen elhelyezett irányrózsa kitüntetett iránya szerint a lap DNy-i tájékozásunak tünik. Ezt a rövid fő tájékozó irányt irónnal tévesen meg is hosszabbitották. Talán ez tette szükségessé, hogy a térképen található minden egyes felirat kijavitásra kerüljön; a javitások tulnyomó többsége tussal történt.

A térkép cimét csak a hátlapon tüntették fel. Szinezése megyék szerinti; mégpedig Csanád vérvörös, Csongrád világoskék, Békés sárga, Arad zöld, "Districtus Banatus" pedig szürkés fehér. A Hódmezővásárhely, Mártély és Földeák közötti mocsaras, lápos terület spenótzöld szinü, és rajta a mocsári növényzet egyezményes sásszerü jelzése látható. Szegedtől É-ra "Sz.Mártony" dombjának lábát MIKOVINY irónnal rajzolta meg.

A térképnek léptéke nincsen. Méretarányát a helységek távolsága alapján négy relációból 1:252 000-nek határoztam meg, ami aránymértékben 1" = 3500 b.ölet jelent. Ez a méretarány azonban csak K-Ny értelemben mondható megközelitően helyesnek. A közeli és nagyon távoli pontok egymásközti helyzetében 20-30 %-os eltérés is mutatkozik.

A lapot vörös-fehér-vörös keret szegélyezi. Cime nincs, a cimkeret üres. A lap felső, tehát valójában a déli szélén MIKOVINY következő irón-megjegyzéseit találtam: "Tur[r]is Siconda" - "Bottyania Basarag", és a határőrövezetnek megfelelő helyen: "Possidebant Millitare confiniter reincorporares Becskendes" azaz: "Sikondai (lakó) torony" — "Battyhány (birtokban lévő) mocsár" — "(Ide) a katonai határövezet szomszédságába becskerekieket telepitettek át".

Mo 5. CSANÁD ÉS BÉKÉS VÁRMEGYE TÉRKÉPE

A 75 x 53,5 cm nagyságu térkép cimét: "[Mappa] Com[itatus] Csanad et Béghesiensis" a hátoldalon, egykoru tintával tüntették fel. Valamivel frissebb, de még mindig 18. század közepi irással, ugyancsak a viszonylag jó állapotu térképlap (papiros) hátoldalán: "Csangrad, Csanád, Arad" felirat olvasható.

A térkép valóban tartalmazza Arad megyének egy kis részletét. Ugy tünik, talán ezt a megyét is ki szándékoztak dolgozni ugyanezen a térképlapon, de e szándéktól később elálltak. Az ábrázolt terület határai: Szeged-Öcsöd-Bucsa-Gyula-Világos-Szelistye-Arad-Szeged. Ennek megfelelően az É-i tájékozásu térkép jobb felső felében több, mint a lap egy negyede (38 x 36 cm) üresen maradt.

A mappa tulajdonképpen csak Csanád és Békés megyék topográfiai térképe. Domborzati rajza kevéssé, de a vizrajz annál részletesebben és szebben kidolgozott. Legjobban a folyók melléke; tökéletesen felismerhető, meddig boritotta élővíz, illetve mocsár a völgyeket. A településeket tornyok jelzik. Az irónnal megszerkesztett négyzetes hálózat a térképnek más méretaránybba való átvitelét szolgálta. Az Arad megyei rész kirajzolása éppen csak kezdeténél tartott.

A térképnek léptéke nincsen. Hat relációból a méretarányt 1:324 000-ben állapitottam meg, ami 1" = 4500 b.ölnek felel meg. Az eltérés az esetek 70 %-ában 5-6 % körüli, K-Ny irányban azonban eléri a 12 %-ot is.

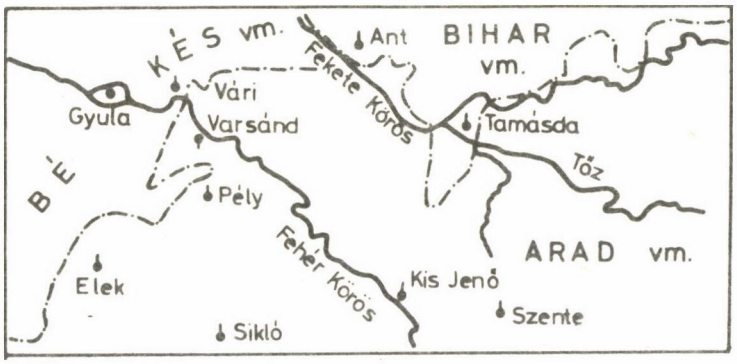

Tamáshida (Tamásda) környéke Mikoviny Sámuel MTAK Mo 3. jelzetü térképén

A térkép egyik legérdekesebb és legfontosabb helynévrajzi adaléka a Gyula melletti "Thomas hidgya".

A névirás módjából és a név alakjából gondolhatnánk arra, hogy ez a helynév TORONYI Tamás neves gyulai vitéznek (139;140) Kemény János erdélyi fejedelem nagyatyjának (141;142) nevét idézi. A tüzetes névrajzi vizsgálat azonban meggyőz bennünket arról, hogy egyértelmüen T a m á s h i d a község nevéről van szó. A Gyulától keletre, légvonalban 22 km-re lévő község földrajzi helyét jelölő kicsiny kör - alig kivehetően - a "hidgya" szó utolsó a betüjele alatt, a Fekete-Körös jobbpartján huzódik meg.

A helységnév legrégibb, ismert alakja a magyar Tamáshida névalakra utal. ROGERIUS mester, nagyváradi kanonok ezt irja a tatárjárásról (1241) szóló "Siralmas ének"-ében: "Mi pedig ... egy éjszaka tovább futottunk Tamás hidja (Pons Thomae) felé. Ez német város a (Fekete-)Körös mellett. Ott át akartunk menni a hidon, de a németek nem eresztettek át bennünket" (143).

Ugyanezt a községet MIKOVINY az Mo 3. jelü Bihar megyei térképen "Tamásdá"-nak nevezi. Ez a kettős névhasználat visszamenően a 17. századig követhető. A Fekete-Körös menti község a középkorban Zaránd vármegyéhez tartozott. II. Géza a Szent Jobbi apátságnak ajándékozta; Árpádkori templomának romjai az 1920-1930-as években még tekintélyesek voltak. A Canonica visitatio iratai 1332-1337-ből plébániaként emlitik; 1421-ben vámszedő hely lett. 1520 óta néha már Erdélyhez számitották. 1540-ban az erdélyi rendek itt tartották országgyülésüket, noha ekkor még csak nyomoruságos kis község volt. Okleveles adatok szerint 1552-ben mindössze 17 portát számlált, de Báthory Endrének és Perényi Gábornak is kastélya volt a faluban.

Az alábbi összeállitás érdekes képet nyujt az e községgel kapcsolatos névhasználatról.

1241	Rogerius: Pons Thomae (Tamás hidja)
1528	Lázár deák: Tomahida
1689	Hevenesi G.: Tamasda
1740/45	Mikoviny (MTAK Mo 3): Tamasda
	Mikoviny (MTAK Mo 5): Thomas hidgya
	Mikoviny (OSzK Ttár, TK 2271): Tamás hidgya
1804/10	Lipszky J.: Tamasda
1802/11	Görög D.: Tamasda
1895	Helységnévtár: Tamásda
1911	Kogutowiz Manó, Teljes Atlasz: Tamasda
1923	M.kir.Honvéd Térképészet: Tamáshida
1925	Révai Nagy Lexikon 17.kt.: Tamáshida

Ennek az összeállitásnak az alapján ugy hisszük, hogy MIKOVINY munka közben feltétlenül hozzájutott Lázár deák térképéhez. Különben ugyanis nem lenne érthető, miért használta az Mo 3. jelü térképen a "Tamásda", az Mo 5. jelün pedig már a "Thomas hidgya" nevet.

További érdekesebb adatok. A lap DK-i sarkában:

"Fluvius Almas distinguet Transylvaniam a Hungaria."

o haba (??) Praed[ium] ad opp[idum] Soborsin

oppidum spectat ad D[istrictum] S[oborsin ?]

A lap D-i szélén: "Inter Glagovecz et B. Gyorgy Sunt 5 cumula Turca errecta" (sic!).

Azaz Lippa és Soborsin között, a Maros déli partja mentén a térkép öt, jól kiemelkedő török tömegsirt jelöl.

Bucsa és Öcsöd között a térkép "agger" névvel "római sáncot" jelez. A vidéken található kunhalmok közül egyedül a Battonyától D-re lévő Tatárhalom nevüt emliti az "ingens" jelző nélkül; rajzilag azonban feltünteti, hogy ez a szokványosnál sokkal magasabbra emelt mesterséges domb. Tatárhalom és Battonya között ÉK-DNy irányban huzódik a "Basarak". A felirat morfológiailag a Szárazér mocsaras völgyének felel meg.

Világosnál ("Világosvár") kettős csucsu hegyet rajzol; a magasabbik csucson van a látképszerüen feltüntetett vár. Ezzel szemben Arad (Arath) várát alaprajzilag, Uj Aradot (ezuttal a név nem th-val) pedig csak kis körrel jelöli.

Az Arad-megyei Széplakot LIPSZKY Repertóriuma Mondorlak vel Monderlak néven magyar községként ismeri és a Széplak nevet "egykori"-nak mondja. MIKOVINY térképén "Manderloch" névalak található. Tréfás népi szójáték nyoma ez, vagy volt valami üreg a közelben, mint az abaligeti "Paplika" esetében? A kérdés megfejtésre vár.

A térkép néhány helyneve is figyelmet érdemel. Algyő nevét All-Győ, ill. Al-Győ, Ötömösét Öttömös, Ötvenesét pedig Öttvenes alakban irja. Csabacsüdöt "Csaba Csut", Orosházát pedig Orozháza formában találjuk. Teljesen eltünt a helynévhasználatból Nagykerekinek

e térképen megőrzött "Nemes Kereki" neve. Ez a község még száz évvel ezelőtt is ősi kisnemesi, szinmagyar parasztfalu volt. Településtörténeti vonatkozásban a község mai nevéből a falu egykori zárt nemesi település mivoltára való utalás sajnálatosan hiányzik.

Végül megjegyzem, hogy az Mo 3. és Mo 5. jelü térképek feltétlen bizonyossággal azonos kéztől származnak, az 1748 előtti évekből.

Mo 6. CSONGRÁD VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Csongrád megye eredeti, kézirat térképének cime: "[Mappa Comitatus] Csongrád[iensis]". A mü az 1740-es évek derekáról való. Nagysága 42,5 x 38 cm. Anyaga jó állapotban lévő papiros. A lap északi tájolását nyolc águ szélrózsa rögziti. Méretaránya a "6. Mil föld"... (azaz 6 mérföld) = 159 mm-nek megfelelően, és a papiros méretváltozásának figyelembevételével, 1" = 4000 b. öl azaz 1:288 000 volt. (Ma 1:286 260)

Valószinü, hogy egy véglegesnek szánt Csongrád-megyei térkép utolsó fogalmazványával van dolgunk, amelyen ott látjuk MIKOVINY irón- és piros ceruzás megjegyzéseit és javitásait. A javitások ellenére - különösen a községek térbeli helyzetét illetően - számos ki nem javitott hiba fedezhető fel. Ennek ellenére kivánatos lenne a térkép helyrajzának egy mai topográfiai térképre történő módszeres átdolgozása. Ezen a lapon ugyanis olyan, ma már nem létező községek és kisebb települések fedezhetők fel, amelyek 50 évvel a törökök kiüzése után még megvoltak, ma már azonban csak a régészeti kutatás tudná nyomukat feltárni.

MIKOVINY még látta a felperzselt és az árvizek pusztitotta falvak és települések nyomát. Zsigmond és Mátyás korától kezdve Csongrád megye és az egész délvidék állandóan ki volt téve a törökök becsapásainak, emberpusztitó, rabságba ejtő hadjáratainak. Éppen ezért ez a délkeleti országrész már Zápolya János korában pusztasággá vált. Nyomtalanul eltünt innen a maga tiszta nemzetiségét megőrzött, még a honfoglalás korától zárt településekben élő magyarság, de ugyanigy az a néhány szerb vagy rác falu lakossága is, akiket a Brankovics testvérek telepitettek ide 1440 és 1460 táján.

A török uralom alatt és a felszabaditó háborut követő időkben, sőt a 18. század közepén Csongrád megye még mindig igen néptelen volt. A folyók környéke a török időkben nagyon elmocsarasodott. Ezt az állapotot örökitette meg MIKOVINY szóban forgó mappáján.

E térképen először tünik fel, hogy MIKOVINY jelölésbeli különbséget tétet tanitványaival a kisebb és nagyobb települések között. Háromféle jelölést használnak. A városokat, mint például Kecskemétet, (Nagy-)Köröst, Csanádot, Makót és (Hódmező-)Vásárhelyt, egy torony mellett kétoldalt két-két téglalap alaku hasáb jelöli. A közepes nagyságu községeket egy torony, s tőle baloldalt egy hasáb. Ilyenek: Szentes, Mindszent, Derék Egyház, Orosháza, Tárcza, (Kis Kun-)Halass, Fülep Szállás, stb. A kicsiny településeket, igy például P[uszta] Pitvarost, Prae[dium] Donátot, stb. csupán egy kis kör jelzi. Szeged és Gyula várát alaprajzszerüen tüntették fel; magát a várost pedig ötágu csillaggal ábrázolták. A csillag és a vár helyzete térbelileg egyik esetben sem felel meg a valóságnak.

Néhány esetben a kisebb helységeket jelző köröcskét nem rajzolták ki tussal.Ezeket a javító kéz irónnal pótolta(ld. Prae.[dium] Donat, Sz[ente] Tornyától D-re). Érdeklődésre tarthat számot néhány helynév sajátságos írásmódja.Igy például Mártély"P.[uszta] Martyr"-; "P.[uszta] Péter Monaster" (Pétermonostor puszta) "Derék Egy Ház" (Derekegyháza ÉK-i szomszédságában) neve talán még török kor előtti emlékeket őriz, Al-Győ és Fel-győ nevében ma már nem érezzük az összetett szó jelleget.

A helység erődített volta tünik ki Szeged vára, Gyula vára és Szeg Vár névalakokból. A "Kutas" jelzőjü helynevek, mint Veres Kutas, Tót Kutas, stb. egy-egy vidéknek vizben bő voltára utalnak, szemben a kiterjedt, vizben szegény területekkel. A Körösök vidéke jó ivóvizben nagyon szegény volt. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy a 18. század közepén itt eléggé gyér a település.

Említésre méltó, hogy MIKOVINY Csongrád megye tiszántuli részén, Szentestől K-re, Szegvártól ÉK-re, a járási határon egyetlen igen magas kunhalmot ábrázol. Megnevezése: "Sap halma- Ingens Collis". Bizonyosra vehető, hogy a halom egyben háromszögelési alappontja is volt. Szentestől K-re, Ujváros irányában 12,5 km-re, illetve Ujvárostól Szentes irányában 4,2 km-re emelkedik a pusztaságban (144). A név alatt most ez a megjegyzés mégegyszer olvasható: "Ingens collis."

MIKOVINY ezt a halmot annyira fontosnak tartotta, hogy - mivel a vizsgálat alkalmával nem találta a térképen - Ny-on, Halastól É-ra, ezt a vörös ceruzás figyelmeztetést irta a lap szélére: "Sap halma, Ingens Collis".

Meg kell jegyeznem, hogy a térkép befejezetlen. A megye Duna-Tisza közi részén csupán néhány nagyobb községet tüntettek fel. Igy: Nagykörös, Kecskemét, Páka, Fülep Szállás, Félegyház, Kis Szállás, Halass, Kovács háza in Com[ita]tu Csanád, Kis Telegh, Ludas és Palix stb. látható. (Az utóbbi talán Palics akar lenni, tévesen ide rajzolva?) Kecskemét, Kistelek és Szeged között irónnal behuzva és irással jelezve "Postalis via".

Halastól D-re, ugyancsak vörös ceruzás megjegyzés, MIKOVINY keze irásával: "Hungari in [Comitatu] Csongradiensi." (Gondoljunk vissza a "filiszteusokról" irottakra, az N 12. szám alatt ismertetett térképpel kapcsolatban).

Az 1740 körüli járási határokat MIKOVINY vörös ceruzával megjelölte. Ez csak figyelem felkeltésül szolgál. Ugyanis a térképen Heves és Békés megye egy-egy kisebb darabja is látható. Ezekben a részekben irón-bejegyzés olvasható: "C.[omitatus] Hevesiensis", illetve "C.[omitatus] Békésiensis" formában.

A térkép vizrajza az átlagosnál részletesebb és rajzilag is jó. A révjáratokat két párhuzamos vonal és "Traject" felirás jelzi. A legfontosabb révjáratok Szentes és Csongrád között a Tiszán és a Kurcán, továbbá a Hármas-Körösön, Szelevény és Kun Szent Márton között, valamint Szarvas környékén voltak. Tömörkény és Baks között, a Tiszától 2-4 km-re egy, a folyóból kiágazó, majd ugyanabba betorkoló ásott csatorna tünik fel. Célja feltehetően a Dongér környéki állóvizek lecsapolása és a posványok kiszáritása volt.

Mo 7. GÖMÖR VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Gömör megye topográfiai térképének cimét: "[Mappa] Com.[itatus] Gömör[iensis]" a hátoldalon találjuk. Az eredeti, kézirat.s térkép nagysága: 34 x 43 cm. A papiros anyaga ép. Északi tájékozásu. Szinezetlen; csupán a megyehatárt és néhány település jelét szinezték halvány vörössel.Méretaránya nincs feltüntetve. Egyetlen támpontként a "Putnok et Ajnatskő 6 mill[iaria]" utal az aránymértékre. E távolság ugyanis a térképen = 108 mm. A községek hibás poziciója miatt ez a meghatározás (bécsi mérfölddel számitva) 1:412 200-nak, magyar mérfölddel számitva pedig 1:421 400-nak felel meg. Három másik relációból számitva azonban 1:259 200-nak felel meg, ami azonos 1" = 3600 b.öl aránymértékkel. Az utóbbi a helyes mérték.

A domborzat rajza igen finom csikozással készült. Vizrajza gazdag, de emellett egyszerü és világos kivitelü. Itt emlitem meg, hogy a térkép a Sajótól K-re, illetve a Ragály-Tornallya vonaltól É-ra egyáltalában nincs kidolgozva. Befejezetlenség látszatát kelti. A lap DNy-i sarkában oszlopszerü elrendezésben községek egymástóli távolságát találjuk. E kimutatást az alábbi sorok vezetik be:

"utrum Gömör cum Abaujvar / conterminans. (non) [áthuzva] / Et qualia loca inter Sajó Fluvium et C[omitatum] Tornensem / De Pago ad Pagum quam procul ad Stationem"

Ezután következik a kimutatás, melyből a 18. századi ut- és közlekedési viszonyokra következtethetünk.

A térképen:		Helyesen:
Fige ad Szentro	4 1/2 mill	Füge - Szendrő
Fige ad Gomor	1.	Füge - Gömör
Fige ad Putnok	2.	Füge - Putnok
Fige ad Rimaszécs	2.	Füge - Rimaszécs
Fige ad Rima Szombat	2.	Füge - Rimaszombat
Fige ad Szegliget	4.	Füge - Szegliget
Gomor ad Szentrő	4.	Gömör - Szendrő
Gomor ad Szegliget	3 1/2	Gömör - Szegliget
Putnok ad Szegliget	3.	Putnok - Szegliget
Gomor ad Szentrő	4.	Gömör - Szendrő
Rima Szecs ad Putnok	1.	Rimaszécs - Putnok
Fige ad Szarka n[icht] dass		Füge - Szásza
Rima Szecs ad Szarka	-	Rimaszécs - Szásza
Rima Szombat Ajnácskő	4.	Rimaszombat - Ajnácskő

Ajnácskő ad Sirok		Ajnácskő - Sirok
Gomör ad Kövi	2 1/2	Gömör - Kövi
Kövi ad Putnok	4	Kövi - Putnok
Gömör ad Zadvár	3 1/2	Gömör - Zabar
opp.Kövi ad Fige	2	Kövi - Füge
Tornallya ad Fige	1/2	Tornallya - Füge (ma: Figa)

A térképet MIKOVINY vizsgálta felül; észrevételeit vörös ceruzával rögzitette.

Aggtelek neve nincs a térképen, de a barlang hatalmas, csupasz sziklafalát és a fölötte lévő, vakitóan fehér hegyeket rajzilag nyugatra erősen eltolva láthatjuk. E fehér mészkő-sziklákra utal a község neve (Ak = ősz, fehér) is. Más 18. századi térképeken a név Agtelek és Aktelek, sőt Ak Telek alakban is található; például SARTORY József 1794. évi Baradla-térképén (145; 146).

Összevetve az Mo 7. jelü térképet a bécsi National Bibliothek Gömör megyei térképével, azonnal megállapitható, hogy az Akadémiai Könyvtárban lévő térkép a bécsinek kiviteléhez készült végleges fogalmazvány. Ezért tulajdonképpen nem is az akadémiai Mikoviny-féle megyei, hanem az OSzK tulajdonában lévő, eddig ismeretlen eredetünek tartott sorozatba tartozik. Ezt bizonyitja az is, hogy mind ezen, mind a bécsi térképen azonos jellegü, tehát kicsinyitést szolgáló és egymásnak megfelelő irónos négyzethálózat van. Továbbá a bécsi térkép is lényegében ugyanezt a területet ábrázolja. Ny felé kissé nagyobbat: tulajdonképpen a Rima folyó és az Ipoly forrásvidéke közti, jóformán lakatlan hegyvidéket. Ez egyben a magyarázat arra is,miért nincs ez a terület az Mo 7. jelü térképen kidolgozva.Azért, mivel ez a térkép - eltekintve Ajnácskő szélesebb környékétől - csak a helységeket tartalmazza. Azokat is csak a Sajó és a Rima közén.

Megállapitható az is, hogy elsősorban a jól kimagasló városok, várak tornyait, tehát a háromszögelési hálózat főbb alappontjait rakták fel a térképre. Ilyenek: Szendrő, Dobsina (Dobschau), Murány (Muran) vára, Kraszna Horka, Meleghegy, Babaluska, Rima Szom[bat]. A további községeket ezek közé illesztették be.

A megye területén sok a német és szlovák helynév. A magyarok latinos vagy németes alakban, helyesirási hibákkal, de akadnak nem kis számmal majdnem kifogástalanul irt magyar helynevek is. Ilyenek: percupa (Perkupa), ujvasar (Ujvásár), Muran (Murány), Balog, Tamási, Rakolyás, Rimaszécs, Várkony, Sajó-Püspöki, Bánréve stb. - Mindezek - jóformán kivétel nélkül - a megye déli harmadában találhatók.

Mo 8. KOMÁROM VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Komárom megyének MIKOVINY-féle eredeti kéziratos topográfiai térképe a 18. század közepe tájáról való.Cime: "[Mappa] Com.[itatus] Comaromiensis". Kétségtelen,hogy MIKOVINY műhelyében egy korábbi fogalmazványról készült tisztázat, elsőrendü kiállitásban. Korát a papiros vizjele rögziti. Ezt a vizjelet (Vj. 17. ábra) egyetlen pa-

pirtörténeti szakkönvv sem ismeri.Két elhullajtott fél szarvasagancs között egy szarvas emelkedik ki. Csak a fél teste látszik; a többit egy kerék takarja el. A PÁLFFY család közismert cimere. Ami szokatlan benne, az a keresztbe rakott öt águ, fél szarvasagancsokból alkotott keret.A vizjelhez tartozik még az M..K monogram is. BOGDÁN I. szerint az üzemvezetők szokták nevüket igy megörökiteni. Mivel ezek szinte kizárólag németek voltak, gondolhatunk arra, hogy az M a személy-, a K pedig a családnév kezdőbetüjét jelenti. A személy kiléte egyelőre ismeretlen.

E vizjelből megállapitható, hogy a papiros a 18. század derekán készült. Ez időben - BOGDÁN István (174) gondos tanulmányai szerint - a PÁLFFYaknak csak két papirmalma volt; egyik Bazinban (1620-1851), a másik pedig Pilában (LIPSZKYnél: Fürész- [telep] 1675-1872). Mindkettő Pozsony megyei község, tehát a papiros bármelyik üzemből származhatott. A kort a papiros bordáinak köze és a redők távolsága sejteti. A függőleges bordák távolsága átlagosan 25 mm, a vizszintes redőké pedig 1,2 mm.

Az Országos Széchényi Könyvtár Todoreszku-Könyvtárának vizjelgyüjteményét átvizsgálva IVÁNYI B. és GÁRDONYI A. megállapitotta (147), hogy a Vj 17. tipusu,pajzs alaku,zárt keretbe foglalt PALFFY-cimeres vizjelek (Vj. 17a-b.ábra) a bazini papirmalom gyártotta papirosokat jelölik. Az Mo 8. jelü akadémiai térkép vizjelén a szarvast nem pajzson, hanem elhullajtott agancsok között ábrázolják; következésképpen ezt a papirosanyagot a pilai malom termékének tartjuk.

Már az 1656. évi gyártmányokon előfordul az M..K monogram. Mivel csakis német vagy latin nyelvü abbreviatioról lehet szó, valószinü, hogy a M jelentése az itt emlitett mindkét esetben:Meister, (Majster) illetve Magister.

Ebben a korban a kereskedők igen különböző malmokból szerezték be a papirárujukat. Csak a finomabb iró- és rajzpapirosokat hozatták Ausztriából, vagy valamelyik távolibb országból; durvább akadt itthon is. Láttuk a korábbiakban, hogy a bécsi National Bibliothek Kartensammlung-jában lévő Mikoviny-térképekhez a C.I. HONIG papirgyár finom papirosát (Vj. 7. és 8. ábra) használták; emezekhez pedig a PÁLFFY-féle papirmalom durvább rajzpapiros fajtáit. Egyáltalában nincs okunk feltételezni, hogy a kereskedők szükölködtek volna a papiros-áruban. MIKOVINY tanitványai a Tud. Akadémia tulajdonában lévő térképek megszerkesztéséhez - eléggé gyakran - mégis egyszer már használt rajzpapiroshoz nyultak. Miért? Vajon ennyire alaptermészete lett volna MIKOVINYnek a takarékoskodás? Nem hiszem.Valószinübb, hogy anyagi körülményei - családi gondjaihoz mérten - eléggé szükösek lehettek, s neki a megyei térképek készitésébe besegitő tanitványainak munkáját saját zsebéből kellett időnként honorálnia.

Összehasonlitva a tárgyalt Mo 8. sz. térképet a GÖRÖG-féle "Magyar Átlás" Komárom megyei lapjával, feltünő, hogy a Vág folyónak Bánkeszi, Érsek Ujvár és Komárom közötti szakasza GÖRÖGnél szinte egyenes vonalzásu, MIKOVINY térképe pedig ugyanezen a szakaszon különösen jól fejlett kanyarulatokat jelez. Az Országos Levéltárban található 18. századi kézirat os térképek alapján a Vág folyó 1750-1800 közötti szabályozása nyomon követhető.8/ A szabályozás idő-

pontja is eléggé jól meghatározható. A Vág mederszabályozására vonatkozó első tervek még WALCHER J. idejében készültek; az előzetes folyótérképezés ("Präliminaire Flussaufnahme") kerületeinek megszervezése alkalmával pedig a Vág vizgyüjtőjére kiterjedő kerületek közül ezt a kerületet szervezték meg elsőnek (195).

A térképnek méretaránya nincs. Öt relációból meghatározva lépték e 1" = 6100 b.öl, azaz 1:439 200. Ettől az átlagértéktől a Dunától D-re eső rész kisebb, az É-ra eső pedig nagyobb méretarányával tér el; éspedig a déli 1" = 7500 b.öl, azaz 1:540 000, az északi pedig 1" = 3875 b.öl, azaz 1:279 000-nek felel meg. Vagyis a Dunától délre levő terület É-D irányban össze van nyomva, mig K-Ny irányban - különösen Csallóköznél - a távolságok hosszabbak a kelleténél.

A térkép topográfiai tekintetben eléggé részletes. Domborzata kevésbé, vizrajza azonban nagyon jól kidolgozott. Aránylag a kisebb terjedelmü Mikoviny-térképekhez tartozik. Nagysága 40 x 34 cm, illetve belmérete 34 x 22,5 cm. Tájékozása É-i, fokhálózat nélkül.

A településeket egyszerü karikák jelzik; Komáromban azonban az egykoru utcahálózatot is láthatjuk. A Bakonyér (Bakony fl.) közeli erdőket ritkás facsoport érzékelteti. A járási határokat szaggatott vonallal jelölték, de szinezést nem alkalmaztak. A térkép állapota kifogástalan.

Mivel Komárom megye területe számos római kori emléket őriz, egyáltalában nem meglepő, hogy MIKOVINY ezuttal is részletesen beszámol az általa talált régiségekről. Ezeket a térképen a-e betükkel jelzi és mindegyikhez magyarázatot mellékel az alábbiak szerint.

a/ Szőnynél: "Burgatuim (!) et Bontida (?) duae Civitates Romanorum celebres, sicut et modo, plateae ex lapide in quadratum formatis sepulcris aliisque ruderibus palam est, in quarum meditatis est paganorum Szőny situatus."

Röviden: MIKOVINY két régi római várost emlit. Ezek utcáin négyszögletes és nem szabályos formáju siremlékek láthatók. Közöttük középütt van a pogánykori Szőny.

b/ Szőny és Tata között kb. 18 km hosszan egy árok látható. A hozzá tartozó megjegyzés: "Canalis antiquitas du[c]litur sub lacu in quo fornicato et hodie fere ad iaculum Tormenti patet aditur."

Vagyis MIKOVINY ugy tudja, hogy (Bánhida és környéke közelében) a tónál egy régi árok huzódik. Ennek boltives folyosója még talán ma is egy dárdahajitó géphez vezet.

c/ (Nyerges-) Ujfaluval szemben, a Duna balpartján, Csenke közelében a térkép egy halmot tüntet fel a következő megjegyzéssel:

"Vallum unius Capitaneo Lehél dicti, antiqua gentis Scythicae".

Azaz a néphit szerint a halmot a régi szkiták nemzetségéből származó Lehel kapitányról (Lehel halmának) nevezik.

d/ Környe közelében (a községtől K-re) látható a "d" betü. A megjegyzés igy szól:

"Antiquorum Crumerum (!) (recte: Crumenum), ubi et Canalis et antiquitates alias, quemadmodum ad Szőny reperiuntur, teste S.[zent] Iványi."

Azaz Szent Iványi Márton, a nagyszombati egyetem rektora, majd esztergomi érsek, főcenzor, szorgalmas kutató és termékeny iró, (1633-1705) szerint: ezt a halmot a régiek emelték, és ott - akárcsak Szőnynél - egy árok és egyéb régiségek is találhatók. Végül:

e/ Naszálytól Ny-ra, a két folyóviz között látható: "Ezen töltésről mondatik, quod non Regis,sed Regnum extructus erit (:propter suam vastitatem et extensionem:)"

Vagyis: e töltésről (szélessége és kiterjedése miatt) azt beszélik, hogy nem is a király, hanem az [egész] ország emeltette.

Mo 9. MÁRAMAROS VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Máramaros megyének ez a térképe nemcsak az Akadémia Könyvtárában lévő MIKOVINY-féle megyei térképeknek legszebb darabja, hanem MIKOVINYnek valamennyi ismeretes megyei térképe között a legszebb, leggondosabb kidolgozásu, végtelen gonddal és izléssel szinezett, vászonra vont, zöld szalaggal beszegett példány. Cime: "[Mappa] Com[itatus] Maramarus". A térképet szegélyező zöld szalagkeret nem ragasztott, hanem rá van varrva a térképlap szélére.

Ez a körülmény azért rendkivül fontos, mivel az Országos Levéltár helytartótanácsi térképállagában számos, hasonló minőségü, durva lenvászonra vont és ugyanilyen rávarrott, zöld szalaggal keretezett térkép található. E kritérium alapján teljes határozottsággal megállapitható, hogy az Mo 9. jelü, Máramaros megyét ábrázoló térkép eredetileg a Helytartótanács tulajdona volt. A szám szerint legtöbb, hasonlóan tartósitott térkép az urbéri pörökkel kapcsolatosak közül került ott elő (148).

A topográfiai és mezőgazdasági jellegü térkép cime a hátlapon található. Szerzője nincs feltüntetve; de hogy MIKOVINY-től származik, bizonyos abból,hogy ugyanez a térkép megvan a bécsi Mikovinygyüjteményben is. Ugyanezt a térképet adta közre - a szerző megnevezése nélkül - "Magyar Átlás"-ának 36. lapján GÖRÖG Demeter is. A MIKOVINY- és a GÖRÖG-féle Máramaros megyei térkép hajszálnyira megegyezik egymással, csupán a kivitel modorában és a névrajz gazdagságában mutatkozik eltérés a kettő között, ami a különböző méretarány következménye. GÖRÖGnél fele annyi helységnevet sem találunk, mint MIKOVINY tekintélyes nagyságu térképén, nem is szólván a vizfolyások megnevezéséről.MIKOVINY - ugy szólván - a legkisebb patakok nevét is feltüntette. Igy például a Jabloncza, Sztebne, Repecur, Szuka, Lazassena stb. patakok nevét. Ezek legfeljebb a III. bécsi katonai felvétel lapjain találhatók meg, de ott sem teljes számban.

A szóban forgó Mo 9. sz. térkép nagysága: 58 x 66 cm. Tájolása északi. Szép rajzu szélrózsa disziti. Méretaránya: 1200 b.öl = 116 mm, azaz - a papiros méretváltozását figyelembe véve 1" = 270 bécsi öl, vagyis 1:19440.

A térkép domborzatrajza finom, halavány keresztcsikozással készült. Az erdőket sürün rajzolt aprócska fák ábrázolják. Uthálózata részletes. Állapota kifogástalan.

A megye a térképen öt járásra oszlik. Ezek: Processus Inferior (É); Dominium Szigeth [és] Bocskó (középütt Ny ill. K); Processus Kaszo (DNy) és Processus Superior (DK).

A települések kétféle módon jelöltettek. A nagyobbak piros festésü utcatömbökkel, a kisebbek kis, pirosra festett körökkel. Mindkettőt szürkészöldre festett szérüskertek övezik. A várak (pl. Huszt) a hegyek és dombok tetején igen gondos kidolgozásu miniatür alaprajzukkal tünnek szemünkbe. A települési szempontból különleges falvak viszonyai a térképről leolvashatók. A Talabor felső folyásánál lévő Kolocsa például két sor hegyi tanyából álló község a pataknak mindkét oldalán. Mindegyik tanyacsoport külön ki van rajzolva, pirossal kifestve, sőt a szürkészöld szinü szérüskertek is gondosan fel vannak tüntetve.

Feltünő, hogy mennyi a jó magyar nevü helység, még a vizfolyások felső szakaszán is. Néhány példa a Borsova mellett: Kereczke, Ravasz Mező; a Nagyágh mellett: Ökörmező; Huszt környékén: Iza, Herincse, Szelestye, Baranya, Hosszuköz, Soófalva, Ujbárd, Száldobos, Urmező, Veléte, Visk, Técső, Bedő, Taraczköz, Körtvélyes; Máramaros Szigeth körül: Hosszumező, Szarv-aszó, Farkasrév, Feketeegyház, Vörösmarth; északon: Kelecsen, Szinevér; az Iza mentén: Szelistye, Sajó, Joód, Szacsal; a K-i határ közelében: Körösmező, Borkut[ul], stb.

A térképen számos hegytető neve is megtalálható, mint például a Pietrosz, Berlebás, Pop Iván, Farkin, Ruszki Pop Iván (az előzőtől 1100 ölnyire K-re, a határon), vagy (Hosszumező és Sugatag között) a Kőhát csucsé. A hegyeket, hegyormokat több esetben igen szépen kirajzolták. A gondos kivitelből is látszik, hogy ez a térkép a korabeli legmagasabb szintü országos közigazgatási hivatal: a Helytartótanács számára készült.

A térkép érdemi rajza befejezett egész, de maga a teljes térkép befejezetlen. A diszes cimkeret még csak vázlatosan sem készült el. A megye rajza körül (a megfelelő helyeken) halaványan, alig olvasható módon, irónnal irva, az alábbi feliratok találhatók:

K-en: Polonia

DK-en: Riv.[ulus] Cseremuszu (a Riv.Bisztricz mellékvize) - Moldovia Pars

DNy-on: TRANSYLVANIA

Ny-on: Szatmariensis Comit[atus]

Ny-on: Ugocsiensis Com[itatus]

Ény-on: Bereghiensis Comit[atus]

Alul: Scala 1200 Milliarum

Sem a rajzoló neve, sem a készités éve a lapon nem található. De a helynévrajz tökéletességéből, valamint a MIKOVINYre oly jellemző egyéb ismérvekből arra következtetünk, hogy e térkép még MIKOVINY életében, tehát 1750 előtt készült, s rajzolója valószinüleg ZELLER Sebestyén volt. Annyivel inkább csak reá gondolok, mivel a bécsi Hofkammerarchivban ZELLERnek több Máramaros megyei térképét is megtaláltam: részint a MIKOVINY halála előtti, részint a Mester halála utáni évekből. (Ez az anyag azonban még feldolgozásra vár.)

Mo 10. POZSONY VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Pozsony megyének az Mo 10-hez igen hasonló térképe (mint rézmetszet) BÉL Mátyás müvének mellékleteként már 230 éve ismert. Ez a térképlap azonban nem lehetett a metszet készitésének alapja, sem a metszetről készült későbbi mappa. Kivitelének modora és a térkép tartalma alapján a több megfogalmazásban elkészült Pozsony-megyei térképek közül egyik legkorábbi példánynak tartom. Kora szerint tehát 1730 és 1735 közötti kartográfiai termék.

A szinezetlen térképlap cime: "Mappa Comitatus Posoniensis". Nagysága 41 x 53 cm, belmérete pedig 33 x 43,5 cm. Tájolása északi.

Noha MIKOVINY neve a térképről hiányzik, pillanatig sem lehet kétséges, hogy ez az ő müve. Emellett szól a MIKOVINYnak az 1735 körül készült térképeire jellemző vakondturásszerü domborzatrajz. Igen gondosan kidolgozott a Duna és a Vág folyó. Esetünkben a térkép nemcsak azt érzékelteti, hogy itt a kanyarok és zátonyok sürün követik egymást, hanem: a hol szükülő, hol ellaposodó és szétterülő mederszakaszok is rendre felismerhetők. A Fertő magas vizállásu, tehát kiterjedt: vize elönti az egész Hanságot. A térkép vizrajzi vonatkozásban MIKOVINYnek legsikerültebb müvei közé tartozik.

A domborzat rajzáról is meg kell jegyeznem: noha a vakondturás jellegü megoldás általában nem ment bizonyos primitivségtől, ez a körülmény e térképen csak a Vágtól keletre érzékelhető. A Kis-Kárpátok hegyrajza olyan jól sikerültnek mondható, hogy e vonatkozásban a kis halmocskák váltakozó nagysága, sürüsége és határozott csapásirányokat mutató rendje tökéletesen megfelel a helyi morfotektonikai viszonyoknak.

Nagyon jól érzékelteti a térkép a Duna mentén, Pozsonyligetfalu és Ásványráró között kialakult, jellegzetes galériaerdőket. A szigetzátonyokat még Petronelltől Ny-ra is mindenütt erdők boritják. Ez is egyik bizonyitéka annak, hogy a 18. század közepéig a Dunán semmiféle komolyabb folyamszabályozás nem történt.

Érdemes felfigyelnünk a Csallóközi Dunaág, a Vág és a határjelölő Morava folyó mederalakulására is. Noha az emlitett folyók határozottan bővizüeknek mondhatók, a Duna vizviszonyai (főleg elzátonyosodása) miatt ezek is zátonyképződésre erősen hajlamossá váltak. Mederalakulásuk fő vonásaiban, akárcsak a Dunáé pl. Pozsony, Horvátkimle és Hédervár között, töretlenül őrzi és jelzi a fő szerkezeti irányokat.

A településeket körök fölé és köré rajzolt templomocskák je-

lölik. Alakjuk jellegzetesen MIKOVINYre vall. Ugyanigy feltünően magyaros és helyesirás szempontjából majdnem kifogástalan a térkép helynévrajza is.

A térképnek feltüntetett aránymértéke nincsen. Négy relációból levezetett méretaránya = 1:234 000, ami 1"=3250 b.ölnek felel meg.

A térkép papirosán a liliomos vizjel látható a "HELLER" név nélkül; ellenben ettől jobbra egy G betü kiolvasható (Vj 10.ábra).

Mo 11. SOMOGY ÉS BARANYA VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Az MTA Kézirattárának birtokában négy, MIKOVINYtől származó Somogy megyei térkép van. Az Mo 11. jelü térképnek cime nincsen, de hátlapján ez a felirat olvasható: "[Mappa] C.[omitatus] Sümeg et Barany[a]".

Noha Sümeg koránt sincs Somogyban, a 17-18. században - érdekes módon - nem ritkán találkozunk Somogyországgal "Comitatus Simighiensis" néven. A név az ó-magyar sumi-sum, azaz "som" szóból ered, s igy keletkezett az ó-magyarban "Sumigy". MELICH szerint ebből fejlődött részint a "Sumugy", részint a "Simig" névalak (149).

A térképen ábrázolt területet É-on a Balaton tó, illetve Balatonszentgyörgy-Szorszó (Szárszó) - Dombóvár-Kaposvár-Szigetvár-Sumony-Barts- a Dráva folyó-Babócsa-Tivadar-Boda-Sitva(Zsitva)-Sámson és Szentgyörgy községek határolják. Ki van még rajzolva Marcali is, de neve hiányzik a térképről.

A 65 x 96 cm nagyságu térkép méretaránya nincs feltüntetve. Három relációból számitva, K-Ny-i irányban 1" = 1600 b.öl, ami 1:115 200-nak, É-D-i vonatkozásban pedig 1" = 1733,3-nak, azaz 1:124 800-nak adódik. Az ábrázolt terület rajza É-D-i irányban tehát erősen torzitott. De mivel ez a térkép csupán kartográfiai fogalmazványnak minősül,ez az eltérés nem jöhet teljes szigorusággal számba.

A térképet tussal kihuzott fokhálózat boritja.Eszerint a 45°55' é.sz.-től 47°5' é.sz.-ig, illetve a 40°25' k.h.-tól 41°31' k.h.-ig terjed. Balatonboglárt a 41°5' k.h. ive metszi. A korszerü térképeken Boglár a 17°40' k.h.-on fekszik. Az eltérés tehát 23°25'. Mivel a Ferro-szigeti nullkör eltérése a Greenwich-i rendszertől 20°39'9", esetünkben Ferro és a MIKOVINY-fokbeosztás között 2°46' különbség mutatkozik. A differencia legnagyobb valószinüséggel onnét származik, hogy MIKOVINY az egyes nagyobb városok földrajzi helyzetét nagyobb háromszögekből láncolatszerüen, de mindegyiket az előzőhöz csatlakoztatva számitotta. Igy a hibák halmozódása a földrajzi koordinátákban változó nagyságu hosszuságkülönbségek keletkezésére vezetett.

A térkép domborzatrajza pillacsikozásu; kidolgozása jól érthető, de - természetesen - nem elsőosztályu. Vizrajza gazdag; a vizfolyások és elmocsarasodott völgyek névvel vannak jelölve. A 18. századból e területről hasonlóan jó és gazdag vizrajz nem ismeretes. Hidrográfiailag legrészletesebben a Nagyberek és Szigetvár környékét dolgozták ki.

A várromokat hordozó dombokat megkülönböztetett gonddal rajzolták ki. Különös figyelmet érdemel Somogyvár vára. Tudvalévő, hogy

Somogyvár a 16. század közepéig megyei székhely, a bencések kolostora pedig egyben nagytekintélyü káptalani hiteshely is volt (149). MIKOVINY Mo 11. jelü térképe Somogyvár várának romjait "Rudera Sz[i]migii" névvel jelöli. A vár romjai a községtől É-ra kb. 1 km-re találhatók. A várdomb lábánál a Nagyárok elmocsarasodott völgye húzódik; 1000-1300 m szélességben viz boritja. A várral szemben, a Ny-i parton [Nagy-]-Lak és Posnok [Pamuk] község települt. A térképen látható fontosabb várak a következők: Babocsa, Barcs, Berzence, Csorgó (Csurgó), Fejérkő, Kapos-Ujvár, Pata, Somogyvár, Szigetvár és Zákány. Ugyanezeknek régi névváltozatait találjuk KANYAR József munkájában (149), vagy CSÁNKI Dezsőnél (150) is.

Lássunk néhány érdekes és fontos adatot a folyóvölgyek 1740 körüli elöntöttségéről. Szigetvár várát kb. 480 m széles mocsár övezte. Kaposvárnál a Kapos völgye 280-300 m, Szomajomnál (ma: Kaposfő) ugyanaz 1200 m szélességben merő mocsár.

E térkép különös érdekessége az, hogy az egyes nagybirtokokhoz tartozó falvak szaggatott elhatároló vonal menti szinezéssel különülnek el egymástól. Három különböző szint látunk: kissé kifakult élénk vöröset, halavány rózsaszint, és élénkebb tégla-barnát. Feltünő a helységnevek jó magyaros névirása. A falvakat kis körökre rajzolt tornyok jelzik.

A térképet készitő mérnöknek a falvak nevét magyarul nem tudó személy mondotta be, de a MIKOVINYnek segédkező mérnök sem tudhatott jól magyarul; különben a magyartalanul közölt helynevek helyességét illetően gyanut fogott volna.

Az alábbiakban az azonos urasági birtokokhoz tartozó falvak nevét betühiv-, illetve LIPSZKY "Repertorium"-a alapján helyes alakban közlöm.

A Festetics-birtokokhoz tartozó falvak első csoportját élénk vörös vonal határolja. Ezek:

Keresztur	(Balaton-) Keresztur
Szentgyörgy	(Balaton-) Szentgyörgy
Bottyán	Bottyán
Bar	Bár
Vörs	Vörs
Gyuleviz	Gyülevész
Sz.Pál	Tót Szent Pál
Hollád	Hollád
Kesző	Keszi
Boronka	Boronka
Bise	Bize
Libe Kozma	Libic-Kozma
Hőgyéz	Hőgyész
Simony Gad	Simonygát
Boda	Boda
Tivadar	Tivadar
Harand	Harangos
Rinnya Szent Mihály	Rinnyaszentmihály
Mariantse	Marjánc

Hosszufalu	Hosszufalu
Fülets	Fülek
Zádor	Zádor
Tóti	Lengyeltóti

A következő csoportba tartozó birtokokat halovány rózsaszínű keret fogja körül. Ezek:

Szemes	Balatonszemes
Ves	Vése
Szorszó	Szárszó
Uszod	Üszöd (Őszöd)
Verde	Kereki
Telek	Ötelek (Teleki)
Bonya	Bonnya
Deretske	Derecske
Marosd	Marosd
Szely	Szill
Sanats	Sántos
Bereny	Berény
Kis Marod	Kis Maróth
Nagy Marod	Nagy Maróth
Uylak	Balaton-Ujlak
Magyari	Ács-Magyari
Rethely	Kéthely
Sari	Sári
Vargyas Kér	Varjas-Kér

Élénkebb téglabarnával határolt birtokok:

Mesztegnyő	Mesztegnyő
Atsa	Acsa
Mogyoród	Magyaród
Ganats	Kis- és Nagy Gánna (a térképen többes német alanyesetben)
Csez	Cser
Atala	Attala
Korpad	Korpád

A térkép hátlapján ismeretlen település belsősége és külterületének részlete látható.

Mo 12. SOMOGY VÁRMEGYE TÉRKÉPE (II)

Második Somogy megyei térképünk 45 x 51 cm nagyságu. Cime: "[Mappa) C.[omitatus] Somogy[ienis]." Eredeti, kéziratos, szinezetlen térkép. Méretarány nélküli, de hat relációból számitva az 1" = 1 földr.mérföldnek adódik, ami 1:281340-nek felel meg. Az eltérés nem nagyobb 1-2 %-nál.

A térkép anyaga: papiros, benne ritka vizjellel; ez liliomos koronával ékitett, diszes pajzsban egy barbakánt ábrázol, melyből hóhérpallost tartó kéz nyulik ki. Mellette balról vizszintes helyzetü I D F betük láthatók. (A három betü a Vj 13. ábrán - helykimélés céljából - függőlegesen került bemutatásra.)

A kissé rongált állapotu, É-i tájolásu térképen kétféle hálózat látható. Az egyik irónnal készült; ez kisebbités célját szolgálja. Vele enyhén hegyes szöget alkot a másik: vörös ceruzás földrajzi fokhálózat. Ez utóbbi kisérletszerünek tünik. Domborzatrajza pillacsikozásu. Vizrajza rendkivül részletes; a Nagyberek és a Szigetvár környéki mocsarak rajza különösen szépen kidolgozott. A Pécstől D-re és DK-re lévő terület részletes topográfiájával tünik ki. A térkép uthálózata szintén gazdag. A településeket a MIKOVINY-től megszokott tornyocskák jelölik.

A térképen számos, az 1740 körüli térszini viszonyokra jellemző részlet látható. Ezekből sorolunk fel néhányat.

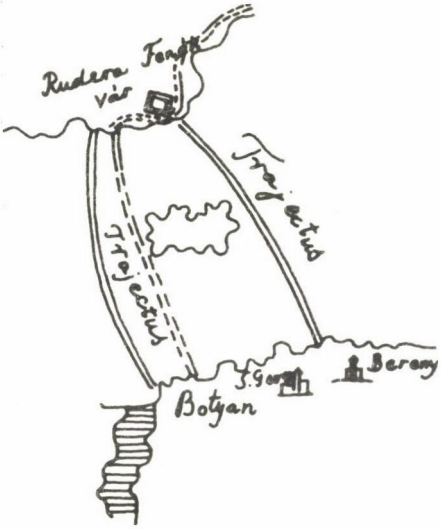

A fenéki vár romjai az átkelő helyekkel, az MTAK Mo 12. jelzetü térképén. Középütt az Iszap-sziget

A Balaton déli partja mentén huzódó országut részben viz alatt áll. Balatonkereszturról Lellére (Lelye) csak a Nagyberek mocsarain keresztül gázolva lehet rövid uton eljutni. Ezt a gázlót a térképen szaggatott vonalzás jelöli.

Fenékpusztát a somogyi parttal három révjárat köti össze. Egyik az Iszap sziget ÉK-i, másik a DNy-i végét érinti, a harmadik az utóbbitól kb. 1,8-1,9 km-rel Ny-ra van. A középső révjárat a Fenékpusztai uthoz csatlakozó révet a bottyáni végponttal köti össze.

A Fenék-pusztai római castrum ("Rudera Fenek vár") még ép. A négyszögletes alaprajzot adó falak sértetlenek. Az ut a Balaton felől kerüli meg a castrumot, s nem vág át azon, mint napjainkban. (Ismeretes, hogy a castrum ÉK-i sarkát és falait a Balaton napjainkig jókora darabon már elhabolta.)

Ez a térkép, miként az rajzi modora és stilusjegyei, valamint betüirása alapján kétségtelenül felismerhető, kétségtelenül MIKOVINY saját kezü müve. Helynévirása a korabeli neveket jó magyarsággal őrizte meg. Példaképpen idézek néhány helynevet: Rudera Szimigii (Somogyvár romjai); - Szorszó (Szárszó), Űszöd (Őszöd és nem Öszöd!), Verde (Kereki), Szalad (Szólád), Telek[i] stb. Az utóbbi kettő határa egy kisebb, ma jelentéktelen vizfolyás, amely azonban a 18. század derekán még több száz méter széles mocsár volt.

MIKOVINY pompás alaprajzot ad Szigetvárról. A három különálló szigeten épült vár három önálló egységét a szélső Ny-i főerősséggel két cölöphid köti össze. A három várat közösen övező széles mocsáron egy lapos, száraz háttal megszakitott rőzsehid vezet át Kalmantse (Kálmáncsa) irányában. (Lásd még a 281-282 oldalt.)

A vár alaprajzával is kiemelkedően jelölt Siklós, valamint Harsány, Tapolca és Nagyfalva a környezetükben lévőknél sokkal nagyobb falvak.

Mo 13. SOMOGY VÁRMEGYE TÉRKÉPE (III)

Harmadik Somogy megyei térképünk cime: "[Mappa] Com.[itatus] Somogyiensis". Egyike azoknak a kéziratos térképeknek, amelyekről RÓMER Flóris 1861 táján azt közölte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában járt a kezében két kéziratos térkép, melyeken a Balaton belsejében, Udvaritól és Szepezdtől DK-re, a partoktól nem messzire, ez a felirat volt olvasható:

A[nn]o 1727

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Rudera Muri
p[er] piscatorem inventa

azaz: 1727-ben (az x-ekkel megjelölt helyen) egy halász (a vizből kiemelkedő) falmaradványokra talált.

Az Mo 14. jelü, MIKOVINY-féle kéziratos térképen teljesen hasonló felirat látható. Ugyanezt a megjegyzést találjuk a bécsi National Bibliothek Fam. Fideicommissiones 272374, ill. ujabb jelzete szerint a C 70-75 sz., 1755 körül készült vezérkari térképen is.

(E térkép balatoni részlete MIKOVINY felmérése alapján készült. A felirat itt igy hangzik:

"L a c u decrescente R u d e r a M u r i [sunt inventa]".

Ugyanezeken a térképeken jegyezte fel első izben MIKOVINY azt a nagyon fontos tényt is, hogy 1732-1735 táján a Balaton legnagyobb mélysége - hat lábat tartalmazó öleket értve - 6 bécsi öl (151). Ez a mélység kivételes volt. A valóságban a tó általános maximális mélysége valószinüleg nem lehetett több 5-5 1/2 ölnél (152;153).

E térképlap tehát - a soron következő Mo 14. jelüvel együtt - alapvető fontosságu a Balaton tó történetében és egyben az egész Somogy vizrendszerében, a történeti időkben tapasztalható vizszintváltozásokat illetően.

A térképlap nagysága 60 x 82 cm, de a hasznosan felhasznált része csupán 60 x 50 cm. A lap jobb szélén ugyanis 32 cm szélességü sáv felhasználatlan maradt. Ezen a részen egy tiz csoportba foglalt távolságkimutatás van, FRITSCH András Erik keze-irásával. (Lásd alább!)

Az ábrázolt terület azonos az M 12. térképen látottal, de ezen a Balaton tó sokkal pontosabban és részletesebben van kidolgozva, mint amazon. Ezzel szemben a völgyeket boritó vizfolyásoknak a szerkesztő csak a partszegélyét jelölte, de azok megnevezése, valamint a vonalkázás elmaradt.

A balatoni hajózás érdekében kijelölt hajóutat MIKOVINY első izben ezen a térképen tüntette fel. Két végpontja (a Balatonon belül) Siófok, illetve Balatonhidvég. A hajózó csatornát jelentő két párhuzamos vonal közé ezt a szöveget irta:

"Maxima hujus Lacus profunditas 6 Orgyarum Hexapedarum".

A térkép méretaránya nem teszi lehetővé, hogy a fenékpusztai viszonyok olyan részletességgel kerüljenek ábrázolásra,mint a Mo 12. jelü térképen. Mindenesetre látható, hogy a fenéki szárazulat földnyelve széles sásos-nádas átmeneti résszel kapcsolódik a Balaton nyilt vizéhez. Ebben a lapos, ingoványos peremszegélyben is vannak szigetszerü szárazulatok, különösen Hévizszentandrástól délre, ahol a szabályozatlan Héviz patak önti vizét a Balatonba.

A térképen két Kis Komárom található. Egyik Komár várostól délre: ez a történelmi Kiskomárom. A másik Kanizsától (Canisa) Ny-ra van, s ezt GÖRÖG Demeter már Homok-Komárom néven ismeri; MIKOVINYnél ez is "K.[is] Comarom".

Zalavártól délre, [Balaton-] Hidvégnél MIKOVINY látta és térképezte azt a hosszan elnyult gátat, amelynek megtartásáért, illetve a töröktől vissza-visszaszerzéséért annyi küzdelmet folytattak a végvári magyar vitézek. Ennek a kitartó, hősi helytállásnak részletei IVÁNYI Béla (154) kutatásaiból ismeretesek.

Hidvégtől Ny-ra, a Szala [Zala] folyó jobbpartján emelkedett a "P o g á n y v á r"-nak nevezett földvár. Sok szó esik róla a török időkben. A 18. század végéig még megvolt. MIKOVINY idejében még teljesen érintetlen. Ezen az Mo 13. jelü térképen szabályos téglalap alakja még látható. Belső földsáncát árok vette körül. Elsőként

LÁZÁR deák 1528. évi térképén "Bikavár" (Békavár?) néven, kő-épitményként tünik fel. Maradványainak régészeti feltárása megkisérelhető volna.

Somogyvár (Arx Somogy) - a jelek szerint - az 1730-as években még nem volt tökéletesen romokban. MIKOVINY (talán visszafoglalására utalva) magyar zászlót is rajzolt a vár ormára.Mellette a község: Villa Somogy.

A Kis-Balaton MIKOVINY e térképén feltünően széles, ami a tó magas vizállásának következménye. A Főnix hajó, a Festetics-uradalom sószállitó hajója, a Bal[aton] S.[zent] György-i öbölben horgonyoz. M[ons] Fonyód mögött, a hegy déli lábánál 12 km hosszan (!) nyilt vizü csatorna huzódik, s ez elvágja a fonyódi Várhegyet a mögöttes somogyi dombságtól. Buzsák nincs messze (K-re) az elöntött völgységtől, de Táska (Task) már egészen a viz partján van, akárcsak egy 15. századi birtokadományozási oklevélben olvasható (155). Megjegyezzük, hogy a Kis-Balaton 18. századi állapotát egyetlen térkép sem ábrázolja olyan hüséggel és tökéletes megbizhatósággal, mint az MTA Könyvtárának tulajdonában levő Mo 13. és Mo 14. jelü két Mikovinytérkép.

A déli részen meg kell emlitenünk a Szulimán, Szigetvár és Füfalu (a Dráva közelében, a folyótól É-ra) közötti magas vizállásu folyók és patakok igen részletes és alakhü ábrázolását. A térképrajz megbizhatósága - a közeli környezetet illetően - mindenütt elfogadhatóan jó. Az ábrázolt terület azonban erősen torzult.

A térképről a mérték- vagy méretarány feltüntetése hiányzik. Három relációból számitott méretaránya: 1" = 2750 bécsi öl, azaz: 1:198000. A déli részeken azonban, a Siófok és Szigetvár közötti távolságból 1:371700-, a Kanizsa és Barcs közöttiből pedig 1:550000-es méretaránnyhoz jutunk.

Az Mo 13. jelü térkép jobb szélén levő távolságkimutatás szövege a következő:

1/ Hetes Kaposvár 1[Mill.German.]
et Fluvius Kapos non est lata

Csokonya Gárdon 2 m[ill.Germ.]
versus Dravan

Hetes Kutas 2 Mill.Ger.

2/ Via ex Hetes ad Kanisa

N[agy] Bajom 1 magna Mill

Diversor Arad 1/2 magn[a Mill]

Kis Falud 1/4

Nemes Déd 1 Mill.Ger.

Mihaldi 1 Mi

Mihaldi 1 Mill Canisa

3/ Hettes ad Kapos Fő Malomsok

1 Mitt [Mill]: in Territo[rio] Merénye

Fő Malom Kadar kut 1 M

Kadarkut, Hencse 1/4 Mill

Hencse Lád 1 M

Lad Kamancsér 1

Kamancsér ad Homok Sz.György 1

4/ Hettes Magyar Egres 1/2 M

Egres Varda 1/4

1/ Egres Jutt 1/4 M a textris [dextris]

2/ Azsalo (!) ad Egres 1/4

3/ Aszalo ad Kassok 1 M.G.
Kassok. Igal 1/4 Mill a Sinistro

4/ Kassok Bél 1/2 Mill ad Orientem

5/ Lapafő ad Kossok 1 Mill. Ger.
Finis Somogyvári

6/ Lapofő ad Sacs per 2 Montes
1/2 Mill.Ger.

7/ Sacs. Jováncza (Ivánсsa) 1 Ger. per Mont[es]

8/ Jováncza Szakal 1 Mill Ger

9/ Szákál (penes Kaposviz) Berény 1/2
per Montes

10/ Berény Varsad 1 Mill Ger
per montium Solten[sium]

11/ Varsad Tormas 1/4 Mill Ger

Tormas Köllesd 1/16

Kölesd Medina 1/4

5/ 1/ Hettes Egres 1/2 Mill penes ◻ Malom

2/ Aszaló Malom Egres 1/4

3/ Egres Kassok 1 Mill

4/ Kassok. Naki malom ◻ 1 Mill
planum

5/ Naki malom P. Lepérd per pontium 1/2

6/ P.[raed.]Leperd P.[raed.]Tallmand 1/4

7/ P.[raed.]Tallmand a dextris Dombo-vár 1 Mill

8/ P.[raed.]Talmand ad P.[raed.]Jovancza 1 M

9/ Jovancza per Kaposvize penes molom (malom)ad Juss 1 Mill.

10/ Juss Hegyi Si non esset mons 1/2
propter duas Montes 3/4

6/ Bőhonye ad K[is]Kutas 1/2 Mill

Bőhőny ad K[is] Falu[d] 1/4 Mill

7/ Vid Nemeséd 1 Mill Ger[man]
per planum Sylvam

8/ Hettes Böhönye 2 M[ill]

Böhönye Vésse 1 Mill

Vésse Inke 1 Mill

Inke Iharos Bereny 1 Mill

Iharos Bereny Surd 1 Mill

Surd Legrad 1 Mill

9/ Igal Kaposvar

10/ Gellye Dombovár, 1 Mill

Mo 14. SOMOGY VÁRMEGYE TÉRKÉPE (IV)

Negyedik Somogy megyei térképünk, cime szerint: "[Mappa] Comitatus Somogyiensis", némi eltérésekkel az előzőkben tárgyalt Mo 13. jelü Somogy-megyei térkép hü mása. Amannál kevésbé szépen kidolgozott, de ez nem csökkenti az értékét. E térkép helynévirása jobb, mint az Mo 13.-é. Mindent tartalmaz,ami az Mo 13. jelü párján megtalálható, de ezen felül vannak olyan részletek, amelyek csakis ezen a térképen kerültek kirajzolásra. Az emlitett két kritérium alapján megállapitható, hogy az Mo 13. szerkesztése megelőzte emez Mo 14-es mappa keletkezését.

Talán egyedülálló nyelvhasználati érdekessége, hogy a Jutt-Aszaló-Bize községektől D-re levő,viz alatt álló területet"r e p a s (R é p á s) k á t y u"-nak mondja. A találó kifejezésben benne rejlik az a nyelvi finomság, hogy itt nem olyan igazi, feneketlen mocsárról van szó, amelybe beleveszhet az ember szekerestől, lovastól, hanem éppen csak olyan kissé elöntött földekről, amelyek ily módon nagyon alkalmasakká váltak akár cukor-, akár takarmányrépa termesztésére.

Mint régies tájszólási érdekességre, érdemes felfigyelni az ugyancsak hidromorfológiai vonatkozásu "Lapo fő" (ma: Lápafő) helynévre. Mind a két (Mo 13. és 14.) térképen ilyen alakban jelenik meg az Igaltól és Naktól K-re levő kis település neve.

Mikoviny a (Balaton-)Hidvégtől Ny-ra lévő Zalaszabar községet "S z a v á r" névalakkal tünteti fel. A helynévnek kétségtelenül ez

a régies alakja; ez az elnevezés még a római időkből származik és a rómaiak megjelenése előtt már a Duna-medencében megtelepült szabir-szavárd népre utal. Az sem lehet merő véletlen, hogy [Zala-] Szabar közvetlen szomszédja Garabonc, melyből MIKOVINY egy falut és egy pusztát tüntet fel. (V.ö. Szavár — Savaria; Szabir, Szibir, Sabaria, Σάβαρτοι ἄσφαλοι stb.) (156).

Csakis a gyors folyóirás következménye, hogy a szóban forgó Mo 14. jelü térképen a Baranya-megyei Korpádtól ÉNy-ra is egy "Szabar"-nak olvasható helység tünik fel. A név helyesen: Szabás. Érdekes módon két Szabás is van egymás közelében. Az egyik: "Szabás" nevü nagybirtok (praedium) Baranya megyében; a másik egy hasonló nevü, kicsiny település (pagus) Somogy megyében. A kettőt csak a megyehatár választja el egymástól. Igy közli ezt LIPSZKY "Repertórium"-a és igy ábrázolja GÖRÖG Demeter "Magyar Átlás"-a is.

Agrotörténeti vonatkozásu érdekesség, hogy a térképen található sok malom közül Kadarkut és Mike vonalában, a Rinya patakra telepitett malom "Fő malom"-ként van feltüntetve. Azon a helyen a Rinyának még ma is egy tekintélyes nagyságu szigete van. A térképen feltüntetett hidromorfológiai környezet tehát nagyon is alkalmas volt malomcsatorna létesitésére, és a malmot - központos fekvése miatt - minden irányból könnyen meg lehetett közeliteni.

A térkép Szigetvártól K-re és DK-re, valamint a Kapostól D-re nincs kidolgozva. Ennek csakis az lehet az oka, hogy a félig-meddig üresen hagyott terület már Baranya megyéhez tartozik.

Az Mo 14. jelü térkép legnagyobb értéke a Balatonnal és Somogymegye 18. századi hidrográfiai viszonyaival kapcsolatos rajzi anyaga. A Balatonban e térképen is megtalálható az

"A[nno] 1727 Rudera Muri
per Piscatorem inventa"

feljegyzés, valamint a tómeder legmélyebb övezetét kijelölő:

"Maxima hujus Lacus profunditas 6 Orgyarum Hexapedarum" jelzés. Semmi kétség: Mikoviny itt kivánta kialakitani a Dunától, tehát Budától, sőt Bécstől és a Maroson át Erdélytől Keszthelyig, illetve Fenékig vezető nagy hajózható csatornát. E gondolat később ismételten felötlött (157; 158), de senki sem emlékezett meg arról, hogy a nagy, országos jelentőségü hajózó csatorna első megálmodója és megtervezője M I K O V I N Y S á m u e l volt.

A térkép szerkesztője mind az Mo 13., mind az Mo 14. jelü térképen (Balaton-)Hidvégtől DNy-ra négy pontot tett. (Olyasformán, mintha egy trapéz négy csucsát óhajtotta volna kijelölni.) E pontok bizonyosan jelentenek valamit. Régészeti nyomozásuk nem lenne érdektelen. Mind a négy somogyi térkép tájolása É-i.

Az 58 x 46,5 cm nagyságu térkép papirosa annak ellenére is jó állapotban van, hogy egy izben már felhasználták a Pozsony megyei Senkvicz-cel határos szomszédos helység határának birtokbavételénél. Ez a vázlatos felvétel befejezetlen. Tulajdonképpen nem egyéb, mint

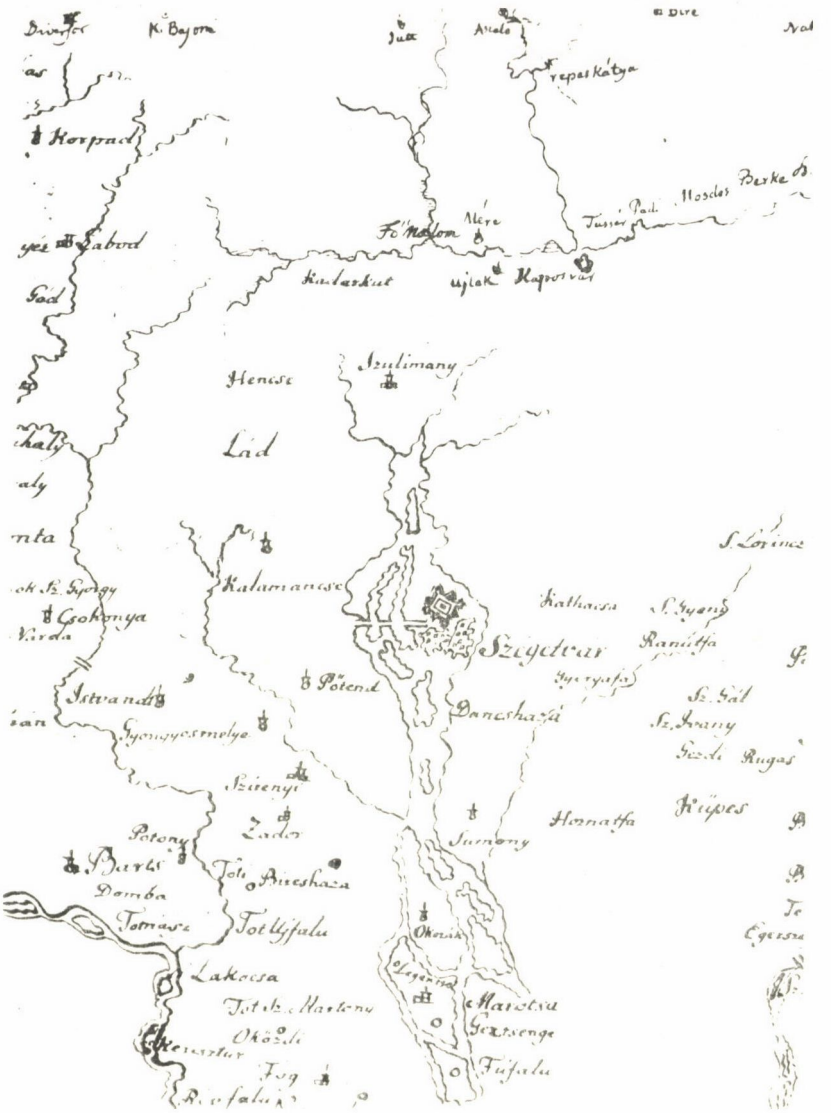

Okorág és Szigetvár környéke Mikovinynek
1740 körül készült Mo 14. jelü térképén

nagybirtokok által körülvett jobbágyi parcellák bemérési vázlata. Az alábbiakban az e térképvázlaton olvasható neveket és megjegyzéseket adjuk, körüljárva a határt az óramutató járásával egyező irányban.

via ad Thi[rlin]gsb[erg]

Thirlinger poss[essio] erga quam

(Egy egyedülálló fenyő kirajzolva; nyilván háromszögelési alappontul szolgált): Pinis

D[ominium] Paroch[ial]e (papi föld)

Senkwicz

Piecfiky

Bazini via (Bazinba vezető ut)

Tabula Dominalis (urasági tábla)

Sylva

Na dondor (?) Staho nach 53° in linea recta linea a grad[u]

Via ad Thyrling

Fons rohr (egy ér partjának közelében)

ex pos[i]tio cometian[a] pratula ad

agros spect[avimus]

Metaesne w[idel]bant[ur]

Fenti felsorolásból világosan kitünik, hogy itt egy 18. századi határjárásról van szó. Igen szerencsés összekapcsolása a középkori határjárásnak az 1854-ben elrendelt kataszteri felméréseket bevezető, (ugyancsak határjárásnak nevezett) mesgyekijelölő (cövekelő) bejárással.

A BALATON MIKOVINY SÁMUELNEK AZ AKADÉMIA

Mo 13-15. jelü SOMOGY MEGYEI TÉRKÉPEIN

Kevés kartográfiatörténeti adat okozott - geomorfológiai vonatkozásban - nagyobb feltünést, mint MIKOVINYnek a Balaton 1744-1745. évi állapotát rögzitő felméréséről készült három térképlapja. Közülük egyik Veszprém-, a másik kettő Somogy megye területét ábrázolja, s mind a három az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának tulajdona. Jelzetük: Mo 13, 14 és 15.

MIKOVINY a tavat közelebbről 1732-ben ismerte meg. Erre az adott alkalmat, hogy az 1730. évi pozsonyi diéta idején BÉL Mátyás szorosabb barátságot kötött FESTETICS Kristóffal, Somogy megye alispánjával, korának kiváló jogtudósával. Meghivására 1731 őszén BÉL Ba-

latonkereszturra utazott. Akkoriban ott volt a Festetics-uradalom központja. BÉL az egész telet Kereszturon töltötte, s ez alkalommal, - a Balaton tanulmányozása végett - lovas szánon a tó jegén átrándult Keszthelyre a Györökre is. A következő években el-ellátogatott Somogyba és gyüjtögette az anyagot a megye monográfiájához. Közben lehivta MIKOVINYt is, hogy készitse el a Balaton térképét. Az első két vázlat 1732-1734 között készült el. Ezeket az Országos Széchenyi Könyvtár Fol.Lat. 277 sz. alatt őrzi (35).

1744-ben MIKOVINY a bécsi Udvari Kamarától azt a megbizást kapta, hogy készitse el a Dunát és Tiszát összekötő "hajókázó csatorna" tervét, s ez ügyben lépjen sürgősen érintkezésbe a pozsonyi Magyar Kamarával. Emiatt még ez év juniusában Pozsonyba utazott (10).Ezeknek az iratoknak részletes feldolgozására még nem került ugyan sor, de az Akadémiai Könyvtár Mo 13. és 14. számu térképei alapján egyeértelmüen eldönthető,hogy MIKOVINY 1744-1745-ben ujból felkereste a Balatont s ezuttal a tóról - mélységmérással is összekapcsolt - részletes térképet készitett. Ez a felvétel döntő fontosságu a Balaton egykori kiterjedésének és vizszintváltozásának meghatározása szempontjából.

Tihanyt 1735 táján - MIKOVINY-nek az Mo 13. jelzetü térképe szerint - csak keskeny nyak kötötte össze az ÉNy-i parttal

MIKOVINY a Balatont az 1744/45. évi vizállási viszonyok alapján térképezte. Ekkoriban, még a 16. század eleje óta, a tó vizállása a mainál több méterrel magasabb volt. A Sió völgyét ugyanis - Siómaros, Jut és Mezőkomárom között - egymást követően három igen magas és erős földgát zárta el (153). Miként az Akadémiai Könyvtár birtokában lévő Mo 13. és 14. sz. térképein is megfigyelhető, MIKOVINY a Sió völgyét csakis Siómarosig ábrázolja vizzel boritottnak, onnét kezdve - déli irányban - a völgy száraz; ezért csak a tengelyvonalát jelzi.

MIKOVINY térképein (ide értve az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő egyik térképet is) Tihanyt az aszófői parttal csupán egy keskeny, száraz földsáv köti össze. Szélessége mindössze 200 lépés, azaz 150-160 m. 1781-ben BARTSCH Konrád Domokos felvidéki zoológus ugyanezt a földszorost 200 öl, kereken 400 m szélességünek találta. Ez azt jelenti, hogy a Balaton vizszintje 1744-ben 109,6 m, 1781-ben pedig 109,3 m tszf. körüli magasságu volt (151).

Ugy látszik, a tónak ilyen magas vizállása hosszabb időn át állandósult, mert VÖRÖS László, Somogy megye hites első földmérője 1834-ben (152), BAJOMI István, Zala megye második Föld- és Vizmérője 1836-ban azt ugyanilyen magasnak találta (160).

MIKOVINY a Balatonon mélységmérést is végzett. Az Akadémiai Könyvtár tulajdonában lévő Mo 13 és 14. számu térképeken a tó legmélyebb részét szaggatott párhuzamos vonalakkal jelöli és a vonalak között ez a szöveg olvasható:

"Maxima hujus Lacus profunditas 6 Orgyarum Hexapedarum [est]". Magyarul: "Ennek a tónak legnagyobb mélysége 6 hatlábas öl."

MIKOVINY az eredeti térképi fogalmazványokon nem elégszik meg tehát azzal, hogy a meghatározott mélységet 6 bécsi ölnek mondja, hanem leszögezi, hangsulyozza, hogy itt 6 x 6 = 36 lábnyi mélységről van szó, ami pontosan 11,38 m.

Ennek az 1745. évi Balaton-felvételnek a másolatát találjuk a bécsi National Bibliothek Fam. Fideicommissionis C 70-75 jelü térképsorozatán. A tó legmélyebb szakaszát ezen a térkép-sorozaton is kettős szaggatott vonal jelöli, ezzel a szöveggel: "Maxima profunditas Lacus observata quo constituit 6. Org.[iarum] Vien[nensium];" vagyis: "A tó legnagyobb mélységét megmérve, az 6 bécsi ölnek állapittatott meg" (ti. MIKOVINY által).

E tömör fogalmazás alapján REGŐCZI Emil (161) teljesen megokoltan arra mutat rá, hogy MIKOVINYnek rendszeres és sürü hálózatu mélységmérést kellett végrehajtania a Balatonon, mert csakis ennek alapján tudta kijelölni a tó medencéjének legmélyebb övezetét.

E 6 ölesnek mondott mélység értékelésénél több nehéz probléma vetődik fel. Ugyanis, ha kiszámitjuk, hogy ez esetben milyen magasan volt a Balaton viztükre, kiderül, hogy ez a mélység 110,6 m Adria feletti vizállásnak felel meg. Ennyi pedig azért nem lehetett, mivel a déli part dombsora általában 108,5-109,5 m magas; hacsak a déli partot végigkisérő turzás gerince a középkorban nem volt a mainál magasabb.

Amennyiben a tó vizállása 108,5-109,5 méternél is magasabb lett volna, akkor a viz lefolyt volna a somogyi lankák felé. Itt tehát bizonyos ellentmondás mutatkozik MIKOVINY térképi adata és a mai térszinnek megfelelő morfológiai állapot között.

Nem kétséges, hogy ennek a 6 öles mélységnek létezéséről legelőször MIKOVINY térképeiről értesülünk. Az MTA Könyvtárának két térképén is világosan, tisztán, félre nem érthető módon, még hozzá MIKOVINY saját kezeirásával olvasható adatközlésről van szó. Azonban a 6 öl tul nagy értéknek tünik. Szinte bizonyos,hogy - itt nem részletezhető okokból - a Balaton nem lehetett ilyen mély. De milyen mély volt valóban? Erre a kérdésre egy nemrég előkerült szerencsés lelet adott bizonyossággal választ.

A szombathelyi Nyugatdunántuli Vizügyi Igazgatóságnál 1972 végén elrendelt selejtezés során előkerültek az egykori Zalaviz lecsapoló társulatnak az 1830-as évekből származó iratai. LOTZ Gyula osztályvezető mérnök a selejtezendő anyagban a Balaton 1820-1840 közötti vizállására vonatkozó, közvetlen mérésekből származó, igen értékes szintezési adatokra bukkant. Az iratanyagból előkerült a Zala völgyének 1836-ban készült, magassági adatokat is tartalmazó térképe. Ez a mappa a Zala hossz-szelvényét is tartalmazza a bala-

tonhidvégi hidtól, vagyis a folyó torkolatától, a kehidai töltésig. Ez a felvétel 1836-ban készült, de az 1824. és 1829. évi "Libellatio szerinti" vizhelyzeti eredményeket is tartalmazza. A régi magasságmérési eredményeket LOTZ Gyula szintezéssel csatlakoztatta a maiakhoz. Munkájával a szél vizszintváltoztató hatását is sikerült kiküszöbölnie. Végső soron arra a megállapitásra jutott, hogy az általa feldolgozott adatok "teljes mértékben igazolják" MIKOVINYval és KRIEGERrel kapcsolatos azt a megállapitásomat, hogy "A Balaton vizállása ... a török hódoltság korabeli ... mesterséges ... magas szintjéről ... fokozatosan ... 109,40 méteres szintre szállott alá, és ezt az Adria fölötti magasságát a XIX. század elejéig többé-kevésbé tartotta" (160).

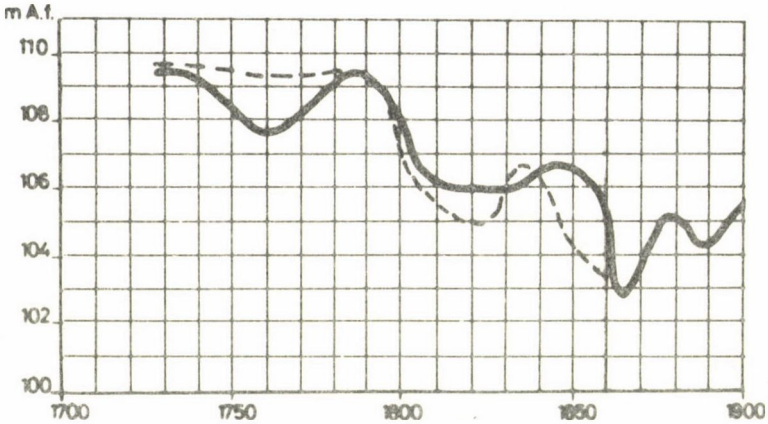

A Balaton tartós vizállásának görbéje 1700-1900 között.

Szaggatott vonal: Bendefy L. 1963. évi meghatározása szerint. A teljes vonal az 1824 és 1836 közötti Zala-völgyi vizrajzi felvétel magasságmérési eredményeit mutatja. Ezekbe bekapcsolták a balatonhidvégi hid tartógerendáin megjelölt 18. század végi vizállás adatokat is. Mindezeket Lotz Gyula 1974-ben megismételt szintezéssel ellenőrizte, s kiegészitette az eredményeket a Zala megyei levéltárban fellelt további adatokkal

LOTZ vizsgálatainak végeredményét igy fogalmazza meg: "a Balaton közepes vizszintje a XIX.század első két évtizedében 108,0-109,0 méteres Adria fölötti szinten volt. Ez a szint az 1822-ben végzett

munkák hatására 106,5 - 107,5 méterre csökkent. A Balaton vizszintje ezt a magasságát - az 1834-1836-os évek száraz periódusától eltekintve - a Sió-zsilip üzembehelyezéséig tartotta."

Ha a MIKOVINY-féle 6 öles mélységi adatból indulunk ki, 110,6 m A.f. magassághoz jutunk. Meghatároztam azt is, hogy a Balaton legmélyebb fenékszintje 240-250 évvel ezelőtt - a negyed évezred alatt bekövetkezett iszaplerakódást figyelembe véve - 99,25 m (151); a tónak LOTZ Gyula által beméréssel meghatározott 1836. évi vizszintje pedig 106,4 m volt. Eszerint a Balatonban észlelhető legnagyobb vizmélység 1836-ban 3,75 ölnél nem lehetett nagyobb.

Ez az adat már inkább egybevágó lenne az egyéb tudományos megfigyelések eredményeivel. De mi lehet az alapja MIKOVINY hat öles mélységi adatának? Gondoljuk, hogy a mélységmérő kötél leolvasásánál tévedett? Vagy (a mai ruhaszárító kötelekhez hasonló vastagságu) kötele tekeredett volna össze az 5-6 öles mélységben? Esetleg a kötél végére erősitett suly merült volna mélyen az iszapba? Egyik lehetőséget sem tartom valószinünek.

Lehetséges, sőt nagyon is valószinü azonban, hogy abban a sávban, amelyet MIKOVINY Mo 13. és 14. jelü akadémiai térképei 6 ölnyi mélységünek jeleznek, volt a tófenéken néhány olyan mélyedés, ahol a mélység valóban elérte, vagy megközelitette a 6 ölet, de a tó általános maximális mélységére inkább az 5 öles méret lehetett jellemző. Ha MIKOVINY a tó déli medencéjében csak három-négy ilyen mélyedést talált,és ezeket a térképen összekötötte egymással,rajzilag máris kialakult a szóban forgó sáv.

Figyelembe véve a 6 öles mélységünek jelzett sáv térbeli helyzetét, kétségtelenül megállapitható,hogy annak északi végén MIKOVINY a tihanyi "kut" szélére eresztette le mélységmérő kötelét. Olyan helyre, ahol ma 8-9 m mélységet mérünk; akkoriban azonban ugyanott 12-14 m mélységü volt a viz.

KRIEGER 1776. évi Balaton-térképén a Balaton legmélyebb részét jelző izobár görbe nagyjában követi a MIKOVINY jelezte sávot. Mivel KRIEGER sem támaszkodhatott sok adatra, bizonyos, hogy az általa megrajzolt izobár görbének zsákszerü DNy-i végén a tófenéken ugyancsak egy mélyebb böge volt. KRIEGER térképén a legnagyobb mélységet jelző görbe nem is megy a tó déli medencéjének közepénél tovább; MIKOVINY azonban a legmélyebb részt jelző sávját egészen a Zala torkolatáig meghosszabbitja. Ugy látszik, 1830-1835 táján a fenéki partok előtt lehetett valami kimélyült rész, amelyet MIKOVINY is észlelt.

Eszerint a MIKOVINY-féle eredeti térképeken ábrázolt helyzettel szemben - több más, megbizható adat tanusága szerint - a valóság az volt, hogy a vizborítás maximális mértéke 1730 és 1740 között általában nem haladhatta meg az 5 x 6 lábat, vagyis a 10,5 métert. Fenti magyarázatot munkahipotézisként elfogadva, a MIKOVINY-korabeli Balaton legvalószinübb mélységi viszonyait vázlatunk érzékelteti.

Kerek negyed század mulva: 1769-ban MÜLLER Ignác székesfehérvári születésü (127) hadmérnök uj térképet készitett az országról. Erre a térképre változatlanul rászerkesztette MIKOVINY megyei térképeit; természetesen a Balaton-térképét is; sőt a tóba berajzolta

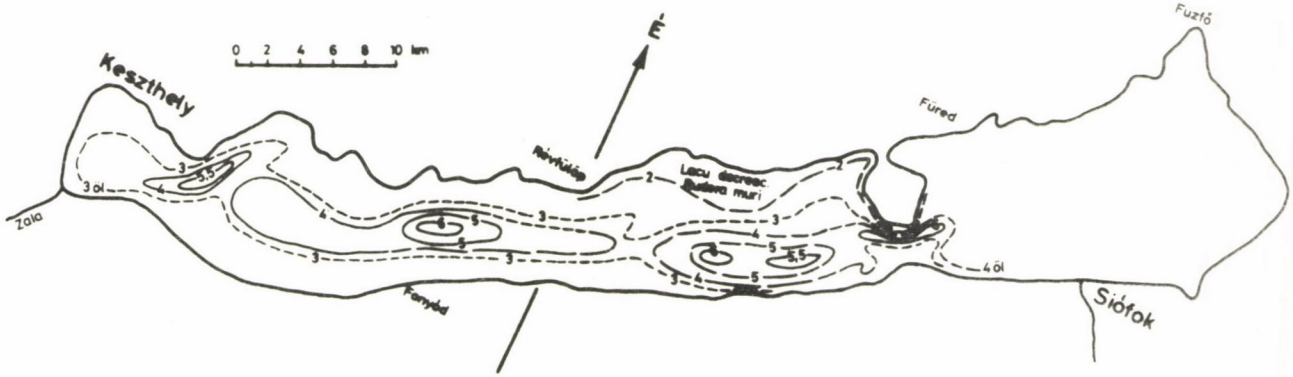

A Balaton valószinü mélységi viszonyai
Mikoviny Sámuel 1732-1735. évi mélységmérései alapján
A számok öleket jelentenek. (Szerk. Bendefy L. 1973.)

a MIKOVINYnál 6 öles mélységünek jelzett sávot és ebben megismételte a szóban forgó szöveget is. Teljesen hasonló alakban tünik fel a Balaton a C 70-75 jelü, 18.századi bécsi vezérkari térképen; az előzővel teljesen egyező latin szöveggel (163). E térkép eredetijét a bécsi Kriegsarchiv B IX a 513 jelzet alatt őrzi. Másolatai a budapesti Hadtörténelmi Intézet térképtárában ugyancsak B IX a 513, illetve az OSzK térképtárában TM 6712 szám alatt találhatók. Aránymértéke: 1" = 5000 b.öl, azaz 1:360 000.

Az emlitett térképek egybehangzó adataiból, illetve MIKOVINY Sámuel mélységmeghatározásai alapján a Balaton 1745 körüli viztükrének magassága 109,0 - 109,5 m Af. körüli volt. Ezt az értéket hitelesitik ZÓLYOMI Bálint pollenanalitikai adatai (164) is.Ugy tünik, hogy 1764-1769 között, MÜLLER Ignác munkálkodása idején a tó középvizszintje hasonló magasságu, vagyis a mai normális vizállásnál, azaz 104,8 m-nél kb. 4,0 - 4,5 méterrel magasabb volt (165).

Ez a magas vizállás az egyik oka annak, hogy a tó alakja MIKOVINY térképein annyira eltérő az általunk ismert, mai alakjától. A másik oka az, hogy abban az időben a Kis-Balaton még nagy kiterjedésü, élő tó volt és összefüggött a tulajdonképpeni Balatonnal. MIKOVINY nem hogy nem akarta lecsapolni, hanem nagyon is jelentős feladatot szánt a Kis-Balatonnak a jövőt illető terveiben.

A MIKOVINY-féle térképlapok, közöttük különösen az akadémiai Mo 14. sz. térkép, több, eddig nem eléggé ismert, ma szinte hihetetlennek tünő mult századi müszaki terv lényegét világitja meg. Ennek alapján kiderült, hogy a régiek közlekedési elképzeléseit mi csak azért látjuk olyan kivihetetleneknek, mivel terveiket a mai vizrajzi viszonyokhoz vetitjük. Egészen más lesz az itéletünk, ha a 16-18. századi állapotok pontos felderitése alapján az egykori hidrográfiai környezetbe helyezve szemléljük a 18. századi hajózási terveket.

KRIEGER 1776. évi jelentésében azt irja (166), hogy 1770-1776 körül olyan magas volt a Zala vizállása, hogy "kevés munkával és befektetéssel" hajózhatóvá lenne tehető (167). Ez a jelentés 32 évvel MIKOVINY Balaton körüli müködése után kelteződött.Ekkorra a tó vizszintje már némileg alább szállott, de még mindig 109,5 m magas volt az Adria felett. Ennek ellenére KRIEGER még a Zalát is hajózhatóvá kivánta tenni, mint ahogy BESZÉDES József is, "a Kolozsvár-gréci (gráci) hajózható nagy csatorna" tervezetével (168) kapcsolatban, 1840 körül ugyanezzel a tervvel foglalkozott.

MIKOVINY 1744.évi térképén (Mo 14)a Kis-Balatonnak a Fenékpusztától Vidig (ma: Nemesvid) huzódó völgyben közel 1 km széles, vizzel boritott folytatása van. Egy nyugatabbra huzódó völgyet pedig Hidvégtől Kiskomáromig, mintegy 11 km hosszan, még nagyobb szélességben borit a viz. MIKOVINY mind a két lehetőséget figyelembe vette egy hajózható csatorna kialakitásának tervéhez. Egyik esetben a tó legnagyobb mélységi övezetéhez csatlakozó mesterséges hajózó csatorna Csákány és Nemesvid felé haladna tovább. Ez a völgy Vidtől még kb. 7 km-rel terjed délnek, de felhasználható része Nagykanizsától 17 km-re, Pata környékén véget ér. Ezzel szemben a Komárváros és Kiskomárom mellett elhaladó völgy 7,6 km-re közeliti meg Kanizsát. A várostól közvetlenül DK-re huzódik az Almás-patak széles völgye, amely Légrádnál torkollik a Drávába.

Igy válik érthetővé, miért utasitotta mérnökeit II. Szulejmán szultán 1532. évi hires hadjárata alkalmával arra, hogy az Almás-patak vizét felduzzasztva teremtsenek összeköttetést a Dráva és a Balaton között (169; 170). Ugyanezt a tervet rögzitette MIKOVINY is a szóban forgó Mo 14. számu térképen.

Ezek szerint a Tisza-Duna-Sió-Balaton-Dráva hajózható csatorna terve MIKOVINYtől származik. Ez a Balaton magas vizállása mellett meg is valósitható elképzelés, KRIEGERen át jutott el BESZÉDESIG, aki azt nyomtatásban közre is adta (168). Igy terjedt el a köztudatban az a hiedelem, hogy a nagyszabásu tervnek kezdeményezője BESZÉDES József volt. A valóság ezzel szemben az, hogy ő e terv harmadik, az előzőktől csak elenyésző mértékben különböző változatát mondhatta magáénak.

Mo 15. VESZPRÉM VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Ez a 66,5 x 50 cm nagyságu, jó állapotban reánk maradt, "Mappa Comitatus Vesprimiensis" cimü, Veszprém megyét ábrázoló térkép valamelyik MIKOVINY-tanitvány alkotása. Valószinüleg FRITSCH András Eriké. Tapasztalatom szerint neki elég gyenge oldala volt a magyar ortográfia, s ezen a térképen számos elirt magyar helységnév található. (Csak példaként emlitem, hogy Szigliget és Csobánc nevét Czigliged-nek, illetve Czobancz-nak irja.)

A térkép MIKOVINY életében készült. Nagy valószinüséggel az 1732-1736 közötti években. A hibákat ugyanis maga a Mester javitgatta. Sok az x alaku áthuzás, és sok helynév javitott alakja is MIKOVINY keze vonását őrzi. Egyes községek teljes alaprajza törölve és átrajzolva a megfelelő helyre. Székesfehérvár "Alba Regalis" neve feltehetően azért került latinul a térképre, mivel ebben a korban a hivatalos iratokban is ezen a néven emlitették.

A térkép aránymértéke 20.000 b.öl = 117 mm, ami 1:324 000-nek (azaz 1" = 4500 b.ölnek) felel meg. Szinezetlen. Tintája ma is élénk sötétbarna. Tájolása északi. A térképet hossztengelyével É-D irányu téglalap alaku, irónos segéd hálózat boritja. A kicsinyités céljait szolgáló háló oldalhosszai: 39 mm, illetve 58 mm. A munka gyorsitása és a hibák kiküszöbölése végett egyes vonalakat számozással láttak el; ezek a számok azonban nem a földrajzi fokhálózat számai. A 0-val jelzett vonal valószinüleg a nagyszombati egyetemen akkoriban müködő obszervatorium délkörének felel meg. Maga Nagyszombat városa a térképen nem látható. Ha ez a feltevés helyes, akkor azt bizonyitja, hogy a térkép az 1735 előtti években készült.

A mai formájában ismeretes térkép eredeti fogalmazványának északi (Veszprém megyei) részét MIKOVINY, déli (Somogy megyei, kevésbé kidolgozott) részét pedig KOVÁCS János készitette. Erre vall a lap északi széle közelében látható "Post Mikoviny", valamint a déli jobb sarokban feltünő "Post Kovacs", illetőleg a fölötte lévő (másodszor is kiirt) "Post Mikoviny" felirás. A térképlapnak jobb alsó sarka a KOVÁCS Jánosra vonatkozó utalással leszakadt; jelenleg ideiglenesen oda van ragasztva.

A domborzat rajza pillacsikozással készült s a terület morfológiájához képest eléggé kifejezőnek mondható. Vizrajza gazdag. A fo-

lyók elöntött árterületeikkel együtt ábrázoltattak. Mivel a 18. században a Balaton még igen magas vizállásu volt, a folyóvölgyekben is nagyon magas a viz szintje. A Kapos - például - helyenként 1 km-nél szélesebben siet a Sióba. Ám a Sió sem volt olyan keskeny folyó, mint napjainkban. Mezőkomárom és Siójut között megvolt még az a három földtöltésből álló gátrendszer, amely a Balatonnak a mai középvizszint fölött mintegy 4 méterrel magasabb (kb. 109 m A.f.) vizállását volt hivatott biztositani (153).

A Sió völgye a 18. században Mezőkomárom és a Balaton között óriási szélességben viz alatt volt. MIKOVINY Veszprém megyei térképe szerint a vizzel boritott terület szélessége Juttól (Gyut) DK-re hirtelen kiszélesül; és Szentmihályfa és Ádánd között megközelitette az 5 km-t. Ez az érték talán hihetetlennek tünnék, ha hitelét meg nem erősitené PESTY Frigyes földrajzi-történeti-néprajzi gyüjteménye (171), melyben közli, hogy Ádánd községnek a Sióval szomszédos, több km-es szélességben DNy-ra terjedő részét "Nagy-tó" dülőnek nevezik, mert azon a helyen 1856-ig, azaz a Sió-gátak teljes lerombolásáig "igen nagy kiterjedésü tó volt." Az átellenes parton a nyiltviz a Tisztaviz nevü településig nyulott, mintegy 2,5 - 3,0 km mélységben, a mai parttól ÉK-nek. Ez csakis akkor volt lehetséges, ha a Balaton és a Sió vizállása a mainál valóban több méterrel magasabban volt; éppen ezért a Tihany és Aszófő közötti földnyak ekkoriban rendkivül elkeskenyedett.

MIKOVINY Mo 15. jelü térképe szerint az elöntött terület szélessége Ádándtól D-re mintegy 2 km-re korlátozódott, de Tisztaviz és Mezőkomárom között ismét elérte vagy legalábbis megközelitette a 3 km-t. A mai szintvonalas térképeken ellenőrizve MIKOVINY térképi adatait, azok pontosnak mondhatók.

A térképnek a Balatonnal és a Sióval kapcsolatos másik jelentős adaléka az, hogy a Siónak 1740 körül még két ága kitorkolása volt a Balatonból. Egyik ága kb. ott volt, ahol ma, a másik pedig a régi Fok falu mellett; ott, ahol KRIEGER Sámuel hires Balaton-térképén (172) az "Antiquus Effluxus Lacus Balatonis ..." felirat olvasható. Ez a kifolyás felelt meg a folyó római kori kitorkolásának.

Hogy a térkép hidrográfiai vonatkozásainál maradjunk, a következőkre hivom még fel a figyelmet. A Székesfehérvár környéki mocsarakat és azoknak a várhoz és a külvároshoz való viszonyát a térkép különösen szépen ábrázolja. Csákvárnál és Tácnál a Sárvizen gerendahidak vezetnek át. Különösen a táci nagyon jól megépitettnek látszik. Egres és Cece, valamint Puszta Vám és Ozora között szintén jól megépitett hidak tünnek fel.

A megyében található várak a térképen tényleges alaprajzukkal láthatók. Közülük Székesfehérvár, Simontornya, Tihany, Pápa és Nagy Somlyó a nagyobbak. Tihany váráról hasonló jó térképi ábrázolás e korban magyar szerzőtől nem ismeretes. Bakonybélben két kolostor tünik fel: egyik az apátságé (Abbatia), a másik a Benedek-rendieké (Benedictini).

A falvak ábrázolása egyébként alaprajzszerüen történt, de a házak térképi száma nem arányos azok valóságos számával. A kisebb községeket köröcskékre telepitett tornyok jelzik. Ez az ábrázolási módszer MIKOVINYre jellemző.

A Balatont a térkép Szigligetig tünteti fel. Tihanyt az aszófői partokhoz kötő nyak éppen olyan keskeny,mint az Mo 13. és Mo 14. számu térképlapokon.

Végül egy nagyon jellegzetes topográfiai és morfológiai adatról emlékezünk meg. A "Francsia Vágása - Abruptio Gerencza" térképileg első izben MIKOVINYnek ezen a mappáján került ábrázolásra. A "Francia-vágás" elnevezés napjainkig fennmaradt. Eredetének felderitése a helytörténeti kutatókra vár.

Mo 16. UGOCSA VÁRMEGYE TÉRKÉPE

Ennek a 40,5 x 53,5 cm, illetve belméretileg 30 x 42,5 cm nagyságu térképnek teljes cime: "Mappa Comitatus Ugotsiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata Opera S[amuelis] MIKOVINY".

Ugocsa megyének ez a vászonra vont, rávarrott zöld szalaggal keretezett, kifogástalan állapotban lévő topográfiai és közigazgatási térképe a Helytartótanács tulajdona volt. A mappa finoman szinezett, de csak a folyókat és a járási határokat tették feltünőbbé szinezéssel.

A térképet ugyanolyan 8-9 mm szélességü festett, sárga belső keret szegélyezi, mint az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő, hasonló kivitelü sorozat lapjait, de fokosztás nélkül. Nagy a valószinüsége tehát annak, hogy ezek a sárga keretbe foglalt megyei térképek valamennyien a Helytartótanács részére készültek. E véleményt támasztja alá az a körülmény is, hogy közülük egyiket (TK f.5. Trencsén megye, MIKOVINY S. nevével: rajzolta Joseph LIBAY) alul-felül farudakra erősitették.

Ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtár egy másik (TK 2212 jelü), nagyméretü Trencsén megyei térképe farudakra volt erősitve, de a rudakat utólag eltávolitották a vászonra vont térképről. (Bővebben az OSzK sorozatainál szóltunk róla.) Valószinü, hogy ezt a térképet is a Helytartótanácsnak szánták, de bizonyos okok miatt mégsem ez a példány került átadásra, vagy falra akasztásra.

A Helytartótanács számára - bizonyára megrendelésre - készitett térképek előirásoknak megfelelően készültek. Ez lehet az oka annak, hogy a Mo 16. jelü Ugocsa-megyei térképet is müvészi rajzu és virágfüzérrel övezett, gondosan szinezett cimkeret disziti; FRITSCH A.E. rajza.

A térkép jobb alsó sarkában ez a felirat olvasható:"hum[illime] offert, "AL" (azaz "AL"), vagyis "a legalázatosabban nyujtja át L.A." (Az L a családnév kezdőbetüje). A rajzoló személyét ezideig nem sikerült azonositani.

A falvakat körülvevő, szérüskertek kifakult zöldes-szürke szinüek. A belsőségek szokásos pirosra szinezése elmaradt. Huszt városa és vára igen finom látképszerü rajzával tünik ki.

A domborzat rajza vegyes: általában a csikozás az uralkodó, de egyes kiemelkedő hegyek és hegyvonulatok ábrázolása vakondturásszerü halmocskákkal történt. A fogalomjegyeknek ilyenszerü vegyes alkalmazása MIKOVINYnek egyéni sajátsága. A topográfiát a megye határán kivüli, szomszédos területeken is adja, teljesen hasonló modor-

ban. Az ábrázolt terület peremén lévő községek: Szatmár vára és városa (Szatmárnémeti), Huszt, M[agyar] Beskel (Deskó-falva), Beregszász és Gacsaly.

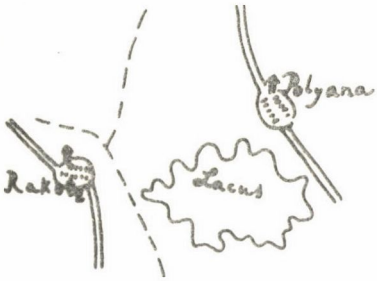

A keselymezei mocsár nyiltvizü része

A Tur mocsarainak nyiltvizü része

Mindkettő az MTAK Mo 16. jelzetü térképén, 1745 tájáról

A térkép tájolása É-i, amit egy szélrózsa is mutat, de az utóbbin az Oriens és Occidens felirat fel van cserélve. Az a gyanunk, hogy ezt a tévedést FRITSCH A.E. követte el. Az Mo 18. jelü térképen - miként látni fogjuk - ugyanez az eset ismétlődik meg irónos fogalmazásban.

Ami a vizrajzot illeti, a folyók rajza elmarad számos más MIKOVINY-térképé mögött. A Tisza Ugocsa megyei szakaszának rajza még GÖRÖG atlaszában is jobb. Pedig a kanyarulatoknak ilyetén leegyszerüsitését a térkép méretaránya: 3 német mfd = 132 mm, azaz 1"= 4/6 Mill. Germ., vagyis 1:160020, egyáltalában nem kivánja meg.

Nagyon értékes két nagy kiterjedésü állóviznek az ábrázolása. Rákócztól K-re, egyszerüen "Lacus" megnevezéssel ott van világos-kékre festve, a Magyág folyó táplálta Keselymezei mocsár; leghosszabb tengelye 4,2 km. A másik nagy tavat a Tur folyó látja el vizutánpótlással. Ez a 6,4 km hosszuságu nyiltvizü tó (Tisza-) Ujlak és Sárköz között alakult ki. A Tur mocsarai övezik.

A Kárpátok lábát borito erdőségek közül a térkép a Salánk és Beregszász közöttire "Sylva Nagy Erdő" felirással hivja fel a figyelmet.

Mo 17. KELET-MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE

Ez a nagy alaku (60 x 68,5 cm) lap Magyarország keleti felének topográfiai térképe a Garam és a Duna vonalától keletre, a Kárpá-

tokig, illetve az erdélyi határig és az Aldunáig. A jó vizrajzával kitünő, eredeti kéziratos térkép cime: "Mappa Hungariae pars Orientalis". A mappát 11 x 15 mm-es irón-vonalzásu hálózat segitségével, a korai Mikoviny-féle megyei térképekből szerkesztették össze és kicsinyitették mai méretére. Lehetséges, hogy e térkép (FALLENBÜCHL Z. feltevése szerint) némely 17. századvégi elemet is tartalmaz; de ha igaz is ez, csupán elenyésző mértékben.

A térkép anyaga durva papiros. Domborzatrajza szegényes és halmocskás megoldásu. Kis méretaránya miatt részletező domborzat ábrázolásra nem is gondolhattak. A térképnek léptéke nincsen. Méretarányát hat relációból 1:845100-nak határoztam meg, ami aránymérték szerint 1" = 3 német mérföldnek felel meg. Ez az eredmény majdnem tökéletesen egyezik MIKOVINYnek a bécsi National Bibliothek térképgyüjteményében lévő KS/FKB 273 jelzetü, és "Nova Regni Hungariae Delineatio juxta nonnullas observationes Samuelis Mikoviny" cimü térképével. (Részletes leirását Karl ULBRICH katalógusa (173) adja.)

A két térkép aránymértéke között csupán a papiros méretváltozásából származó 2-3 %-os eltérés állapitható meg. Tartalmuk is tökéletesen azonos. Mindezek bizonyitják,hogy az MTAK Kézirattárában Mo 17. jelzet alatt őrzött térkép a bécsi Nat. Bibl. KS/FKS 273 jelzetü, igen gondos kivitelü és MIKOVINY mérnöki munkáját megörökitő rajzokkal diszitett térképe keleti részének eredeti fogalmazványa. A bécsi végleges tisztázati példányon a domborzatrajz csakis pillacsikozással történt,a halmocskákat teljesen mellőzték.Ugyancsak hasonló a helyzet e térképnek másik másolatával kapcsolatban, melyet Hadtörténelmi Térképtárunk B IX.a. 537 jelzet alatt őriz. (Bővebb leirását lásd N 13. alatt.)

Mindhárom térképen a pozsonyi a kezdő meridián. Az Mo 17. jelün, (mivel annak hálózata nem a földrajzi fokhálózat), a tisztázat elkészitéséhez elengedhetetlenül szükséges kezdő meridiánt irónnal utólag rajzolták be.

A térképen a megyehatárokat egyszerü szaggatott vonalakkal jelölték. A településeket kisebb-nagyobb körök, a végvárakat többnyire schematikus váralaprajzok jelzik. Névrajza teljes,de sok esetben, (különösen a németség lakta részeken) csak a helységek és a városok nevét tüntették fel.

Mo 18. KOMÁROM VÁRMEGYE TÉRKÉPE

E jó karban levő térképet - MIKOVINY eredeti kéziratos mappája alapján - nem sokkal mestere halála után FRITSCH András Erik készitette. Cime: "Mappa Comitatus Comaromiensis Geometrice concinnata [et] del[ineata] per And[ream] Ericum Frits." Részletes ismertetését az "S" jelü fejezetben (Mappae Postmikovinyanae) adom.

19. BEREG VÁRMEGYE TÉRKÉPE

"Mappa Comitatus Bereghiensis Methodo Astronomico-Geometrice Concinnata" a cime annak, az Országos Széchényi Könyvtár térképtárá-

ban TK 2205 sz. jelzettel őrzött kéziratos térképnek, amely egyedülálló az OSzK MIKOVINY-féle megyei térképeinek sorában, viszont teljes bizonyossággal egyik darabja az MTA Kézirattárában lévő MIKOVINY féle térképsorozatnak. Ugyanis a szóban forgó TK 2205 sz. OSzK térkép, Bereg megye mappájának egyik MIKOVINY-tanitvány által készitett fogalmazványa. Kéziratos, de nem elsődleges példány. A legelső térképet (bizonyára irónos fogalmazványként) maga MIKOVINY készitette; ez a térkép annak (talán kissé rendszerezettebb) másolata.

Ezt bizonyitja a térkép bal felső sarkában található "N.K.K.My" abbreviáció. Feloldása: "N a c h K a m e r a l e n K a r t o - g r a p h e n M I K O V I N Y". E röviditésből az is következik, hogy ez a térkép még a Mester selmeci éveit megelőző időben készült, tehát a legnagyobb valószinüséggel az 1730-as évek közepe táján. De ha ez igaz, akkor az is feltehető, hogy ez a Bereg megyei térkép beletartozott abba az Észak-magyarországi sorozatba, amelyet MIKOVINY a BÉL Mátyás által tervezett megyei monográfiák számára még együttműködésük első éveiben szerkesztett. Ezt látszik igazolni az a körülmény, hogy a TK 2205. jelü térképlap jobb oldalán egy 11-12 cm széles sáv üresen maradt, s oda a későbbi szerkesztő számára a térképen nem található helyneveket nagyon olvashatóan irták fel, mégpedig járásonkénti csoportositásban. A névjegyzék első csoportjának ciméből a kezdő szavaknak csak az utolsó szótagja olvasható,a többit levágták.A csonka szöveg igy hangzik:"...gi ex quatuor Processibus." Kiegészitése bizonyossággal a következő: ["Desunt autem pa]gi ... ...etc."; vagyis "A négy járás hiányzó falvai pedig:" A sürü sorokkal irott felsorolás két oszlopot tölt meg.

A mappa teljes nagysága 36 x 48,5 cm; ebből a térképi ábrázolás 36 x 37 cm-es területet foglal el. Méretarányát a 11" = 12 német mfd viszonylat adja meg, ami 1:311760-nak felel meg. Eredeti méretaránya azonban 1" = 4500 b.öl, illetve 1:324000 volt, ami a térképi léptékhez viszonyitva 3,8%eltérést jelent.

Fokosztás csak a lap É-i szélén egy kis darabon található. Erről azt mondja a magyarázat: 6 Mill[iaria] Germ[anica] = 5 1/2" quorum 15 in uno Gradu." A térképnek kerete nincsen. Szélső helységei: Nagyszőllős, Bisztric (LIPSZKY Rep.: Orosz Bisztra, Zemplén megye), Csap (Tsap) és V.(ásáros) Namény.

A helységek köröcskékkel, illetve helyenként MIKOVINY modorában vázlatos alaprajzzal vannak jelölve. Ungvár (már a megye területén kivül) várszerü alaprajzával tünik fel. A domborzat ábrázolása - MIKOVINY jellegzetes modora szerint - részint csikozással, részint halmocskákkal történt. Az erdőket kis fácskák jelölik. A mappa teljes egészében gubacs-tinta rajz. Vizrajza szegényes.

A térkép alsó jobb sarkában a szomszédos megyékről az alábbi, tussal irt megjegyzés található:

Conti[n]ent[e]s Co[mi]t[a]tus

1./ Marmarusiensis
2./ Szathmariensis
3./ Bereghiensis
4./ Ugotsiensis

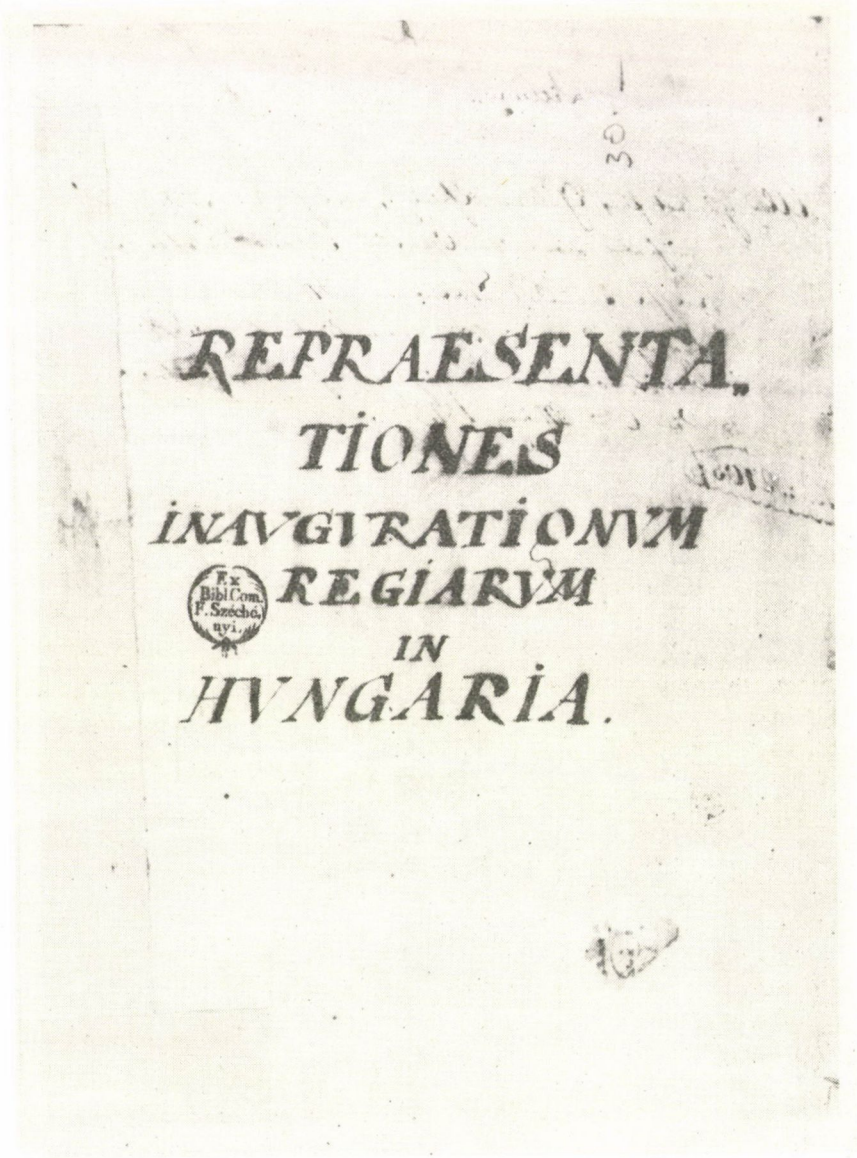
REPRAESENTA-
TIONES
INAVGVRATIONVM
REGIARVM
IN
HVNGARIA.

Ex Bibl. Com. F. Széchényi.

Az OSzK TK 2205. jelzetü Bereg-megyei térkép hátlapja (1974 óta leválasztva)

Ebből joggal következtethetünk arra, hogy a Helytartótanács utasitotta MIKOVINYt e négy szomszédos megye térképének elkészitésére is. Az előzőkből tudjuk, hogy Máramaros megye térképe (Mo 9.sz.) a lehető legszebb kivitelben elkészült. Ugocsa megyének az OSzK tulajdonában lévő, TK 2311 jelü mappája is ebbe a csoportba tartozónak vehető. (Van ugyanis ennek a térképnek egy kevésbé dekorativ - TK 2310 jelü - változata is.) Valószinü, hogy szintén elkészült, vagy legalábbis munkában volt Szatmár és Bereg megye térképe is. Lehetséges, hogy ezek fogalmazványai az illetékes megyékhez kerültek a szokásos felülvizsgálat végett. Ezért őket a mai viszonyoknak megfelelő levéltárakban kell keresnünk.

A tárgyalt Bereg megyei térképlap maga - nem sokkal a keletkezése utáni időkben - már olyannyira megviselt, sőt részben szakadt és hiányos volt, hogy alátétlapokra kellett ragasztani. E térképnek - sajátságos módon - legfontosabb elemévé az az iv papiros vált, amely a mappa hátlapján az alátét felét alkotja. Ezen a következő felirat olvasható:

"REPRAESENTATIONES INAUGURATIONUM

REGIARUM IN HUNGARIA"

Vagyis: "Magyarország jövendő királyi (igazgatási egységeinek, - mai szóval: a megyék tervezett határainak) bemutatása." A felirat harmadik és hatodik sora között SZÉCHENYI Ferenc "Ex Bibl.[iotheca] Com.[itis] F.[rancisci] Széchényi" feliratu pecsétjét látjuk.

Ez a felirat és a pecsét világosságot derit arra a máig megválaszolatlan kérdésre, hogyan került az egységesen sárgára szinezett belső keretü MIKOVINY-féle megyei térképgyüjtemény anyaga egy tételben az Országos Széchenyi Könyvtár térképgyüjteményébe.

SZÉCHÉNYI Ferenc gróf lelkes hive volt II. József császár reformtörekvéseinek. Ezért a politikai pályán igen gyorsan haladt előre. 29 éves korában (1783) a horvát bán helyettese, 1799-ben főkamarásmester, 1800-ban pedig országbiró-helyettes. Részben ez volt az az időszak (1790-1800), amikor felszámolták II. József intézkedéseit és helyreállitották a vármegyék alkotmányát. Ugyanakkor egyes megyék határvonalát módositották, másokat pedig összevontak. Az uj politikai aktus szükségessé tette, hogy a legmagasabb kormányzati szinten is rendelkezzenek jó megyei térképekkel. SZÉCHÉNYI Ferencnek magas tisztségénél fogva keze ügyében voltak ezek a térképek, melyeket - miként az előzőkből tudjuk - a Helytartótanácstól kéretett magához, majd nála maradtak, s igy 1802-ben, amikor többtizezer kötetes könyvtárát, metszeteit, képeit s térképeit a nemzetnek ajándékozta, a Mikoviny-térképek is a Magyar Nemzeti Muzeumba, majd onnan az OSzK térképtárába kerültek.

Mindenesetre igen nagy szerencse, hogy ez a páratlan gyüjtemény ily módon nemzetünk közös kincsévé vált.

A térképtár vezetője ezt a Bereg megyei térképlapot 1974 tavaszán restauráltatta. A térkép átvilágitása alkalmával észrevették ugyanis, hogy a mappa hátlapjára ragasztott ivpapiroson valamiféle

összefüggő, de egyelőre olvashatatlan irás nyomai láthatók. Az ivet leválasztva előtünt a szöveg. Gondos és gyakorlott kéztől származik, és néhány szó kivételével olvasható. Egy könyvkötőnek alábbi, német nyelvü nyugtája:

Q U I T T U N G

Über Hundert fünf Gulden Rheinisch, welche ich Endes unterzeichneter von der Gräflich Széchényischen Pester Kass[i]er für das National Museum von mir verfertigte und richtig abgelieferten Buchbinder-Arbeit ... einstig erhalt[en] ... habe.

den 6ten März 1813

(Az aláirás hiányzik)

Pass ist 105 frt

Eszerint ez a Bereg vármegyét ábrázoló térképlap 1813-ban még Széchenyi Ferenc gróf birtokában volt. Ebből következik, hogy az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozott térképek törzsanyaga nem egyszerre, hanem csak gondos átnézés és bizonyos mértékü javitgató és könyvkötői munkák elvégzése után került a Magyar Nemzeti Muzeum tulajdonába.

*

A térképen fel nem tüntetett Bereg megyei kisebb-nagyobb falvak, részben hegyvidéki elszórt települések neveit - nagyjában betürendbe szedve - miként emlitettem, a térképlap jobb oldalán két oszlopban tüntették fel. A felsorolásban igen sok az iráshiba. Ezért minden egyes nevet összehasonlitottam a LIPSZKY Repertoriumában található nevekkel, valamint - szükség esetén - az 1895. évi országos helységnévtár helyneveivel. Az alábbiakban ennek az összehasonlitásnak eredményét közlöm. Ahol az eredeti közlésben egy sorban két különböző település neve áll, ott ezeket külön sorban tüntettem fel.

I. oszlop

Az eredeti szerint	Lipszky szerint
[Desunt autem pa-]gi ex quatuor Processibus	A négy járásból még hiányzó települések
Bottzagh	Bótrágy
Brod	Bród
Csapotzka	Csapóczka
Cserepotz	Cserepócz

Csoma	Csoma vel Csuma
vel* Csomonya	Csomonya
Cserejoth	Cserejócz
vel* Csertégh	Csertész
Fornos	Fornos
K[is]-Falud vel Falucska	Falucska
Gajdos	Gajdos
Gesztés	Gerzsenő
Harangh Lább	Harangláb
Katnik	Hettyén (rut. Hetin)
Kutsana	Klacsanó
Kigyos	Kigyós
K[is] Loha	Kis Lohó
Marok vel Marok Papi	Márok vel Márok Papi
Misztricze	Misztice
Maszárfalva	Maszarfalva
Pálfalva	Pálfalva
Szahofalva	Szajkófalva
Zsuko	Zsukó

Desunt autem Pagi ex Dominio Munkács	A Munkács körzetébe tartozó települések közül pedig (a következők) hiányzanak
K.[is] N[agy] Abranka	Kis- és Nagy Ábránka
Ardánfalva	Ardánfalva
Ardán háza	Ardánháza
Bruszto Patok	Brusztópataka
Balas falva	Balásfalva
Bartháza	Bartháza
Babafalva	Bábafalva
Bukovincza	Bukovinka
K.[is] Belebete	Kis Belebele
Cser Leno	Cserlenó
Csolanfalva	Csolánfalva vel Czolánfalva
Csabina	Csabina
Dubrovicza	Dubrovicza vel Dubravicza
Dankofalva	Dunkófalva
Dubina	Dubina
Duszina	Duszina
Egerecske	Egreske vel Egereske
Fődilesfalva	Fedelesfalva
Fogaras	Fogaras

* Nem azonos

Fekete v. cserni patak	Feketepatak v. Csernipotok
Gevenfalva	Gevényfalva
Kertfalva	Herczfalva
Hribotz	Hribócz
Hatmegh	Hátmeg
Hukliva	Huklivá
Hluboka pataka	Hlubokapataka
Ivany	Iványi
Ivaskofalva	Iváskófalva
K[is] Martinka	Kis-Martinka
Kuszdyanfalva	Kustánfalva
Kajdano	Kajdanó
Krajna Martinka	Martinka
Kelemenfalva	Kelemenfalva
Kotska Szalas	Koczkaszállás
Kotska Falva	Koczkafalva
Kanova	Kánora
Nagy Lóhó	Nagy-Lóhó
Lázár Patak	Lázárpataka
Lavka	Lavka v. Lauka
N.[agy] et Kis Lutska	Nagy- és Kis Lucska
Lotsfalva	Lucska
N[agy] és K[is] Mag.[aria]	Makaria

II. oszlop

Melnitha	Melnicsna (Kis-)
[Pusz]Naszkovka	Pusznyákfalva; sl. Pusňakowce
Oroszlyanfalva	(Nagy-) Leányfalva
Prubuliska	Perekreszna
Pisznaháza	Pisztraháza
Pap Györgyfalva vel Papfal[va]	Pap-Györgyfalva v. Papfalva
Pasdrika et Petrusovicsa	Paszika Petrusovicza
N[agy] et Kis Presztó	Brezinka; magy: Berezinka
Rusztocz	Ruszkócz
Runyafalva	Rónafalu
Ramotsa	Ramocsaháza
Rosztos	Roszos
N.[agy] et Kis Uj Rosztoka	Nagy és Kis-Rosztoka
Szedor falva	Szidorfalva
Szőlőstó	Szelesztó
Szolocsina	Szolocsina
Sztrabitso	Sztrabicsó
Szanfalva	Sztánfalva
Szundokovitza	Szundakovicza
Szantrad	Szászoka; sl. Szaszovka
Szkotacska	Szkotárszka

Sztrojnya	Sztrojna
N[agy] et Kis Tibava	Tibava
Tolomas	Talamás
Teőkes	Tőkés
Trinsoron	Timsor
Főlső, Közöp[ső] et Alsó Visnithe	Viznicza
Voronicza	Vorotnicza
Volots	Volócz
Verotecső	Veretecső

Desunt Pagi ex Dominio Sz.[ent] Miklos	A Bereg-szentmiklósi körzetből hiányzó települések
Almamező	Almamező
Babliuk	Bablyuk
Bereghirova	Beregócz; rut. Beregiiczi
Bilasovitza	Bilászovicza
Borsunitza	Borszucsina
Drakusotz	Drahusócz
Hankovitza	Hankovicza
Holobina	Holubina
Jabovitsa	Hrabonicza (Alsó-)
Jalova	Jalova
Kőlcsőn	Kölcsén
Kotilnicsa	Kotilnicza
Laturka	Laturka
Miskarovitsa	Miskarovicza
Nelipina	Nelipina
Podkeringh	Podhering
Poljana	Poljana v. Poljane
Panlova	Plavia
Podpolótz	Podkanyócz
Repede	Repede
Romanotz	Romanócz
Szuszko	Szuszkó
Szolva	Szolyva
Tisova	Tisova
Verbotz	Verbócz
F[első] et Alsó Veretske	Vereczke
Zbona	Zbuna
Zagyilszka	Zagyilszka
Zavotka	Závadka
Zhenova	Zdenyova

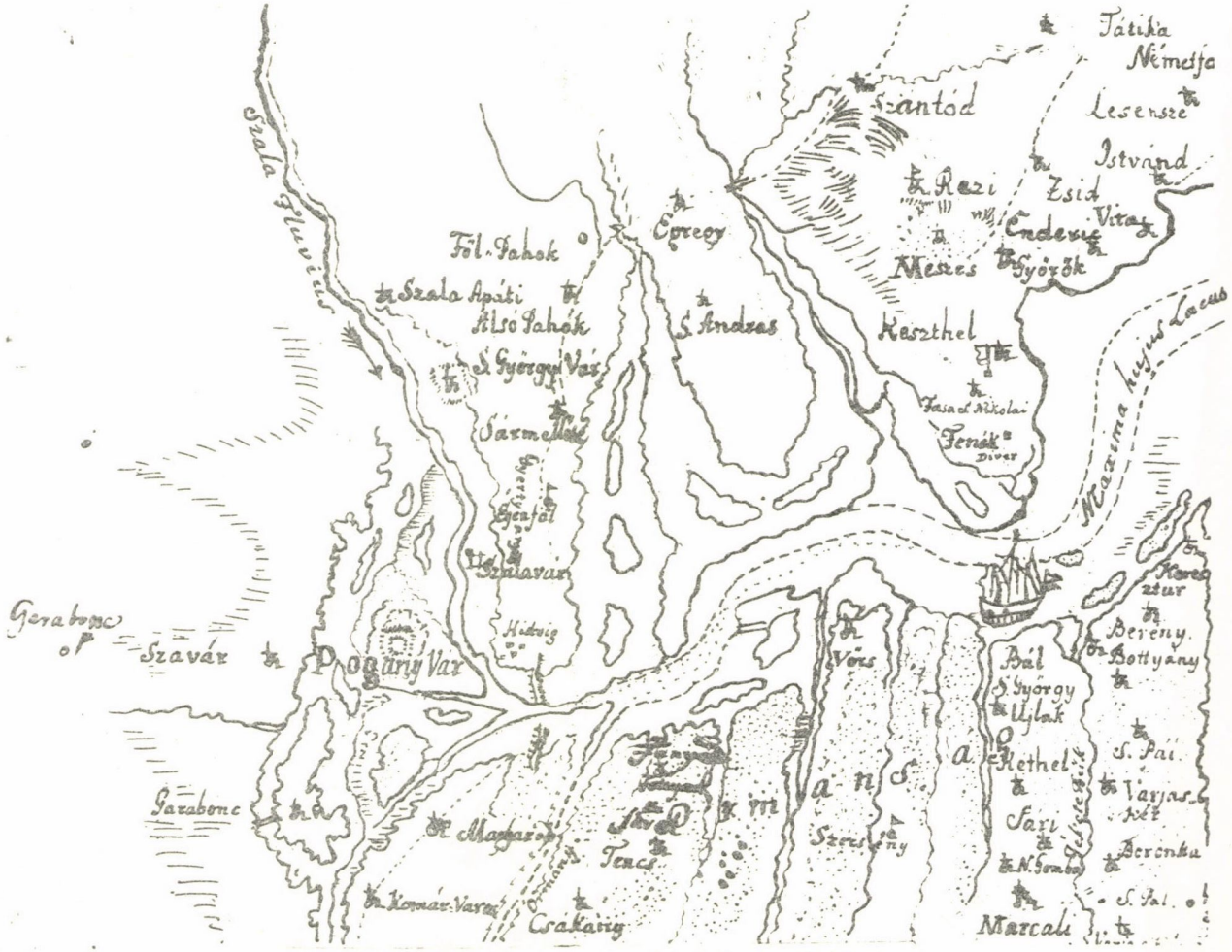

Mikoviny Somogy-megyei térképének részlete,
az MTAK Mo 14. jelzetü kéziratos mappájáról

20. TOLNA VÁRMEGYE KÉZIRATOS TÉRKÉPE

IRMÉDI-MOLNÁR László (175) 1930 előtt, az MTA könyvtárában, egy MIKOVINYtől származó Tolna megyét ábrázoló térképet talált. Cime: "Mappa Comitatus Tolnensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata opera Samuelis Mikoviny."

A cím szövege és formája határozottan MIKOVINY stilusa. IRMÉDI-MOLNÁR szerint a mappa: "Tolna-megye kézirati térképe. MIKOVINY eddig felsorolt munkái között a leggyengébb. Valószinü, hogy vázlatnak szánta egy később elkészitendő térképhez."

Jelzete: Q. J. 3.

A fenti cimből és a szerkesztőnek név szerinti emlitéséből következtetve bizonyosak lehetünk abban, hogy ez a térkép a sárga keretezésü csoportba tartozik. Ilyen modorban készült térképlap az MTA Könyvtára Kézirattárában egyáltalában nincsen. Valószinüsithető tehát CSAPODI Csabának az a véleménye, hogy IRMÉDI-MOLNÁR László közlése - a mappa lelőhelyét illetően - téves. Mivel egyetlen lap hiján az egész sárga keretü sorozatot az OSzK térképtára őrzi, ezt a Tolna megyei lapot is elsősorban ott kell keresnünk.

Lehetséges azonban az is, hogy ez a mappa Tolna-megyének egy irónnal és gubacs-tintával készült vázlata, amilyen például az OSzK TK 2205 jelzetü Bereg-megyei térképe is. Esetleg erre utal IRMÉDI-MOLNÁRnak az a megjegyzése,hogy az általa látott, térkép "a leggyenbébb" MIKOVINYnek általa ismert megye-térképei között. Talán még ez lenne a legvalószinübb feltevés. Ebben az esetben szinte bizonyosra vehető, hogy a mappa az OSzK térképgyüjteményében került a kezébe.

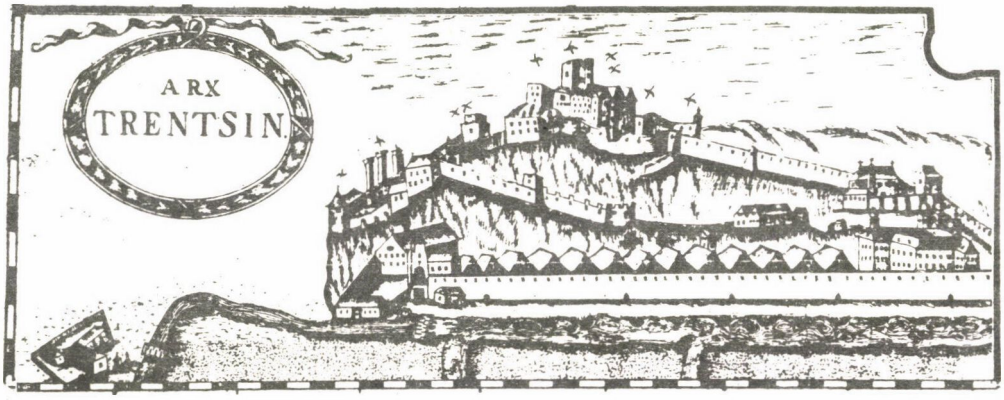

Trencsén vára Libay Józsefnek a Mikoviny-féle eredeti után készült térképmásolatán
(Jelzete: OSzK TK f. 5.)

S) MAPPAE POSTMIKOVINYANAE

A MIKOVINY Sámuel halálát követő évtizedekben mind nagyobb hiány mutatkozott egyes megyei-, valamint különböző átnézeti térképekben. Az egyre sürgetőbb igényt valamiképp ki kellett elégiteni.

A Mikoviny-mühely egyelőre még megvolt,nem oszlott fel; a szerkesztők és rajzolók - feltehetően FRITSCH András Erik vezetése mellett - tovább dolgoztak. A jelek azonban arra mutatnak, hogy FRITSCH - az özveggyel megegyezve (?) - a szükséges mappákat és irodai felszerelést lassanként átszállitotta magához és megkezdte a saját neve alatt kiadott Mikoviny-térképek szerkesztését, kiadását és árusitását.

Ilyenek az F 12. alatt leirt,és 1753-ban megjelent "Tabula Nova Regni Hungariae ..." cimü Magyarország-térkép (lásd p.67.), vagy az F.13. alatt található hasonló mappa (lásd p.68.). Mindkét térkép FRITSCH neve alatt jelent meg, azonban hivatkozás történik a nemrég elhunyt MIKOVINYre is.

ZELLER Sebestyén, aki egyébként sokat dolgozott az északkeleti vármegyékben, 1756-ban kéziratban elkészitette Máramaros vármegyének fentebb G 6. alatt ismertetett térképét (lásd p.73.). Noha e térkép teljességgel MIKOVINYnek korábbi felvételén és kész mappáján alapul, az ő nevét a cimfeliratban már nem tüntették fel.

A Mester halála után készült, tőle származó térképek közé tartozik a G 16. alatt leirt, Selmecbánya környékét ábrázoló mappa is. A térkép eredeti példányát - kb. 1742-1745 táján - MIKOVINY Sámuel készitette. A ma ismeretes másolati példány (lásd p.80.) a legfiatalabb fiunak, MIKOVINY Tamás Lajosnak 1757-ből keltezett munkája.

1755. augusztusában fejezte be ugyancsak MIKOVINY Tamás Lajos atyjának a bélabányai "Mária segits!" akna környékéről készitett térképe fentebb G 16/1. alatt ismertetett másolatát (lásd p. 80.).

A megyei térképeknek ugyancsak ebbe a csoportjába tartozik a K 22/b alatt leirt, 1785-ben készült Libay-féle Trencsén-megyei térkép is. Maga a szerkesztő megmondja, hogy müve nem eredeti alkotás, hanem "ex Delineatione Mikovinyiana transsumpta ..." (lásd p.118.).

Hiszem, hogy a további kutatás és a véletlen szerencse még több hasonló,MIKOVINYtől származó,de az ő halálát követő évtizedekben élt mérnökök által másolt vagy átszerkesztett térképeket hoz majd felszinre. Az ebbe a csoportba tartozó, eddig előkerült mappákból mutatok be néhány érdemes példányt az alábbiakban.

1. A KOMÁROM VÁRMEGYE TÉRKÉPE FRITSCHTŐL, az 1780 előtti évekből

Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őriznek egy Komárom vármegyei térképet, amelyet - kétségtelenül a Mikoviny-féle térképszerkesztő műhelyben készült eredeti után - szerkesztett FRITSCH András Erik, a jeles tanitvány. Jelzete: MTAK Mo 18. A mü cime:"Mappa Comitatus Comaromiensis Geometrice concinnata [et] del[ineata] per And[ream] Ericum Frits".

FRITSCH magának tulajdonitja a mü szerzőségét, noha kétségtelen, hogy csupán a MIKOVINY életében elkészült Komárom megyei térképekből készitett - saját modorában - egy ujabb másolatot.

Az eléggé jó karban lévő térkép anyaga egy szokatlan vizjelü finom, aránylag vékony, de erős papiros. A vizjel Szent Mihály arkangyalt ábrázolja, jobbjában lángoló karddal, baljában mérleggel, lába alatt pedig a sátánt képviselő sárkánnyal (Vj 14. ábra). A papiros a jezsuiták znióvári (Turóc m.) papirmalmának terméke (174).

BOGDÁN István szives közlése szerint a Jezsuita Rend papirmalmai Szent Mihály arkangyalos vizjelet használtak. Ezeken az angyal általában csak lángoló pallost tart a kezében. A mérleg és a sárkány-alak együttesen igen ritka; ez a vizjel a Turóc megyei znióvári papirmalmokra utal. Szent Mihály arkangyal alakja mellett a vizjel sok esetben, (de nem feltétlenül), a JHS abbreviaturát [Jesus Hominum Salvator], a Rend közismert jelmondatát is tartalmazza.

FAZAKAS József, a vizjelek kiváló hazai kutatója, szóbelileg volt szives felhivni figyelmemet arra, hogy 1773 végétől kezdve, mivel ebben az évben a jezsuita rendet p á p a i b r e v é v e l e l t ö r ö l t é k, a znióvári két papirmalom sem maradhatott a rend birtokában. Előbb a nagyszombatiból a pesti egyetem birtokába került, majd a kincstár tulajdonába ment át, s éppen ezért a JHS abbreviáció a vizjelből eltünt. Ha ez a tény nem is köthető pontos évszámhoz, annyi mégis megállapitható, hogy a Fritsch-féle Komárom-megyei térkép valószinüleg 1750-1760 táján készült a MIKOVINY hagyatékában lévő térképek felhasználásával.

A térkép nagysága 46,5 x 36 cm; belső mérete pedig 40,5 x 30 cm. Hátlapján tussal irt cim: "C[omitatus] Comaromiensis." A térképen a felirás irónnal történt és ma már alig látható.

A topográfiai jellegü térkép északi tájolásu. Szinezetlen és diszités nélküli tusrajz. Domborzatrajza gyér. Az ábrázolt területen hegyek nincsenek. A dombos hátakat FRITSCH a MIKOVINYtől tanult modorban ábrázolja: a dombok lábát csikozással jelöli, a dombhátakat boritó erdőket pedig apró fácskákkal rajzolja tele. Ily módon a csikozás gyér volta nem szembetünő.

A térkép vizrajza a Dunát és a Vágot illetően tökéletes. A nagyobb mellékvizfolyásokat is tartalmazza. A Duna szigetei és zátonyai a térképen megtalálhatók, de nem olyan pontossággal, mint például az Mo 10. jelü Pozsony megyei mappán. A komáromi vár fölött, a Vág folyónak Komárom városa és Aranyosvágás közötti szakaszában, két nagyobb sziget látható. Mellettük (jobb felől) ezt a felirást

találjuk: "Supra Comarom Czigány [sziget és] Apati Sziget". A "Dut [Dud-] Vág" mocsarait partok jelölése nélküli vizszintes vonalkázás érzékelteti.

A településeket részint templomtornyok, részint MIKOVINY modorában készült alaprajzok jelzik. Ez utóbbiak nagyobb községek. A várakat a térkép valóságos alaprajzukkal tünteti fel: igy Tata várát, megerősitett klastromát és a város utcáit (szimbólikusan, házakkal jelölve). Komárom esetében a vár mellett a két folyó szögébe élesen benyuló elővárat, a vár mögött É-ról pedig a város utcaházát is láthatjuk. Érsekujvárott a vár alaprajza tünik szemünkbe. Győr esetében a várost részletesen irónnal dolgozták ki,sőt a Mosoni Dunaág, a Rába, a Rábca és a Marcal összefolyása is látható irónnal, de a tussal való kirajzolással csak a "Raab" (Győr) felirásig jutottak el.

Szőny és Szomor között egy nagy, egyenes töltés tünik szemünkbe. Ezt FRITSCH az Mo 8. jelü Mikoviny-térképről vette át.

A megyehatárt egyszerü szaggatott vonal jelöli.

A térképnek feltüntetett méretaránya nincsen. Négy relációból számitva, azt 1:198000-nak találtam, ami 1" = 2750 b.ölnek felel meg. A települések közti távolságokat vizsgálva, a fenti aránytól való eltérés mindössze 1 % körül mozog. FRITSCH tehát jól dolgozott. Komárom megyének a 18. század második feléből bizonyára ez a legjobb térképe.

A térkép alsó, bal sarkában irónnal irva az égtájak megnevezését sajátságos sorrendben találjuk.A Kelet és Nyugat (azaz: Oriens és Occidens) felirás fel van cserélve, akárcsak az Mo 16. jelü Ugocsa megyei térképen. A sorrend keletkezésének oka feltehetően a "delelt" térképek irány-sorrendjével van összefüggésben; tehát azzal az esettel, amikor az É-i irányt délen helyeztük el.

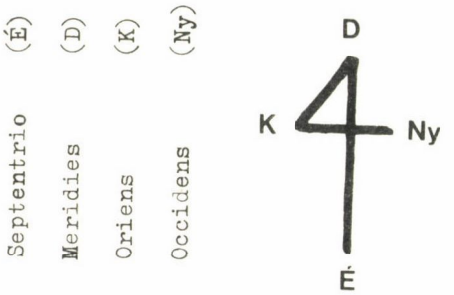

Az égtájak iránya az MTAK Mo 18. jelzetü térképén, valamint az ennek a sorrendnek megfelelő, arab négyeshez hasonló alakzat

Kössük össze ilyen sorrendben az irányt jelölő szélrózsa sarkait; miként az ábra mutatja, egy arab négyeshez jutunk. Ezzel az alakzattal viszont több vizjegyen is találkozhatunk.

2. A GYŐRI KERÜLET ÁTTEKINTŐ TÉRKÉPE

Az Országos Levéltár S 12. Div. XI. No 33. jelzetü térképe MIKOVINY Sámuel 1741 és 1745 között szerkesztett mappája alapján 1788 körül készült. Cime: "Statistische Karte des Raaber-Districts."

II. József 1785. évi közigazgatási reformja szerint a Győri kerülethez 1790-ig Moson-, Győr-, Vas-, Esztergom-, Komárom-, Sopron- és Veszprém vármegye tartozott.

A gondos kivitelü topográfiai térkép a Dunának Pozsony és Visegrád közötti szakaszát ábrázolja, a folyam gazdag vizhálózatával. A szerző a nagyobb folyók, mint például a Lajta, Vág, Zsitva, Garam, a Rába, a Marcal stb. nevét is feljegyezte a térképre. A mappán látható a Fertő, a Hanság, a Sár Rét és a Balatonnak Kenese és Sió Fokközötti partszakasza. Szinesen jelöltek a közigazgatási határok. A kamarai, közigazgatási, birósági, egyházi- és uradalmi központok, a főiskolák, helyőrségek, kamarai gabonaraktárak, só- és harmincadhivatalok, fürdők, bányák, a fa- és kőhidak, posta- és előfogatállomások, stb. nevükkel, térképjelekkel és különböző szinnel kerültek a térképre. Ami az agrár vonatkozásokat illeti, az erdőket apró fácskákkal telehintett zöld foltok ábrázolják.

A térkép nagysága: 97 x 63 cm. Tájolása északi. Aránymértéke: 5 német mfd = 100 mm, ami 1:372600-as méretaránynak felel meg.

(Vesd össze az OL S 12. Div. XI. No 55. jelzetü térképpel.)

3. SOMOGY VÁRMEGYE TÉRKÉPE J.V. KAUFMANN SZERKESZTÉSÉBEN 1789-ből

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának TK 2258 jelzetü, Somogy megyét ábrázoló térképe szintén MIKOVINY eredeti felvételére vezethető vissza. A mü cime:

"Mappa Comit[atus] Simegi[ensis] MDCCLXXXIX (1789)

Districti: A.Igaler, B.Caposcher, C.Kanis[ch]aer, D.Szigether. Dedié a Mon Seig.[nieur] Joseph de Zichy par I.V.K.[aufmann?]"

Ez a térkép nem MIKOVINY alkotása; kiviteli modorában is messze az emlitettek mögött marad, de 1789-ben szemmel láthatóan a hiányzó tisztázati példány pótlására készült. A térképlapot sárga helyett a szokásosnál keskenyebb sötét sáv keretezi. Fokhálózata nincsen. Tájolása ÉNy-i. A térkép járásonként egymástól elütően, szolidan szinezett. Mérete: 58,5 x 44 cm. Méretaránya: 24000 b.öl = 118,5 mm, azaz 1:384100, ami eredetileg 3" = 4 bécsi mfd-nek, vagyis 1:384000-nek felelt meg.

A térkép jobb alsó sarkában diszesnek szánt cimkeretben, egy hegyes piramis tövében a térkép cime és évszáma; a piramishoz tá-

masztott elliptikus pajzson a felirat további része olvasható. A térkép szerkesztője ezt a piramisos megoldást a pajzssal (a parergonban) MIKOVINYnek a fentebb N 12. alatt leirt jászsági térképéről kölcsönözte. Ebből viszont az következik, hogy e térkép szerkesztőjét, vagyis KAUFMANNt, a kamarai mérnökök sorában kell keresnünk, mert MIKOVINYnek emlitett jászsági térképe az Udvari Kamara tulajdonában volt.

Az összehasonlitó elemző vizsgálat arra vall, hogy ezt a térképet szerkesztője, KAUFMANN (?) az MTAK Kézirattárának két példányban is birtokában levő és MIKOVINY nevét is tartalmazó térkép-impuruma alapján készitette. Talán ez az oka annak, hogy nevét, mivel a mappa nem az ő eredeti alkotása, szerényen csak kezdőbetüivel jelezte[21].

J.V. KAUFMANN személyét az Országos Levéltárnak két térképéről ismerjük. Az S 12. Div. X. No 55. jelü mappája az Oroszvárnál (Moson m.) épitendő sövénygátat-, az S 12. Div. XIV. No 29/a jelü térkép pedig a Dunának Pozsony és Rajka közötti szakaszát ábrázolja. Mindkettő az 1770. évből való. Ez időben KAUFMANN (var. KAUFFMANN) az Udvari Kamara szolgálatában állott.

4. BÁCS-BODROG VÁRMEGYE TÉRKÉPEI 1788-ból H.F.FISCHER SZERKESZTÉSÉBEN

Kétségtelen, hogy ez a "[Mappa] Com[itatus] Bács-Bodrog[iensis]" cimü, járások szerint szinezett, TK 117 jelü térkép nem MIKOVINY munkája. Szerzőjeként még csak a közvetlen MIKOVINY-tanitványok közül sem kerülhet senki sem szóba. Maga a lap LANFRANCONI Enea hires térképgyüjteményének egyik darabja volt. (Régi jelzete: Mapp. 2795.) Nagysága: 40 x 47 cm. Található az OSzK térképtárában.

Ez a térkép az Országos Levéltárban őrzött S 12. Div. 10. No 6/1. és 6/2. sz. mappának hü másolata. Az Országos Levéltárban lévő két, teljesen azonos tartalmu és kivitelü térkép közül a No 6/1 az eredeti, a 6/2 számu pedig másolat.

A térkép eredeti cime és felirata: "Charte Dess Bácher Comitats. In Welcher Alle Sowohl Dermahlen Bestehend als Neu Vorgeschlagene Post Wege, dan alle Systematisirte Perpetuierliche Militair Marche Routen und Transennal imgleichen Commercial Strassen Züge ... von dem Comitats Ingenieur [Heinrich Friedrich] FISCHER Im Jahr, 1785 ververdigten Strassen Vermessungs Tabelle zu ersehen Sind." A szépen kidolgozott lapok 1788-ban készültek.

Nyilvánvaló, hogy az OSzK birtokában lévő szurt másolatu térkép is FISCHER H.Frigyes megyei hites mérnök munkája. Aránymértéke: 20 000 b.öl = 100 mm, azaz 1:379300. A térkép rajzából megállapitható, hogy a legjobban kidolgozott Mikoviny-térképek alapján készült. 1785-ben nyilvánvalóan a "Präliminaire Flussaufnahme"-val kapcsolatban került felterjesztésre.

A Dunának Bogyiszló és Öcsény magasságától Szlankamenig tartó szakasza egyetlen 18. századvégi mappán sincs ábrázolva ilyen összefüggően és ilyen részletességgel, mint ezen a térképen. A folyam főága Mohács és Vukovár között kb. azonos a maival, de Mohácstól

északra nem Baja felé, hanem Öcsényt, Mőzsöt és Tolnát megközelitve, egyenest É-D-i irányban tart. Tolna és Fadd belsőségeit alig néhány száz,talán 1000 lépés választja el a folyam főágától. A mellékágak fejlődése szempontjából rendkivül tanulságos a Bogyiszló és Bátmonostor közötti folyamszakasz képe. A rengeteg kisebb-nagyobb sziget alakjának morfotektonikai vizsgálata is gazdag eredményeket igér.

A térkép a Tiszát Szegedtől a titeli torkolatig ábrázolja. Ami a mai térképeken már nem látható: a Tiszának ezen a szakaszán, Szegedtől Petrovoszeloig átlagosan 6-8 km hosszuságu, egymásba fonódó, ellentétes csucsokkal kifejlődött kanyarulatok követik egymást. A Csurog-Titel-Ujvidék közötti Duna-Tisza háromszögben a 18. század végi gazdag vizrajz tanulmányozása szerkezetalakulás és földgáz tároló szerkezetek kutatása szempontjából is különös figyelmet érdemel.

5. A KASSAI KERÜLET UTTÉRKÉPE

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtára TK 1633 jelzetü térképét - nagy valószinüséggel 1760-1792 között - szintén a MIKOVINY-műhelyben készült térképek felhasználásával szerkesztették.

1773 aug. 21-én Mária Terézia elrendelte Galicia birtokbavételét, 1774-ben pedig következett Bukovina megszállása. 1778-1779-ben zajlott a bajor örökösödési háboru. A katonai mozgalmakhoz - többek között - szükség volt felvonulási utakra is.

Igy készült el - legfelsőbb parancsra - a bécsi Udvari Kamarához 1792 junius 28-án felterjesztett "CASSAUER DISTRICT" cimü uttérkép, amely az 1760 és 1790 között hadiutakká kiépitett utakat ábrázolja. A nagyon jó megtartásu, 54 x 75 cm nagyságu térkép Torna megye (székhelye: Mecenzéf, Metzensey), Szepes megye (székh.: Késmárk) Sáros megye (székh.: Bártfa), Zemplén megye (székh.: Sátoraljaujhely) és Abaujvár megye (székh.: Kassa) területét tartalmazza. MIKOVINY már legalább egy évtizeddel korábban elhalálozott, mint amikor e térkép szerkesztésére sor került. De a térképszerkesztő műhely - minden valószinüség szerint FRITSCH András Erik vezetésével - fennállott, müködött és virágzott. FRITSCHnek a MIKOVINY által összegyüjtött vagy meghatározott adatokból szerkesztett térképei még az 1790-es évek végén is megjelentek uj és ujabb kiadásban.

Igy ez a térkép is 1792 elején készült. Csak a postautak, valamint az utak menti városok, várak és a nagyobb községek, lóváltó állomások, postahivatalok stb. vannak feltüntetve rajta. Bizonyos mértékben tehát ez a térkép rokon az OSzK TK 100. jelzetü Turóc megyei mappájával. A kisebb községeket csak egy kis körrel, a nagyobbakat köröcskére rajzolt templommal, a várakat és erőditményeket pedig alaprajzszerüen ábrázolja.

Léptéke vagy feltüntetett aránymértéke nincsen.Három relációból meghatározott legvalószinübb méretaránya = 1:360000, azaz, 1"=5000 b.öl. Papirosának vizjele azonos az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzött Mo 10. jelü Pozsony megyei térképlapnak vizjelével. Mivel az utóbbi mappa semmiképpen sem idősebb 1740-nél, valószinüsithető, hogy a Kassai kerület TK 1633 sz. térképe is inkább 1760-hoz,semmint 1790-hez áll közelebb.

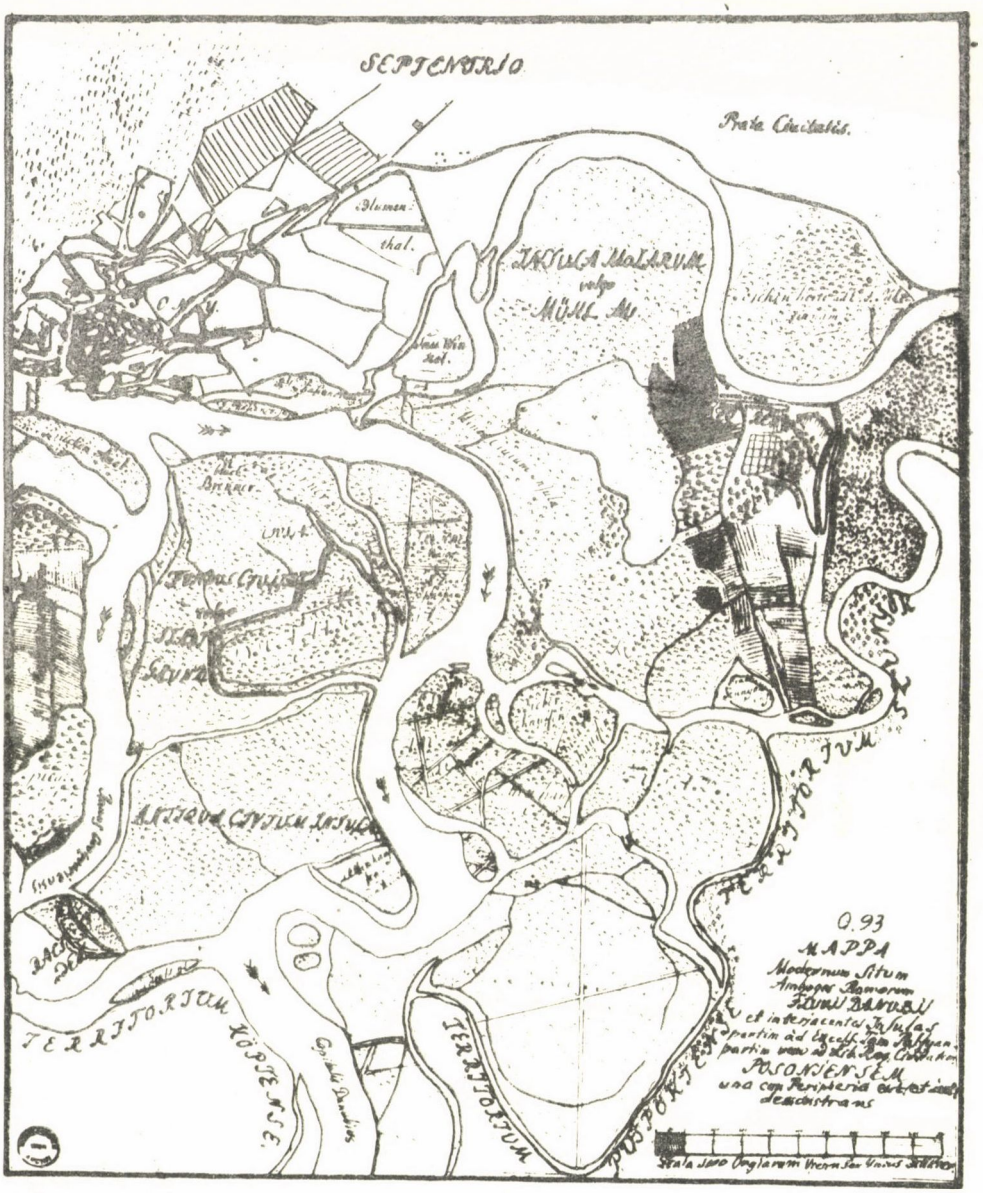

A Duna kanyarulatai Pozsony környékén
Mikoviny S. szinezett kéziratos térképe
(Leirását lásd p. 281., G 36. alatt)

A MIKOVINY TÉRKÉPEK VÍZJELEI

Feltáró jellegü kutatásaim közben kiterjesztettem figyelmemet MIKOVINY térképei papirosanyagának vizjeleire is. Az első hónapok ilyen irányu vizsgálódásai világossá tették, hogy ebben a vonatkozásban nem várhatók szenzációsnak számitó eredmények, mindamellett bizonyos okokból kár lett volna a vizjel-vizsgálatokat mellőzni.

Az ilyen irányu kutatások elsősorban azért szükségesek, mivel sem MIKOVINY térképeivel kapcsolatban, sem a magyar kartográfiatörténeti kutatások terén még senki sem folytatott hasonló vizsgálatokat. Egyáltalában nem tudhattam tehát azt, hogy munkám nyomán milyen értékü eredmény várható. A kutatónak azonban nemcsak öröme, hanem kötelessége is a felismert, vagy megsejtett, régi, ki nem taposott, a feledés porától már-már eltemetett ösvényen végighaladni.

Emellett kezdettől fogva biztam abban, hogy a MIKOVINY-műhelynek olyan vonatkozásai tárulnak fel előttünk, amelyek más kutatási módszerrel meg sem közelithetők. Ebben a várakozásomban nem is csalódtam.

MIKOVINY e tanulmányban feldolgozott térképei papirosának anyagát vizjeleik, illetve származásuk alapján több nagy csoportra bonthatjuk. Az összegyüjtött 17-féle vizjel közül

3 db C et I Heller papirmalomé;
2 db I Heller papirmalomé;
4 db C et I Honig papirmalomé;
3 db Honig-tipusu (liliomos) vizjelet használó ausztriai papirmalmoké;
3 db különböző mintáju vizjeleket használó ausztriai papirmüveké,
1 db egy német papirmalomé, s végül
1 db a Pálffy-család egyik papirmalmára utal.

A C et I Heller cég malma vagy malmai és az I Heller névvel jelzett papirmalmok - Georg EINEDER kutatásai szerint (176) - nagy valószinüséggel ugyanazon család tulajdonában voltak. A 200 esztendőre, sőt még ennél is hosszabb időre visszatekintő technikai multat azonban ő sem tudta tökéletesen tisztázni. Bizonyosságként állapithatjuk meg azt, hogy mindkét Heller-cég papirmalma (vagy malmai) eredetileg Morvaországban a cseh-morva határ közelében lévő Iglau (ma: Jihlava) városában voltak, de a C et I Heller cég később az ónbányászatáról különösen hires szászországi Altenbergben is üzemet nyitott. Hogy ez mikor történt, pontosan nem tudjuk, az azonban

bizonyos,hogy 1740 körül az altenbergi papirmalom már a C et I Heller cég birtokában volt. Az "Altenberg" feliratu (Vj 3. ábra) és az "AB" monogramos vizjelet a hercegi koronával (Vj 1. és Vj 2. ábra) csakis ez a cég használta. EINEDER ezt a vizjelet (1501 sz.) 1780-ból is emliti; de lehetséges, hogy az altenbergi papirüzem még a mult század elején is a Heller-család ez ágának tulajdonában volt.

Az "Altenberg" felirás, illetve az "AB"monogram az a kritérium, amely a C et I Heller céget a család többi ágától megkülönbözteti. S mi az, ami összeköti? A postakürt. A Heller család papirmalmaiban készült papirosok vizjeleinek cimerpajzsában csakis postakürtöt látunk jobbra vagy balra forditott kürtszájjal; de a kürt rajza, nagysága és alakja lényegileg mindig ugyanaz (Vj 2, 4. és 5. ábra).

A másik 18. századi ausztriai nagy papirgyártó családi konzorcium - EINEDER szerint - a C et I Honig, illetve a J. Honig cég volt. A Mikoviny-térképekkel kapcsolatban csakis az előbbi cég érdekel bennünket. Papirmalmai több helyütt voltak. Az alsóausztriai Klein-Neusiedlben létesitett malom vizjele a kettős osztásu szalaggal ferdén vágott cimerpajzs,felül stilizált liliommal (Vj 6. ábra). EINEDER ezt és az ehhez hasonló tipusu vizjeleket 1822-től is ismeri (100 sz. alatt: a bécsi Stadtarchivból több példányát emliti).

Ugyanezen cégnek az alsóausztriai St.Pöltenben lévő és Eineder szerint (1521 sz.) még a 18. század legvégén (1799) müködő "Alsó malma" ezt a vizjegyet (Vj 7. ábra) használta.

Egyébként a C et I Honig cég papirosait általában a liliomos cimer és a cég teljes nevének kiirása jellemzi. Láttuk, hogy a liliom a Vj 6. ábrán a sisakdisz helyén jelenik meg. Többnyire azonban cimerpajzs belsejében (EINEDER, 264 és 266 sz.). A pajzs alakja nagyon változó lehet. A Vj 8. sz. ábránkon a pajzs fölötti koronára a medvefogazat jellemző. (Ugyanez a koronatipus azonban más papirmalmok gyártmányainak vizjelében is feltünik.) Az ezzel a vizjeggyel jelzett papiros használatát EINEDER az 1799 és 1816 közötti évekből is emliti.

A Vj 9. ábrán a liliom egymagában jelenik meg: mellette balról a Honig cég teljes neve. EINEDER az utóbbi két vizjelet ismeretlen ausztriai papirmalom gyártmányához köti. Nem tartom valószinünek, hogy a Honig családnak az emlitetteken kivül számos helyen további papirmalmai lettek volna. Inkább hihető, hogy ugyanabban a községben a Honig familiának több papirmalma is volt. EINEDER több izben tesz említést "alsó"- illetve "felső malom"-ról.

Igy a Vj 10, 11. és 12. ábrán bemutatott vizjelekről szólva meg kell emlitenem: BRIQUET (177), PICCARD (178), EINEDER (176) és BOGDÁN István (179) vizjelkutatásai egybehangzóan arra mutatnak, hogy ugyanabban a malomban, ha a vizjelsajtoló minta elkopott, eltört, vagy megsérült, továbbá: ha uj üzemvezető került a malom élére, a mintán némi kis változtatás történt. Ilyen esetre utalnak az emlitett vizjelek. Ugyanis - noha mindegyiken ott látható a medvefogazatos korona és a liliomos cimer, amelyek eddigi tapasztalatunk szerint a Honig család malmaiból kikerült papirostermékek vizjelének elemei - BRIQUET katalógusa ezekről mégis mást mond.

A Vj 11. jelü vizjelet BRIQUET is ismeri (703. p. 1628, 1629, 1630 sz. XXX. Nersac), mégpedig az 1720-1751 közötti évekből. Sze-

rinte a gyártás központja Amsterdamban volt és a WR jelü papirosok Nyugat- és Közép-Európában nagyon keresettek voltak.

A Vj 11. ábrán látható WR monogram az üzemvezető nevére utal. Hasonló esetekben az első betü a személy-, a második a családnév kezdőbetüje. A Vj 12. ábrán az üzemvezető nevére csak egy W betü emlékeztet; de ennek semmi köze az előző ábra WR monogramjához.

A papirgyártás általános története szerint Hollandiában a papirgyártás korábban virágzott fel, mint Ausztriában. Ez a tény önmagában arra utal,hogy az ismeretlen cég tulajdonában volt amsterdami papirgyártó üzem régibb alapitásu a Honig-család ausztriai malmainál. De régibb már azért is, mivel BRIQUET elsődlegesen az 1600. évnél k o r á b b i papirmalmok vizjegyeit katalogizálta, és a Vj 11. és 12. ábrával egyező vizjegyeket csakis azért regisztrálta az 1720 és 1751 közötti időkből is, mivel e malmok meglétét már a korábbi évszázadokból is igazolni tudta.

A Vj 13. ábrán látható vizjel a 18. században szintén gyakori. EINEDER ismeri; több közölt példáján (382 skk.sz.) a bástyából (mindig abból!) kinyuló kar hol a jobb, hol a bal oldalon fenyeget a hóhérpallossal. A vizjelhez tartozó, és mindig azonos "IDF" cégjelzés röviditése megfejtetlen, és az ábra mellől sohasem marad el. EINEDER egy 1744. évi példát is emlit, ami a Mikoviny-térképek korának nagyon megfelel. Szerinte kétségtelenül ausztriai, de egyelőre ismeretlen papirmalom védjegye. A bécsi Hofkammerarchivban számos akta papirosán található. Ezt a ritka vizjegyet hazánkban ez ideig csak az Akadémiai Könyvtár kézirattárának Mo 12. jelü, Somogy megyét ábrázoló térképlapjáról ismerem.

A Vj 14. sz. ábrán Szent Mihály arkangyalt látjuk, jobb kezében lángoló pallosával, baljában az igazság mérlegével, lába alatt pedig az eltiport és vonagló sárkánnyal. E vizjelet EINEDER mint jellegzetesen ausztriai papirostermékek védjegyét ismeri, és ha nem is az általunk bemutatotthoz tökéletesen hasonló, de azzal lényegében egyező három példát közöl (37, 39 és 41. sz.). Mindhárom alsóausztriai papirmalomhoz kapcsolódó vizjel. E malmok Miningben (119), Raabsban(120),illetve St.Pöltenben (121) müködtek.A Hofkammerarchivban lelt mintáik 1737-ből, 1767-ből, illetve 1751-ből valók. Ezek szerint a Vj 14. ábrán látható vizjel is - noha az általam átvizsgált források a sárkányos változatot nem ismerik - ausztriai eredetre vall.

MIKOVINY a Jablonkai hágóról készitett, K VII. d. 44. jelü térképének vizjele egy püspöksüveg, melyből hatalmas szőlőfürt lóg alá (Vj 15. ábra).EINEDER jól ismeri ezt a vizjeltipust.1104 sz.mintáján, idézett térképünk vizjegye püspöksüvegjének legtökéletesebb hasonmását látjuk. Ezt a vizjelet EINEDER 1729-ből, mint ismeretlen helyről való, de bizonyosan ausztriai papirmalom védjegyét emliti.

EINEDERnek a szóban forgó teljes vizjegyre is van modellje (1105 sz.); ez is egy (valószinüleg az előbbivel azonos) ausztriai papirgyárnak 1738. évbeli gyártmányu papirosára utal. Az 1105 sz. modell és a Vj 15. ábra között csak annyi a különbség, hogy EINEDERnél a püspöksüveg mindkét csucsán van kereszt, és a süveget nem balról jobbra, hanem jobbról bal felé tekintve szemléljük.

A Vj 16. sz. ábrán látható ősgermán harci sisak formáju viz-

jelet, amelyet MIKOVINYnek a Ratibor és Loslau környékét bemutató térképén találtam, nem sikerült azonositanom. Sőt, a vizjegyek egyik legkitünőbb hazai szakértője, FAZAKAS József dr. sem találkozott ez ideig vele. Valószinüsithetően valamelyik bajor- vagy szászországi papirmalom termékét jegyzi.

Annál biztosabban azonositható a Vj 17. sz. ábrán látható vizjel. Mivel ez lényegileg a Pálffy grófok családi cimere, BOGDÁN István szerint csakis a bazini (1620-1851) vagy a pilai (1675-1872) papirmalomról lehet szó. Az Országos Széchényi Könyvtár Todoreszku-gyüjteménye számos, a Pálffyak bazini malmára utaló vizjelet tartalmazó könyvet őriz. Közülük a Vj 17/a és Vj 17/b ábrán kettőt mutatunk be. A Pálffyak tulajdonában volt ompitáli papirmalmot csak 1837-ben alapitották (174).

Végül a Vj 18.sz. ábrán látható pecsétnyomókról kell szólnunk. A III. Károly császár számára készitett megyei térkép-sorozat Nyitra megyei lapjának hátoldalán, piros spanyolviasz pecsét van. Ennek feliratát (JF 27, illetve ugyanennek tükörképét) ezideig nemcsak értelmezni, de még csak megközeliteni sem tudtuk. EINEDERt tanulmányozva, annak 1100 és 1101 sz. modelljére figyeltem fel. E két vizjel a Breisgau-i Freiburgban müködő papirmalmok termékeinek védjegye volt. Valami homályos kapcsolat a két jeltipus között feltételezhető, de a probléma végleges megoldásától - azt hiszem - még igen messze vagyunk.

*

Vizjelvizsgálataink a következő eredmények közlésére adnak lehetőséget:

MIKOVINY a térképek megszerkesztéséhez és megrajzolásához szükséges rajzpapirost általában saját költségén vásárolta. A megfelelő rajzpapiros viszonylag drága volt. Ennek tudható be, hogy a térképek első megfogalmazásához és megrajzolásához általában a leggyengébb minőségü, sőt nem egy esetben olyan papirost használt, amelynek egyik oldalán már egy másik térképészeti feladat megoldásának első kisérletét hajtotta végre. Ezek többnyire birtokmegosztási vagy - felmérési térképfogalmazványok voltak.

Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzött térképek, valamint a más őrzőhelyen lévő, de ebbe a sorozatba tartozó lapok, (mint például az OSZK TK 2205 jelü, Bereg megyét ábrázoló térképe) néhány kivételtől eltekintve fogalmazványok. Ezért ezeknek a térképeknek papirosa durvább és olcsóbb minőségü, több esetben már egyszer használt papiros. Találkoztunk olyan térképpel is, amelyet két különböző minőségü, összeragasztott, részben már felhasznált lapon szerkesztettek meg.

A hivatalos megrendelésre készült, sárga szinü keretbe foglalt térképek jobb minőségü papirosra készültek. Mivel e sorozat lapjainak többsége az Országos Széchényi Könyvtár birtokában van, az OSZK térképtárában őrzött Mikoviny-térképek papirosának anyaga általában jó minőségü.

Feltünően kiváló minőségü papiroson készültek a szinezett, il-

letve teljesen kifestett térképek. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mo 9. jelü, Máramaros vármegyét ábrázoló térképe e tekintetben valamennyi között vezet.

Ki kell emelnem még az örökösödési háboru alkalmával készitett térképeket. Ezek finom papirosát a Hofkriegsrat valószinüleg közvetlenül bocsátotta MIKOVINY rendelkezésére.

Ha a felhasznált rajzpapirosok származáshelyét vizsgáljuk, beszerzésük módját illetően arra a következtetésre jutunk, hogy az a pozsonyi papir- és könyvkereskedő, akinél MIKOVINY papirszükségletét időnként megrendelte, az árut Bécsben szerezte be. Ezt a megállapitást nemcsak Pozsony és Bécs közelsége, hanem az a tény is támogatja, hogy az általam darabonként megvizsgált, közel másfél-száz MIKOVINY-féle megyei térkép között egyetlen egy akadt, amelyről - Pálffy-cimeres vizjele alapján - bizonyitható, hogy anyaga magyar gyártmányu papiros. Ez a térkép az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mo 8. jelü Komárom megyei térképe. De ez a mappa nem is tekinthető fogalmazványnak; a nagyon sok apróbetüs magyarázó felirást tartalmazó térkép kétségtelenül tisztázati rajz.

Ami pedig a papirosok korát illeti, sem az általam jelzett, sem az egyébként kitünő forráskiadványokban megadott évszámokat nem szabad szigoruan értelmezni. A térképek rajzolására alkalmas, kitünő minőségü papiros a 18. században, de még a mult század első felében is, igen drága volt. BOGDÁN István papirostörténeti tanulmányai szerint a finom papirosáru évekig tárolt a kereskedők raktáraiban. Példák akadnak arra is, hogy valamely megszünt papirmalomnak rajzoláshoz alkalmas vagy irásra szánt, jó minőségü papirosát a malom megszünését követő másfél-két évtized mulva is használták.

A MIKOVINY-FÉLE MEGYEI TÉRKÉPEK VÍZJELEINEK ÁBRÁI

Vj 1. Az OSzK TK 2272 jelü, "Mappa Comitatus Castriferrei" c. térképének vizjele
Altenberg; kb. 1740

Vj 2. Az OSzK TK 2276 jelü, "Mappa Comitatus Sümeghiensis" c. térképének vizjele
Morvaország, Altenberg, Iglau; kb. 1735

Vj 3. Az OSzK TK 2277 jelü, "Mappa Comitatus Trencsiniensis"
c. térképének vizjele
Altenberg, Iglau; kb. 1740

Vj 4. Az OSzK TK 2273 jelü, "Mappa Comitatus Csongradiensis"
c. térképének vizjele
Altenberg, Iglau; kb. 1740

Vj 5. Az OSzK TK 2275 jelü, "Mappa Comitatus Soproniensis"
c. térképének vizjele
Altenberg, Iglau; kb. 1737

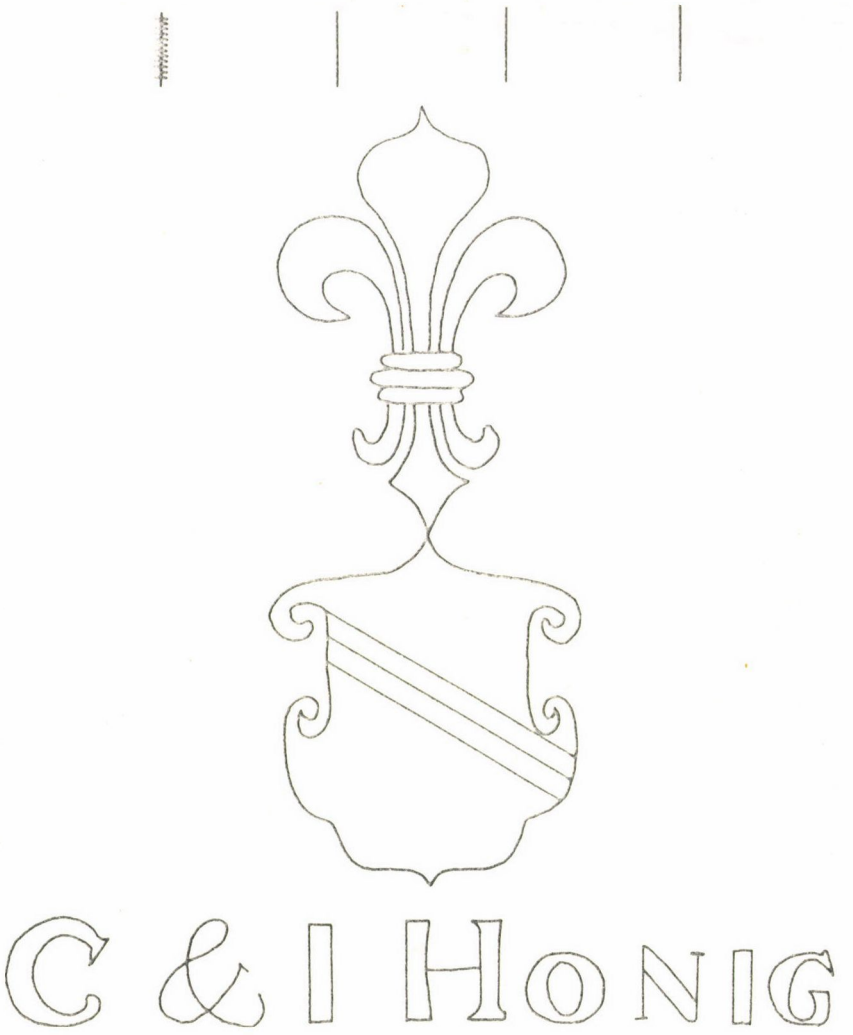

Vj 6. Az OSzK TK 2330 jelü, "Mappa Comitatus Castriferrei"
c. térképének vizjele
Klein-Neusiedl, Nied. Österreich; kb. 1740

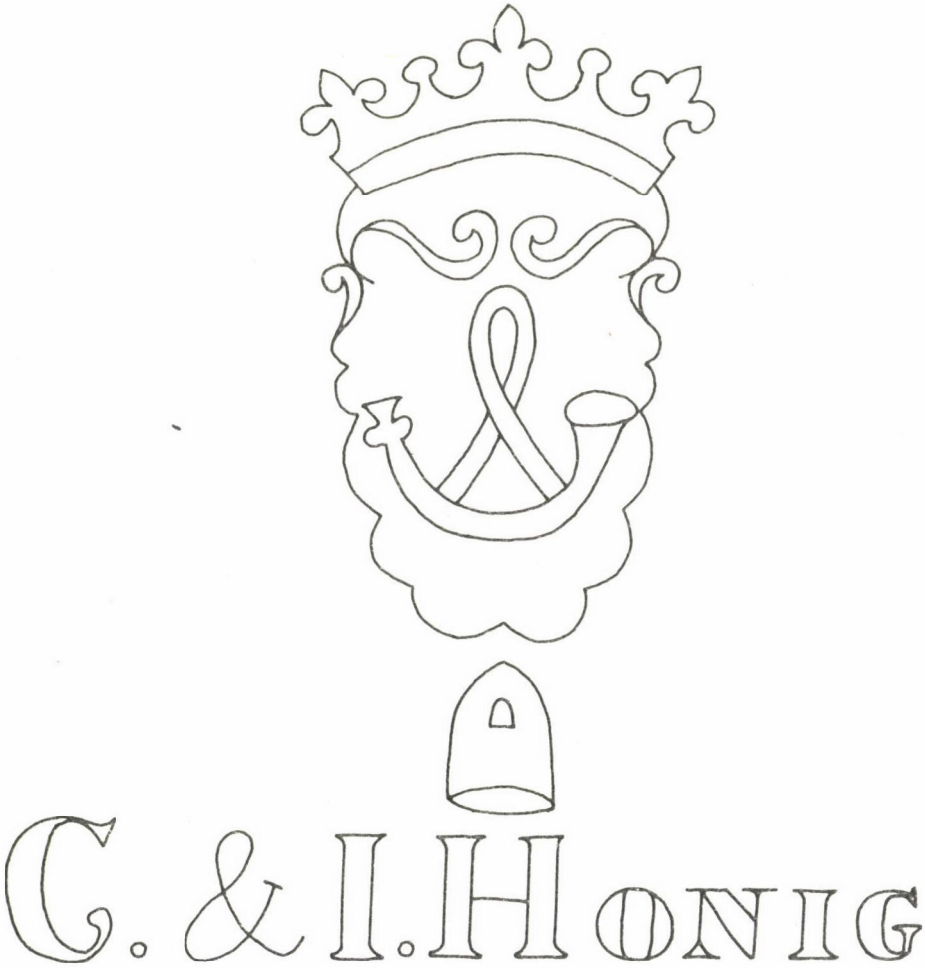

Vj 7. A bécsi National Bibliothek Kartensammlung; Arm. X.Rang.3.
Fot. 10. No. 4. jelü, "Mappa Comitatus Mosoniensis et Jaurinensis"
c. térképének vizjele
A St.Pölten-i "Alsó papirmalom" terméke,Nieder-Österreich;kb. 1740

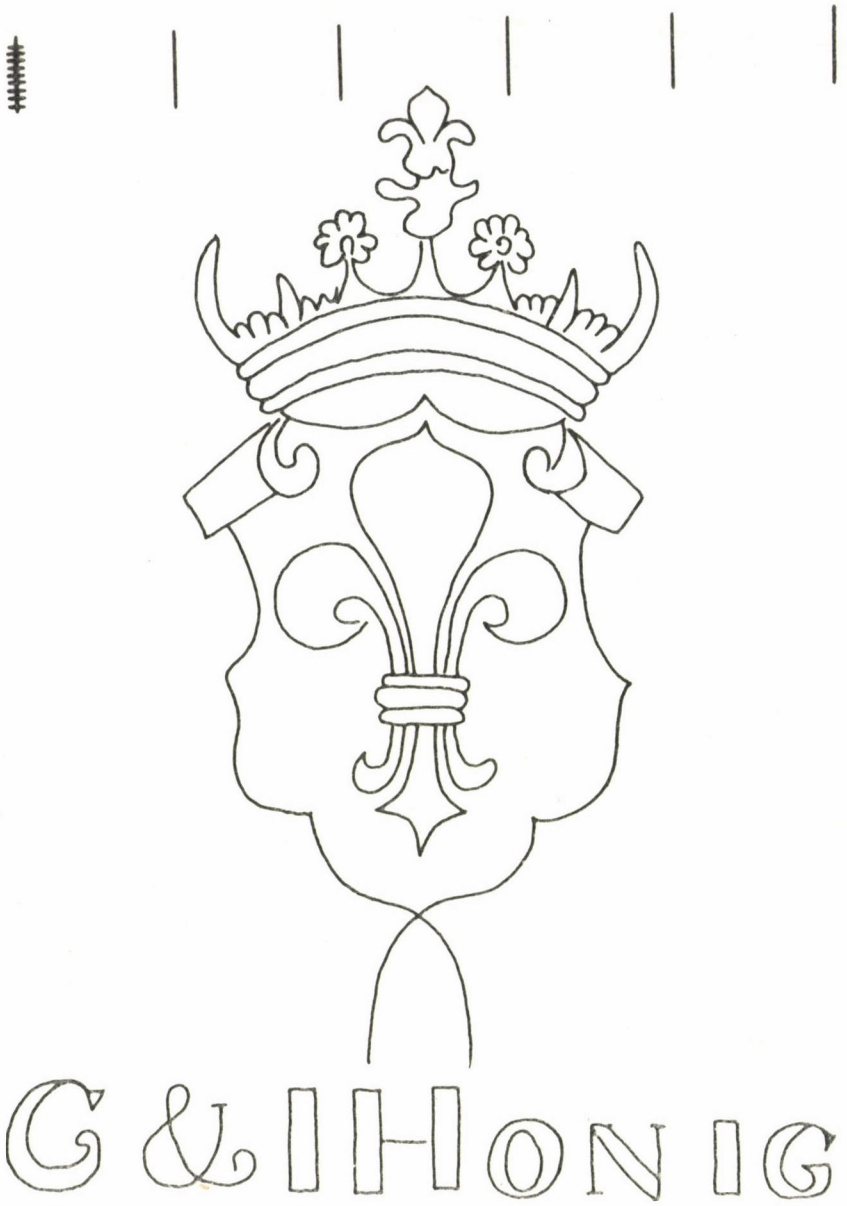

Vj 8. Az OSzK TK 1633 jelü, "Mappa des Cassaueren District" c. térképének vizjele
Ismeretlen ausztriai papirmalom terméke; kb. 1740

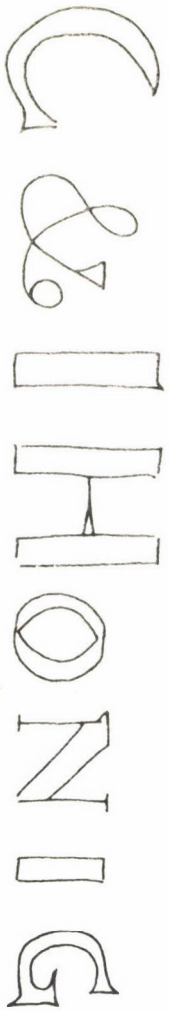

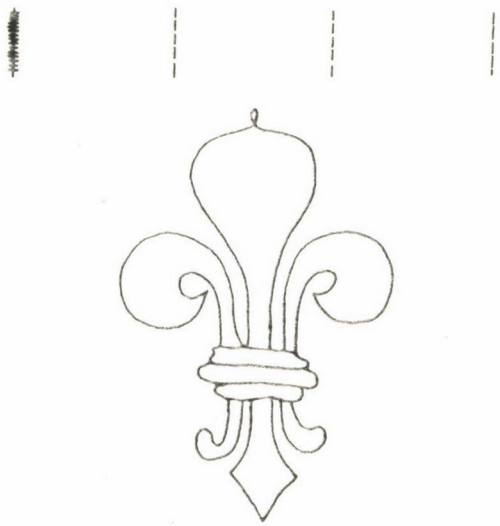

A vizjel kicsinyitett másа

Vj 9. Az OSzK TK 2205 jelü, "Mappa Comitatus Bereghiensis"
c. térképének vizjele
Ismeretlen ausztriai papirmalom terméke; kb. 1740

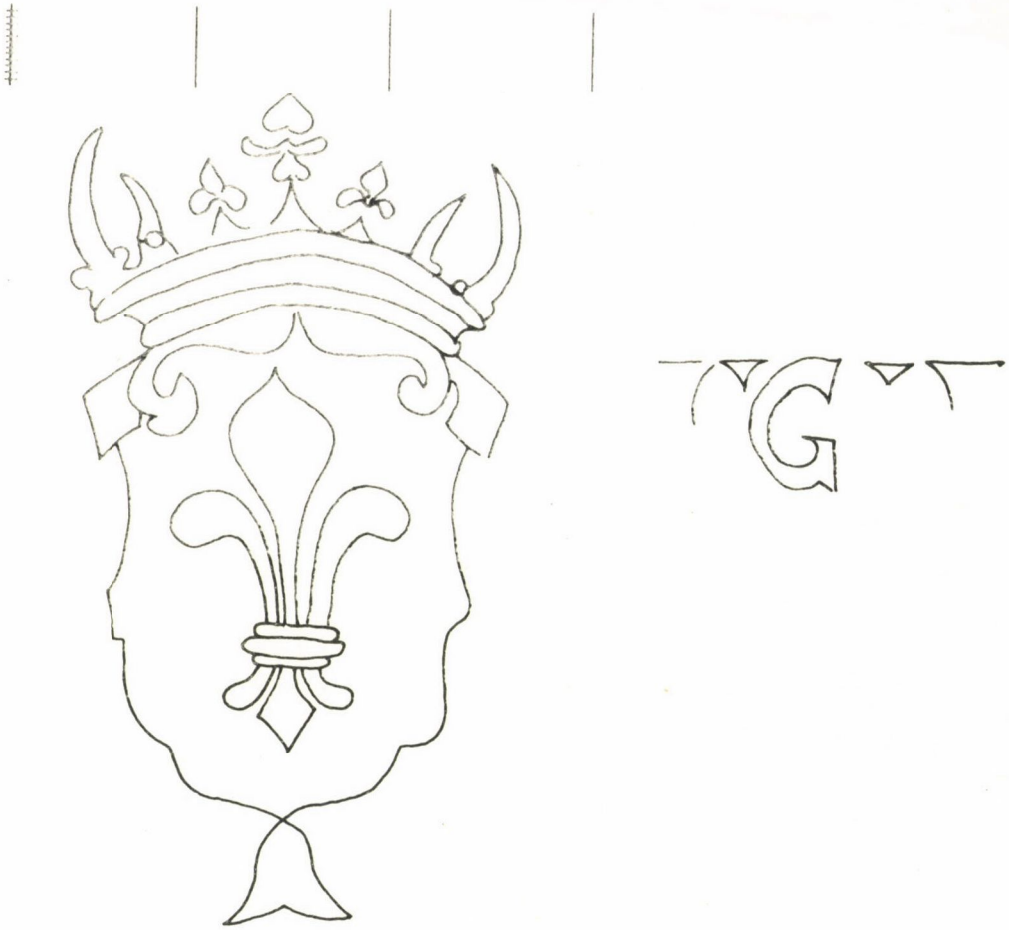

Vj 10. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mo 10 jelü, "Mappa Comitatus Posoniensis" c. térképének vizjele
Ismeretlen ausztriai papirmalom terméke; kb. 1740

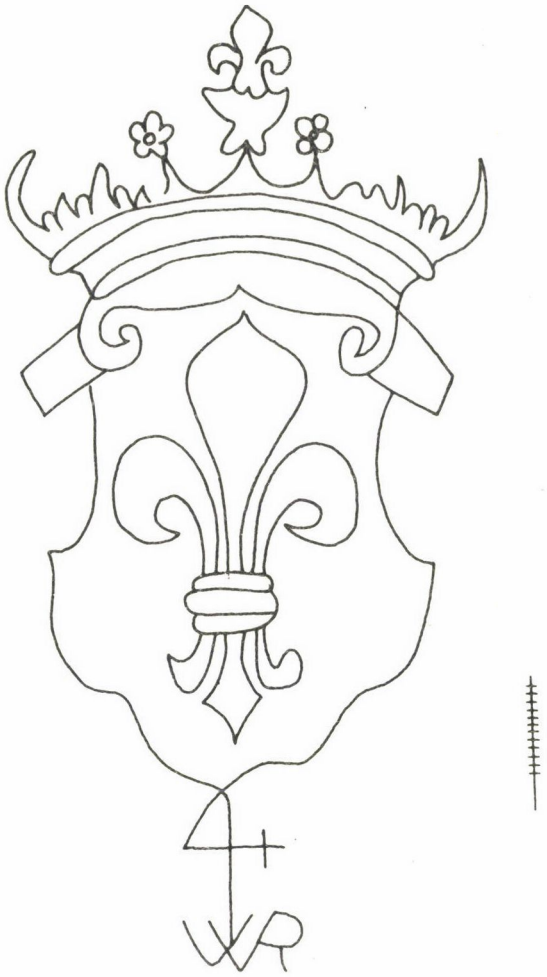

Vj 11. Az OSzK TK 68 jelü, "Mappa Cursus Danubii ... etc."
c. térképének vizjele
Ismeretlen ausztriai papirmalom terméke; kb. 1740

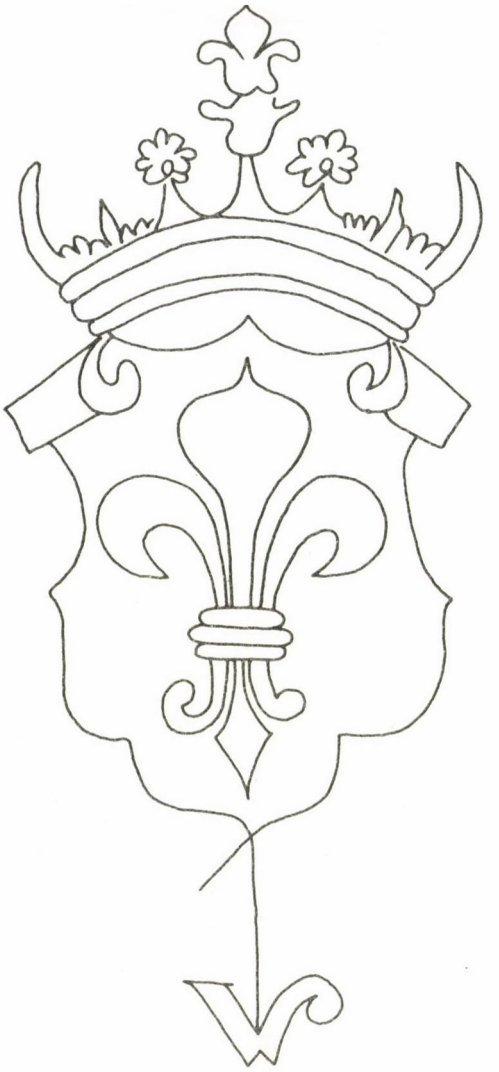

Vj 12. A bécsi Kriegsarchiv B IX C. 662 jelü, a magyar-morva-sziléziai
határt ábrázoló térképének vizjele
Karinthia, 1742

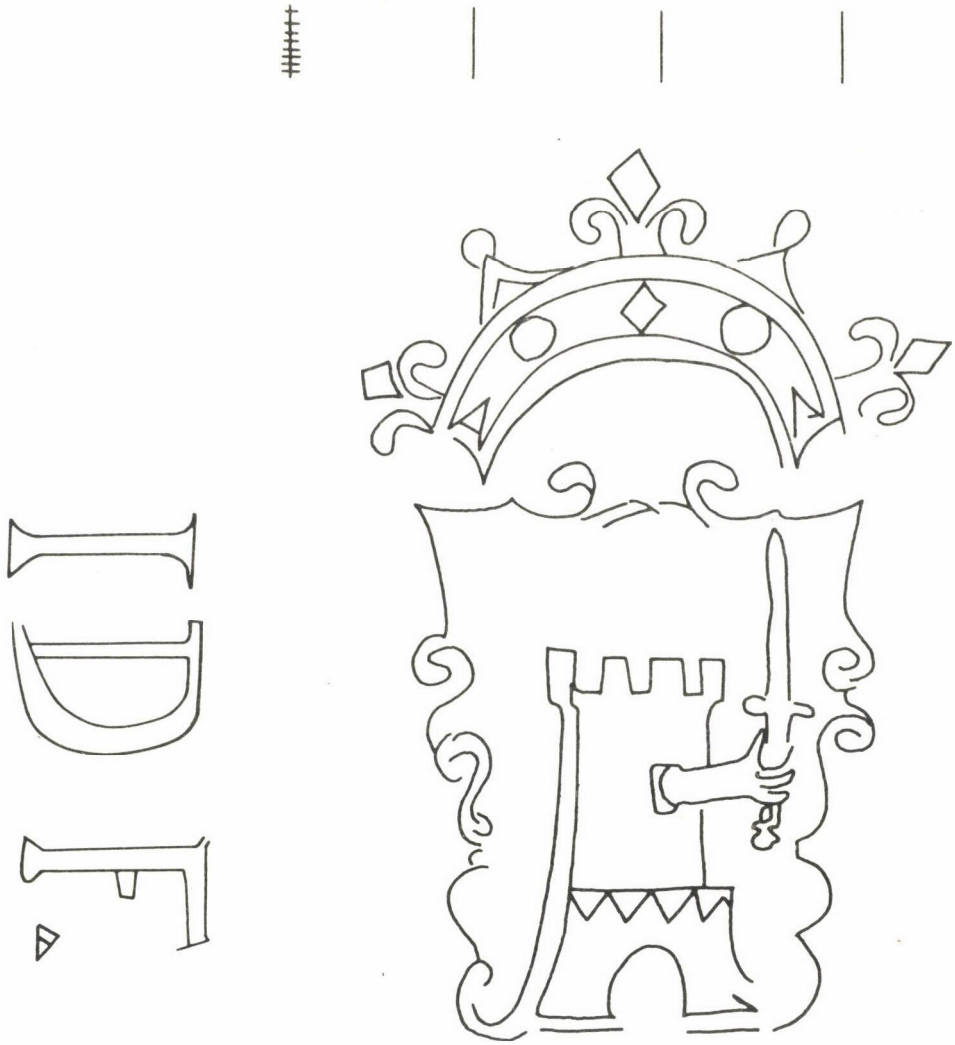

Vj 13. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mo 12 jelü, "Mappa Comitatus Somogyiensis" c. térképének vizjele

Ismeretlen ausztriai papirmalom terméke; kb. 1732-1736

Megjegyzés: az I D F betük az eredetiben vizszintes helyzetüek

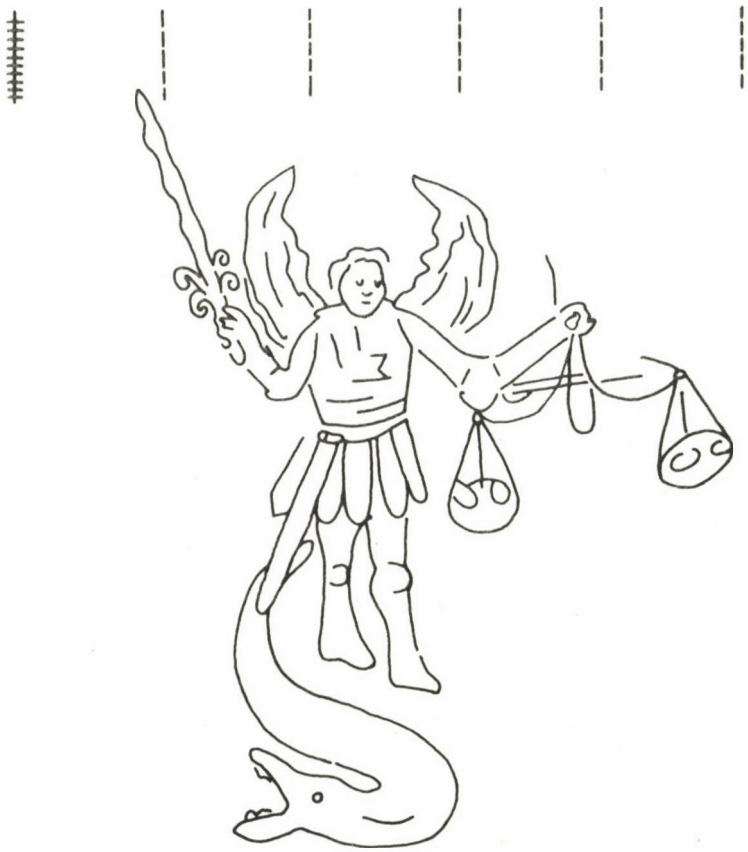

Vj 14. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mo 18. jelü, "Mappa Comitatus Comaromiensis" c. térképének vizjele

Ismeretlen Alsó-ausztriai, esetleg a St.Pölteni felső papirmalom terméke; kb. 1748-1752

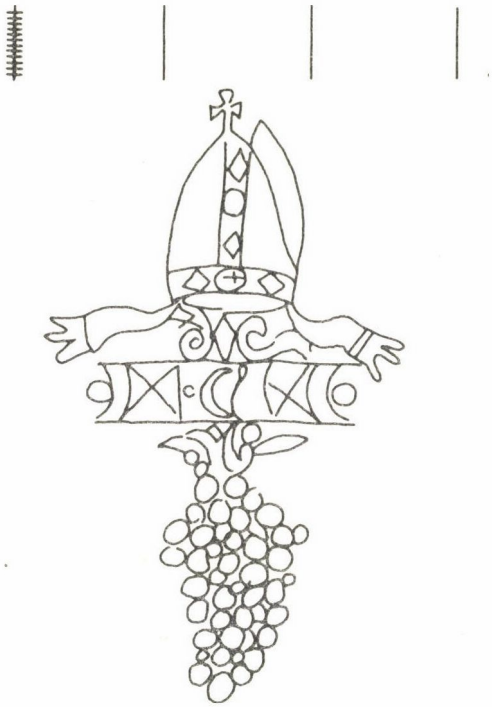

Vj 15. A bécsi Kriegsarchiv K VII. d. 44. jelü, a Jablonkai hágó környékét ábrázoló térképének vizjele
Ismeretlen ausztriai papirmalom terméke 1744-ből

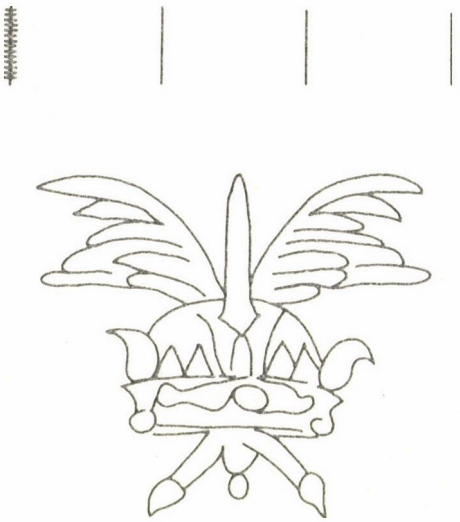

Vj 16. A bécsi Kriegsarchiv H III/e 168. jelü, Ratibor és Loslau környékét ábrázoló térképének az eddigi irodalomban teljesen ismeretlen vizjele

Valószinüleg valamelyik bajor vagy szász papirmalom terméke 1745-ből

Vj 17. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mo 8. jelü, "Mappa Comitatus Comaromiensis" c. térképének vizjele

A Pálffy grófok pilai papirmalmának terméke 1738 tájáról

Vj 17 a-b. A PÁLFFY-grófok tulajdonában lévő bazini papirmalom 1656, illetve 1695. évi termékeinek vizjelei

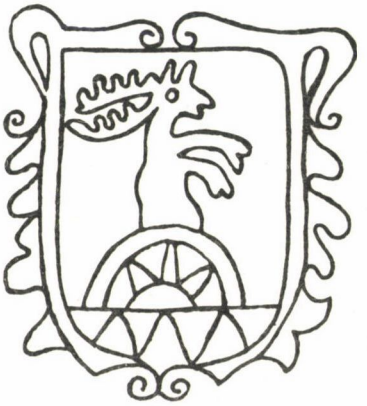

Mindkettő a Magyar Nemzeti Muzeum Todoreszku Könyvtárának vizjelgyüjteményéből

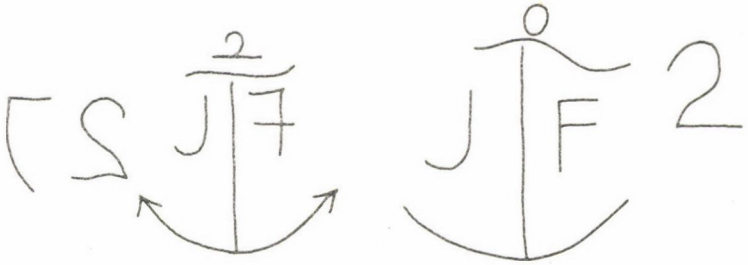

Vj 18 a. Pecsétlenyomatok a bécsi Nat. Bibl. Kartensammlung, Arm. X.Rang.3. Fot.10. No 2. jelü, "Mappa Comitatus Nitriensis" c. térképének hátlapján. - Kb. 2-szeres nagyitás 1738-1740-ből

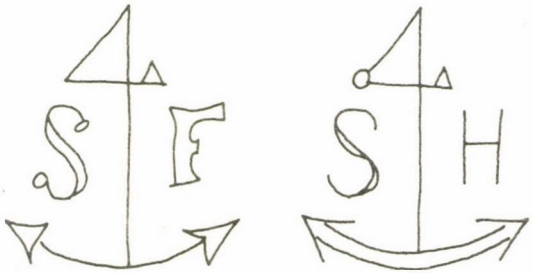

Vj 18 b. A (Breisgau-i) Freiburg papirmalmának vizjelei az 1777. évből, a bécsi Hofkammerarchiv vegyes tartalmu, Freiburgban kelt iratain (G. Eineder után)

Pótlás a J jelű fejezethez

J/5. Hungaria Inferior sz. kir. és bányavárosai

A bécsi Kriegsarchiv B IX a 538. jelzet alatt egy 1740-ből származó, fenti cimben mondott tartalmu, szerző nélküli, szinezett és kétségtelenül MIKOVINY kezétől eredő térképet őriz. Cime: "Mappa generalis omnium Inferioris Hungariae liberarium regiarium Montanar civitatum et dominiorum ad inclytam Cameram Montanisti".

Az 1 lapból álló mappa aránymértéke: 1" = 2200 bécsi öl, azaz 1:158400. EPERJESSY katalógusa 54. sz. alatt közli (p.6.), de nagyságát nem adja meg. A méretarányból számitott mérete kb. 140x70 cm.

MIKOVINY a Selmecbánya környéki bányavidékről számos átnézeti térképet készitett a bécsi Udvari Kamara,illetve a szomolnoki főbányakamagrófság számára. (Ezeket lásd G 42, Pa 46, Pa 49 és Pa 50 alatt.) Bizonyosnak látszik, hogy ez a B IX a 538 jelzetü mappa is az emlitett térképekkel egyidőben készült az Udvari Haditanács számára, s ezért került a bécsi Kriegsarchiv gyüjteményébe.

A visegrádi vár csarnokának belső falait diszitő emléktábla 1493-ból;
Mikoviny Sámuel 1737. évi metszete

MIKOVINY SÁMUEL
szobra: Gibala Ferenc alkotása
a pozsonyi Duna-parti sétányon;
Gyalókay Dezső felvétele alapján
rajzolta Tóth Kurucz Gabriella

MAPPA
VIARVM
KARKOTZIENSIVM
Sumptibus Ærarii Regii
A. 1737. reparatarum,
Situm Statumque
repræsentans

Opus dirigente, et
designante
Sam. Mikoviny
S. C. M. Aulico Comiti
Opus et Archi. [illegible]

Mikoviny Sámuel P 8. alatt leirt
karkóci térképének cimfelirata

LEVELEK ÉS DOKUMENTUMOK MIKOVINY SÁMUEL CSALÁDJÁRÓL ÉS MEGYEI TÉRKÉPEINEK KELETKEZÉSÉRŐL

Miként az előszóban emlitettem, BENDA Kálmán szives volt rendelkezésemre bocsátani a MIKOVINY családra, valamint magára MIKOVINY Sámuelre vonatkozó, általa talált néhány okiratnak, illetve levélnek jelzetét. Valamennyi nagyon közelről érinti és szerencsésen egészíti ki az e munkában tárgyaltakat, ezért e helyütt való ismertetésük fölöttébb indokoltnak látszik.

1. MIKOVINY MÁTYÁS KÉRELME HARMINCADHIVATALI ÁLLÁSRA

A MIKOVINY család tagjairól ez ideig csak az 1600-as évek legeleje óta voltak okirattal igazolt ismereteink. MIKOVINY (I.) Sámuel 1600 táján született. (Lásd a család leszármazási rendjét: a 9. oldalon.) A most előkerült levéltári dokumentumok hirt adnak egy 1575 körül született MIKOVINY Mátyásról. Miként az alább közölt levelének tartalmából és keltezéséből kiderül,a Zemplén-megyei Sztropkó (nála: Strokko) községbeli magyar nemes, aki 1607-ben a tokaji vagy az ungvári harmincadhivatal vezető állására pályázik.

A "harmincad"-vám emlitésével 1227-ben találkozunk először, amikor is a királyi adományok miatt megcsappant vám- és vásárjövedelem pótlására a királynénak fenntartott jövedelmi forrásként vezették be [227]. Idők folyamán a harmincadhivatalt több izben átszervezték. A 16. század első felében még az ország polgári kormányzatát gyakorló helytartótanács joghatósága alá tartozott, de Ferdinánd utódja, Miksa császár 1569. évi kamarai utasitásával a harmincadvámhivatalokat - több más magyar pénzügyigazgatási szervvel együtt - a bécsi Udvari Kamara legfőbb felügyelete alá rendelte [228].

Igy történt, hogy a kb. 32 éves MIKOVINY Mátyás zempléni magyar nemes 1607. március 28-án kelt és a bécsi Udvari Kamarához intézett felterjesztésében azzal a kéréssel fordul az uralkodóhoz, hogy a tokaji vagy az ungvári harmincadosi állásra őt nevezzék ki. Hivatkozik arra, hogy az uralkodó iránti hüsége miatt milyen veszélyeket kellett vállalnia a közelmult években, amikor őt a BOCSKAI vezette szabadságharc alkalmával a felkelő harcosok fenyegették. MÁTYÁS főherceg - mint Magyarország kormányzója - a kérvényt véleményezésre még aznap megküldte a Szepesi Kamarának [229].

A kormányzói rendelkezést a Szepesi Kamarához különleges parancsként továbbitották. Ebből sejthető, hogy MIKOVINY Mátyás hü-

sége és kitartása nem volt ismeretlen a bécsi udvar előtt. A kormányzó rendelkezésének szövege az alábbi [230].

"MATTHIAS Dei gratia Archidux Austriae,
Dux Burgundiae, Comes Tyrolis, etc.

Spectabilis et Magnifici,nec non egregij syncere nobis dilecti. Qualiter Matthias Mikoviny commemorato suo quoque periculo, quod ipsi sub praeterito disturbio imminuit, ob fidelitatem suam officium Tricesimae Tokaiensem, vel Ungvariensem, sibi conferri petat, ex inclusis videre est.

De quo ut nos consilio vestro informare velitis, benigne volumus. Datum Viennae vigesima octava die mensis Martij, Anno Millesimo sexcentesimo et septimo.

Matthias mp."

"Ad mandatum Ser[enissi]mi D[omi]ni
Archi[duc]is p[ro]prium

Hortius Secretarius"

RÉVAY Péter gróf (1568-1622) királyi tanácsos, septemvir, táblai biró, 1607. április 10-én továbbitja a parancsot ezzel a szöveggel [231]:

10. Apr[ilis] 1607.

"Spectabili et Magnificis N.N. [Nobilissimi] Sacri Caesareae Regiae Ma[jesta]tis, Consiliarijs, et in superiorem Hungariam deputatio Commissarijs, nec non Egregiis, eiusdem Suae Ma[jesta]tis Camerae Scepusiensis Consiliariis syncere nobis dilectis.
R.[évay].S[ep]tem[vir] mp.

Matthias Mikovini supplicat pro Tricesima Tokayensi vel Ungvariensi sibi conseren[do] i[n] p[ublico].
XXVIij. Martij Anno 1607." [231].

Hogy MIKOVINY Mátyás kérelme milyen elintézésében részesült, egyelőre nem tudjuk. Lehetséges, hogy teljesitették kérelmét és egyidőre Tokaj harmincadosa lett. E feltételezés alapja az, hogy MIKOVINY kérelmét a nagytekintélyü RÉVAY Péter támogatta,akit nemsokára Tokaj várának kapitányává neveztek ki. 1627-ben azonban MIKOVINY Mátyás már Sztropkón lakik; tul van az ötvenen, feleségével együtt beteges. Ekkorra talán már felmentették harmincados tisztségétől?

MIKOVINY Mátyás kérvényéhez jelenleg két iv kimutatás van csatolva. Ugy tünik, hogy talán a harmincados vámbevételi pénztárkönyv mutatójának kiesett lapjai lehetnek; de semmi esetre sem származhatnak sem a tokaji, sem az ungvári harmincadvámhivatal irat-

anyagából. Azért érdemlik mégis a behatóbb kutatást, mivel adataik részben a 14.-16. századból valók. Az alábbiakban az e listában található községek neve alatt, az ott előforduló évszámokat közlöm [232]. Az illetékes vármegyék nevét zárójelben adom.

GÁNY (Pozsony vm.)

1563, 1564, 1576, 1584, 1585, 1586, 1589, 1590, 1591, 1596, 1608, 1611, 1624, 1631, 1648, 1653, 1671, 1674, 1702, 1724, 1726, 1741, 1743, 1744, 1759

HELMES (Pozsony vm.)

1649, 1658, 1663

HÓDI (Pozsony vm.)

1320, 1340, 1419, 1449, 1463, 1465, 1470, 1470, 1472, 1473, 1474, 1488, 1489, 1493, 1505, 1506, 1533, 1539, 1543, 1544, 1548, 1549, 1560, 1564, 1579, 1610, 1612, 1615, 1620, 1628, 1634, 1635, 1636, 1640, 1649, 1651

HOSSZUFALU (Pozsony vm.)

1658, 1660, 1669, 1670, 1671, 1672, 1673, 1674, 1682, 1683, 1686, 1687, 1690, 1693, 1701

KIS BUCSÁN (Nyitra vm.)

1479, 1563, 1579

KIS BOSSÁN (Nyitra vm.)

1545

KIS Magyar atque MARTHA MAGYAR (Pozsony vm.)

1481, 1482, 1491, 1500, 1515

KOSSOLTH (KOSUTH) (Pozsony vm.)

1587, 1597

F. KOROSSZEGH (Koros, Pozsony vm.)

1556, 1559, 1576, 1581, 1641, 1648, 1674, 1700, 1716, 1716, 1717, 1718, 1718, 1759

KÖKÉNYRÉV (Kökényes,Nógrád vm.)

1474, 1475, 1476, 1477, 1478, 1479, 1481, 1482, 1484, 1486, 1549

KÖZÉP BORSA (Pozsony vm.)

1498, 1508, 1551, 1559, 1563, 1701

KUTAS (Nógrád vm.)

1591, 1592, 1593, 1599, 1608

LEHOTA (Abelova, Nógrád vm.)

1545

MADARÁSZ (Pozsony vm.)

1320, 1333, 1351, 1355, 1449, 1563

MAJTHEN (Majtény, Pozsony vm.)

1282, 1528, 1535, 1540, 1541, 1579, 1745

MAGYARBÉL (Pozsony vm.)

1508, 1580, 1597, 1635, 1639, 1662, 1666

MOLTHÉJED (Ölletejed) (Pozsony vm.)

1575

NAGY LAPAS (Nagy Lapás)
(Nyitra vm.)
1545, 1546, 1559, 1570, 1583, 1585, 1587

NAGY EMÜKE (Nagy Emőke)
(Nyitra vm.)
1545, 1546,1559,1570,1583,1587

2. MIKOVINY MÁTYÁS LEVELEI SÓGORNŐJÉHEZ, BRIBERI MELITH PÉTERNÉ SZOKOLYI ERZSÉBETHEZ

A legutóbbi időben a ZICHY családnak az Országos Levéltárban őrzött levéltárából MIKOVINY Mátyásnak két terjedelmes levele került elő. Mindkettőt sógornőjéhez: BRIBERY MELITH [var.Milith] Péterné SZOKOLY Eörzsébet asszonyhoz, "kedves Ángyához" irta 1627 május, illetve junius havában. MELITH uram magyar nemes volt. Előnevét Bribir pusztáról és váráról vette, melyet LIPSZKY Repertóriuma (80.p.) "Pagus et Arx"-ként ismer.

A levéltári kutatók - főként LUKCSICS Pál közlései [211] nyomán nagyon jól tudják, hogy a ZICHY család nemzetségi levéltára milyen kivételes gazdagságban őrizte meg - többek közt - a 17. század okleveles és magánlevelezési emlékeit. Ezek mind tartalmuknál, mind nyelv- és történettudományi értékükné fogva rendkivül becsesek számunkra.

ECKHARDT Sándor [233] kiemeli, hogy "főleg a briberi MELITH, a kisvárdai VÁRDAY, a bedegi NYÁRY, a csapi CHAPY, a serjéni KISSERJÉNI és más, velük összeházasodott családok magánlevelei sorakoznak itt hatalmas kötegekben." Igy maradt meg a MELITH család levelezési anyagában a velük családi kapcsolatban lévő MIKOVINY Mátyás két levele is.

Mindkét levél családi jellegü. Egy meg nem nevezett személy SZOKOLY Erzsébetre olyan kedvezőtlen, sőt sértő kijelentéseket közölt nevezettel, amelyeket állitólag MIKOVINY Mátyásné mondott volna sógornőjére. Mindkét levél célja a kimagyarázkodás és kiengesztelés. Talán ezzel magyarázható a leveleknek tulzottan udvarias, sőt megalázkodó stilusa.

Tekintettel arra, hogy legutóbb MIKOVINY Mátyásnak és Sámuelnek 19 oldalt kitévő levelezése került elő az 1627 és 1747 közötti időkből, az eddig ismert irásbeli hagyatékukat is figyelembe véve megállapitható, hogy a Mikoviny-család minden egyes tagja magánlevelezését magyar nyelven, a hivatalosakat pedig - a fennálló rendelkezéseknek megfelelően - németül vagy latinul irta. Tőlük MIKOVINY Sámuel atyjának, az abelovai evangélikus lelkésznek a születések és elhalálozások feljegyzésére vonatkozó szlovák nyelvü sorait kivéve, egyetlen szlovák nyelvü irásbeli hagyaték sem került elő. Ez a körülmény amellett szól, hogy a család tagjainak anyanyelve magyar volt.

MIKOVINY Mátyásnak sógornőjéhez intézett levelei a 17. század eleji magyar helyesirásnak kitünő példái. Mivel pedig fonetikusan irottak, a korabeli kiejtésről is hüen tájékoztatnak. A leveleket, tekintettel e kiadvány tudományos jellegére, igyekeztem a levéliró

helyesirásának lehető legpontosabb tiszteletben tartásával kiadni. Az orrhangokat képviselő abbreviációs görbéket vagy vonásokat n vagy m betüvel átirva oldottam fel. Az y fölötti két pontot hüen közlöm.Ez a diakritikus jel nemcsak a kiejtendő i hangot és a jésitést, hanem igen sokszor az ij, ji, ii betücsoportokat is képviseli, mint például: yed=ijed; myrthogy = miirthogy stb. A levéliró az "sz" hangot legtöbbször "s"-sel, a "cs"-t "c"-vel, az "ny"-et "ni"-vel, a "gy"-t "gi"-vel vagy "gj"-vel irja. A "j"-ét "i"-vel, a "v"-t "u" betüvel jelöli. A ragok is a maiaktól eltérő hangzásuak.

A jobb olvashatóság kedvéért a leveleket két változatban: előbb a középkori helyesirásnak megfelelő betühiv alakban, a sorvégek jelölésével -, majd ugyanazt a szöveget a mai irásmódnak megfelelő formában közlöm.

1. LEVÉL (eredetiben)

Az Tekintetes és Na[gysá]gos Melith Peter Uram / serelmes Hazas Tarsanak Az Tekintetes és Na[gysá]gos / Szokoly Eörsebet Assonnak nekem Jo Akaro / Nagj[ságos] Assoniomnak Adassek ez levelem /

[l.r.] Alazatos eletemigh ualo szolgalatomat Aianlom Nagj[ságodnak] mint / Nekem Nagj[ságos] Assoniomnak Istentül ő Szent Felsegetül / kevanok Nagj[ságodnak] Hossu eletet az előbeni Jo egesseghet boldogul / Megh adatni mind az Nagj[ságod] serelmes giermekinek töb Jo akaro=/ inak egetembe. /

Nagj[sagodnak] az előbeni somoru Nehez beteghseget latuan,bizon felete / somoritia siuemet, de az Istennek elueghseget [recte: elueghsetett] akaratianak/ be kell tellesedni ellene senki nem alhat, hanem buzgo köniorge= / sünkel tartozunk Istenünket kerni hogj ő Szent Felsege Nagj[ságodnak] / Az előbe kedves Jo egesseghet agia megh, ertem az Nagj[ságod] levelebul / meltan ualo panasit Nagj[ságodnak], bizon bününk vagion rea, mert Nagj[ságodék] / minden heten megh latogatathatnak,de Nagj[ságod] idegenseghnek / ne vellie, hanem az mi megh gondolatlan Ifiusagunknak tulaj=/ donica, de azon lesek Nagj[ságos] Assoniom hogj magam latogassam / megh Nagj[ságodat], ha modom lehet benne, az be vetes utan / migh Assoniom ő Nagj[sága] ala megien, most Assoniom ő Nagj[sága] ithon / nincen Uifaluban vagion az apianal vagion mar ket heti, hanem magam / visem az Nagj[ságod] levelet utanna, mert megh masfel hetig ot mulat, / az urfiucska Igen megh himlőzve volt de mar megh kesd [törlés] / iobulni, az Beri Uram fiacskaia is igen himlős most abba feksik / Az mi az Nagj[ságod] ide ualo mostani level irasat illeti,egiebet semmit / semmit sem irhatok felöle, hanem valast akart rea irni Pethő Istvan / Uram hanem assoniom ő Nagj[sága] cendesitet le ostan, Most mondotta / hogj estendeigh sem megien ala hogj azt irtak rea, mar arra / ualo kepest az Assont sem eresti ala igen nehez neuen uötte / mert vadnak isgatoi, holot azt iria Nagj[ságod], hogj assoniom ő Nagj[sága] / megh vetete volna Nagj[ságodat], bizon Nagj[ságos] Assoniom elhigie Nagj[ságod/,

hogj sinte olj Jó fonia [körül] Nagj[ságodat] mint az előt, ha akkor valamit / talalt uolt irni ne gondolia Nagj[ságod] mert ifju ember, amas ember, / fölötte öriskedik hozzank sem mer iarni hitemre irhatom Nagj[ságodnak] / hogj tegnap estigh nem uolt nalunk miota haza iütünk, az Astan / utann is eleget vigasok, de hitemre nem latom hogj ugj befeknenek / mint az előt es esedesne utanna, nem is iar közinkbe mert tudia hogj / nem seret[i]uk:

[l.v.] Azt is hallom hogj Uram ő Nagj[sága] elment erdelibe,mar Nagj[ságod] / csak egjedül marat senki sincen Nagj[ságod] mellet, bizon tista si[v]bul akarnam / ha mentül hamareb hogj menne Assoniom ő Nagj[sága] azt mondja hogj / bizon csak aser is ala megien,hogj el higie Nagj[ságod] hogj nem igaz akit / kötötek, hogj fogadast tet uolna, hogy soha ala nem megien sem atal nem / megien az tisan, mert bizon soha sem mondotta, bizon en is az en Istenemtul / tista si[u]bul kevanom, hogj ha nem töbsör csak egiser lathassam az en / testi semeimel hogj mert bizon soha ennekem ollion assoniom nem lesen / mert Nagj[ságod] ennekem mint az edes Aniom, az Isten is bizon megh verne / ha Nagj[ságodhoz] igaz nem volnek akarok is Nagj[ságodhoz] igaz lenni utolso oramégh / Az ithon ualo allapotunk megh Istennek hala türhető kepen uolt, semmit / olliot nem hallottam [törles] egiebet mert bizom megh irnam Nagj[ságodnak] mert / tudom hogj senki sem tudna,bizon megis irom ha halanek ez utanis / valamit hogj solnanak Istennek Aianlom hogj az Ur Istven Nagj[ságodat] / eltesse tarca megh kedves Jó aproival egietembe sok estendeig kedves Jó / egesseghbe, az mikor latom Nagj[ságodat] lassam az előbeni kedves Jó egesseghbe: Köt pünkösd Hauanak masodik napjon 1627 estendőben Nagj[ságod] megh. bocasson hogj ilj parastul irasom / hogj az csak fel arkuspapirosan, de tudom, hogj / Nagj[ságod] megh nem itel ez biztomba irom / Nagj[ságod] Alazatos Meltatlan / szolgaia szolgal migh ez / MIKOVINI MATIAS mp.

1. LEVÉL (átirásban)

Az Tekintetes és Nagyságos Melith Péter Uram / Szerelmes Házas-Társának az Tekintetes és Nagyságos / Szokoly Eörzsébet Asszonynak, nekem Jó Akaró / Nagyságos Asszonyomnak Adassék ez levelem /

Alázatos, életemigh / való szolgálatomat Ajánlom Nagyságodnak, mint / Nekem Nagyságos Asszonyomnak. Istentül ő Szent Felségétül / kivánok Nagyságodnak Hosszu életet, az előbbeni Jó egészséget, boldolgul / megadatni mind a Nagyságod szerelmes gyermekinek, [s] több jó akaró- /inak egyetembe./

Nagyságodnak az előbbeni szomoru, nehéz betegségét látván, bizony feletté[bb] / szomoritja szivemet; de az Istennek elvégzetett akaratjának / be kell teljesedni;ellene senki sem állhat, hanem buzgó könyörgé- /sünkkel tartozunk Istenünket kérni, hogy ő Szent Felsége Nagyságodnak / az előbbi kedves jó egészségét adja meg. Értem az Nagyságod levelébül / nekem való panaszit Nagyságodnak. Bizony bününk vagyon reá, mert Nagyságodék / minden héten meg látogattatnatnak, de Nagyságod idegenségnek / ne véljé, hanem az mi meg gondo-

latlan Ifjuságunknak tulaj- / donitsa. De azon leszek Nagyságos Asszonyom, hogy magam látogassam / meg Nagyságodat; ha módom lehet benn, az be vetés után, / mig Asszonyom Ő Nagysága alá megyen. Most Asszonyom Ő Nagysága itthon / nincsen: Ujfaluban vagyon; az apjánál vagyon már két hete;hanem magam / viszem a Nagyságod levelét utánna, mert még másfél hétig ott mulat [=tartózkodik]. / Az Urfiucska igen meg himlőzött volt, de már megh / kezd [törlés] jobbulni. Az Béri Uram fiacskája is igen himlős; most abban fekszik. / Az mi [=ami] az Nagyságod ide való mostani levél irását illeti, egyebet semmit, [de] semmit / sem irhatok felőle, hanem [csak annyit, hogy] választ akart reá irni Pethő István / Uram, hanem Asszonyom ő Nagysága csendesitette le osztán. Most mondotta, / hogy esztendeig sem megyen alá, hogy [=mivel] azt irták reá. Már arra / való képest az Asszonyt sem ereszti alá; igen nehéz réven vette, / mert vannak izgatói, holott azt irja Nagyságod, hogy [az én] Asszonyom ő Nagysága / meg vetette volna Nagyságodat. Bizony, Nagyságos Asszonyom, elhigyje Nagyságod, / hogy szinte oly jó akaró[n] fogja [körül] Nagyságodat, mint az előtt. Ha akkor valamit / talált volna irni, ne indoliá[nak] [=ártó szándékból történtnek] higyje [=tartsa],mert ifju ember [az]. Amaz ember / fölötte őrizkedik, hozzánk sem mer jönni.Hitemre irhatom Nagyságodnak, / hogy tegnap estéig nem volt nálunk mióta haza jöttünk, az aztán / utánn is eleget vigyázok, de hitemre nem látám, hogy ugy befeknének, / mint az előtt és esedezne utánna. Nem is jár közinkbe, mert tudja, hogy / nem szeretjük. /

Azt is hallom, hogy Uram Ő Nagysága elment erdelibe[=Erdélybe]; már Nagyságod / csak egyedül maradt;senki sincsen Nagyságod mellett. Bizony tiszta szivbül akarnám, / ha mentül hamarébb hogy menne. Asszonyom ő Nagysága az is mondja, hogy / bizony csak azért is odamegyen, hogy el higyje Nagyságod, hogy nem igaz, akit / kőtöttek: hogy fogadást tett volna, hogy soha alá nem megyen, sem átal nem / megyen az Tiszán; mert bizony soha sem mondotta. Bizony én is az én Istenemtül / tiszta szivbül kévánom, hogy ha nem többször, csak egyszer [is] láthassam az én / testi szemeimmel Nagyságodat,mert bizony soha énnekem olyan Asszonyom nem lészen, / mert Nagyságod énnekem mint az édes Ángyom, az Isten is megh verne, / ha Nagyságodhoz igaz nem volnék. Akarok is Nagyságodhoz igaz lenni utolsó óráimig. /Az itthon való állapotunk meg - Istennek hála - türhető képpen volt. Semmit / ollyat nem hallottam [törlés] egyebet,mert bizony meg irnám Nagyságodnak, mert / tudom, hogy [Nagyságodtól] senki sem tudná [meg]; bizony megh is irom, ha hallanék ez után is / valamit, hogy szólnának. Istennek ajánlom Nagyságodat; / éltesse, tartsa megh kedves jó Apróival egyetembe sok esztendeig kedves jó / egészségbe, [hogy] az mikor látom Nagyságodat, lássam az előbbeni kedves jó egészségbe. /

Kőtt [=kelt] pünkösd Havának második napján 1627. esztendőben. Nagy[ságod] meg bocsásson, hogy ily parasztul irásom, / hogy az [is] csak fél árkus papiroson [vagyon]; de tudom,hogy / Nagyságod meg nem itél; ez biztomba [=ebben bizakodva] irom: / Nagyságod alázatos, méltatlan / szolgája szolgál, mig ez /

MIKOVINI MATIAS mp. [234]

2. LEVÉL (eredetiben)

Az Tekintetes és Nagj[ságos] Zokolj Er= / zebeth Assonnak Az Tekintetes es / Na[gysá]gos Briberÿ Militth Uram Serermes / hazas Tarsanak Nekem Jó Akaro / Na[gysá]gos Assoniomnak adassek ez cedulam

[l.r.] Alasatos szolgálatomat Aianlom Na[gysá]god[nak] mint ennekem Jo Akaro / Na[gysá]gos Assoniomnak, Istentul ő Szent Felsegetul kevanok Na[gysá]god[nak] / ez mulando ennek uilagon Jó egesseghet es Jó serences hossu / ideigh valo eletet, mind az Na-[gyság]gos serelmes Maradékinak és töb / Jo Akaroinak egietemben: / Na[gysá]gos Assoniom, Na[gysá]god kedues Jó egessegherul ertekezuen hallottam / Na[gyságodat] kedues Jó egesseghben lenni, kin siuem serint örülök,melj / egesseghnel annalis Jobbat kevanok Na[gysá]god-[nak] sok estendeigh, es Nagjcadek= / tul ualo tavol letünk, bizon siuünköt igen somoritta, nem csak napon- / kent, de orankentis, es azon napon valo elualasunkoris Nagcagtok-/ tul, bizon sem etelünk sem italunk nem kellet, nemis eset ugj / uagj Negjed napigh az mint kellet uolna, es bizon egj ebedsem uacora / nincs olj, mellien Assoniom ö Nagj[sága], Nagjcagod kedves Jo egesse-/ ghere nem inna, Pethő István Uramra ö Nagjcagara kösönuen, / mivelhogj mind ebedek vacoraiok egut uagion enis bizon minden= / koron az kis Assonra Mari assonra, kösönöm, neha mikor idegen / ember uagion csak nallok uonitok rea az Astalhoz mar tugia / kiert kösönöm,es ugian fogadasom vagion, ha egibet nem ihatnak / uizzel minden nap ketcer, megh isom, istennekis minden köniörge= / simben Nagjcagodat aianlom, hogj ö Szent Felsege Nag[jságodat] es / mostani uttiat gondolatia felü ualo hogj Jo egessehre es hossu elet= / re fordicsa, az segenj baratnak es sükölködöknekis serenceiekre, / es hozza Az Seregeknek Ura istene Nagjcagtokat, kedves Jo eges= / seghben uissza, es miis mind Feienkent lathassuk, kedves Jo eges- / segh-ben Nagj[ságtokat], Es Nag-[jságodat] kerem hogj Nagjcagod ennekem megh / bocasson hogj Nagjoagodat en legh alabualo meltatlan szolgaia / leuen, Nagjcagodat cedulaua ahol busitottam, semi egieb nem / visen arra, ha csak Nag[jsagod] igas sibül ualo holtigh ualo milton solgala= / tom, es Nagjcagodnak hossan ualo kedues Jo Akaratia, melljet / en eletem fottaigh sem solgalhatom megh Nagjcagodnak Nag[jsagos] Assoniom hogj solga [ja]na[k] megh bocasson /

[l.v.] Pethő Istuanne Assoniomnak ö Nagjcaganak, Aianlom Alazatos / szolgatomat, es az en kedves Uramnak is, mit it Istuan Uramnak /ő Nag[jságának] alazatos holtigh ualo szolgatomat aianlom, es ő Nag-[jságának] / Agion az Ur isten egi Jot, aual minden iot. Ezeknek utanna / Istennek as ő Szent őrzese s gonduiselese ala [törlés] aianlom Nagj= / saghtokat,minden utaiban es celekedetiben, Vezerelie isten[em] Nagjcaghtokat es [törlés] tericsce mentul hamareb kedves lako= / heliebe Jo egességhben Datum Strokkon Die 2 Junii /

Nag[jságod] alazatos szolgaia szolgal /

Migh ez / MIKOVINI MATIAS mp.

2. LEVÉL (átirásban)

Az Tekintetes és Nagyságos Zokolj Erzsébeth Asszonynak, az Tekintetes és / Nagyságos Bribérÿ Militth Uram Szerelmes / házas Társának, Nekem Jó Akaró / Nagyságos Asszonyomnak adassék ez / cédulám.

Alázatos szolgálatomat Ajánlom Nagyságodnak, mint énnekem jó Akaró / Nagyságos Asszonyomnak. Istentül ő szent Felségétül kévánok Nagyságodnak / ez mulandó Ezen világon Jó egészséget és jó szerencsés, hosszu / ideig való életet, mind az Nagyságos szerelmes Maradékinak és több / Jó Akaróinak egyetemben.

Nagyságos Asszonyom, Nagyságo[d] kedves Jó egészségérül értekezvén: hallottam / Nagyságodat kedves Jó egészségben lenni, kin [=amin] Szivem szerint örülök, mely / egészségnél annál is Jobbat kévánok Nagyságodnak sok esztendeig, és Nagyságtok- / tul való távol létünk, bizony szivünket igen szomoritta, nem csak napon- / ként, de óránként is, és azon napon való elválásunkor is Nagyságtok= / tul. Bizony sem ételünk, sem italunk nem kellet, nem is esett ugy / vagy Negyed napig az, mint kellet volna, és bizony egy ebéd, sem vacsora / nincs oly[an], mellyen Asszonyom ő Nagysága Nagyságod kedves Jó egészsé= / gére nem inna, Pethő István Uramra ő Nagyságára köszönvén, / mivel hogy mind ebédjek, vacsorájok együtt vagyon; én is bizony minden= / koron az kis Asszonyra, Mári asszonyra köszönöm. Néha, mikor idegen / ember vagyon csak nállok, vonitok reá az Asztalhoz, már tudja, / kiért köszönöm; és ugyan fogadásom vagyon, ha egyebet nem ihatnám, / vizzel minden nap kétszer megiszom, istennek is minden könyörgé- / simben Nagyságodat ajánlom, hogy ő Szent felsége Nagyságod ez / mostani utját gondolatja felül való, Nagy Jó egészségre és hosszu élet= / re forditsa, az szegény barátnak és szükölködőknek is szerencséjekre, / és hozza Az Seregeknek Ura istene Nagyságtokat, kedves Jó egész- / ségben vissza, és mi is mind Fejenként láthassuk. Kedves Jó egész= / ségben vagyok. És Nagyságodat kérem, hogy Nagyságod énnekem meg / bocsásson, hogy Nagyságodat én leg alább való méltatlan szolgája / lévén, Nagyságodat cédulával ahol busitottam, semmi egyéb nem / viszen arra, [törlés] csak Nagyságod igaz szivből való holtig való méltón szolgála= / tom, és Nagyságodnak hozzám való kedves Jó Akaratja, mellyet / én életem fogytáig sem szolgálhatom meg Nagyságodnak, / Nagyságos Asszonyom hogy szolgájának meg bocsásson./ Pethő Istvánné Asszonyomnak ő Nagyságának Ajánlom Alázatos / szolgálatomat és az én kedves Uramnál is; miirt [=miért] is István Uramnak / ő Nagyságának alázatos holtig való szolgálatomat ajánlom; és ő Nagyságának / Adjon az Ur isten égi jót, avval minden jót. Ezeknek utánna / Istennek az ő Szent őrzése s gondviselése alá [törlés] ajánlom Nagy = / ságtokat, és [törlés] téritse mentül hamarébb kedves lakó / helyébe Jó egészségben.

Datum Strokkon Die 2 Junii

Nagyságod alázatos szolgája szolgál / mig ez /
MIKOVINI MATIAS mp. [235]

MIKOVINY SÁMUEL LEVELEI 1734-1747

3. LEVÉL BALASSA II. PÁL GRÓFHOZ A CSEJTEI ÉS A BERENCSI URADALMAK RÉSZLETES FELMÉRÉSE TÁRGYÁBAN

A ZICHY családnak az Országos Levéltárban őrzött nemzetségi levéltárából előkerült MIKOVINY levelek részint a Gömör megyei felmérés végrehajtásának-, részint pedig a magyarországi megyei térképek készitésének körülményeit világitják meg. Legelsősorban az Akadémiai Könyvtár kézirattárában lévő térképek keletkezésének időpontját rögzitik.

E levelek BALASSA II. Pál gróf, Kékkő és Divény várának örökös kapitánya, helytartósági tanácsos, 1740-től gömöri főispán, királyi főpohárnokmesterhez szólnak. A BALASSA (BALASSI) család bárói és grófi ága egyaránt rokoni kapcsolatba került az azidőben roppant közjogi hatalomra és gazdagságra szert tett ZICHY grófi családdal. A rokoni kapcsolat segitette a Zichyeket a Balassa-féle nagykiterjedésü divényi uradalom megszerzésében. Ennek elvesztése után a BALASSÁK a megmaradt uradalmakat igyekeztek fejleszteni. Elsősorban a jó fekvésü csejtei uradalmat. BALASSA Pál megbizta MIKOVINYt a csejtei és berencsei dominium részletes felmérésével. (Vesd össze a G.3. sz. térképpel; 70-72.p.) Ezzel kapcsolatos az alább közölt, a Nyitra-megyei Mijaváról 1734-ből keltezett levél. Ugy látszik, MIKOVINY 1734-ben Nyitra vármegye térképének felvételén dolgozott.

A levél szövege:

[l.r.] Mijaván d.[ie] 9. May 1734

Illustrissime Domine Comes

D[omi]ne mihi gratiosissime.

Nagyon sajnálom, hogy Méltóságos Groff gratiábul értem Posonba küldött alkalmatosság, ingyen fáradozot. Remélem hogy már-is eddig méltóságos Uram, az én levelembül, itten való létemet meg értette. Csejtei Dominiumban való Controversus Plagat mint Magyar s- mint Morvai ductus szerint, Morvai Geometrával együtt már-is delinealtunk. Holnap-után Berentsei Dominiumban munkánkat el-kezdgyünk; az mely leg aláb egy héttig igen könnyen eltart. Mindazonáltal azon leszek, hogy Méltóságos Uram parantsolattyára, jókor el-érkezhesek, és az Delineatiot is terminus előtt el végezhessik.

[l.v] Gondolom, hogy itten velem lévő Morvai Geometra, minelhogy - más egisz Maritionatusban nincsen, Méltóságtokkal való Controver-

siaban - is aplicaltattik, a'ki pedig el-nem győhett, [2 szó törölvel] minek előtte itten el végeztünk ez elkezdett dolgainkat.Ha tsak három vagy négy nappal Terminus előtt, a' mint minden bizonnyal reménlek, Méltóságos Uram parantsolattyara el-érkezek,minden deffectus nélkül reám bizott delineatiot végben vihettek, a' többitt pedig talám sub ipsa Comissione - is lehetne elaborálni. Ugyan tsak azon leszek, hogy az ide való munkát menil hamaráb e-vigezhessem és inint vévén alkalmatosságot, Méltóságos Uramat meg udvarolhassam, maradtam Méltoságos Groff Uramnak

Alazatos kész szolgája

MIKOVINY SAMUEL mp. [236]

A levélben emlitett "Morvai Geometra" a kiküldött morvaországi mérnököt jelenti.

4. LEVÉL BALASSA II. PÁL GRÓFHOZ A CSEJTEI ÉS BERENCSI FELMÉRÉSEK BEFEJEZÉSE ALKALMÁBÓL

Az itt következő levélben MIKOVINY a csejtei és a berencsi uradalom felmérésének befejezéséről, a magyar-morva határ megállapitásával kapcsolatban felmerült nehézségekről, és a morva részről kiküldött mérnök magatartásáról számol be BALASSA Pál grófnak.

Mindkét uradalom Vágujhely és Szakolca között terül el. Csejte Vágujhelytől DNy-ra 8 km, Miava pedig, ahol MIKOVINY szállása volt, ugyancsak Vágujhelytől Ny-ra légvonalban 20 km távolságban van.Mindkét uradalom szélső határa felnyult a Fehér-Kárpátokig, a Nagy-Javorinára, ahol is egybe esett a magyar-morva országhatárral. MIKOVINY ez alkalommal került erre a vidékre, és 1734-ben elkészitette a magyar-morva határnak a Balassa-uradalmakat érintő szakaszának térképét. Az alábbi levélből kiderül: a kiküldött morva mérnök nem szivesen vette tudomásul, hogy MIKOVINY kimutatta a BALASSA család kárára morva részről tett foglalásokat, és kényszeritette őt a törvényes határvonal visszaállitására.

Ez az 1734. évi munkálat természetessé tette, hogy amikor 1740 táján a bécsi Udvari Kamara óhajtotta rendezni a magyar-morva államhatár vonalát, a munkálatok vezetését MIKOVINY Sámuelre bizták. (Lásd J/1. alatt leirt térképet a 97. oldalon.)

A levél szövege az alábbi:

[1.r.] Illustrissime Domine Comes
D[omi]ne mihi gratiosissime

Finito dimensionis labore, in Dominiis Berents et Csejte, totus in eo eram ut mandatis Ill[ustrissimi] D[omi]n[i] V[est]ri humillime obsequendo, eisdem satisfaciam. Moravirum interim Geometra mecum existens, me dehortari non destitit, ne inter prius suscipiam quam et ipsi intimatum fuerit, cum ipso absente Moravi nullam delineationem essent admissuri. Qua in re ut certior fierem constitueram in Moraviam transire, atque cum ipso primario Comissario D[omi]no Barone KORINSZKY [1.v.] Districtuali Capitaneo eatenus conferre. Quem cum adiissem idem plane responsi accepi, in Superioribus videlicet partibus in controversia Moravorum cum Vag Beszterciensibus, nullum adhuc dimensionis vel comissionis certum tempus constitutum esse. Monebat contra ne procul me a D[omi]niis Berents et Csejte elongem, cum jam terminus Comissionis pro 2.Junii constitutus esset. His itaque permotus ne fors inanem praesentia mea Nobilis Dignitatis Vestrae, molestiam causarem, Posonium interea redii, terminum Comissionis 2. Junii praestolaturus, quo stante denuo ad praefata

[2.r.] Dominia me conferam. Dignabitur itaque Nobilem Dignitatem V[est]ram, ultro mecum disponere, atque negotia ita ordinare, ut me una cum Geometra Moravo sine quo viro ulla admit[t]etur delineatio, ad prosequendum, ab Ill[ustrissima] Dignitate Vestra demandatum laborem, sistere queam. Dum modo de tempore certior factus fuero, humillime inservire non intermittam, neque interea quicquam negotii, praefata Comissione excepta suscipiam /: qua durante, cum et Moravorum Geometra ibidem futurus sit, praeterea progredi non pres[s]em:/ verum mandata N[o]b[ilis]

[2.v.] Dignitatis V[est]rae expectans, me interea vel in memorata Comissione vel Posonii continebo. Ita me gratiae N[o]b[ilis] Dignitatis V[est]rae comittens, persevero.

Eiusdem Illustrissimae D[omi]nationis V[est]rae

Posonii 27. May 1734.

Servus humillimus
SAMUEL MIKOVINY mp. [237]

E levelet MIKOVINY feltehetően azért irta latinul, hogy illetéktelen személyek ne érthessék meg a benne foglaltakat.

Illustrissime Domine Comes

Domine mihi gratiosissime

Hogy Morvai Geometra, controversus Hataroknak delineatiora, mar-is meg indult volt, igen csudalok, s-hollot tudva vagyon ö Kgmnk, s-hogy egyik a masika nélkül, azon munkához nem foghattyuk. A mint-is ezen argumentomal, ö volt az oka, hogy Berentsei Dominiumbul, Méltósságos Groff Uramhoz fel nem mentem. Morvában ugyan lévén, igen instáltam Comissarius Uraimiknál, hogy magak Geometrájokat, azontúl velem controversa földnek ki mérésére fel-köldenének; De mivelhogy Comissiónak terminusát pro 2. Junii tették volt, idönek revidsége miat, instantiámat nem resolválhatak.

Mostanaban, ha tsak Méltóságos Groff Uram-
nak ugy fog tetzeni, leg jobnak tarta-
nam, ha úgy rendeltettnének ā dolgok
hogy mingyárast Mijavai Comissio utan
Morvai Geometrával egyutt, onént Mél-
tósságos Uramhoz fel mehetnék. Ha
pedig azonban, Méltossagos Groff velém
valamiben parantsolni méltositatik; con-
tinuo, usq ad 24. Psentis, itten Posonban
lesiek, hanem circa 26. Mijavai Co-
missiora el-indulok. És ha onént Mél-
tósságos Groff Uramhoz directè fel mehe-
tnék, nem-is Kellene alkalmatosságat
értem farositani, mert ā Mijavaiek

ugy-is engemet tovab promoveálni tartozni fognak. Azonban midőn Méltóságos Uramnak Kegyes parancsolattyát, dispositióját, mindenekben el-varom maradok

Méltóságos Groff Uram

Posonban 9. Junii
1734

Alázatos Kötelessége
Mikoviny Sámuel

Mikoviny Sámuel levele Balassa II. Pál grófnoz
(5.sz. levél)

5. LEVÉL BALASSA II. PÁL GRÓFHOZ A KIKÜLDÖTT MORVA MÉRNÖK MAGATARTÁSÁRÓL

[1.r] Illustrissime Domine Comes

Domine mihi gratiosissime

Hogy Morvai Geometra controversus Határoknak delineatiora, mar-is meg indult volt, igen csudalok, s-hollot tudva vagyon ő Kegyelmük,s-hogy egyik a másika nélkül,azon munkához nem foghattyuk. A'mint-is ezen argomentomal, ő volt az oka, hogy Berentsei Dominiumbul, Méltóságos Groff Uramhoz fel nem mentem, Morvában ugyan lévén, igen instáltam Comissarius Uraimiknál, hogy magok Geometrájokat azontul velem, controversa földnek ki mérésére fel-küldenének; De mivelhogy Comissionak terminusát pro 2.Junii tették volt, időnek rendsége miat, instantiámat nem resoválhaták.

[1.v] Mostanában, ha tsak Méltóságos Groff Uramnak ugy fog tetzceni,leg jobnak tartanám, ha ugy rendeltettnének a' dolgok, hogy mingyárast Mijavai Comissio után Morvai Geometrával együtt, onént Méltóságos Uramhoz fel mehetnék. Ha pedig azonban Méltóságos Groff vellem valamiben parantsolni méltósztatik, continuo, usque ad 24. p[rae]sentis, itten Posonban leszek, hanem circa 26. Mijavai Comissiora el-indulok. És ha onént Méltóságos Groff Uramhoz directe fel mehetnék, nem-is kellene alkalmatosságát értem fárasztani, mert a' Mijavaiek

[2.r] ugyis engemet tovab promoveálni tartozni fognak. Azonban midőn Méltóságos Uramnak Kegyes parantsolattyát, dispositioját, mindenekbe el-várom maradok

Méltoságos Groff Uram

Posonban 9. Juni 1734

Alázatos Kész Szolgája

MIKOVINY SAMUEL mp. [238]

Ezzel a levéllel egyelőre megszakadt MIKOVINYnek BALASSA Pál gróffal való összeköttetése. De a J.l. alatt leirtakból kitünik, hogy kapcsolatuk 1742-ben ismét szorosabbá vált. Ennek oka az volt, hogy MIKOVINY 1740/41-ben a bécsi Udvari Kamara rendeletéből ismét a magyar-morva határon dolgozott. Valószinü azonban, hogy ennek a határmegállapitó munkálatnak elrendelését a Kamaránál BALASSA Pál szorgalmazta. Feltevésünk annál inkább valószinüsithető, mivel az elkészült munkálatból BALASSA Pál azonnal egy térképmásolatot kért magának a Kamarától. (Lásd J.l.-nél) Igy jutott hozzá a gróf 50 rajnai forintért olyan határkiigazitási munkálathoz, amely neki - ha ő rendeli meg azt MIKOVINYnél - a huszszorosánál is többe került volna.

6. LEVÉL BALASSA PÁL GRÓFHOZ A TÉRKÉPEZŐ MUNKA KITERJESZTÉSE TÁRGYÁBAN

BALASSA Pál gróf, minél jobban megismerte MIKOVINY kimagasló tudását és tehetségét, nemkülönben óriási munkabirását és pontosságra törekvését, annál inkább igyekezett pártolni a magyarországi megyék térképei teljes sorozatának elkészitésére irányuló törekvését. Mint helytartósági - és egyben valóságos csász.kir.belső titkos tanácsos, megvolt a módja e cél hathatós előmozditására. Az alábbi levélben MIKOVINY a grófot a szóban forgó munkálatokkal kapcsolatban "quasi primus autor et motor"-nak nevezi.

A latin nyelvü levél szövege az alábbi:

[1.r] Excellentissime atque Illustrissime

Comes ac Domine, Domine gratiosissime

Bis Posonium transeunti, Excellentiam Vestram humillime reverendi, gratia, mihi perfrui haud licuit. Prima cum viae Viennam, altera vero ad bona sua, Excellentia Vestra diverterat. Obligationi itaque meae satisfacere volens, quae coram non licuit, praesentibus, debita cum devotione repraesentanda duxi. Mappam mihi demandatam, designare quidem inceperam, at ob continua itinera cumulatissimaque negotia, eandem perficere nequivi. Viennae nihilominus existens negotium exactae delineationis et revisionis totius Regni inspaminavi, proiectumque hic acclusum, Suae Majestati porrexi. Quod Sua Sacrissima Majestas non tantum clementissime acceptavit, sed etiam pluribus vicibus medio Intimi Secretarii sui D[omi]ni de KOCH, id sibi placere nunciavit; Quaque ratione id effectui mancipari posset et me perquiri curavit. Conditiones igitur hic aeque acclusas Suae Majestati, proposui; responsum nihilominus ad eos, cum ad mentarias deproperare debuissem, ibidem

[1.v] expectare et obtinere haud potui. Rem communicavi etiam cum Excellentissimo D[omi]no Cancellario nostro, prouti etiam cum Comite BOTTYANY, C.[omite] KINSKY, C.[omite] Frid.[erico] HARACH, Principe LICHTENSTEIN, aliisque Ministris. Omnes saluberimum, et utilissimum, intentum hocce approbant, et eius effectuationem dessiderant. Ill[ustrissi]mus quidem D[omi]nus de KOCH promisit, se mihi Suae Majestatis, ulteriora desuper clementissima mandata, et benignissimam mentem perscripturam, vereor tamen ne negotium nimine adurgente, in oblivionis incidat cancellos.

Cum autem Excellentia Vestra, negotii huius primus quasi autor et motor fuerit, id ultro etiam gratiosissime Ejusdem protectioni recomendandum duxi. Promotionis modum prudentissimo Excellentiae Vestrae iudicio submitto. Excellentissimus Cancellarius indicavit ut per Regnum promoveretur Sua Majestas vero, se id effectuandum habere velle benignissime declaravit. Si quae modalitas es[s]et, Excelso forssan Consilio Locumtenentiali Regio proponi, atque recomendavi posset. Si tamen Viennae serio adurgeretur et Sua Majestas desuper reflecteretur,non [2.r] dubito quin id sine multis ambogibus,mandato

et sumptibus Regiis, modalitate in conditionibus specificata,optatas obtineret progressus. Imprendendi sumptus, siquidem non simul et semel, sed per vices expenderentur, aerarium vix sentiret. De utilitate totius operis, cum ea ex accluso proiecto satis clare perspici possit nil amplius addo, qui me expertis gratiis gratiosissimeque protectioni submittens perseveri.

Excellentiae Vestrae

Schemnitzii, d[ie] 10. Febr.[uarii] 1747

Servus humillimus

S[AMUEL] MIKOVINY

Supr.[emus] Vigil.[ariorum] Prae[ses] mp. [239]

E levél talán az egyetlen olyan irásos dokumentum, amelyben MIKOVINY szót ejt "szinte elviselhetetlen" leterheltségéről, agyonhajszoltságáról. Egyedüli okirat abban a tekintetben is, hogy csakis ebben szól egy, az egész ország területét felölelő mappa szerkesztésének szándékáról. De azt is látjuk, hogy bármennyire átlátták is ennek a megbizható országos térképnek hiányát, melyet 22 évvel később, a Hofkriegsrat sürgető parancsára MÜLLER Ignác a MIKOVINY-féle megyei térképek felhasználásával alkotott meg, pillanatnyilag MIKOVINYnek mégis érvelnie,harcolnia kell a bécsi Kamara és Kancellária grófjainál, hercegeinél, magánál az uralkodónál, a kamarai referenseknél az egyelőre még hiányzó megyei térképek elkészitésének lehetővé tételéért is. Mindössze két biztos támasza van: BALASSA Pál udvari titkos tanácsos, főispán és egy KOCH nevü kamarai referens. Miért harcolt, mit akart elérni MIKOVINY? Azt a központi támogatást, amelyet két évtizeddel később MÜLLER Ignác megkapott [127].

Az a tény, hogy az MTA Könyvtárának Kézirattárában, valamint a Hadtörténeti Térképtárban és a bécsi National Bibliothekban MIKOVINYnek több, egész országrészeket összefoglaló átnézeti térképeit őrzik, annak bizonyitéka, hogy a megyei térképek elkészültével ebbeli kartográfiai tevékenységét nem tekintette lezártnak. Nemcsak Magyarország megyei térképeinek atlaszát óhajtotta elkésziteni, hanem olyan részletes országtérkép megszerkesztését is tervezte, amely méretét és pontosságát illetően bizonyára vetekedhetett volna MÜLLER Ignác alkotásával. Erről vall az az alább ismertetett tervezet, amelyet MIKOVINY erre vonatkozólag még 1736 táján készitett és előterjesztés végett a célt erősen pártoló BALASSA Pál grófnak adott át.

7. MIKOVINY SÁMUEL TERVEZETE MAGYARORSZÁG MEGYEI ÉS ORSZÁGOS TÉRKÉPEINEK ELKÉSZITÉSÉRE

A tervezet - tekintettel arra, hogy a bécsi Hofkriegsrathoz kellett azt benyujtani - német nyelvü és a Balassa család levéltárában maradt fenn [240]. Szövege az alábbi:

[1.r] CONDITIONES

Mit welchen der Ingenieur Oberst Wacht Meister Sam:[uel] Mikoviny, die projectirte Ausmessung des König-Reichs Ungarn über sich zu nehmen und zu Stande zu bringen herbricht.

Weilen er mit den Ihnen in den Hőfischen = Cameral Decret ausgevorstenen Liver Geldern per 3 frt täglich sammbst mehrern Personen die Er zur Hilft bey sich haben muss, unmöglich reisen und auskommen kan; bittet Er allerunterthänigst, dass dieses wenigstens auf 5 frt extendirt und aus der Cameral Cassa zu Schemnitz nach anzeige der zugebrachten Zeit bezahlet werden möchten.

Weilen nach her richteten Ausmessung viel Zeit und Arbeit zur Auftragung und uns reine Bringung der Karten angewendet werden muss, bittet Er allerunterthänigst, dass Ihme vor die elaboration der Carten, vor in demselben Comitat, mag solches grösser oder kleiner seyn, 100 frt aus vorbereitter Cassa bezahlt werden möchten. Wovor Er hingegen wird schuldig seyn, ein extra sauberes Exemplar vor Ihro Mayestätlichen Cabineth zu livern, und solches mit einen ausführlichen bericht, von denen Gelegenheiten und Bequemlichkeiten des Comitats, und wie diese fernerhin verbessert, und pro publico oder privato bono angewendet werden möchten zu begleiten.

Wann mehrere Exemplaria vor die hohe kaÿserliche königliche Dicasteria erforderlich wären, und die copirung derselben besondere Mühe und arbeit kostete, verstricht Er in begehrter Grösse indes Comitat nebst verlangten Bericht per 6. Ducaten zu livern.

Weilen Er bey diesen Wercke Eigene darzu geschickte Leuthe als Designieur und Schreiber unterhalten muss, instirt aller unterthänigst, dass Ihnen das bisherige Cameral in 600 frt [1.v] bestehendes Jährliches Salarium mit 400 frt augirt werden möchte, um in Stande zu seyn, erst bemeldte d[er] Designieur aufzunehmen abzurichten und zu unterhalten: Und zwar dass Er solche nach seinen eigenen guttbefinden aufzunehmen, und dimitiren därfte. Hingegen herstricht Er sothane Subjecta nideren Wissenschaften gründlich zu unterrichten und zu fernern kayserlichen königlichen Cameral oder Militär diensten tichtige Leüthe zu stellen.

Wie auch wenn sich einige unter denen Cameral Berg-Städterischen Practicanten und Expectanten zu dieser Arbeit tüchtige Leüthe finden, soll Er Ihnen solche von den Oberst Camer Graffen darzu nach seinen guttbefinden ausbitten, um so wohl die Arbeit zu

erfördern, als auch die junge Leüth zu unterrichten und in der Praxi zu exerciren. Wenn er aber keinen darzu tüchtige Leüthe darunter findet, soll er keines wegen obligirt seyn, ainige davon mit sich auf die Reise zu nehmen, wohl aber bey Ausarbeitung der Carten, allen die Lust darzu bezeügen werden, nicht nur freyen Access, sondern auch gründlichen Unterricht davon geben.

Damit aber mit diesen zum allerhöchsten kayserlichen königlichen diensten gewidmete Carten kein Handel und Unterschleiff geschehen möchte, solten solche unter grosser Straff niergends anders, als unter seiner eigenhändiger Unterschrift mit Anmerkung von wem sothane Karten gemacht worden passiret und gelitten werden.

Nach geschenenen allergnädigster applacidation müsste Er darüber kayserliches und königliches Patent empfangen und dieser allerhöchsten kayserliche königliche Wille durch das Consilium locumtenentiale Reigum den Comitatern publicirt und recommendirt werden.

[2.r] Der Kayserliche Königliche Ingernieur Obrist Wacht Meister und in demm Nieder Ungarischen Berg Städten Vorstelter Cameral Geometrea Samuel MIKOVINY, stellt allerunterhänigst vor, was machte Er bereits 20 Jahren, aus eigenen Trieb, und wahren Patriotischen Eifer seinen Vaterlande nützliche dienste zu leisten, das ganze Königreich Ungarn Geometrisch auszumessen, dessen Täge aus Astronomischen Observationen zu determiniren, und jedes Comitat in einer accurate Carte entwerfen, worinen alle Städte Schlösser Dörfer Praedia Gebürge Hügel Thäler Felder Flüsse Teiche moraste Landstrassen Passe Brücken Wege und andere Laagen, und merkwürdigkeiten, nach wahrer Situation und Mässe solten Vorgestellet werden sich vorgenohmen:So das dergleichen Carten vornehmlich denen Hohen Dicasteriis, bey vorfallenden Gelegenheiten, zur Gründlicher Information und respective Direction dienen konten als:

1) In MILITARI in Kriegs und Friedens Zeiten, die Situation des Landes vorn Augen zu haben, dernach die Kriegs Operationes anzustellen, uns so wohl eigenen Dessain desto füglicher auszuführen, als die feindliche zuverhindern.

2) In COMISSARIATICIS besonders die March Routen gebührend zu regulieren, dass solche weder den Kriegs, noch Landes-Mann beschwerlich fallen, und nach Umständen des Allerhöchsten Diensten Bequemer, Sicherer, oder Geschwinder befördert werden sollten, wie auch die dislocation entfernung und Communication, der Einquartirten Trouppen zu wissen und zu ersehen.

3) In CAMERALIBUS nebst vorstellung der Laage und weiter derer zur wissen nöthigen Öertern, wir in jeden Fall die Transportierung, der Cammer Güther, und Naturalien, als Saltzes, Getreides, Mineralien, Victualien, Bau und andere Materialeen, mit Nutzen Erspahrung und Sicherheit einzurichten Erfördern und zu erhalten wäre;

[2.v] 4) In PROVIANT WESEN ebenfalls woher und durch was von ein Weg die Verproviantirung der Trouppen und Vestungen, in allenfall am bequmsten geschehen könte;

5) In denen COMMERCIIS vor allen, durch was von Wegen und Szitteln (!),verschiedene Wahren und MATERIALEN,zu Wasser oder zu Lande,zu und abgefürht und wir ferner die beste COMMUNICATION eingerichtet werden könte; und was man von Situation des Landes, in diessen und andern mehr Puncten vor Vortheile zu hofen oder Nachtheille zu befürchten hätte.

Zu diessen so nützlichen Werthe haben auch Ihro Majestät Höchst Seeligst Hoch-würdigster Gedächtniss Kaysser Carolus VI. allergnädigsten wohlgefallen bezeüget, und dem bemeldten Obrist Wacht Meister MIKOVINY, nicht nur ein Patent darüber ertheilet, sondern auch so thane Arbeit A[nno] 1731 durch dero Consilium Locumtenentiale Regium Hungaricum,an alle Comitäten Publicium und recomendiren zu lassen gerufet; und da derselbe mittler Zeit A.[nno] 1735 in denen Nieder Ungarischen Berg Städten,als Cameral Geometra angestellet worden hat Ihrer Eine Hochlöbliche Kayserliche Hof Camer, unter denen Instructions Puncten die Sechs Sommer Monath über, wo solcher nicht per expressum, zu was andere befehliget wäre, die Ausmessung des Königreich Ungarn zu continuiren anbefohlen und darzu auch täglich 3 frt Livi Geld ausgeworfen.

Er hat auch darinnen zimlich progrediret und mehr als den Vierten Theil des Königreichs Ungarn wünschtlich ausgemessen und in accurate Riesse entworfen. Da Er aber in diessen nützlichen Vornehmen, theils durch verschiedene andere Blätter zu Ausführung anbefohlenen Wercken, theils aber auch durch unzulänglichkeit der darzu erforderlichen Kosten, die Zeit her ist gehindert [3.r] worden, diesses Werck ist in Stecken gerathen.

Nummehro aber da Er keine mehr so grosse in den Bergstädten Vorzunehmende Verrichtungen, die seine beständige Gegenwarth erforderten vorsiehet, folgende nach verrichteten alldorten Ihme anbefohlene affairen und gemachten übrigens Gutten anstalten, mehr als vorhin abwessend sein kan; unterfanget Er sich diesee mir allerunterthänigste repraesentation zu thun, und seiner Vinnete hierzu ferner antragen.

Ohnerachtet aber dass er auch von diesser Arbeit vieles fertig hat, so verlangt Er doch das Werck quasi de Novo anzufangen, das fertige aufs Neue zu revidiren, und bey den gantzen werck noch besonders zu reflectiren.

1/ RESPECTIO PRAETERITI vornehmlich in den Theil des Königreich Ungarn, so vor Alters zu Pannonien und Dacien gehörrte, welches die Alten Römer sehr cultiviret, darin zahlreiche vornehme Colonien und Städte gestiftet und viele Grosse Wercker angeleget hatten, wovon noch häufige Rudera, Vestigia, und Monumenta vorhanden, welche biss dato von niemanden rechtschefen untersuchet worden und dennoch

nicht nur vieles zur Erleiterung der alten Zeiten und Geschichten beytragen, sondern auch künftig zu manchen rühmlich und Nützlich vorzunehmen wercken anleitung geben könen, besonders Acht zu haben und nach genauer übermessung Beitrachtung und überwegung, nach anzeige der Alten Römischen und Grichischen Scriptorum, wo und was vor Stadt, oder Colonie for (!) Zeiten gelegen, wie solche Situiret, was von Vortheile gehabt, und zu was Ende jedes Werck angelaget und gebraucht worden, zu entdecken und zu Erklären.

Diesses wolte Er auch bey den anderen Theilen des Königreich Ungarn beobachten, und so viel als thunlich auch die Sarmatische Gothische und Hunische alterhthümer nicht [3.v] aus der acht lassen.

2/ RESPECTIO PRAESENTIS. In einen jeden District, Comitat und Landschaft, was solche vor Notitiae Dona und Beneficia Laage und Situation, Wälder, Berge,Mineralien und Bergwerke, Flüsse und Passe, hätte oder haben könte: wie solcher formen zu excoliren, in aufnahm zu bringen und endlich am bequemsten und nützlichsten distrahirt werden könten, wie auch dargegen in was vor Sachen jeder Landschaft Mangel leutete, und wie solchen abzuhalten wäre zu beobachten.

3/ RESPECTIO FUTURI: Verspricht obbenmeldter massen, soviehl das Gantze Land in genere, als jeder Landschaft in specie genau zu überschlagen, und anzuzeigen, was darinnen künftig hin, zu des Publici und Privati besten geschehen, und verbessert werden könte, als die Vermehrung und Melioration der Grund Stücken, ausdrückerung der Nassen und Wässerung der Dürren Gegenden beyschleifung und abwendung des Wassers, dessen Schaden und ausgiessung Erbauung der Mühlen und anderen Fabriquen und Maschinen etc. Besonderes aber und vor allen, wie die Communication des Gantzen Landes, und jeder Landschaft mit sich selbsten und Benachbahrten Provinzen und Gegenden zu Wasser oder zu Lande, angestellet werden könte, dass so wohl dem Publico Camerali und Militari als Privato und Oeconomico, mit leichter und bequemeren Communication und Transport, dero angehörden und requisiten genutzet und gehölfen werden möchte. Wie Itero - jeder Lands Herr, und durch was vor einen Weg, die besitzende Naturalia und Materialia seiner Herrschaft mit Nutzen verschliessen und einbringen, und wie hinwindet um die abgehende Sachen beyschafen könte. Andere noch mehr hier nicht benändten, und erst in wercke selbsten vorkommende Gelegenheiten zu geschweigen.

[4.r] Obwohlen dieses werck, vielleicht nicht nur Gross und weiter schichtig zu sein,sondern auch dessen ausführung grosse Unkosten zu erfordern scheinet, wen solches nur Allerhöchsten Örthen aprobiret, und dem Vorbringer Allergnädigst einbefehlen wird, verspricht solcher ferner, so wohl dessen Möglichkeit und Thunlichkeit vorzustellen, und die Effectuatio über sich zu nehmen, als auch Mitteln und Wege anzuzeigen, wie solches nach und nach wo Gott Zeit und Kräfte dar zu verleihet, in respective kurtzer Zeit, und ohne besondere agravio des aerarii, mit leidentlichen Kosten in Standt gesetzet werden möchte.

[4.v] PRO MEMORIA

Wegen ausmessung des gantzen Königreich Ungarn, und Verfertigung von allen Districten und Comitaten, besondere Carten, Welche denen Hohen Dicasteriis, in Militari Camerali Comissariaticis Oeconomicis und Comerciis in Gemeinen und Privat Sachen zur Information und Direction dienen solten.

*

Fentiekhez - tartalmának kivonatos ismertetése mellett - a következő megjegyzéseket füzzük.

Ez az 1736 táján keletkezett irat azokat a személyi és tárgyi feltételeket tartalmazza, amelyek feltétlenül szükségesek voltak ahhoz, hogy MIKOVINY a Magyar Királyság vármegyéinek még hiányzó térképeit adott határidőre elkészithesse. Mindenekelőtt a munkálatok időigényét és költségkereteit vázolja, majd az elkészitendő megyei mappák előnyeit, felhasználásuk sokoldalu lehetőségeit sorolja fel az alábbiak szerint.

Kéri, hogy 3 forintos napidiját, amelyből neki a segédmunkások bérét és utiköltségét is fedeznie kell, napi 5 forintra emeljék fel, s ezt az összeget a kamarai pénztár utalja át Selmecre.

Kéri, hogy megfelelő időt kapjon a terepi munka előkészitésére és hogy vihesse magával a szükséges térképeket. Mondják ki, hogy egy-egy vármegyének az uralkodó kabinetirodája számára készitett, különösen szép kivitelü térképéért - őt 100 forint tiszteletdij illeti meg.

Amennyiben a cs.kir. kormányhivataloknak egy-egy megye térképéből több másolati példányra lenne szükségük, azokat példányonként 6 dukáttal számolják el (körmöci aranyban).

MIKOVINYnek kell majd gondoskodnia a mérnöki jelek kitüzésére alkalmas emberekről, valamint irnokról is. A Kamara erre a célra neki 600,- a sóhivatal pedig 400 forintot juttat. Ezeket a személyeket, akár polgári, akár katonai egyének legyenek is azok, oktatnia kell az elemi térképészeti ismeretekre.

Amennyiben a bányavárosokból is akadnak jelentkező munkások, alkalmazásukhoz a fő kamaragróf hozzájárulását ki kell kérni. Ha a közelben nem kerülne elegendő segédmunkás a térképezéshez, távolabbról kell odautaztatni azokat. Az állandó munkásokat nemcsak felületesen, hanem alaposan ki kell oktatni a szükséges ismeretekre.

A cs.kir. kormányzati hivatalok számára készült térképeket nem szabad kereskedelmi forgalomba bocsátani, és komoly büntetéssel kell sujtani azokat, akik e kéziratos müvek továbbadásával bármilyen visszaélést követnének el.

A legkegyesebb hozzájárulás után MIKOVINYnek e térképekre meg kell kapnia a csász.királyi szabadalmat és ezt a helytartótanács utján kell a megyék tudomására hozni; egyben a megyék vezetőinek ajánlani kell, hogy készittessék el megyéjük térképét.

MIKOVINY Sámuel, cs.kir. mérnök, (stb.) előadta, mit munkálkodott saját kezdeményezéséből, ösztönösen és csupán tiszta hazaszeretetből 20 éven át, mert szeretné hasznosan szolgálni hazáját és elkésziteni az egész Magyar Királyságnak csillagászati helymegha-

tározásokon alapuló geometriai (értsd: geodéziai) pontosságu térképét. Ezen a térképen rajta lenne minden város, kastély, falu, birtok, hegység, domb és völgy; a müvelhető földek, a folyók, tavak, mocsarak, országutak, hágók, hidak,utak és minden más fontos tereptárgy, pontosan a maga valóságos helyén. Ez a térkép sokoldaluan használható lesz:

1/ a felsőbb hadvezetés számára; de szükség lesz reá békeidőben is.

2/ Használhatják a királyi biztosságok is, mert jelenleg sem háborus, sem béke időkben nem rendelkeznek ennyire pontos térképpel, noha azokkal telepitési és bekvártélyozási kérdések egyaránt könnyen megoldhatók.

3/ Ezek a térképek a kereskedelem számára is nélkülözhetetlenek lesznek, mert segitségükkel meg lehet majd állapitani az utak hosszát. Már pedig akár a só, akár az ásványi nyersanyagok, épitőkövek és minden egyéb hasznos teher biztonságos és viszonylag olcsó szállitásának szempontjából az utak pontos hosszát ismerni kell.

4/ Fontosak lesznek ezek a térképek a csapatok élelmezése és általában az élelemszállitás kérdését illetően is.

5/ Végül segitséget nyujtanak a készitendő térképek általában mindennemü kereskedelmi, közlekedési és hirközlési vonatkozásban is, mert megmutatják azokat a vidékeket, ahol nappal és éjjel bátran lehet közlekedni, s azokat is, amelyeket éjjel kerülni kell.

Emlékeztetni kellene az uralkodó Mária Teréziát, hogy atyja VI. (nálunk III.) Károly nagyon jól ismerte a tervbevett térképeknek kétségtelen hasznosságát és előnyeit. Hisz ezek a munkálatok már 1731-ben megkezdődtek és 1735-ig zavartalanul folytatódtak. A bécsi Udvari Kamara minden megyének figyelmébe ajánlotta és nyomatékkal hivta fel a megyéket MIKOVINY támogatására. 1735-ben ez a munka - nyilván a selmeci bányatisztképző intézet alapitása miatt - abbamaradt. Majd 1740-ben III. Károly meghalt. Közel tiz évi szünet után Mária Teréziát kell kérni, hogy folytathassák a megyei térképek készitését, amelyekből MIKOVINYnek odahaza már jónéhány félig kész lapja volt. (Elsősorban az MTA kézirattárának, valamint az OSzK térképtárának irón-rajzos térképeire gondolunk.)

MIKOVINY a terepi felméréshez szükséges munkát - természetesen több éven át és több mérnöksegéd alkalmazásával - a hat nyári hónapban óhajtotta végezni és a felmérést a Magyar Királyság egész területére kivánta kiterjeszteni. Ebből a területből nyilvánvalóan le kell számitanunk azt a 7-8 vármegyét, amelyeknek térképei 1735-ig elkészültek és meg is jelentek BÉL Mátyás Geográfiájának 1740-ig közzétett köteteiben. MIKOVINY ezekről azt közli, hogy területük összesen nagyobb a Magyar Királyság egynegyedének területénél. De még igy is óriási anyag várt feldolgozásra. Mivel pedig az 1742-től a Mester haláláig eltelt 8 év alatt 40-42 megyének térképe készült el, bizonyosra vehető, hogy MIKOVINY e munka során Johann Christoph MÜLLER térképén kivül sok száz birtoktérképet is felhasznált a megyei térképek összeszerkesztéséhez. Erre utal a térképek cimében

olvasható "Mappa ... concinnata" kifejezés is, ami "müvészien összeillesztett ... térkép" jelentésnek felel meg. Ezt egyébként MIKOVINY maga is közli a [2.r] oldal legalján lévő bekezdésben.

A továbbiakban arra mutat rá, hogy a már elkészült megyei térképeket, mielőtt besoroltatnának az Udvari Kamarának átadandó teljes gyüjteménybe, még egyszer felül kell vizsgálni. Majd a térképek tartalmának különböző célzatu felhasználási lehetőségéről ad tájékoztatást.

1. Érdekes, hogy itt legelsőként Pannonia (azaz: a Magyar Királyság) és Dácia (Erdély) régi lakosainak hagyatékairól szól: a római városok és müszaki létesitmények, a szarmaták, gótok és hunok fellelhető régiségeiről. Ezeket fel akarja kutatni és térképezni. Mindezideig ugy tudtuk, hogy a régészkedést MIKOVINY egyéni kedvtelésből üzte. Ez az irat arról tanuskodik, hogy ezt a feladatot is szervesen beépitette országos mappációs tevékenységébe.

2. A jelen állapot térképi rögzitéséről szóló bekezdésben a tájban található vizrajzi, erdő- és mezőgazdasági elemek, nem különben a bányászati és kohászati objektumok és az uthálózat (és tartozékainak) pontos feltüntetését igéri.

3. Nagyon érdekes a jövő lehetőségeit elemző fejezet. Ebben mutatkozik meg MIKOVINY igazi nagysága, lehetőleg minden apró részletre kiterjedő térképező tevékenységének igazi célja, mappáinak rendeltetése. E fejezetben azt irja le, hogy minden térképének megbizható felvilágositást kell adnia az ábrázolt vármegye egészének általános állapotáról a közmunkálatokat irányitó szervek és intézmények számára; de ugyanakkor a magán-birtokosoknak is tájékoztatást kell nyujtania a gazdasági fejlődés lehetőségéről. Emliti, hogy szükség van a folyók és belvizek szabályozására, utak épitésére, a talajok javitására, malmok és gyárak épitésére és általában a munkák gépesitésére. Mivel abban az időben vasutak még nem voltak, a vizi utak (hajózó csatornák) épitését szorgalmazza.

Végül megemliti: bármilyen költséges lesz is a megyei térképek elkészitése, megéri a szükséges anyagi ráforditást és fáradságot, mert mind a mezőgazdaságnak, mind a kamarának és a felső hadvezetésnek egyelőre be sem látható haszna lesz belőle. Kétségtelenül igaza lett. Biztos tudomásunk van arról, hogy megyei térképei 5-6 sorozatban is elkészültek a különböző kormányzati szervek és a megyei hivatalok számára.Használhatóságuknak ez a legfényesebb bizonyitéka.

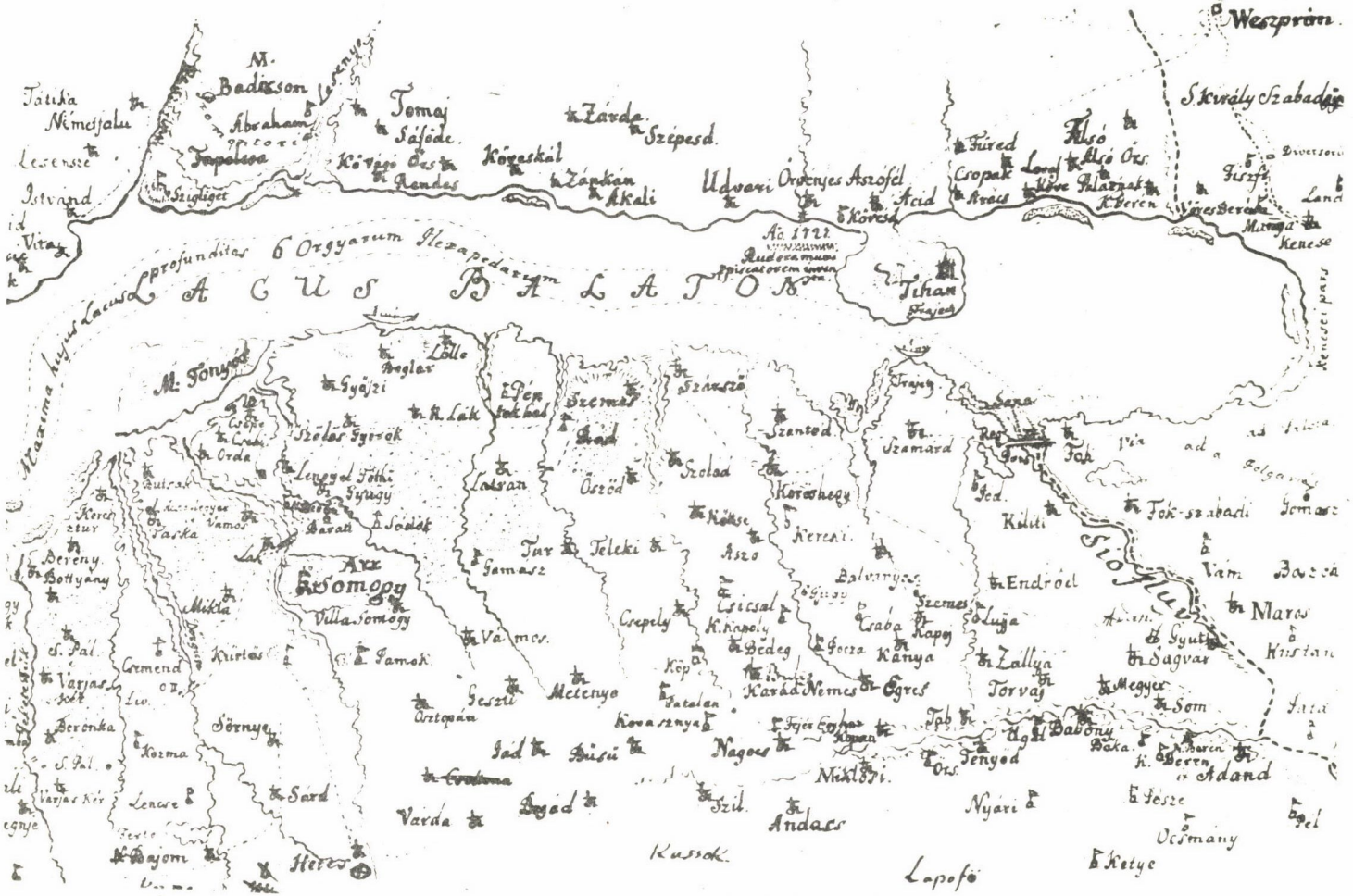

Mikoviny Somogy-megyei térképének részlete
az MTAK Mo 13. jelzetü térképéről

SCHOLA MIKOVINYANA

A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárának birtokában lévő, Mikoviny-féle megyei térképek feldolgozása számos, ezzel kapcsolatos problémához vezetett el. Kiderült, hogy e térképek legnagyobb része elsődleges fogalmazvány. Még csak nem is mérnöki hüségre, geodéziai pontosságra törekvő vázlatok. Arra kell gondolnunk: ezek az akadémiai tulajdonban lévő térképlapok tulajdonképpen ugyanolyan összesitő, (de kartográfiai megfogalmazásu) jegyzetek, mint egy minden adat befogadására szolgáló mérnöki zsebnotesz[18].

Tartalom, információgazdagság dolgában tehát az akadémiai sorozat a legnagyobb értékü, kiállitás tekintetében azonban a többiek ezt - néhány lap kivételével - felülmulják. A ma ismert, illetve a máig felismert, MIKOVINYtől származó megyei térképek több sorozatba tartoznak. Ezek a következők:

1. Az első fogalmazványnak tekintendő sorozat; ez az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának tulajdona.

2. Teljességgel irónnal készült, esetleg kevés tus- vagy tintakiegészitéseket tartalmazó sorozat. MIKOVINY több darabját S.P. (Suum Proprium) jellel látta el; erre számos konkrét példát láttunk. Ezek a szépen, de csak irónnal kidolgozott térképlapok mintául szolgáltak.

3. Az előző sorozatból közvetlenül készült el III. Károly rendeletére és számára a bécsi "Bibliotheca Albertina"-ban lévő igen szép kivitelü, de gyakorlatilag kevésbé használható sorozata.

4. Időbeli sorrendben talán azok a térképek következnek, amelyeket egyes megyékről rézbemetszés céljára igen gondosan, szépen és nagy részletességgel dolgoztak ki.

5. Ezeket az elkészült rézlemezek sorozata követte. E sorozat térképei BÉL Mátyás nagy földrajzi müvének egyes köteteiben jelentek meg.

6. Ugyanezek, de ujabb rézmetszetü nyomólemezek alapján megjelentek a "Stosch-Atlasz"-ban is.

7. Szép és gondos kivitelü a pozsonyi Magyar Kamara megrendelésére, erősen egységesitett elvek alapján készült, sárga keretezésü sorozat.

8. Van ennek az előző sorozatnak egy még tökéletesebb kidolgozásu, teljesen szinezett lapokból álló, zöld vászonnal szegélyezett, vászonra huzott változata is. Ez a sorozat a Helytartótanács által saját leltárába vett, igen értékes változat.

9. A megyei térképek elemeit tartalmazzák MIKOVINYnek a bécsi Kriegsarchivban őrzött, igen gondos kivitelü mappái.

10. Ebbe a sorozatba a szigoruan vett magyarországi megyei térképeket kiegészitő összefoglaló és áttekintő térképek tartoznak, akár egyes országrészeket, akár az egész országot ábrázolják.

11. Utolsóként emlitem a Lichtenstein hercegi levéltár tulajdonában lévő sorozatot. Nem mond ujat.

12. Teljesen elkülönül az eddigiektől a budapesti Hadtörténelmi Térképtár tulajdonában lévő az a néhány térképlap, amely legnagyobb részletességgel és gondosan szinezett kivitelben a Jászsági-,továbbá a Kis- és Nagy Kun kerülethez tartozó térséget ábrázolja.

13. Végül ugyancsak külön sorozatot alkotnak MIKOVINY pompás folyamtérképei,

14. valamint város- és erőditmény, valamint bánya-térképei is.

Kérdés, hogy az emlitett sorozatok tartalmazzák-e azt a 28 megyei térképet, amelyet KORABINSZKY megvásárolt MIKOVINY özvegyétől. E tekintetben különösen az "S.P." jelü sorozatra gondolhatnánk. E kérdést megvizsgálva megállapithattam, hogy az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában fellelt nyolc "S.P." jelü térkép közül csupán kettő nem található abban a felsorolásban, amelyet KORABINSZKY közölt az általa MIKOVINY özvegyétől megvásárolt megyei térképekről (192 és 193).

Az I. és II. táblázatból megállapitható: MIKOVINY 52 megye térképén biztosan dolgozott. Talán az 53-ik-on, Zala megye térképén is. KORABINSZKY 28 megye térképéről állitja, hogy azokat megvásárolta az özvegytől. A szóban forgó lapokat az I. táblázat oszlopában tüntettem fel. A táblázatból érzékelhető, hogy KORABINSZKYvel kapcsolatban csakis két sorozat térképlapjaira gondolhatunk: a teljesen kidolgozott, valamint a ki nem szinezett sorozat térképeire. Az utóbbi feltételezést azonban el kell ejtenünk, mivel semmi valószinüsége sincs annak, hogy egy olyan tökéletes kidolgozásu sorozat, amilyen például az MTA Könyvtárában lévő Máramaros megyei térkép (Mo 9.) valaha is elkészült volna.

A 4. oszlopba rakott fekete köröcskékből csupán kettő került olyan sorba, amelyben az "Sz" jel az OSzK tulajdonában lévő térképre utal. Ezek Sopron és Ugocsa megye mappái. Ezek szerint a KORABINSZKY által megvásárolt sorozat a magyarországi levéltárakból nem ismeretes, és - mivel PURGINA sem emliti azokat - ezideig a szlovákiai levéltárakból sem került elő. Ez az "S.P." jelü lenne tehát az a sorozat, amelynek bizonyosan elkészült 52 lapja közül napjainkban csupán nyolc ismeretes. Ezek - MIKOVINY számozása szerint - a 3.,

6., 7., 11., 12., 20., 21. és 32. sz. térképek. Ez az eredmény arra int, hogy nagyon érdemes lenne ezeket az eltünt térképeket, mind a magyarországi, de főként a pozsonyi és általában szlovákiai levéltárakban, könyvtárakban és muzeumokban tovább kutatni. Nem ok nélkül vásárolta meg KORABINSZKY ezt a sorozatot MIKOVINY özvegyétől. Irónos kidolgozása ellenére ez volt egyik legmegbizhatóbb sorozat,minden további térkép megszerkesztésének az alapja.

Az I. és II. táblázat adatait tanulmányozva világosan látható: kellett olyan sorozatoknak lenniük, amelyeknek mind, vagy majdnem mind az 52 lapját - a szükséges mértékben - kidolgozták. Ilyenek a II. táblázat 1-2., a 3-4. és a 6. oszlopában foglalt sorozatok. Ha ezek valóban elkészültek, maximálisan 156 térképnek felelnek meg. A III. Károly számára megrendelt sorozatból 27 térkép készült el. Ezek hiány nélkül ismeretesek. A 11. rézmetszetü és BÉL Mátyásnál megjelent térkép kézirata közül csak ötöt ismerünk; hat hiányzik. A zöld vászonszegélyes helytartótanácsi sorozatból (7. oszlop) csak három megye térképével rendelkezünk. Valószinü, hogy több nem is készült el belőlük.

Az eddig felsoroltak szerint - a ma ismeretes kb. 140 darabbal szemben - legalább 197-200 biztosan elkészült megyei térkép egykori létezésével számolhatunk. Ebben a számban benne vannak - természetesen - a Mester halála miatt befejezetlenül maradt térképek is.

MIKOVINY azonban a megyei térképeken kivül legalább száz egyéb térképet készitett. Ezeket is figyelembe véve megállapithatjuk, hogy MIKOVINYnek az 1732 és 1750 közötti 18 évben évenként 16-20 térképet kellett elkészitenie. Ez a munka azonban nem csak az asztal melletti kartográfiai tevékenységet, hanem igen jelentős helyszini geodéziai és topográfiai felvételi munkát és helyszini adatgyüjtést is jelentett.

Mindezek mellett ne feledkezzünk el arról, hogy MIKOVINY életének utolsó másfél évtizedében idejének nagy részét a selmeci bányászati akadémia megalapitása, a felső szintü oktatás megszervezése és a környékbeli bányák berendezéseinek korszerüsitése foglalta le (8. és 9.).Ennyi elfoglaltság mellett teljesen képtelen volt mindent maga csinálni. Rövidesen segitség után kellett néznie. Csak a térképeken található feliratokból következtethetünk arra, hogy FRITSCH András Erik nevü tanitványát már eléggé korán maga mellé vette; a térképek megszerkesztését és kirajzolását reá bizta, de az ellenőrzést mindig saját maga végezte. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzött ősfogalmazványok piros ceruzás javitásai mind MIKOVINY kezétől származnak. És már ezeken a kezdeti időkben megtervezett térképeken feltünik egy harmadik egyén irása és rajzmodora is. Nemcsak grafológiailag ellenőrizhető ez, hanem a helynevek ortográfiájában is. Megállapitható, hogy már 1734-1736 körül legalább 2-3 személy dolgozott MIKOVINY mellett a térképeken. Közülük egyedül FRITSCH volt az állandó mérnöki segitség, a többiek feltehetően a selmeci bányászati akadémia hallgatói lehettek.

Amikor tehát Mikoviny-térképekről beszélünk, MIKOVINYt, a mestert, mint szellemi vezetőt és irányitót, mint legfőbb tervezőt és az alapvető és kényes geodéziai (főként asztrogeodéziai) mérési mü-

veletek (pozicióméghatározások) végrehajtóját kell elképzelnünk és értékelnünk.

MIKOVINY neve már életében is egy kis létszámu, de komoly tudásu alkotó közösséget: geodéziai iskolát és kartográfiai műhelyt jelentett. Iskolát és műhelyt emlitek, bár nem hasonlithatók ezek a nyugaton akkor már régen kialakult, jónevü térképészeti kiadók, mint W. BLAEU, J.VISSCHER, J.B. HOMANN műhelyeihez. MIKOVINY iskolája és térképalkotó műhelye tudományos elvekre alapozott gondos mérések eredményeit dolgozta fel - a maga korában minden vonatkozásban korszerünek mondható - térképpé. Ezzel szemben az emlitett és nem emlitett 18. századi térképműhelyekben a napi igényeknek megfelelő, a vásárlók szenzációigényeinek kielégitésére törekvő mappák készültek igen nagy számban. A Mikoviny-iskola és -műhely tagjai alkottak és nem sokszorositottak; ezzel szemben az üzletszerüen dolgozó kartográfiai műhelyekben sok esetben 30-40 évvel korábbi, már régen elavult rézmetszetü térképeket nyomtak és adtak ki ujból az eredeti szerző nevének és az évszámnak eltüntetésével.

MIKOVINY és iskolája, mint minden egyéb téren, kartográfiai vonatkozásban is néhány évtized alatt igen nagyot és számszerüleg is sokat: rendkivülit alkotott. És ez a kiváló tudós 1750. március 23-án, a Vág szabályozási tervének elkészitése közben halt meg, fiatalon, szegényen. Özvegyének könyörögnie kellett egy kis kegydijért, hogy fiait felnevelhesse.

Pompás metszetü réz nyomólemezeit megvásárolták, de nevét eltüntették róluk; alkotásaiból mások gazdagodtak meg. Századunknak kellett eljönnie ahhoz, hogy őt, a korszerü magyar kartográfia megteremtőjét ujra felfedezhessük.

Megyei térképeinek felkutatását a bécsi Udvari Haditanács rendeletére a bécsi Udvari Kamara végeztette el. Amit lehetett, összegyüjtöttek. Ezeket MÜLLER Ignác szerkesztette össze Erdélyt is tartalmazó Magyarország térképévé.

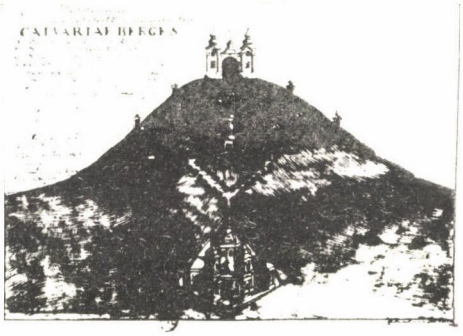

A selmecbányai Kálvária terve:
MIKOVINY Sámuel munkája

FÜGGELÉK

a G-jelű fejezethez

A bécsi Hofkammerarchivban 1975 tavaszi kutatóutam alkalmával ujabb, eddig ismeretlen, MIKOVINYtől származó kéziratos térképeket sikerült feltárnom. Mivel ezek a mappák lényegesen egészitik ki az eddig ismertetettek sorát, rövid leirásukat ide iktatom.

G 36. POZSONY VÁROS ÉS KÖRNYÉKÉNEK TÉRKÉPE

Különös gonddal készült, szinezett kéziratos mappa. Jelzete: O. 93. Cime: "MAPPA / Modernum Situm / Ambages Ramorum / Fluvii Danubii / et interjacentes Insulas / partim ad Excell.[entissimae] Fam.[iliae] Palfyan.[ae] / partim vero, ad Lib.[eram] Reg[iam] q[ue] Civitatem / POSONIENSEM / una cum Peripheria ext.[erna] et interna Urbis / demonstrans."

"Scala 1000 Orgyarum Vien[nensium] seu unius Quad[ratum] Mill.[iare] Ger.[manicum]" = 135 mm, azaz 5" = 1000 b.öl, vagyis 1" = 200 b.öl, ami 1:14400-as méretaránynak felel meg.

A térkép egyetlen 63,5 x 51,5 cm nagyságu lapból áll.Belmérete: 56,5 x 46 cm. Igen jó megtartásu, szinei élénkek. A hozzátartozó iratok Ung. Hoff. 15. Febr. 1760. Fol. 536 alatt találhatók.

A mappa keltezetlen és aláirás nélküli. Iratait 1760-ban, vagyis MIKOVINY halála után 10 évvel iktatták. Ettől függetlenül vitathatatlanul MIKOVINY alkotása és a PURGINÁnál a 8. térképként bemutatott mappa tökéletes és végleges kidolgozása. A korábbi felvételhez képest történt kiegészitések - minden valószinüség szerint - MIKOVINY fiaitól: Tamás Lajostól vagy Szaniszlótól származnak. A térkép É-i tájolásu; fokhálózata nincsen.

Az ugyanezen a térképen kidolgozott vizrajzi részletek megtalálhatók az MTA Könyvtára kézirattárának tulajdonában lévő Mo 10. jelzetü térképen is. (Lásd: p. 184-185)

G 37. SZIGETVÁR HELYSZINRAJZA

Felirat és aláirás nélküli gubacstinta rajz, kávébarna szinezéssel. Jelzete: O. 69. A szigetvári erőditmény helyszinrajza, az 1746. évből. A lap nagysága: 44 x 33,5 cm. Tájolása É-i.

Méretarány nélküli, de a felmérés méretaránya meghatározható EVLIA CSELEBInek abból az adatából, hogy a vár kerülete 500 lépés, (azaz kettős lépés), vagyis kb. 750 m. A helyszinrajz alapján megha-

tározható a "falak" egymáshoz való aránya, illetve hossza. Ebből adódik, hogy a helyszinrajz levezetett méretaránya = 1:2160, vagyis 1" = 30 bécsi öl. Az O. 69. jelzetü térképlap tehát négyszer akkora területet ábrázol, mint az alább ismertetendő három másik szigetvári helyszinrajz.

Ez az 1746-ban készült helyszinrajz egyben meghatározza az MTA könyvtárának tulajdonában lévő Mo 12. jelzetü Somogy megyei térkép korát is, mivel az utóbbi mappán Szigetvár helyszinrajza e nagyméretü felvétel arányos kicsinyitésével készült.

A helyszinrajzon jól látható, hogy a vár,melyet SZIGETI Oszwald 1420 körül emelt, az Almás-patak mesterségesen létrehozott szigetére épült. Az erősségből 1543-ban királyi vár lett. Itt halt hősi halált 1566-ban ZRINYI Miklós, csupán néhány száz életben maradt várvédő vitézével.

A várfalak - GERŐ László szerint (242) - általában földből készültek, rótt gerendasorral, fontsövénnyel. A földgát tetején keskenyebb mellvéd ült, az ágyuk számára kilövőnyilásokkal. A falak előtt - a mocsárban - háromszoros vizesárok volt. Szigetvár legbelsőbb vára ma is áll. Széles árokrendszere is megmaradt, de vizét lecsapolták. E tipusu váraink közül Szigetvár maradt fenn legépebben.

A vonatkozó iratok jelzete: Ung. Hoffinanz, 12. Sept. 1746. Fol. 78.

A leirt helyszinrajzon kivül MIKOVINY további három vázlatot is készitett Szigetvárról, de ezeken a helyszinrajzokon csakis az elővár látható. Aláirás egyiken sem található; ettől függetlenül kétségtelen, hogy mindegyik a MIKOVINY-mühely alkotása.

Mindhárom É-i tájolásu; méretarány és lépték nélküliek. A vár méreteiből azonban megállapitható, hogy a vázlatok kétszeresen akkorák, mint a G 37. alatt leirté. Vagyis ezek léptéke: 1" = 15 bécsi öl, illetve 1:1080.

A három vázlat a következő:

G 38. PLAN EINES TEILES VON SZIGETH

A felirat és aláirás nélküli vázlat jelzete: O 92; nagysága 44 x 34 cm. Keret nélküli. Készült 1750-ben. Iratának jelzete: Ung. Hoff. 16. April 176o. Fol. 389.

G 39. PLAN EINES STADTTEILES VON SZIGET

Ugyancsak felirat és aláirás nélküli vázlat. Jelzete: O 101. Nagysága 47 x 37 cm. 1750-ben került ki a MIKOVINY-mühelyből. Keretének mérete: 40 x 29 cm. Gondosan, de erős szinekkel szinezett. A jobb alsó sarokban 21 tételből álló jelmagyarázat explicatio található. Irata: Ung. Hoff. 31. Mai 1753. Fol. 340.

G 40. PLAN EINES STADTTEILES VON SZIGET

A felirat és aláirás nélküli vázlat jelzete: O 104. Nagysága: 43 x 35 cm; egyszerü vonalas keretének mérete: 39 x 29,5 cm. Halvá-

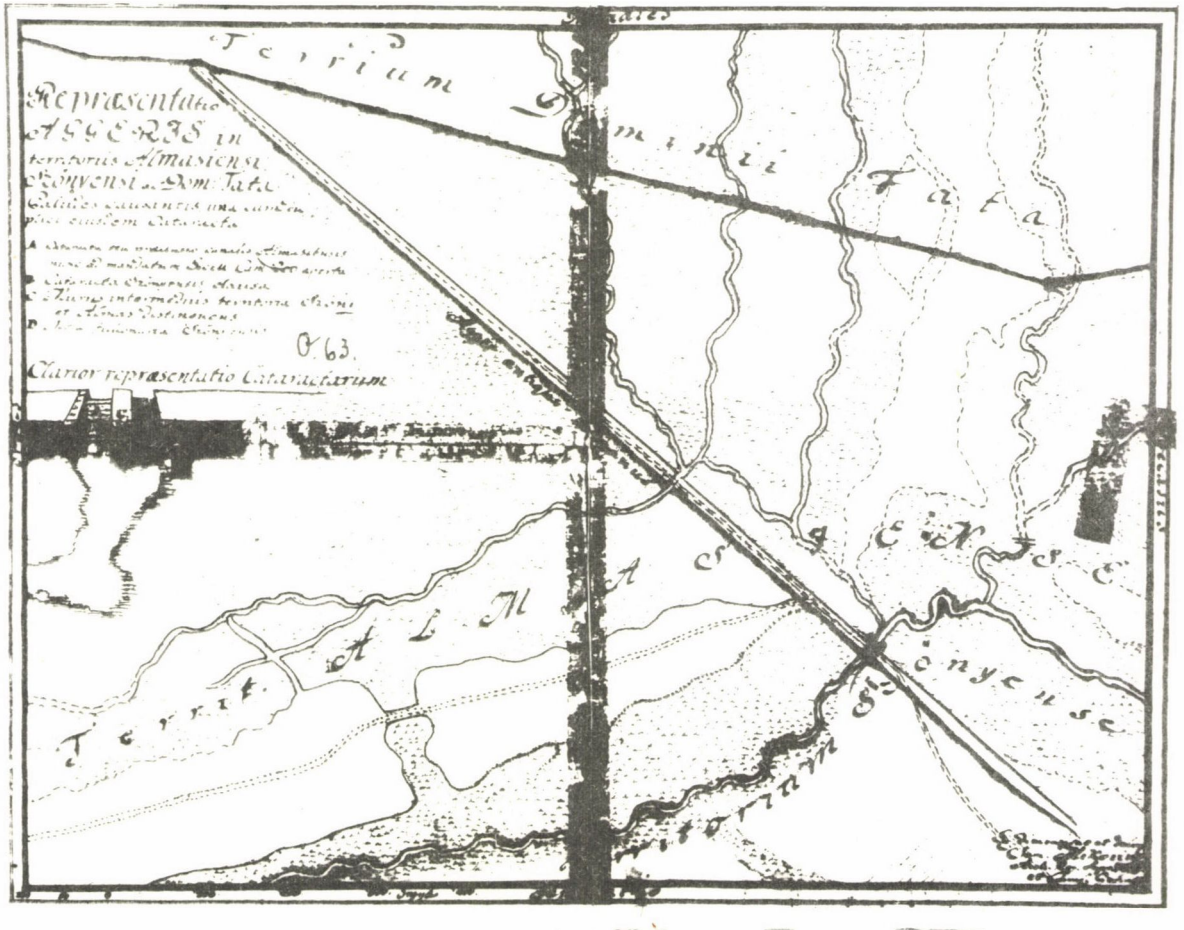

A Dunaalmás, Ószőny és Tata határában lévő mocsarak lecsapolási térképe és terve; Mikoviny Sámuel sajátkezű rajza

nyan szinezett gubacstinta-rajz. Iratának jelzete: Ung. Hoff. 24. Febr. 1752. Fol. 251.

Az utóbbi három vázlat nem 1750-es felvétel, hanem az 1746. évi felmérés alapján készült rajzok.

G 41. A TATA KÖRNYÉKI MOCSARAK LECSAPOLÁSÁNAK TERVE

A (Duna-)Almás, Szőny és Tata határában lévő mocsarak lecsapolásának egyik részletterve Országos Levéltárunk kamarai térképei között található. Jelzete: No 290. E térképen (inkább helyszinrajznak mondhatnánk), csak az almási és szőnyi határ vizeit levezető zugók és azok közvetlen környéke látható. Az 1975. tavaszán megtalált, alább leirt térkép és terv - természetesen az épitendő mütárggyal együtt - a kiszáritandó terület teljes egészét bemutatja.

A térkép igen gyenge minőségü papiroson, a bécsi Udvari Kamara előirásai szerint tussal, szabványos kerettel készült. (A keretnek sárgára való szinezése elmaradt.) A térkép papirosa középütt É-D irányban, majd a baloldali rész ismét középütt Ny-K irányban szétszakadt; jobboldalt pedig további beszakadástól károsodott az értékes tervezet. A szétszakadt lapokat a szakadások helyén "cellux" ragasztószalagokkal illesztették össze. Ezek idővel kiszáradtak és leváltak, a hófehér papiros pedig helyükön sötétbarnára szineződött.

Az egyetlen lapból álló helyszinrajz nagysága 47 x 38 cm; belmérete pedig 42,2 cm. A tatai uradalom (Territorium Dominii Tata) határa szinezve.

Jelzete: O 63. A hozzá tartozó iratok jelzetéből: Ung. Hoff. 7. Febr. 1747. Fol. 167. sejthető, hogy a mocsaras terület helyszini felmérése télidőben történt. Tájolása É-i. Méretaránya: 1" = 80 b.öl azaz 1:5760.

A tervezeten található felirások a következők: "Repraesentatio AGGERIS in territoriis Almásiensi,Szőnyensi ac Dom:[inii] Tata - Paludes causantis, una cum duplici eiusdem Cataracta.

A. Cataracta seu praeclusio canalis Almasiensis nunc ad mandatum Excell.[entis] Cam.[erae] Reg.[iae] aperta
B. Cataracta Szőnyensis clausa
C. Murus intermedius territoria Szőny et Almas distinguens
D. Mola fullonaria Szőnyensis."

E feliratból kiderül, hogy a szőnyi határból levezetett, humusz-savakkal telitett vizet bőrök cserzésére használták fel; evégből MIKOVINY a zugó aljára kallómalmot tervezett. Ugy látszik,volt egy terv vagy müszaki leirás, amelyet a Kamara illetékesei nem értettek meg. Ezért ezen a helyszinrajzon a zugók és a malom igen világosan és részletesen van feltüntetve; fölötte ez a felirás olvasható: "Clarior repraesentatio Cataractarum."

Erre a részletre azért volt szükség, mert a zugókat és a malmot a helyszinrajznak jobb alsó szakában mindössze egy 3 x 6 mm-es négyszög jelöli. MIKOVINY e mütárgyat egy régi mesterséges csatornán ("Agger antiquus permanus") olyan ponton helyezte el, ahol a tatai, az almási és a szőnyi határból DNy felé csörgedező természetes erek

a régi csatornát keresztezték. E határrészeket a térképen "Territorium Dominii Tata" - "Territ.[orium] ALMASIENSE", illetve "Territorium Szőnyense" feliratok jelölik.

A tervezetet a Mester sajátkezü aláirása imigyen hitelesiti: "Ex dimensione et delineatione Sam.[uelis] Mikoviny, Arch.[itectus] Reg.[ius] Supr.[emus] Vigil.[ariorum] et Cameral[is] Geometra mp."

G 42. A SELMECBÁNYA KÖRNYÉKI BÁNYÁK TÉRKÉPE

A G 18. alatt leirt Pa 49. és 50. jelzetü, Selmecbánya környékét ábrázoló térképnek egy további, Pa 46 (régebben: E 183) jelzetü lapjának kartotékja került elő. Az 53 x 70 cm nagyságu mappa a Hofkammerarchivban jelenleg nem található; kartotékján pedig csak ez a rövid identifikáció olvasható: "Karte des Gebietes von Schemnitz."

Mindamellett bizonyos, hogy ez a térkép is MIKOVINY munkája; iratanyaga ugyanis azonos a G 18. alatt leirt térképekhez tartozó iratokkal (Ung. M. u. B.W. ex 14. Juli 1730. Fol. 382/a.)

G 43. A PACHER-STOLLEN NEVÜ SELMECI TÁRNA SZELVÉNYE

A Pa 67 (régebben: E 94) jelzetü kartoték szerint a lap tartalma:"Profil des Pacher-Stollens (Schemnitz)".Egyetlen lapjának mérete: 50 x 66 cm. Nem tartom kétségesnek, hogy a G 17. alatt leirt bánya-szelvények összetartozó lapjainak egyik, a sorozattól távolabb került darabja. (Lásd p. 81.). A HKA-ban nem található.

G 44. A REICHAUI VIZTÁROZÓ ÉS TÁRNA TERVE

Miként fentebb (p. 85) emlitettem, BORBÉLY az 1930-as évek elején a reichaui tározóról további két, eddig fel nem lelt lapról adott tudósitást. Kartotékjukat 1975 tavaszán sikerült megtalálnom. Jelzetük helyesen: Pa 74/1-e; (régi jelzetük pedig E 134/1-2 volt). Átmeneti eltünésüket BORBÉLY közlésében előfordult sajtóhiba okozta. - A két lap kartotékja közös. Felirata: "Pläne des Reichauer Teiches und Stollens (bei Schemnitz)." A Pa 74/1 jelzetü lap BORBÉLY szerint szelvény; mérete: 31,5 x 59,5 cm.

A Pa 74/2 jelzetü lap helyszinrajz; mérete: 54 x 39,5 cm. A lapok a HKA-ban jelenleg nem találhatók.

G 45. A Sz.TERÉZIÁRÓL NEVEZETT SELMECI FATELEP HELYSZINRAJZA

MIKOVINY a Selmec környéki bányák felmérésével 1730 körül foglalkozott. Ekkor készült el a Terézia-akna térképe és szelvénye is (lásd p. 81). Ugy tünik, jó évtized mulva egy fatelep létesült a Terézia-akna közelében, s 1743-ban erről egy ujabb felmérés készült. Kartotékjának jelzete Pa 76; (régi jelzete E 6 volt). Cimfelvétele a kartotékon: "Grund-Riss über den sogenannten St. Theresia-Holz-Handel (Schemnitz)." Mérete: 34,5 x 90,5 cm. A HKA-ban nem található.

G 46. A SZOMOLNOKI RÉZBÁNYÁK TERVE

A Pa 77, (illetve régen E 97) jelzetü kartotékon olvasható leirás szerint az 1740-ben készült bányaterv egy 61,5 x 131 cm nagyságu lapot tölt meg. A kartotékon levő cime szerint: "Plan der Kupfergruben von Schmölnitz."

Kétségtelenül MIKOVINY Sámuel munkája; de nevét a térkép nem tartalmazza.

G 37. A SZOMOLNOKI BÁNYAÉPÜLETEK ÉS AKNÁK TERVE

A Pa 78 (illetve régen E 37) jelzetü kartoték egy 1737-ben, feltehetően szintén MIKOVINY által készitett szomolnoki helyszinrajzról tudósit. Cimfelvétele szerint: "Plan der Schmölnitzer Bergwerksgebäude und Schachtanlagen." Nagysága: 45 x 140 cm. (Közelebbit ez idő szerint nem tudunk róla.)

G 48. A KÖRMÖCBÁNYAI VÁLOGATÓ MÜHELY TERVE

Az öt lapból álló részletes terv MIKOVINY Sámuelnek 1736-ban készült sajátkezü alkotása. Cime a kartotékon: "Plan des Schaidgadens in Cremnitz." Az egyes lapok nagysága: 24 x 21 cm; 55 x 45 cm; 24 x 18 cm; 24 x 27 cm, illetve 60 x 48 cm. A kartoték tanusága szerint az egyes lapokon MIKOVINY neve olvasható.

A tervek Hofkammerarchivbeli jelzete: Pa 153/1-5; (régi jelzetük nincsen). A hozzájuk tartozó iratok jelzete: Ung. M. u. B.W. 17. Sept. 1736, Fol. 185, 216, 217, 218 und 221.

A térképek őrző helyükön nem találhatók.

SZOLNOK VÁROSA ÉS VÁRA

Kiegészitő lap Szolnok vármegye térképéhez. Jelzete: HKA O 56. Nagysága: 47 x 34 cm, illetve belmérete: 45,5 x 31,5 cm. MIKOVINY Sámuel eredeti felmérése és sajátkezü, igen gondos rajza az 1742. évből. Tájolása ÉNy-i. Aránymértéke: 180 bécsi öl = 118,5 mm, ami 1" = 40 b.ölnek, illetve 1:2880-as méretaránynak felel meg.

A térképlap szinezett, a jobb alsó sarokban MIKOVINY sajátkezü aláirásával. A várfalak felmérése igen gondos és részletes; 25-30 cm-es változások (ki- és beugrások) a térképről lemérhetők. A várban 15 épület pontosan bemérve. A városban sincs több, mint a duplája. A térkép jelmagyarázata A-tól g-ig terjed, de van még egy o pontja is. Ezek a következők:

A. Die Schantze (a sáncok); B. Katona Város, oder Soldaten Stadt; C. Paraszt Város, oder Bauern Stadt; d. Die Brueken (hidak); e. Proviant Magazin (élelmiszer raktár); f. der in Bau stehende Saltz Stadteil (az épités alatt álló sóhivatali városrész); g. der fertige Saltz Stadteil (az elkészült sóhivatali városrész); o. durchauer Graben (szétválasztó: azaz határárok). Az iratok jelzete: HKA Ung. Hoff. 20. Nov. 1742. (Lásd a 301. oldalt.)

EPILÓGUS

MIKOVINY helyét a 18. századi magyar, sőt középeurópai kartográfiában BÉL Mátyáshoz intézett hires levelének ("De Mappis suis ad lectorem Monitio") tartalma határozza meg. Ebben a korabeli térképkészitőkről igy nyilatkozik: "Az ismeretes földrajzi térképek ügyetlen és tudatlan szerzői ilyen munkára inkább nyereségvágyból, semmint lelkesedésből vállalkoznak; s geográfusoknak akarják nevezni magukat, annyira, hogy amit önerejükből el nem érhetnek, azt a köztekintély felhasználásával akarják megszerezni. Ez nem ritkán meg is történik, s a köznép előtt olyan tetszést aratnak, hogy a matematikusok - ha eszükbe jut, hogy a szakértőket ezekkel összezavarják, vagy velük egyazon lisztből gyurottaknak tartják őket - geográfiai munkáik láttán undorral telnek el."

MIKOVINY felháborodása érthető; de rá kell mutatnom arra is, hogy mig külföldön, főként nyugaton, szinte kizárólag nyerészkedési szempontok vezették a kartográfiai műhelyek tulajdonosait, hazánkban nagyon kevesen, de annál alaposabban foglalkoztak térképszerkesztéssel.

HEVENESI "Atlas Parvus"-át nem szokták az élvonalbeli kartográfiai müvek között emlegetni, pedig nagyon is megérdemli figyelmünket.Az Egyetemi Könyvtárban őrzött HEVENESI-hagyaték egyik lapján (Quarto Tomus XVI. p. 303) 64 magyarországi helység földrajzi koordinátáinak felsorolását találjuk. Hogy ezeket a pozicióméghatározásokat ő maga végezte-e, vagy valaki másnak a munkája, nem tudjuk, de nem is fontos tudnunk. Számunkra csakis az a lényeges, hogy a 17. század végén hazánkban asztrogeodéziai mérések már voltak és azok eredménye - pontosság dolgában - nem is lebecsülendő.

Különösnek tünik azonban, hogy ezek a HEVENESI-féle földrajzi koordináták nem a Greenwich-i nullához, hanem attól 22°48'-el különböző kezdő meridiánhoz igazodnak. FODOR szerint a kezdő meridián helyzete meghatározhatatlan. Tekintettel arra, hogy a 17. század végi és jezsuita tudóstól származó anyagról van szó, eleve portugál navigátorok és kartográfusok által szerkesztett földrajzi fokhálózat hatására gyanakodtam. S a kezdő meridián - esetünkben - valóban a Zöldfoki szigetekhez kötött. A 18 kis szigetből álló szigetcsoport 1456 óta mindmáig portugál gyarmat volt. A kezdő meridián a legnagyobb szigetet: Isola Boavistát két legnagyobb települése: Curral Velho és Fundo de Tiguerias táján metszi (Atlas Mira, 247 old.: Cape Verde Islands). Igy látjuk ezt Martin WALDSEEMÜLLER - HYLACOMYLUS

1507. évi nagy világtérképén, Petrus APIANUS 1520. évi "Tipus Orbis Universalis" c. mappáján, Sebastian MÜNSTER 1532. évi "Typus Orbis Terrarum" c.müvén,Rumold MERCATOR 1587.évi "Orbis Terrae Compendiosa Descriptio" c. térképén stb. WALDSEEMÜLLER mappáján még a portugál Tengerész Henrik jellegzetes zászlaja is ki van tüzve Boavista szigetén a kezdő délkör vonalára. Tévedésről tehát nem lehet szó.

E kezdeti különbséget figyelembe véve FODOR ugy találta, hogy a 15 város pozicióját megvizsgálva, a Hevenesi-féle földrajzi szélességekben a hiba elenyésző: átlagosan ± 20' körüli. Ami a hosszuságokat illeti, a 15 város átlagos hibája ± 22'. Legnagyobb Vác hosszusági hibája (+48'), legkisebb Székesfehérváré (+1'). A földrajzi szélességeket illetően legkisebb az eltérés Esztergomnál (-1') és a legnagyobb sem haladja meg a 30'-ot, vagyis a fél fokot.

Bárki volt is a pozicióméghatározások végrehajtója, bizonyos, hogy igen jól, megbizhatóan dolgozott. Nem volt akadálya annak, hogy MIKOVINY ezeket a koordinátákat felhasználja. De ha már felhasználta, nem óhajtotta ezt az 1500-as évek elejéről való fokosztást meghagyni, ezért a pozsonyi vár keleti tornyára vonatkozó délkört választotta kezdő meridiánnak. Az eltérés a Hevenesi- és a Mikoviny-féle kezdő délkörök földrajzi hosszusága között kereken 71°-ra tehető. A Hevenesi-féle földrajzi koordinátáknak személyhez kötött eredete még teljesen bizonytalan; a kérdés felderitése kutatójára vár.

A HEVENESI és MIKOVINY müködése közötti időszakból két kiváló kartográfust kell megemlitenünk. Az egyik MARSIGLInek kiváló munkatársa: Johann Cristoph MÜLLER. Nem hallgathatjuk el: MÜLLER a MIKOVINY által felállitott követelmények közül hármat tökéletesen szabályosan alkalmazott. Már a MARSIGLI elrendelte Duna-felvételnél MÜLLER csillagászati helymeghatározásokra támaszkodott, az északi irány megállapitásánál a mágneses elhajlást gondosan figyelembe vette és a Duna mentén háromszöghálózatot - illetve láncolatot fejlesztett ki.

MIKOVINY kartográfiai müködése tehát nem volt előzmények nélküli hazánkban. Sőt a megyei térképeket illetően is volt - rókusi KRAY Pál mérnökkari főhadnagy és FUCKER András eperjesi származásu, a jenai egyetemet végzett matematikus és könyvkereskedő személyében - magyar előfutára. KRAY szülőföldjének, Szepes megyének térképét 1715-ben készitette el. (Eredetijét a bécsi Kriegsarchiv őrzi.) Ez a legelső magyarországi megye-térkép. BÉL adta ki nyomtatásban "Prodomus" c. legelső kötetében. FUCKER pedig Sáros megye mappáját szerkesztette meg és adta ki réznyomatu lapon, 1733-ban, saját metszésében, "Comitatus Sarosiensis tabula, Eperjesini, 1733" cimmel. Ezzel MIKOVINYt kétségtelenül megelőzte. FODOR szerint lehetséges, hogy ez a legelső, magyar földön nyomtatott térkép. Ez a kérdés azonban még nem tekinthető lezártnak. FUCKER Sáros megyei térképének egy példányát az OSzK térképtára őrzi. Méretaránya valószinüleg 1:240300, ami 1" = 337 2/3 b.ölnek felel meg. Ez arra vall, hogy a térkép szerkesztője a kerek 1:240000-es méretarány megközelitésére törekedett.

Ugyanezen térképnek egy másolata a keszthelyi Festetics-levéltár birtokában volt, ahonnan szintén az OSzK térképtárának tulajdo-

nába jutott. Cime: "Comit.[atus] Sárosiensis / Copia ex Origin[ali] Fuckeri." Másolója ismeretlen, s a térkép keltezetlen, "Minden valószinüség szerint 1793 táján készült", mondja FODOR (13; p. 78), de hogy mi alapon következtet erre, nem tudható. A magam részéről ezt nem is tartom valószinünek. Mert igaz ugyan, hogy MIKOVINY a saját megyei térképeire az Udvari Kamarától - miként fentebb láttuk - privilégiumot kért és kapott, de ennek a megkötésnek MÜLLER térképének megjelenése, azaz 1769 után már nem volt gyakorlati értelme. Ezért ugy gondolom, hogy a FUCKER térképéről készült másolat 1733 után és MIKOVINY halála (1750) előtt, tehát valamikor az 1740-es évek táján készülhetett.

Mi volt tehát az, amit MIKOVINY e nagyon fontos és szép eredményekhez hozzáadhatott és hozzáadott? Érdeme mindenekelőtt a megbizható térképezés alapvető követelményeinek megfogalmazása,egy vetülettanilag is helyes, viszonylag a legkisebb torzulást biztositó vetület és a pozsonyi kezdő meridián bevezetése; továbbá - és ez tünik mulhatatlan érdemének - egy, a geodézia és kartográfia problémáiban tökéletesen otthonos nemzedék kiképzése.

MIKOVINY neve, egyénisége és munkássága azt jelenti a magyar kartográfia történetében,mint KODÁLY Zoltáné a magyar zenében: haladást, fejlődést, szigoru rendszert, ökonómiát, de egyben harmóniát is: a fölöslegességek elhagyását, a megkivánt részletek felvételét és a szükséges lépések megtételét. Saját műhelyében készült térképei izlésesek, egyszerüségükben szépek és minden hivalkodó diszitéstől mentesek.(Néhány fölöttébb diszes térképének allegorikus diszitéseit nem ő alkotta, hanem a kiadótól megfizetett rajzoló helyezte azokat a térképre. Kivételek csupán ÉNy-Magyarországot ábrázoló mappája, melyet két mérési jelenetnek rajza diszit.Ezek, valamint a jász-kun térképek diszitő rajzai is tőle valók.)

A Mikoviny-műhelyből kikerült alkotások száma meghaladja a félezret. Ezek közül a térképeké a háromszázat. A térképeken ábrázolt terület néhány megye kivételével felöleli az egész történelmi Magyarországot. A térképeken rögzitett kartográfiai adatok összessége csodálatos gazdagságu kincs: nélkülözhetetlen forrás a töröktől éppen felszabadult ország hely- és helynév-történeti, régészeti, vizrajzi, közigazgatási, bányászat-történeti stb. vonatkozásait illető kutatások folytatásához. Ezeknek a kutatásoknak lehetővé tételére és megkönnyitésére készitettem el MIKOVINY megyei térképeinek jelen monográfiáját.

Forgassák haszonnal az olvasók.

A 291. lapon látható szigetvári helyszinrajz jelmagyarázatának szövege

	Via Regia a' Porta Canisiensi ad Portam quinque Ecclesiensem Du-cens	A Kanizsai kaputól a Pécsi kapuig vezető királyi ut
No.1.	Praetensa Curia Fran: [cisci] Czindery	Czindery Ferenc nagy kiterjedésü kuriája
2.	Forum publicum	Köztér
3.	Domus Antony lauffer Nodularij	Lauffer Antal gombkötő háza
4.	Domus Joannis Veinovics	Veinovics János háza
5.	Ecclesia Parochialis	Székesegyház
6.	Domus Mich:[aelis] Wagenleder Sartoris	Wagenleder Mihály foltozó szabó háza
7.	Domus Francisci Fux	Fux Ferenc háza
8.	Plaetola ad Mich: [aelem] Forfalecz Lanionem	Forfalecz Mihály vágóhidjához vezető keskeny köz
9.	Domus dicti Mich: [aelis] Forfalecz	Az emlitett Forfalecz Mihály (mészáros) háza
10.	Privata Plateola penes Oppidi vallum	A városfalak mentén vezető, nem közforgalmu, keskeny ut
11.	Ejusdem oppidi vallum	Városfal
12.	Porta Canisiensis	Kanizsai kapu
13.	Domus Joannis Creütz	Kreitz János háza
14.	Domus Simonis, olim Posoni haeredum	Az egykor gazdag pozsonyi Simonnak a háza
15.	Domus Nicolai Hueber Sartoris	Hüber Miklós foltozó szabó háza
16.	Domus Thomae Riegger Tornearij	Riegger Tamás esztergályos háza
17.	Trans eandem viam Regiam Domus Domini Joannis Cserevich	Tul ama királyi uton Cserevich János ur háza
18.	Domus Regia Annonaria	Királyi élelmiszer-raktár
19.	Domus in qua Annona officialis habitat	Az a ház, amelyben az élelmiszer-felügyelő lakik
20.	Domus Oppidi	Városháza
21.	Porta quinque Ecclesiensis	Pécsi kapu

MIKOVINY tehát 1740. körül Szigetvárott csupán 15 maradandóan épitett lakóházat, illetve épületet talált.

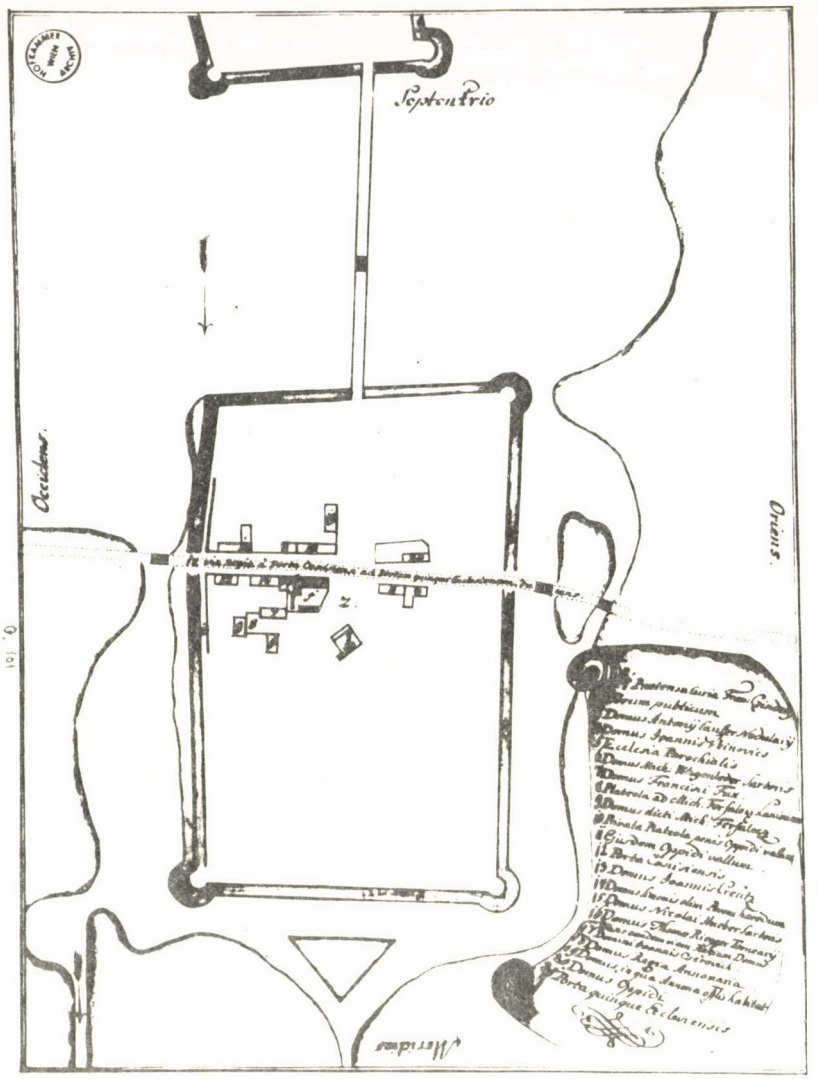

MIKOVINY: A szigetvári vár részletes helyszinrajza
(Leirását lásd a 281-283. oldalon G 37-40. alatt.)

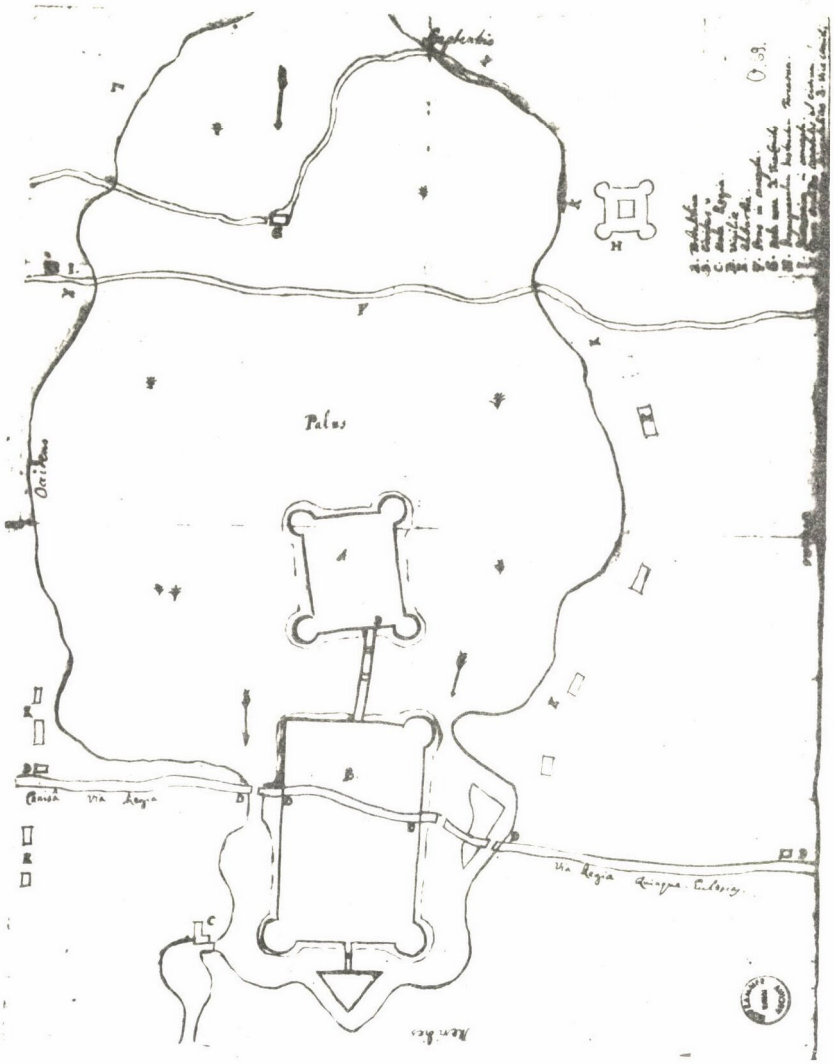

A Szigetvárt védelmező mocsárvilág térképe
MIKOVINY Sámuel felmérése és rajza
(Leirását lásd 281. old. G. 37.alatt)

ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZAT
A MA ISMERETES MIKOVINY-FÉLE
MEGYEI TÉRKÉPEKRŐL

I.

Jelmagyarázat az I/a-b-c táblázathoz

I - V/1	a Bél Mátyás-féle nagy földrajzi mü kötet-száma
X	Mikoviny-féle megyei térkép ismert és meglévő példánya
o	megyei térkép ismert és meglévő részlete
●	csak irodalmi utalásokból ismert Mikoviny-féle megyei térkép
▲	meglévő, de a megváltozott jelzet miatt egyelőre fel nem talált térkép
|X|	szinezett kéziratos megyei térkép
L, St	A Lichtenstein hercegi levéltárban lévő, illetve az Atlas Stoschban megjelent Mikoviny-féle megyei térképek

I/a táblázat

Sorszám	Vármegye	1 Bél Mátyás és Atlas Stosch	2 MTA Kézirattára	3 OSzK Kézirattára	4 Festetics-gyűjtemény	5 Hadtörténelmi Térképtár	6 Tolna megyei Levéltár	7 Bécsi Kriegs-archív	8 Bécs, Bibliotheca Albertina	9 Bécs, National-Bibliothek	10 Bécs, Hofkammer-archív	11 Korabinszky megvásárolta	12 Mikoviny özvegyénél
1	Abauj-Torna				X				X				
2	-Torna				X							X	
3	Arad				X								
4	Árva				X				X			X	
5	Bács-Bodrog		• X		XX						XX XX	X	
6	Baranya		X									X	X
7	Bars	III L,St							X	X			X
8	Békés				X							X	
9	Bereg		•		X								
10	Bihar		X									X	X
11	Borsod				X							X	
12	Csanád		X X		X								
13	Csongrád		X		X							X	X
14	Esztergom				X							X	
15	Fejér						X					X	
16	Gömör-Kishont		X						X			X	
17	Győr								X			X	

I/b táblázat

Sorszám	Vármegye	1 Bél Mátyás és Atlas Stosch	2 MTA Kézirattára	3 OSzK Kézirattára	4 Pestetics-gyűjtemény	5 Hadtörténelmi Térképtár	6 Tolna megyei Levéltár	7 Bécsi Kriegs-archív	8 Bécs, Bibliotheca Albertina	9 Bécs, National-Bibliothek	10 Bécs, Hofkammer-archív	11 Korabinszky megvásárolta	12 Mikoviny özvegyénél
18	Hont	III L,St				X		X	X	X			
19	Jász-Nagykun					X			X				
20	Kiskun				X	X							
21	Komárom		X		X							X	
22	Kővár											o	X
23	Krassó				X				X				
24	Liptó	II L,St						X	X	X			
25	Máramaros		X		X				X		X		
26	Moson	V/1							X				
27	Nógrád	III L,St			X X			X	X	X			
28	Nyitra	III L,St						X	X	X			
29	Pest-	IV			X	X		X					
30	Pilis	IV L,St			X	X		X		X			
31	Solt	IV L,St				X		X		X			
32	Pozsony	I L,St	X					X	X	X			L
33	Sáros		●		X			X	XX			X	
34	Somogy		XX XX	X	X								X

I/c táblázat

Sorszám	Vármegye	1 Bél Mátyás és Atlas Stosch	2 MTA Kézirattára	3 OSzK Kézirattára	4 Festetics-gyűjtemény	5 Hadtörténelmi Térképtár	6 Tolna megyei Levéltár	7 Bécsi Kriegs-archív	8 Bécs, Bibliotheca Albertina	9 Bécs, National-Bibliothek	10 Bécs, Hofkammer-archív	11 Korabinszky megvásárolta	12 Mikoviny özvegyénél
35	Sopron								X			X	X
36	Szabolcs											X	
37	Szatmár											X	
38	Szepes								X				
39	Szolnok				▌X▐							X	
40	Temes				▌X▐				X				
41	Tolna		▲		X							X	
42	Torontál				▌X▐				X				
43	Trencsén				▌X X▐				X	X	X	X	X
44	Turóc	II L,St				X		X	X	X			L
45	Ugocsa		▌X▐		▌X X▐							X	
46	Ung				▌X▐							X	
47	Vas				▌X▐					••		X	X
48	Veszprém		X	X	X							X	
49	Zala			•						•		X	
50	Zaránd				▌X▐							X	
51	Zemplén				▌X▐							X	
52	Zólyom	II L,St			▌X▐	X		X	X	X			

ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZAT
A MA ISMERETES MIKOVINY-FÉLE
MEGYEI TÉRKÉPEKRŐL

II.

Jelmagyarázat a II/a-b-c táblázathoz

o	"S.P." jelü sorozat az OSzK Térképtárában
AK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában
HK	A bécsi Hofkammerarchivban van, vagy volt
HT	Hadtörténelmi Térképtár, Budapest
KA	Kriegsarchiv, Wien
LI	Lichtenstein Hercegi Levéltár, Wien
NB	National Bibliothek, Wien
Sz	Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára
Szk	Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára
To	Tolna megyei levéltár, Szekszárd
AW	National Bibliothek, Albertina-Sammlung, Wien
III	utalás Bél Mátyás "Geographica Descriptio Regni Hungariae" cimü munka I-V. köteteire

II/a táblázat

Sorszám	A megye megnevezése	1 Ősfogalm. nagy alak	2 Ősfogalm. kis alak	3 Irón v. tus fogalm.	4 Teljesen kidolgozott	5 Tus-térképek rézmetsz.-hez	6 Sárga szegélyes keret	7 Helytartótan. sorozat	8 Hadtört.Ttár Kriegsarchiv	9 Fritsch ill. Zeller neve alatt
1.	Abauj-Torna						Sz			
2.	- Torna				•		Sz			
3.	Arad						Sz			
4.	Árva				•		Sz			
5.	Bács-Bodrog	AK		HK,HK	HK •		Sz,Sz			AK
6.	Baranya			Sz	•					
7.	Bars			Sz						
8.	Békés				•		Sz			
9.	Bereg		Sz							
10.	Bihar	AK		Sz	•					
11.	Borsod				•		Sz			
12.	Csanád	AK					Sz			AK
13.	Csongrád	AK		Sz	•		Sz			
14.	Esztergom				•		Sz			
15.	Fejér				•					To
16.	Gömör-Kishont	AK			•					
17.	Győr				•					

II/b táblázat

Sorszám	A megye megnevezése	1 Ősfogalm. nagy alak	2 Ősfogalm. kis alak	3 Irón v. tus fogalmazv.	4 Teljesen kidolgozott	5 Tus-térképek rézmetsz.-hez	6 Sárga szegélyes sorozat	7 Helytartótan. sorozat	8 Hadtört.Ttár Kriegsarchiv	9 Fritsch ill. Zeller neve alatt
18.	Hont								HT,KA	
19.	Jász-Nagykun								HT	
20.	Kiskun						Sz		HT	
21.	Komárom			AK	•		Sz			
22.	Kővár-Kraszna			Sz	•					
23.	Krassó-Szörény						Sz			
24.	Liptó				AW				HT,KA	
25.	Máramaros						Sz	AK		HK
26.	Moson									
27.	Nógrád					NB	Sz,Sz		HT,KA	
28.	Nyitra					NB			HT,KA	
29.	Pest						Sz		HT,KA	
30.	Pilis				AW		AW,Sz		HT,KA	
31.	Solt				AW				HT,KA	
32.	Pest-Pilis-Solt						Sz			
33.	Pozsony	AK			•				HT,KA	
34.	Sáros						Sz		KA	
35.	Somogy	AK AK AK AK	Sz	Sz	•					Sz

II/c táblázat

Sorszám	A megye megnevezése	1 Ősfogalm. nagy alak	2 Ősfogalm. kis alak	3 Irón v. tus fogalm.	4 Teljesen kidolgozott	5 Tus-térképek rézmetsz.-hez	6 Sárga szegélyes sorozat	7 Helytartótan. sorozat	8 Hadtört.Tár Kriegsarchiv	9 Fritsch ill. Zeller neve alatt
36.	Sopron			Sz	Sz ●					
37.	Szabolcs-Szatmár				●					
38.	Szepes				●					
39.	Szolnok						Sz			
40.	Temes				●		Sz			
41.	Torna (részlet)				Sz					
42.	Torontál				●		Sz			
43.	Trencsén			Sz		Sz	Sz	Sz		
44.	Turóc			Li	●	NB	Sz		HT,KA	
45.	Ugocsa				Sz ●		Sz	AK		
46.	Ung				●		Sz			
47.	Vas			Sz	●		Sz			
48.	Veszprém	AK	SzK		●		Sz			
49.	Zala (részl.)		SzK							
50.	Zaránd				●		Sz			
51.	Zemplén				●		Sz			
52.	Zólyom					Sz	Sz		HT,KA	

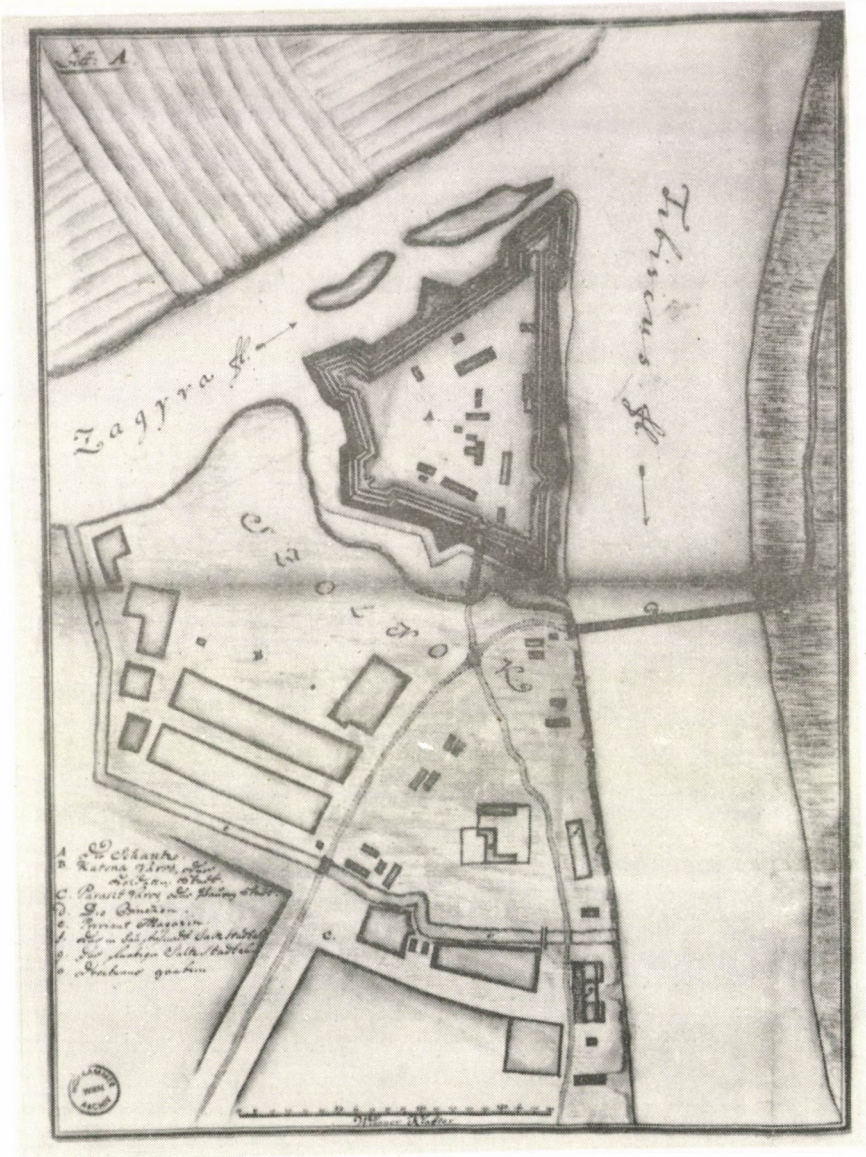

Szolnok városa és vára
Mikoviny S. 1742.évi térképe
(Leirását lásd a 286.oldalon.)

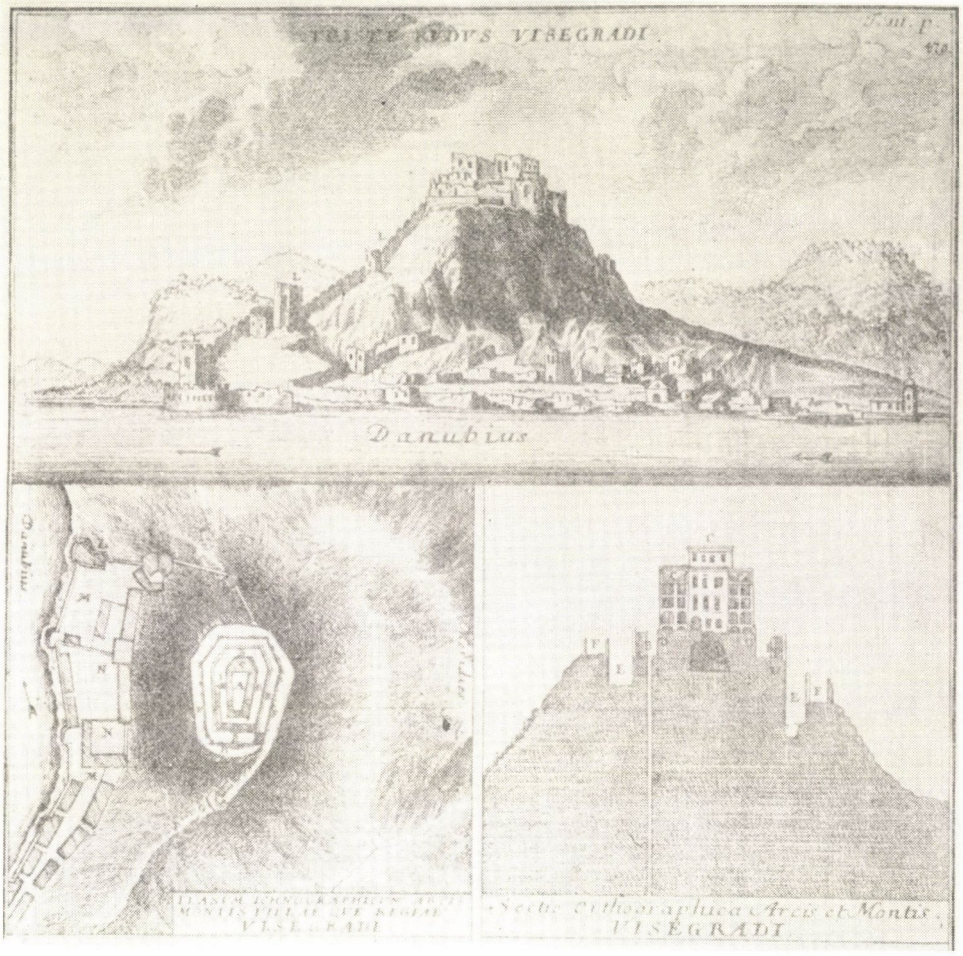

Visegrád várának "szomoru romjai"

Mikoviny Sámuelnek 1737.évi felmérése alapján készült rajza

Betüjelek: A=Belső várudvar; B=Gyümölcsös kert, vagyis az egykor különböző épületektől ékes külső udvar; C=Királyi vár; D=az a kőzetréteg, amelybe a várat függőlegesen -30 láb (azaz 9,5 m) mélységig beágyazták; E=ugyanabba a kőzetbe vájt, különböző mélységü, a váron körülfutó árok; F=a várhoz vezető, falakkal védett ut; G=külső kapu; H=belső kapu; I=sziklába vájt kut; K=viztároló ciszterna; L=a várból a királyi palotáig és a Dunáig terjedően kiépitett falak, tornyok és védőmüvek; M=királyi lak; N=kertek és királyi paloták.

JEGYZETEK

1/ E kézirat lezárásának időpontjában jelent meg J. PURGINA tollából a Monumenta Slovaciae Cartographica II. kötete (31), melynek II. fejezete foglalkozik MIKOVINI (!) Sámuellel. A MIKOVINY térképszerkesztő, - rajzoló műhelyének tagjairól szóló III. fejezetnek több állitása korrekcióra szorul. Ezekre a továbbiakban még visszatérek.

2/ J. PURGINA legutóbbi munkájában (31; p. 35.) azt irja, hogy a "Mappa Modernum situm Meandros et Alveos Danubii ad Posonium exhibens designante St. Mikoviny 1742" c. térképet MIKOVINY Sámuel másodszülött fia: Károly Staniszláv készitette. Hogy a korábbi St = Stephanus azonositás helytelen volt, abban a szerzővel egyetértek. E kérdésre egyébként az "L" jelü fejezetben (p. 103) még visszatérek.

3/ JOANNES JACOBUS DE MARINONI csász. kir. consiliárius és matematikus, előbb az alsóausztriai tartományi akadémiának tanára, majd a Bécsben, illetve Bécsujhelyt, Gumpendorfban, Klosterneuburgban, Bruck bei Znaimban, stb. működő csász.kir. Hadmérnöki Akadémia első és szervező igazgatója; korának kiváló gyakorló geodétája és csillagásza, azaz matematikusa. Jeles müszereket szerkesztett a bécsi egyetemi csillagda számára.(Lásd: Friedrich GATTInál, a (67) alatt idézett munkában)

4/ KOVÁTS János személyével bővebben DÁVID Zoltán (69) foglalkozott. Szerinte a kiváló mérnök Győrben született 1695 körül. Nevét többször "Johannes Fabricius győri fi" formában irta. Neve - mai ismereteink szerint - első izben a már emlitett Marinoni-féle térképnek MIKOVINY által összeszerkesztett ujabb másolatán olvasható. Ha valóban idősebb MIKOVINYnél, akkor valami ok miatt később került az elismertebb hazai "mathematicusok" sorába. (A 18. század elején a geometrákat általában igy nevezték.) Önálló térképeivel 1730-ban tünik fel. Ekkor az esztergomi érsek mérnöke. E minőségében számos birtoktérképet készitett és 1736-1739-ben "Geographico Topographica Descriptio" cimmel földrajzi képet adott az érsekség területéről.

E munkája mellett egyéb megbizatásokat is vállalt. Ismeretes, hogy a negyvenes években az Udvari Kamara több izben is igénybe vette kiváló szaktudását. 1763-ban pedig az érsekséget otthagyta, s a Kamara állományába nevezték ki; ott azonban csak egyetlen évig szolgált, mert 1764-ben meghalt.

1742-1746 táján Pozsony megye hites mérnöke. "Stadtmauer und Graben (Scenographica hac deductione repraesentatur quomodo tam ex interiori civitate Posoniensi,beneficio canalis ...Praesens deductio concinnata ex occulata revisione libelatione cum fundamentis hydraulicis combinata ac reconciliata per Joannem Kovács reg.[ni] Hung[ariae] juratum mathematicum." (Pozsony város levéltára, 105 sz. mappa)

1754 és 1757 között a Batthyány-család mezőkomáromi birtokainak felmérését végezte.

KOVÁTS Jánosnak több, mint harminc térképét ismerjük. Ezek általában egy-egy község mezőgazdasági és birtoklási viszonyait ábrázolják, és a 18. századi magyar kartográfia legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Valamennyit nagy gondosság, kifogástalan ortográfia és a magyar nyelvü feliratok, helység- és dülőnevek bősége jellemzi. Kiemelkedő alkotása a primási birtokok áttekintő lapja. A BÉL Mátyás számára készült Moson-vármegyei térképe bekerült a Görög Demeter "Magyar Átlás"-ába is.

J. PURGINA(31 alatt id. munkájában) KOVÁTS Jánost MIKOVINY tanitványai közé sorolja. Véleményével - a fentiek alapján - nem érthetünk egyet. KOVÁTS János neve több izben KOVÁCS alakban fordul elő. (Lásd DÁVID Z. ide vonatkozó munkáit.)

5/ FRITSCH Erik András (1715-1778) pozsonyi születésü mérnöknek, MIKOVINY Sámuel tanitványának és meghitt barátjának a pozsonyi levéltárban őrzött 19 térképét J. PURGINA közli (31) alatt idézett munkájában. Országos Levéltárunkban és az OSzK térképtárában FRITSCHnek még jó néhány térképe található. Nevét hol FRITSCHnek, hol FRITSnek, illetve FRICSnek irta.

6/ ZELLER Sebestyén kamarai rézmetsző. A 18. század derekán Pozsonyban élt és dolgozott. SCHMUTZER Jakab tanitómestere. Kb. egyidős MIKOVINY Sámuellel, de nem tartozott a tanitványai közé. MIKOVINY munkáit BÉL Mátyás megrendelésére és költségére készitette. J. PURGINA (31) alatt idézett munkája ZELLERnek 15 munkáját sorolja fel. Közülük ötnek a szerzője MIKOVINY Sámuel.

7/ NICOLAI György Dániel Kristóf termékeny és kiváló rézmetsző. Bizonyos, hogy nem német, nem osztrák, sem nem olasz eredetü. Lehetséges, hogy NICOLAI Illésnek, a jól ismert 17. századi erdélyi szobrásznak leszármazottja. (Ld. Révai-, és Müvészeti Lexikonban N. Illés cimszó alatt.)

8/ Az Országos Levéltárban őrzött helytartótanácsi térképek tanusága szerint 1749-ben VAS hadnagy, 1775-1783 között SZALÓKY Nep. János, 1776-ban WIMBER F.V., 1790-ben WAGNER György, 1791-ben SAX Zakariás, 1796-ban DLUCHOLUTZKY Mihály, 1791-1799 között ZÁMODY József, 1799-ben RAKSSÁNY György és ALMÁSSY János, 1826-ban TRUNCSEK József, 1847-ben pedig HIERONYMI Ottó Ferenc foglalkozott a Vág felmérésével, illetőleg a folyó szabályozásával. Felsorolásunk nem teljes; a munkálatokban legalább még kétennyi mérnök vett részt.

9/ SCHMUZER (var. SCHMUTZER) Ernst Andreas Jacob, - Joseph, és - Johann Adam, három tiroli eredetü testvér; rézmetszők. 1700 körül születtek. Első metszeteik 1738-1740 körül jelentek meg. Nagyatyjuk osztrák tábornok volt.

10/ A bécsi Hofkammerarchiv térképeiről két katalógus áll a kutatók rendelkezésére. Egyik egy 1750-ben készült kézirásos katalógus. Cime: "Mappen und Plans deren Kayser.[lichen] Königl.[ichen] Bergwerken so in dem K.K.Hof Kammer Archiv vorfindig."

BORBÉLY A. 1930/32-ben ezt a kéziratos jegyzéket kivonatolta és publikálta (5). Ugyanebben a közleményében közreadta a Hofkammerarchiv régi cédulakatalógusának anyagát is. A kétféle katalógus lényegében ugyanazokat a térképeket tartalmazza, de egyik betühiven, az 1750. évi pedig csak tartalmilag hü, de leröviditett cimeket tartalmaz.

A kétféle eredetü, de azonos anyag lemásolása alkalmával BORBÉLY a jelzetszámok leirásában több izben vétett. Ezért ugyanazok a térképek az (5) alatt idézett közleményben kétféle cimmel és különböző jelzetszámokkal publikáltattak. Ez a körülmény Jan PURGINÁT teljesen félrevezette. Ugyanis ő abban a feltevésben volt, hogy a BORBÉLY emlitette "Kamarai Levéltár" térképei (5; 158-159 pp.) nem a bécsi Hofkammerarchiv, hanem a budapesti Országos Levéltár kamarai levéltárának mappái. Ezért (30) alatt idézett müvének 55-65. oldalán idézett térképek jóformán mind "Budapest OL. kamarai levéltár" őrhellyel, de a régi bécsi jelzetek számával jelentek meg.

Megjegyezzük még: PURGINA (30) alatt idézett müvében több olyan Mikoviny-térkép kisebbitett mását közli, amelyek eredetileg a bécsi Hofkammerarchiv tulajdonában voltak, majd a prágai állami levéltárba (Státnom ustrednom archiv = SUA) kerültek. Közli azonban olyan, Bécsből eltünt térképek leirását is, amelyeket ő a budapesti Országos Levéltárban lévőknek hisz, de amelyek sohasem voltak egyetlen magyar levéltár birtokában sem. Valószinü, hogy ezek is valamelyik szlovákiai levéltárba kerültek; hollétük és mai érvényes jelzetük azonban PURGINA (30) alatt idézett könyve alapján nem állapitható meg.

Eszerint igen valószinü, hogy a Hofkammerarchivból a ma hiányzó Mikoviny-térképek nagy része 1919 és 1927 között került el. A HKA vezetősége szerint egyes térképek, amelyek 1930-32 táján még megfordultak BORBÉLY Andor kezén és 1938 és 1945 között, amikor a Hofkammerarchivban (a hitleri uralom idején) a ma használatos uj cédulakatalógus készült, még megvoltak, ma már azonban nincsenek meg. (Az egyetlen Diósgyőr-i lap kivételével valamennyi hiányzó lap a mai Szlovákia területének valamely részét tünteti fel.)

11/ A karkóczi ut B 28 jelü térképének részletét a budapesti másodpéldány alapján közli TÁRCZY-HORNOCH A. (9) alatt idézett munkájában. (5.ábr., 40. old.) - (V.ö.Geod. és Kart. 1975.6.sz.)

12/ A Pa 45 jelü térkép cimében emlitett "Saxenstain" koronauradalom az 1750. évi kéziratos térképjegyzékben "Sapensten" néven szerepel. Nem sikerült azonositanom.

13/ PURGINA (30; 59 p.) a 40 bécsi ölet tévesen 13 cm-nek irja. Helyesen: 30 bécsi öl = 130 mm, ami szintén 1" = 6 bécsi ölet jelent.

14/ MIKOVINYnek Buda várát ábrázoló térképéhez hasonló értékü mappa csupán egyetlen korabeli (1749-ből származó) kéziratos helyszinrajz ismeretes. Ez a Hadtörténelmi Térképtárnak G I.h 67/1 jelzetü, igen részletes, nagy gonddal készitett és gazdagon szinezett várostérképe. Szerkesztője: Francois LANGER hadmérnök-százados. Cime: "Plan de la fortesse de Buda..."

15/ MIKOVINY Sámuel J 2. alatt leirt térképének sikfilmje megtalálható a Hadtörténelmi Térképtárban. Jelzete: B IX a. 683/2.

16/ MIKOVINYnek három fia és egy leánya volt. Mind a négyen Pozsonyban születtek, mégpedig Sámuel Farkas 1728. április 2-án, Károly Szaniszló 1730 február 5-én, Erzsébet Krisztina 1731. november 20-án Tamás Lajos pedig 1733. december 21-én. Kettőnek keresztatyja BÉL Mátyás volt, Lajos Tamásé pedig SEGNER János András, az európai hirü orvos-fizikus: MIKOVINY tanitványa, majd a jénai, göttingeni s végül a hallei egyetem tanára (225).

17/ Megjegyzem, hogy az "S.P." abbreviációnak ezt a feloldását egyetlen kézikönyv sem tartalmazza. Legjobban CAPPELLI közeliti meg a "sumptu proprio" (saját költségén) értelmezéssel (180).

18/ Ilyenfajta nagyobb alaku, de zsebben hordható jegyzőkönyve minden régi geometrának volt és olyan hasznosnak bizonyult, hogy használatát az 1854-ben megszervezett Országos Kataszter a mérnökök számára egyenesen előirta.

19/ Ennek a Duna, a Sárviz és az emlitett tó által körülfogott, s igy kitünő természetes védelemmel rendelkező földvárnak a mohácsi ütközet idején (1526), de a történelemben több izben is, fontos szerepe volt.

20/ Somogy megye nevét a közép- és ujkori latinságban "Comitatus Simighiensis" és "Com.Sümeghiensis" alakban irták, de ennek semmi köze sincs a mai Sümeg községhez. A megye ősi székhelye Somogyvár; az 1780-as évekig ott volt a sümegi apátság központja is. Ez a körülmény adhatott okot a fenti latin elnevezés kialakulására.

21/ Somogy megyének a szomszédos Baranya megyével együttes mappáját találtam a bécsi Hofkammerarchiv térképgyüjteményében. 1740-ből való. Jelzete: A 62. Szigetvár rajzi részlete kétségtelenül Mikovinynek az MTA Kézirattárában őrzött Mo 14. jelzetü térképéről készült. Érdekessége, hogy a rajzoló tévedése folytán a mappára "Comitatus Baranyensis" helyett "Comitatus Bihariensis" felirás került [241].

IRODALOM

1. DÉKÁNI Kálmán (1903): Bél Mátyás földrajza; 116. old. Marosvásárhely.

2. TAKÁTS Sándor (1908): Komárom vidéke és Brigetio a 18. század közepén = A Komárom-vármegyei és városi muzeumegyesület 1907. évi értesitője; 26. old. Komárom.

3. IRMÉDI-MOLNÁR László (1930): Mikoviny Sámuel térképfelvételi módszere = Térképészeti Közl. I. köt. 1-2 sz. 74-87. old. Bpest.

4. FALLER Jenő (1932): Adatok Mikoviny Sámuel udvari kamarai mérnök és épitész életéhez = Térk. Közl. I. köt. 255-265. old. Bpest.

5. BORBÉLY Andor (1934): Ujabb adatok Mikoviny Sámuel életrajzához és müveihez = Térk. Közl. III. köt. 154-160. old. Bpest.

6. FALLER Jenő (1936):Mikoviny Sámuel selmeci tanárkodása = Buvár 2. évf. 278-280. évf. Bpest.

7. TÁRCZY-HORNOCH Antal (1936): Mikoviny Sámuel = Térk. Közl. IV. köt. 64-82. old. Bpest.

8. TÁRCZY-HORNOCH Antal (1937): Samuel von Mikoviny, der erste Professor technischer Wissenschaften in Ungarn = A M. Kir. József Nádor Müszaki és Gazdaságtud. Egyet. bánya- és kohómérnöki osztályának 1937. évi közleményei:47-52. old.Sopron.

9. TÁRCZY-HORNOCH Antal (1938): Mikoviny Sámuel, a selmeci bányatisztképző tanintézet első tanára = Bányászati, kohászati erdészeti felsőoktatásunk története 1735-1935. - 1. füzet = A M. kir. József Nádor Müszaki és Gazd- tud. Egyet. kiad. Sopron.

10. TÁRCZY-HORNOCH Antal (1942): Néhány Mikoviny Sámuelre vonatkozó érdekesebb okmány = Térk. Közl. VI. köt. 3-4.sz. 229-252. old. Bpest.

11. FELCSUTI János (1938): A rézmetszésről = Térk. Közl. V. köt. 1-2. sz. 126-137. old. Bpest.

12. PATAKY Dénes (1951): A magyar rézmetszés története; 28, 32, 146, 184-185. old. Bpest.

13. FODOR Ferenc (1952): A magyar térképirás I. köt. II. rész. 87-99. old. Bpest.

14. FODOR Ferenc (1954): A magyarországi Duna térképi helyzetének fejlődése a XV-XIX. században = Földr. Közl. 6. évf. (uj folyam) 15-30. l. 9 ábra. Bpest.

15. FODOR Ferenc (1954): Pozsony, Buda, Kolozsvár földrajzi helyzete legrégibb térképeinken = Földr. Közl. 6. évf. (uj folyam) 225-230. old. és 7. évf. 45-51. old., 5 ábra, 1 tábl. Bpest.

16. VALKÓ Arisztid (1950): Mikoviny Sámuel egy kézirates térképe = Térk. Közl. 7. köt. 363-373 old. 3. ábra, 1 mell. Bpest.

17. FODOR Ferenc (1953): A magyarországi kézirates térképek katalógusa 1867-ig. I. köt. = A Bpesti Müszaki Egyet. Ktára kiad. = Tud. Müszaki Bibliográfiák 1. sz.; Bpest.

18. FODOR Ferenc (1955): u.az II. köt. Bpest.

19. BAKER, Vojtech (1937): Samuel Mikoviny, prvý profesor prvej banickej skoly v Europe = Sbornik statneho banského muzea Dionyza Stura v Banskej Stiavnici I. köt. 38-53.old.- A. német kivonat cime: Samuel von Mikoviny, erster Professor an Europas erster Bergschule zu Schemnitz = A selmecbányai "Stur Dionyzos" bányamuzeum közl. I. köt.-ben jelent meg.

20. IVAN, LUDOVIT (1938): Okolo prvych rokov nášho banictva = Kulturny zivot IX. évf. 37. old. Bratislava.

21. TÁRCZY-HORNOCH Antal (1950): Mikoviny Sámuel halálának kétszáz éves fordulójára = Földméréstani Közl. 2. évf. 43-47. old.Bpest. - V.ö.még tőle: BKL Bányászat 1975/11.sz.

22. SZALATNAY Rezső (1951): Az Élet és Tudomány bemutatja Mikoviny Sámuelt = Élet és Tud. 1955. okt. 25-i szám. Bpest.

23. MARTINKA, Josef (1954): Samuel Mikoviny -priekopnik slovenskej vedy a techniky v 18. storiči = Naša veda, 1954. 261-268. old. Bratislava.

24. DZURÁNYI Dezső (1954): Tri hviezdy nad Abelovu v Novohrade = Evanjeliczky posol spod Tatier,roč. 45.č.6.Bratisl.43-44.

25. PURGINA, Jan (1955): Bratislavsky poludnik = Kartografičky prehled. 43-47. old. Bratislava.

26. PURGINA, Jan (1955): Kartografická metóda Samuela Mikoviniho = Geografický časopis VII.évf.237-241. old.Bratislava.

27. PURGINA, Jan (1956): Merácska metóda Samuela Mikoviniho = Kartograficky přehled, 85-88. old. Bratislava.

28. PURGINA, Jan (1957): Účast Slovakov na Kartografii Uhorska = Geografický časopis. 5-26. old. Bratislava.

29. PURGINA, Jan (1958): Samuel Mikovini - prvý moderny kartograf na Slovensku = Geografický časopis, 49-58. old. Bratislava.

30. PURGINA, Jan (1958): Samuel Mikovini 1700-1750 - Život a Dielo = Monumenta Slov. Cartogr. Bratislava.

31. PURGINA, Jan (1972): Tvorcovia Kartografie Slovenska do Pol. 18. storočia = Monum. Slov. Cartogr. II. köt. - II. és III. fej. Bratislava.

32. KLIER, Richard (1960): Der Slowakische Kupferstecher und Kartograph Samuel Mikovini in Nürnberg und Altdorf = Mitt. aus der Stadtbibliothek Nürnberg. Jg. 9. Heft 1. (S. 4-8). Nürnberg.

33. MÁRKI Sándor (1896): A magyar térképirás multja és jelene = Földrajzi Közl. 24. köt. 291-303. old. Bpest.

34. LUKÁCS Kristóf (1941): BÉL Mathias, Tractatus de Re Rustica Hungarica (halászati fejezet) = Magyar Biológiai Kutató Int. Munk. XIII. köt. Tihany.

35. LUKÁCS Kristóf (1942): A Balaton-vidék földrajza kétszáz év előtt. BÉL Mátyás: "Notitia Comitatuum Veszprimiensis, Simighiensis et Szaladiensis" cimü kéziratának forditása és keletkezésének ismertetése I. rész. = Magy. Biol. Kut. Int. Munk. XIV. köt. Tihany.

36. LUKÁCS Kristóf (1943): Ua. II. rész, Uo. XV. köt. Tihany.

37. BENDEFY László - V. Nagy Imre (1969): A Balaton évszázados partvonalváltozásai = 61. és 132, 133. old. Müszaki kiadó, Bpest.

38. FALLER Jenő (1939): Mikoviny Sámuel szerepe a selmeci bányászat történetében = Bányászati és Kohászati Lapok 72.évf. 270-276. és 288-293. old. Bpest.

39. FALLER Jenő (1961): Mikoviny Sámuel négy portréjáról = Bányászati Lapok 94. évf. 65-69. lap, 4 ábrával. Bpest.

40. GYULAY Zoltán (1955): On the 220-the Anniversary of Mining Engineer Training in Hungary = Soproni Müszaki Egyet.Karok. Bányamérnöki és Földmérnöki Karok Közleményei. XVIII. 7-25. old. = Bpest.

41. GYULAY Zoltán (1955): A magyarországi bányamérnökképzés 220. évfordulójára = Bányászati Lapok 88. évf. 12. szám,657-688. old. Bpest.

42. FALLER Jenő (1955): A selmecbányai akadémia - a világ legrégibb bányászati iskolája = Bányászati Lapok 88. évf. 3. szám, 164-166.old. Bpest.

43. KARPE N. (1937): Ein slovakischer Leonardo da Vinci = Prager Tagblatt 1937. szept. 16-i számában. Praha.

44. PRINZ Gyula (1936): Magyar földrajz- Magyarország tájrajza. I. köt. 77. old. Bpest.

45. MOCSÁRY Antal (1826): Nemes Nógrád vármegyének históriai, geographiai és statisztikai ismertetése II. köt. Pest.

46. ECSEDY István (1912): Karacs Ferenc térképmetsző élete és müvei; Debrecen.

47. SZINNYEI József (1891-1914): Magyar Irók. Bpest.

48. CZAKÓ Elemér (1902): A könyvnyomtatás és könyvdiszités iparmüvészete. Bpest.

49. KOMÁROMY András (1939): Jászberény multjából; 2, 19, 42. old. Jászberény.

50. NAGY Iván (1874): Magyarországi képzőmüvészek a legrégibb időktől 1850-ig = Századok, 8. évf. 101. old. Bpest.

51. (x.y.) - (1909): A Komárom-vármegyei és városi muzeum - egyesület 1907. évi értesitője (Referátum) = Archeológiai Értesitő 29. köt. (uj folyam) 84. old. Bpest.

52. KEMÉNY Lajos (1912): Mikoviny Sámuel = Müvészet, 11. évf. 325. old. Bpest.

53. [Ambrus=] FALLENBÜCHL Zoltán (1976?): A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratos térképei = az MTA Könyvtárának Kiadványai. Bpest (Kiadás előtt; kézirat)

54. BORBÉLY Andor (1970): szives szóbeli közlése.

55. CONSCRIPTIO Regni Hungariae secundum loca, religionem et linguam, jussu Augustae Reginae 1772. facta... OSzK,RMKtár.

56. KORABINSZKY János Mátyás (1786): Geographisch-historisches und Producten-Lexikon von Ungarn; Pozsony.

57. HORNYÁNSZKY Viktor (1857/58): Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn; Pest.

58. NAGY Iván (1860): Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal VII. köt. 605. old. Pest.

59. HIRTENFELD N.v. (1857): Der Militär-Maria-Theresia Orden und seine Mitglieder 311. és 1734. old. Wien.

60. A Magyar Korona Országainak Helységnévtára (1895); Bpest.

61. HAAN Lajos (1879): Bél Mátyás = az MTA Ért. a Tört. Tud. köréből, 91. old. Bpest.

62. TASNÁDI-KUBACSKA András (1928): Az első barlangszelvények és térképek Magyarországon = Földrajzi Közl. 56. köt. 3-8.old. Bpest.

63. BÉL Mathias (1723): Hungariae antiquae et novae prodomus; Norimbergae.

64. HAAN Lajos (1858): Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenensi adscriptorum; 46-47. old. Gyula.

65. SZEKFŰ Gyula (1935): Magyar történet 2. kiadás. IV. köt. = Bpest.

66. SZÉKELY György (1967):Magyarország története 2. kiad. I. köt. Bpest.

67. GATTI Friedrich (1901): Geschichte der K.K. Ingenieur - und K.K. Genie - Akademie I. köt. Wien.

68. EREDETIJE: OL - Eszterházy-térképek - II. 69. - Lásd Fodor 17 a. id. m. 664 sz.

69. DÁVID Zoltán - TÓTHNÉ POLÓNYI Nóra: Az első magyar nyelvü leiró statisztika (kézirat, kiad. előtt) Bpest.

70. IVÁNYI Béla (1958): A Festetich-uradalom régi geometrái = Térképtud. Tanulmányok - Studia Cartologica 271-282. old. Bpest.

71. BENDEFY László (1970): A magyar kamarai intézmény kialakulása 1650-1850 = Levéltári Szemle 20. évf. 3. sz. 548-571. old. Bpest.

72. BENDEFY László (1959): Középkori magyar hossz- és terület-mértékek = Fejezetek a magyar mérésügy történetéből - 45-97. old. Bpest.

73. WELLMANN Imre (1965): Királyi mérték és mérő alá való föld = Agrártört. Szemle. 7. évf. 2-3. sz. 236-243. old. Bpest.

74. BOGDÁN István - MAKSAY Ferenc (1967): Királyi öl és királyi hold = Agrártört. Szemle. 9. évf. 1-2.sz. Bpest.

75. SZABÓ József (1866): A pozsonyi könyvnyomdák története 1610-1826 = Gutenberg kiadó, Bpest.

76. TÓTHNÉ POLONYI Nóra (1964): A magyar állami müszaki szervezet kezdetei = Levéltári közl. 35. évf. 207-232. old. Bpest.

77. HERZOG József (1923/24): A magyar kincstár háborus hitelmüveletei Grassalkovich kamaraelnöksége idején = Századok 57-58. évf. 433-465. old. Bpest.

78. E térképből ez ideig csakis a Magyar Állami Országos Levéltár S 11 Nr. 269.sz. példánya volt ismeretes.A bécsi Hofkammer-archivban nemrég megtalált eredeti első példányát alább ismertetem.

79. IRMÉDI-MOLNÁR László (3. alatt id. tanulmányában) az idézett szöveget "Antico-Camerati" formában közli. Ugyanott az évszám közlésében is sajtóhiba van. "A 173" helyesen: "A 1737"-nek olvasandó.

80. Eredetije: OL. Térképtár S 11. Nr 290.

81. HOFKAMMERARCHIV (Wien): az 1750. évi 74. 93. és 117.sz alatt, - Ugyanaz, megtalálható a selmecbányai bányaigazgatóság irattárában: Fasc. 38. Bericht für das 1-te halbe Jahr 1750. jelzet alatt.

82. SELMECBÁNYAI BÁNYAIG. IRATTÁRA: Bericht für das 2-te halbe Jahr 1751. = nov. 18. - Szövegét eredetiben közli TÁRCZY-HORNOCH A. (10) alatt id. m. 249 old.

83. Az 1745. nov. 2-án kelt igazoló jelentés teljes latin nyelvü szövegét közli TÁRCZY-HORNOCH A. (10) alatt id. m. 249-252. old.

84/a BENDEFY László (1971): Lázár deák személye és térképe = Geodézia és Kartográfia. 23. évf. 5. sz. Bpest, továbbá

84/b BENDEFY László (1974): Lázár deák "Tabula Hungariae..." cimü térképének eddig ismeretlen kiadásai = Geod. és Kartogr. = 26. évf. 4. sz. Bpest.

85. [Ambrus-] FALLENBÜCHL Zoltán (1958): Az "Atlas Parvus Hungariae" és Hevenesi Gábor = Térképtud. Tanulm. 153-193. old. 6 ábrával és 1 térképmelléklettel. Bpest.

86. [Ambrus-] FALLENBÜCHL Zoltán (1969): Zur Geschichte der Ungarnkarte J. Chr. Müllers (1709) = Magyar Könyvszemle, 85. évf. 2. sz. 141-147.old. Bpest.

87. BÉL Mátyás (1735-1745): Notitia Hungariae novae historico-geographica = Straub Pál könyvárus kiadása, Wien.

88. FODOR Ferenc (13) alatt id. müve 90. oldalán tévesen irja, hogy Mikovinynek a Bél-féle geográfiákban 23 megyei térképe jelent meg nyomtatásban. A valóságban csak 10; ha Pest-Pilis-Solt megyét három megyének tekintjük, akkor sem több, mint 12.

89. MIKOVINY Sámuel (1732): Epistola de Methodo concinnandarum Mapparum Hungariae, Topographicarum, ad virum clarissimum Mathiam Belium Regiae Scientiarum Societatis Beroliensis Socium, Posonii, A. MDCCXXXII. (Typis Joannis Pauli Royer)

90. BARTA György (1954): A földmágnességi erő változásai Magyarországon = 84 old. I. tábla Akad. kiadó. Bpest.

91. MIKOVINY Sámuel (1735): De Mappis suis ad lectorem Monitio = Bél Mátyás (87) alatt id. munka 2. oldalán, Bécs.

92. MILLEKER Rezső (1933): Moll B[ernát] "Atlas Hungaricus"-a = Földr. Közl. 61. köt. 82-87. old. Bpest.

93. GLASER Lajos (1937): Hogyan mérték fel az országot? = Buvár 3. évf. 41-44. old. 5 ábra. Bpest.

94. GLASER Lajos (1938): Lipszky térképe = Buvár, 4. évf. 193-197. old. 4 ábra. Bpest.

94/a BENDEFY László (1972): Emerich Daniel Bogdanich = In: Verbindungen Loránd Eötvös's und der ungarischen Gelehrten mit den südslavischen Geophysikern = Simpozij o Mohorovicicevom diskontinuitetu. Zagreb, 26. do 30. ozujka 1968. = Acad. Scient. et Art. Slavorum Meridionalium. 31-34 p. Zagreb.

94/b. BENDEFY László (1972): Emlékezés Bogdanich Imre Dánielre = Geodézia és Kartográfia 24. évf. 5.sz. 363-366 p. Bpest.

95. Sz[entiványi] Gy[ula] (1912): Adatok müvészetünk történetéhez = Müvészet 11. évf. 325. old. Bpest.

96. MIHALOVITS János (1938): Az első bányatisztképző iskola alapitása Magyarországon = Uo. mint 9. Sopron.

97. KORABINSZKY János Mátyás (1740-1811) életéről és munkásságáról l. Szinyei J.: Magyar Irók ..., továbbá: Magyar Életrajzi Lexikon I. 967. old. (1967) és a M.Földr.Társ.jubiláris emlékkönyve (1973). - Vö. Szentpétery 101. alatt id. munkájával (177. old.)

98. KORABINSZKY J.M. (1804): Atlas regni Hungariae portabilis. Neue vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn auf LX Tafeln. Wien - 2. kiad.: Ua. (1817) Pozsony.

99. FODOR Ferenc 13.a.id. (1952) munkája. I.köt. 94-97.old. Bpest = és uő. (1958): Magyar vizimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vizi munkálatai és azok eredményei = Bp. Müsz.Egyet.Közp.Könyvtára. Müsz.Tud. tört. kiadv. 8.sz. Bp.

100. OL TELEKI család 1t. P 654. 11. doboz.

101. SZENTPÉTERY Imre (1935): A Bölcsészettudományi Kar története. 1635-1935. (A Kir.Magyar Pázmány Péter Tud. Egyet.Tört.IV. köt.) 294. és 355. old. Bpest.

102. BARTALOS Gyula (1890): Hunavar gátak, csörszárkok és gyürüvárak = "Eger".In: Hampel József: Arch. Ért. 1890. 445-446. old. Bpest.

103. SOÓS Imre 1971. aug. 7-én Egerben kelt levele Bendefy Lászlóhoz a Heves-m. levéltár T 164 jelü Mikoviny-térképe tárgyában.

104. GAZDAG László (1964): Nógrád megye térképei = Nógrádmegyei Muzeumi Füzetek 6.sz. 11. és 13. old. Balassagyarmat.

105. BENDEFY László (1969): Adatok a Fertő és a Hanság medencéje kialakulásának kérdéséhez = Hidrológiai Tájékoztató 1969. szept., 6. old. Bpest - és uő: A Duna magyarországi felső szakaszának, valamint a Rába vizrendszerének tektonikai elemei = Általános Földtani Szemle 1972. 1.sz. 15. old. Bpest.

106. SÁGHY Gy. - VÁNDOR B. - VARGA I. (1967): A kisalföldi refrakciós mérések földtani eredményei = Földt. Közl. 97. évf. 160-166. old. Bpest.

107. KÖRÖSSY László (1965): A Nyugat-magyarországi medencék rétegtani és szerkezettani felépítése = Földt. Közl. 95. évf. 22-36. old. Bpest.

108. NÉMETH Gyula (1930):A honfoglaló magyarság kialakulása = Akadémia, 268-271. old. Bpest. (Uott további bő irod.)

109. CSÁNKI Dezső (1902): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában = Akad. Bpest.

110. NAGY Ferenc (1909): A Fertő geográfiája. In: Soproni Laehne-féle gimnázium értesitője az 1908-1909 évről. 7-81. old. Sopron.

111. EINEDER G.: The Ancient Papier-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and Their Watermarks. 1-738 l., 1700 vizjel ábra, 1960 = In: Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia = Hilversum. Paper Publications Soc. - 8.köt. 1514 számu vizjel 1752-ből.

112. BOGDÁN István (1963): A magyarországi papiripar története 1530-1900. (Akad.Kiadó) Bpest.

113. IRMÉDI-MOLNÁR L. (1928): A Magyar Kamara térképező munkálatai a Temesközben 1780-tól 1859-ig = Térképtud.Tanulmányok (Studia Cartologica) 1956-1958. - 5-88. old. Bpest.

114. EPERJESSY Kálmán (1929): A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozásu térképeinek jegyzéke = A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára III/6. sz. Szeged.

115. SZATHMÁRY László (1938): Magyar alkémisták. Bpest.

116. BENDEFY László (1970): Adatok Mikoviny Sámuel és Walcher József kamarai mérnöki tevékenységének ismeretéhez = In: (71) alatt idézett munkájában.

117. BALASSA Pál gróf kormánybiztosi kirendelésével kapcsolatban lásd: Orsz. Ltár, Htt lt. C-134. Acta Commissionis Pauli Balassa, occasione luesis pestiferae ...

118. Orsz. Ltár, A-32 (kancellária) 1742-102-(6186/9), nov. 21.

119. EINEDER, Georg (1960): Monumenta Chartae Papyraceae Historiam illustrantia Tom. VIII. The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Europe and their Watermarks = Hilversum.

120. PICCARD, Gerhard (1961): Die Kronen-Wasserzeichen. Findbuch I. der Wasserkartei Piccard im Hauptstaats-Archiv Stuttgart = Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart.

121. BRIQUET, C.M. (1907): Les Filligranes.Dictionnaire historique des Marques du Papier. Vol. IV. Geneve.

122. TÁRCZY-HORNOCH Antal (9) a.id.m. 31. old. 37. jegyz.

123. BENDEFY László (1958): Szintezési munkálatok Magyarországon. 134-135. old. Bpest.

124. LOSSAI Péter (1498): De geometricis mensurationibus ... Notationes et Delineationes quas in Bononiae, in Studiis anno 1498 existens. Kézirat az OSzK-ban (Cod. Lat. 197.) = Facsimile kiad. Pécs. 1971.

125. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, NÁDASDY-iratok B/1556. Fol. 673-678. V.ö. Bendefy László: Adatok a Fertő és a Hanság medencéje kialakulásának kérdéséhez = Hidrológiai Tájékoztató 1959.szept. hó 2-13. old. Bpest, 1969.

126. SZIKLAY J. - BOROVSZKY S. (1898): Vasvármegye. (Magyarország vármegyéi és városai) 207-217. old. Bpest.

127. BENDEFY László (1974): Egy kiváló magyar térképszerkesztő: Müller Ignác ezredes (1727-1804) = Geod. és Kart. 26. évf. 2. sz. 122-132. old. Bpest.

128. BENDEFY László (1971): A Balaton török-kori vizrajzi viszonyai = Hidrológiai Tájékoztató 1971. julius. Bpest.

129. KÁROLYI Zsigmond (1960): A vizhasznositás, vizépités és vizgazdálkodás története Magyarországon = Bpesti. Müsz. Egyet. Közp. Ktára. Müsz.Tört.kiadv. 13. sz. 82-84. old. Bpest.

130. BALÁZS Vilmos (1961): Az alföldi hosszanti földsáncok = Régészeti Füzetek Ser. II/9-10.sz. Bpest - és u.ő (1963): Die Erdwälle der Ungarischen Tiefebene = Acta Arch.Acad. Sc. Hung. Vol. 15. pp 309-336. Bpest.

131. PATAY Pál (1969): A Csörsz árka = Természet Világa 100. évf. 409-411. old. Bpest.

132. PATAY Pál (1971):Völkerwanderungszeitliche Erdwälle im Gebiet der Woiwodina in Jugoslavien = Actes du VIIe Congr.Internat d.Sc.Prähist. et Protohist. Praha, 1966. (Akad.Edit.) 1009-1012. old. Praha.

133. NAGY Sándor (1971): Die neuesten Forschungsergebnisse über die Erdwälle im Gebiet der Woiwodina in Jugoslavien = Uo. 1013-1018. old. Praha.

134. NOVÁKI Gyula (1963): A magyarországi földvárkutatás története = Régészeti Füzetek, Ser. II/12. sz. 1-93. old. (509. irod. utalással) Bpest.

135. TÖRÖK József (1859): A két Magyarhaza első rangu gyógyvizei és fürdőintézetei ... 65-71. old. Debrecen.

136. BENDEFY László (1962): Közép-Európa legbővebb hévizü kutja = Hidrológiai Tájékoztató 1962. április 1-3. old. Bpest.

137. BENDEFY László (1958): Szintezési munkálatok Magyarországon 1820-1920. 1. rész: Huszár Mátyás munkássága (Akad. Kiadó) Bpest.

138. TRÁJBER [TÁHRAY] István (1932): Fokmérés hazánkban a XVIII. század közepén - Geodéziai Közlöny 8. évf. 50-53. old. Bpest.

139. VÖRÖS Mihály (1807):A' bajnokok Vég Gyula várában: Irattatott a' Hód vizé partyán nemes Vörös Mihály által. Nyomattatott Grün Orbán betüivel. 1-64. old. Szegeden.

140. ECKHARDT Sándor (1952): Egy régi magyar hősi ének a ponyván. Irodalomtörténet 4. (uj) évf. 58-68. old. Bpest.

141. IMPLOM József (1960): Toronyi Tamás = A gyulai Erkel Ferenc Muzeum jubileumi évkönyve, 61-66. old. Gyula.

142. KEMÉNY János (1959): önéletleirása és válogatott levelei = 73. old. Bpest.

143. Mészöly Gedeon (1939): Rogériusz mester Siralmas éneke a tatárjárásról. 40. old. Bpest.

144. GÖRÖG Demeter (1802-1811): Magyar Átlás ... 35.lap, Viennae.

145. BENDEFY László (1963): Sartory József geometra, az aggteleki Baradla-barlang legelső térképezője = Földr. Ért. 12. évf. 91-98. old. Bpest.

146. BENDEFY László (1970): Sartory József bányamérnök és Farkas János bányavállalkozó 1794. évi térképe és leirása az aggteleki Baradla barlangról = Bány. Lapok 103. évf. 5-6.sz. Bpest.

147. IVÁNYI Béla és GÁRDONYI Albert (1927): Az egyetemi nyomda sorsa 1640-től 1711-ig. In: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577-1927. = 47. old. ábrája. Bpest.

148. FELHŐ Ibolya - VÖRÖS Antal:A Helytartótanácsi Levéltár (Akad. Kiadó) 515. old. Bpest, 1961.

149. KANYAR József (1967): Somogy nevének eredete. In: Harminc nemzedék vallomása Somogyról - 13-15. old. Kaposvár.

150. CSÁNKI Dezső (1890-1897): Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Bpest.

151. BENDEFY László (1972): Természeti és antropogén tényezők hatása a Balaton vizállására = Földr. Ért. 21.évf. 2-3. sz. 335-358. old. Bpest.

152. BENDEFY László: A Máriaasszony-szigeti templomrom és a Balaton középkori magas vizállása = Földr. Ért. 22. évf. 1. füzet, 143-151. old. Bpest, 1973.

153. BENDEFY László (1973): A juti gátak és a Balaton törökkori vizállása = A Somogy megyei Muzeumok Évkönyve 1973. köt. Kaposvár.

154. IVÁNYI Béla (1960): Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török időkben = A Göcseji Muzeum jubileumi emlékkönyve 1950-1960. - 161-180. old. Zalaegerszeg.

155. SZENTPÉTERY Imre (1927): Az almádi monostor alapitó oklevele II. István korából = Magyar Nyelv. 23. köt. 360-366. old. Bpest.

156. NÉMETH Gyula (1930): A honfoglaló magyarság kialakulása. 183. és 315. old. Bpest.

157. BESZÉDES József (1839): A Kolozsvártól Grétzig hajózható országos nagy csatorna tervének és a földszin a folyóvizágy ótalmi elvének rövid előadása. 1-70. old. 1 térk. Pest.

158. IHRIG Dénes - KÁROLYI Zoltán - KÁROLYI Zsigmond (1973): A magyar vizszabályozás története. (VIZDOK kiad.) Bpest.

159. VÖRÖS László hites földmérő, 1834: Száritási terve a Zala vize berkes és bozótos völgyének.Térkép, hossz- és keresztmetszetek. 222 x 27 cm. 3''' = 100°, vagyis 1'' = 400°, azaz 1:28800 = Somogy megye Levéltára: T 400.

160. LOTZ Gyula (1973): A Balaton vizszintje a XIX. század első felében = Vizügyi Közl. 1973/3. szám, 337-341. old. Bpest.

161. REGŐCZI Emil (1972): Opponensi vélemény Bendefy László akadémiai doktori értekezéséhez; (kézirat) Bpest.

162. Ld. BENDEFY László (127) alatt idézett munkáját.

163. Ld. FALLER Jenő (4) és BENDEFY László (128) alatt idézett munkáját.

164. ZÓLYOMI Bálint (1952): Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól = az MTA Biológ.Oszt. Közl. 491-543. old. Bpest.

165. Ld. BENDEFY László (151, 152, 153) alatt idézett munkáit.

166. BENDEFY László (1971): Krieger Sámuel 1746-1781. = Hidrológiai Tájékoztató 1972. Bpest.

167. KRIEGER Sámuel (1774): jelentése a Balaton és a Sió, Kapos állapotáról: OSzK-Fol. Lat. 3920 = Hasonló tartalmu, német nyelvü jelentések: OL-Kanc. lt. Acta gen. 1776 No 4455 és 5361; továbbá uo. 1777. No 6029 = Hidrol. Tájékoztató 1973. junius, Bpest. (Ford. és közli: Bendefy L.)

168. BESZÉDES József (157) alatt idézett munkája = és uő. (1843): Mérnöki irányzatok. V. A Kolozsvári-greczi, kiváltkép pestcsongrádi csatornát illető irományok = (Trattner K. kiad.) Pest.

169. DSELÁLZÁDE Musztafa: Az országok osztályai és az utak felsorolása. Török történetirók II. köt. (1521-1566) Thury József forditása.

170. BÉL Mátyás (1735): Notitia Comitatus Simighiensis a Georgio Gyurikovits ex exemplari Bibliothecae Primatialis descripta = OSzK kézirattár. Fol. lat. 3374.

171. PESTY Frigyes (1867): Helységnévtár (az OSzK Kézirattárában).

172. KRIEGER Sámuel (1766): Mappa Geographica exhibens situm Lacus Balaton ... etc. = OL. Htt. lt. Div. VIII. No 282. - A hozzá tartozó jelentés: OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 3920.

173. ULBRICH, Karl (1970): Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil: Karten und Pläne. I. Halbband: Karten. No. 1365. p. 610. Eisenstadt.

174. BOGDÁN István és FAZAKAS József szives szóbeli felvilágositásait e helyütt is köszönöm.

175. IRMÉDI-MOLNÁR László (3) alatt idézett munka 87. old. = Bpest.

176. Ld. EINEDER G. (119) alatt idézett munkáját.

177. Ld. BRIQUET C.M. (121) alatt idézett munkáját.

178. Ld. PICCARD G. (120) alatt idézett munkáját.

179. Ld. BOGDÁN I. (112) alatt idézett munkáját.

180. CAPPELLI, Adriano (1929): Dizionario di abbreviature latine ed italiane. 503. old. Ed. U. Hoepli, Milano.

181. EDELÉNYI-SZABÓ Dénes (1928): Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai = Magyar Statisztikai Szemle 6. évf. 1-71. old. 52 térképpel. Bpest.

182. NÉMETHY Artur (1958): Magyarországi törvényhatóságok közigazgatási beosztásának változásai 1526 után = Történeti Statisztikai Közlemények 1958. évf. 3-4.sz. 107-120. old. 5 térképpel, Bpest.

183. KOVÁCS Alajos szerk. (1926): Magyarország helységnévtára 1926. 18. térképmelléklettel. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal kiadása. Bpest. Tartalma:

a/ Közigazgatási beosztás 1-44. old.
b/ A mai Magyarország községei 45-306. old.
c/ Az elcsatolt területek községei 307-412. old.

184. HALÁSZ Lajos és VÁRADY Károly szerk. (1927): A Magyar Szent Korona országainak helységnévtára 1927. Bpest. Tartalma, mint az előzőé; II. rész: "Elszakitott Magyarország" cimen az elcsatolt községek és városok adatai.

185. SEMMELWEISS, Karl (1954): Verzeichnis der burgenländischen Ortsnamen, mit Angabe der deutschen, kroatischen und des ehemaligen magyarischen Formen = (Edit.: Burgenländisches Landesarchiv) Eisenstadt.

186. MAJTÁN, Milan (1972): Názvy Obci na Slovensku za ostatnych dvesto rokov = Vydavatel'stvo Slov. Akad. Vied. Bratislava.

187. NAGY Iván (1865): Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. köt. (Ráth Mór kiad.) Pest.

188. HÓMAN B.-SZEKFŰ Gy. (1936): Magyar történet II. köt. Bpest.

189. BANNER J.-JAKABFFY I. (1954): A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája. VI. rész: Halmok, földvárak, sáncok. Bpest.

190. BENDEFY László (1970): A magyar földmérés 1890-1920. Bpest.

191. BENDEFY László (1973): Magyarországi tavak periodikus vizszintingadozásának és a napfolt tevékenységnek kapcsolata = az MTA X. Oszt. Közl. 6.évf. 1-4. sz. 45-54. old. Bpest.

192. Ld. KORABINSZKY J.M. (98) alatt idézett munkáját.

193. Ld. BORBÉLY A. (5) alatt-, FALLER J. (4) és (6) alatt-,továbbá TÁRCZY-HORNOCH A.(8), (9) és (10) alatt idézett munkáit.

194. Ld. BENDEFY László (127) alatt idézett munkáját.

195. FODOR Ferenc (1955 és 1956): Magyarország vizrajzi térképezése II. József korában. I. rész. Vizrajzi Közl. 37. uj folyam, 379-396. old. és II. rész: uo. 38. uj folyam 386.old. Bpest.

196. Ld. GATTI, Ferdinand (67) alatt idézett müvének I. kötetét.

197. FODOR Ferenc (17) alatt idézett munka II. köt. 83. old. 664. sz. alatt.

198. PURGINA, Jan (30) alatt idézett munkájának 158-161. oldalán facsimilében közölt irása Mikovinynek ebben az irásmodorában készült.

199. JEDLICSKA Pál (1883): Kiskárpáti emlékek Vöröskőtől Szomolányig. I. köt. Bpest, (II. köt. 1891. Eger)

200. JEDLICSKA Pál (1869): Kalászat a vöröskői levéltárból = Századok, 3. évf. 447-465. p. Bpest.

201. BENDEFY László (1973): Az Országos Levéltár kéziratos térképeinek jegyzékelése = Levéltári Szemle 23. évf. 3.sz. (Ebben: A térkép méretarányának megállapitása) 522-549 p. Bpest.

202. BENDEFY László (123) alatt idézett munkájában, 278-281. old.

203. EDVY Gyula (1963): A régi budai "nádori" vizmérce = Technikatörténeti Szemle 1. köt. 63-94. old. Bpest.

204. TAKÁTS Sándor (1907): Komárom vidéke és Brigetio a 18. század közepén = A Komáromi Muzeum Értesitője, 25-33 old. Komárom.

205. FODOR Ferenc (13) alatt idézett munkájában 92. old.

206. FODOR Ferenc (17) és (18) alatt idézett katalógusának 853.sz. tétele.

207. IRMÉDI-MOLNÁR László (1930): A Mikoviny-féle térképek jegyzéke = Térképészeti Közl. I. köt. 1-2. füzet. 85-87. oldalon a 16. sz. Bpest, (A jegyzék összesen 20, akkor ismeretes Mikoviny-térképről ad számot.)

208. FALLER Jenő (4) alatt idézett munkája 255-265. old.

209. BERKOVICS Borota (1887): Ásatásom az ószőnyi római táborban = Arch.Ért. 8. évf. 30-38. old. Bpest.

210. BARKÓCZI László (1944-1951): Brigetio I-II. 79. old. és 65. táblamelléklet. (Dissert. Pannonicae, II.22.) Bpest.

211. LUKCSICS Pál (1929): A gróf Zichy család zsélyi nemzetségi levéltára = Levéltári Közl. 7. évf. 193-230. old. Bpest.

212. BENDEFY László (1967): Emlékezés Vay Miklós báró mérnök-tábornok, királyi biztosra. = Hidrol. Tájékoztató 1967. május - és Communic. ex Bibl. Hist. Medicae Hung. Nr.20.Bpest,1961.

213. TRATTNER János (1838): Jégszakadás és Duna kiáradása Magyarországban, 1838. évi bőjtmás haván. Hivatalos adatok és önszemlélete szerint német nyelven iratott Trattner Jánostól, magyarra forditotta Sz.J. Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betüivel és költségével. - 12. old.

214. LÁSZLÓFFY Woldemár (1938): Az árviz müszaki leirása. (In: Némethy Károly [szerk.]: A pestbudai árviz 1838-ban) 167-243. old. Bpest Szfőv. kiad.

215. BENDEFY László (1974): Vörös László emlékezete = Somogy megye multjából - Levéltári Évkönyv 5. Kaposvár.

216. VÖRÖS László (1833): Alap és vizhelyzeti térképe Buda és Pest szabad királyi fő városainak, melyet ... a Tekintetes Hidegylet'... tagjainak alázatos tisztelettel ajánl Vörös László a' Kiadó és országos dunamérési hiteles Földmérő. Budán, MDCCCXXXIII. Kőre metsz.[ette] a' Kiadó, 's nyomtatta Schmid Pesten 1833." - Szines reprodukcióját adta Lászlóffy W. (214) alatt idézett munkájában. Ugyanezt közli fekete-fehér nyomatban Fodor F.(13) alatt idézett munkájának 254. oldalán.

217. BENDEFY László (1963): Az egykori Vas megyei antimonércbányászat = Bányászati Lapok 18. (96) évf. 537-545. old. Bpest.

218. LANGER, Josef (1900): Das k.u.k. Kriegs-Archiv von seiner Gründung bis zum Jahre 1900. Wien.

219. PALDUS, Josef (1914): Die Kartenabtheilung des K.u.k. Kriegsarchivs = Mitt. d. Geogr. Ges. Wien.

220. NISCHER - FALKENHOF, EDUÁRD (1930): Die Karten - Sammlung des Österreichischen Kriegsarchivs = Archivalische Zeitschr. 3. Folge. III. B. Heft. Wien.

221. GAZDAG László (1965): A (Magyar) Hadtörténelmi Intézet és Muzeum térképtára = Földr. Ért. 14. évf. 3. füz. 359-371. old. Bpest.

222. HERBERSTEIN, Adam [1608-1612] (1894): Gesandschaftsreise nach Konstantinopel = Stuttgart.

223. VALKÓ Arisztid (16) alatt idézett tanulmányában lásd a X. mellékletet.

224. MUZSNAI Lászlóné szerk. (1968): Kéziratos térképek a területi állami levéltárakban = 19.köt.Vas megyei Levéltár. (p.1832: T 17. és T 19.) Bpest.

225. TÁRCZY-HORNOCH Antal (1970): Mikor és hol született Segner János András? = Nehézipari Müszaki Egyet. Közl. 16. köt. 295-297. old. Miskolc.

226. KISS Albert - WINKLER Gusztáv (1974): Az 1838. évi árvizjelek hitelességének vizsgálata = Geodézia és Kartográfia 26. évf. 3.sz. 212-216. old. Bpest.

227. HÓMAN Bálint - SZEKFÜ Gyula (1936): Magyar Történet I. köt. (2. kiadás) 478. old. Bpest.

228. HÓMAN Bálint - SZEKFÜ Gyula (1938): U.az III. köt. 82, 84. 85, 87. és 330. old. Bpest.

229. Eredetije a bécsi Hofkammerarchivban: Hoffinanz Ungarn. Fasc. 92. - 1607. március 28. (időrendben)

230. Orsz. Ltár. M.kamarai lt. Ben. Mand. E 249. 1607. márc. 28. No 14.

231. Orsz. Ltár. M. kamarai lt.: ugyanott.

232. Orsz. Ltár. M. kamarai lt.: ugyanott.

233. ECKHARDT Sándor (1944) Két vitéz nemesur, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Bpest.

234. Orsz. Ltár: E szekció, Zichy család levéltára. Missiles P. 707. No 9089.

235. Orsz. Ltár: E szekció, Zichy ltár, Missiles P. 707. No 9090.

236. Orsz. Ltár. P. 1764. Balassa ltár, 6 csomó, 2 tétel No 761.

237. Orsz. Ltár, P 1764. Balassa ltár, 6 csomó, 2. tétel No 760.

238. Orsz. Ltár, P 1764. Balassa ltár, 6 csomó, 2. tétel No 762.

239. Orsz. Ltár, P 1764. Balassa ltár, 6 csomó, 2 tétel. No 763.

240. Orsz. Ltár, P. 1764. Balassa ltár, ugyanott, a No 763-hoz csatolva.

241. BENDEFY László (1975): Egy különös Somogy és Baranya megyei térkép 1740-ből = Geodézia és Kartográfia 27. évf. 5. sz. Bpest.

242. GERŐ László (1955): Magyarországi várépitészet-Vázlat a magyar várépités fejezeteiről. Bpest.

243. BENDEFY LÁSZLÓ (1975): Mikoviny Sámuel emlékezete = Geod. és Kartogr. 27. évf. 6. sz. Bpest.

MUTATÓK

Személyek

Agner János 8, 12
Alber I.E. rézm. 157, 158
Alber Nep. János 157
Almássy János 304
Amhof, J. 76
Apianus, Petrus 288
Artner J.A. 84

Bacsák János 15
Bajomi István 197
Baker Vojtech 8
Balassa Pál gr. 98,160,260-268
Balassa bárók 171
Balassa-család (ltára) 260,269
Bánffy-család 170
Barcellini 35
Bárdos Menyhért 10
Barta György 30
Bartalos Gyula 43, 44
Bartha Zoltán 10, 48
Bartsch Konrád Domokos 197
Báthory Endre 174
Bél Mátyás 3, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 29, 30, 31, 32,33, 35, 36, 38, 41, 43, 47, 62,63, 64, 65, 66, 78, 111, 112, 116, 117, 120, 124, 149, 157, 164, 184, 196, 274,279,288, 304,306
III.Béla király 91
Benda Kálmán 5, 251
Beszédes József 202, 203
Blaeu W. 280
Bogdán Iván 180, 218, 227
Bogdanich Imre Dániel 48
Bogovits Károly 126
Borbély Andor 3, 7, 10, 47, 69, 74, 75, 78, 80, 82, 84, 85,86, 91, 94, 97, 285, 305
Brankovics testvérek 176
Bribery Melith l. Melith
Burgstaller 40

Cappelli, Andriano 306
Cassini, Jacques 32
Corniedes Dániel 42

Csáky-család 170
Csánki Dezső 186
Csendes László 6

Dávid Zoltán 303
Dékáni Kálmán 3
Dóczy Orbán 75
Dzurányi Dezső 4

Eckhardt Sándor 254
Edelényi Szabó Dénes 24
Eperjessy Kálmán 62
Erdődy-család 90, 92
Esterházy György 16
Esterházy Imre 171
Esterházy József gr. 16, 20
Esterházy Károly 171
Esterházy Miklós József 104,161
Evlia Cselebi 281

Fallenbüchl Zoltán 4, 6,23,207
Faller Jenő 3, 4, 10, 97
Fazakas József 218, 227
Felcsuti János 3
III.Ferdinánd 10
Festetics György 16, 41
Festetics Kristóf 16, 196
Festetics Pál 41, 42, 43
Fettich Nándor 10, 17
Fichte prof. 14
Fischer Heinrich Friedrich 221
Fodor Ferenc 4, 5, 44, 146,162, 287, 288, 289
Fremant Miksa 167
Fritsch András Erik 16, 35, 36, 38,40,41,67,68, 106, 166, 167, 168, 203, 206, 207, 217, 218, 219, 222, 279, 304
Fucker András 40, 288, 289
Fugger család 91
Fülöpné Csanak Dóra 5, 42

Gárdonyi Albert 180
Gazdag László 44
Gerő László 282, 321
II.Géza király 174
Gilligin Anna Regina 8, 9, 20, 36, 38, 40, 69, 123, 278-279
Görög Demeter 170, 171, 18o, 206
Griseling Ferenc 40
Gruber prof. 12
Gyurcsányi Imre 34

Haan Lajos 12, 14
Harich János 10
Hegel prof. 14
Hell Miksa 35
Hevenesi Gábor 23, 29, 30, 287, 288
Hieronymi Ottó Ferenc 304
Hocheder ácsmester 18
Holecz András 126
Homann-mühely 157, 158, 280
Hornyánszky Viktor 3
Hruby ács-, kőmüvesmester 18
Huszár Mátyás 126, 171

Irmédi-Molnár L. 13, 44,117,130
Iván Lajos 4
Iványi Béla 16, 180, 190

Jeszenák János 171
II.József császár 24, 34, 67, 210, 220

Kaltschmied Ábrahám 29, 38, 78
Kanyar József 186
III.Károly király 5, 28, 34,48, 49, 61, 67, 150, 274, 279
VI.Károly osztrák császár azonos III.Károly magyar királlyal
Kaufmann I.V. 105-106,129,220-1
Kemény János 174
Kenedics József 40, 134
Kinauer Rudolf 6
Kirilly Zsuzsa 6
Kiss Gábor 70
Kiss József 70
Kodály Zoltán 289
Kohlmann Lipót 38
Korabinszky J.M. 8, 12, 16, 40, 41, 42, 43, 278, 279
Kováts (Kovács) János "győri fi" 15, 16, 22, 35, 40, 41, 93,94, 161, 203, 303-304
Kovács Károly 40
Köprili Achmed 134
Königsegg C.F. gróf 20, 36
Kray Pál 288
Krieger Sámuel 199, 200, 202, 203, 204

Lanfranconi Enea 221
Láng Sándor 6
Langer, Francois 306
Lázár deák 23, 60, 61, 191
Libay József 116, 217
Liesganig József 171
Lipszky János 8, 12, 33, 48,49, 55, 76, 126, 133, 166, 169, 170, 175, 180, 186, 208, 211
Lossai Péter 131
Lósy-Schmidt Ede 160, 161
Lotz Gyula 198-200
Lukács Kristóf 4

Mansfeld Joh.Ernst, bécsi rézmetsző 40
Mária királyné (III.Béla felesége) 91
Mária Terézia 35, 36, 41, 61, 69, 222, 274
Marinoni, Johann Jakob 15, 22, 160, 161, 303
Marsigli L. Ferdinánd 282
Martinka József 4
Mátyás király 75, 176
Melich János 185
Melith (Mulith) Péter 254-259
Mercator, Rumold 282
Mercy, Claudius 60, 61, 167
Mikoviny Erzsébet Krisztina 9
- Ilona 9, 12
- János 7, 9
- Károly Szaniszló 9,10, 103, 104,281,303, 306
- Mátyás 251-259
- Mihály 7, 8, 9, 12
- I. Sámuel 7
- II. Sámuel 7-10
- felesége: Ilona, 7,9
- III.Sámuel arcképe 10
- család nemessége 10
- "Epistola"-ja 31, 32, 147
- gyermekei 306
- Levelei 260-268
- "Monitio"-ja 46, 147, 281
- mühely 277-280, 283
- özvegye (l.Gilligin Anna)
- pozsonyi szobra 249
- rézmetszetei 11
- térképeinek jelkulcsa 50-54
- térképkészitő mühelye 277-280
- tervezete megyei térképek készitésére 269-275
- IV. Sámuel Farkas 9,15
- Tamás Lajos 9, 10, 80, 101, 103, 104, 217, 281, 306
Milleker Rezső 32
Mocsáry Antal 8, 12
Mohrenberg 56
Moll Bernát 32, 33
Montecuccoli 134
Müller Ignác 200, 202, 280,283
Müller Johann Christoph 23, 29, 32, 274, 288
Münster, Sebastian 288

Nádasdy Tamás 49
Nemes Klára 6
Némethy Artur 24
Nicolai Georg David Christoph 38, 43, 47,62,63,64,65,66, 73, 120, 149, 150, 157, 158, 304
Nicolai Illés 304
Nicolaides Anna 7, 8, 9
Nordwood 32

Pálffy-család 9o, 92, 180
Pálffy János gr. 91
Pálffy Miklós gr. (nádor) 33, 34
Pannasch, H. 67, 155
Pataky Dénes 3, 11, 63, 65, 68
Patay Pálné 6, 50-54, 143
Perényi Gábor 174
Pesty Frigyes 204
Pethő István 255, 257
Picard, Jean 32
Piecfiky 196
Plihál Katalin 6
Prati, Fortunato 18
Purgina, Jan 4, 5, 34, 63, 64, 65, 66, 68, 72, 76, 77, 78,79, 80, 82, 83, 85, 86, 90, 91,92, 93, 94, 95, 103, 122, 149,161, 278, 281, 303-306

Rakssányi György 304
II.Rákóczi Ferenc 29, 120
Regőczi Emil 198
Reviczky János 40
Rogerius mester 174
Rómer Flóris 4, 5, 189
Rőhnert prof. 14

Sartory József 179
Savoyai Jenő 60
Sax Zakariás 61, 304
Schelling 14
Schiller 14
Schmidt, Günther Erik 6
Schmuzer (Schmutzer) E. Andreas Jacobus 65, 305
- Joh. Adam 65, 305
- Josephus 65, 305
Schultz Ádám 145
Segner János András 306
Senkwicz 196
S.Kirilly Zsuzsa 6
Snellius (Snell), Willebrord van Roijen 32
Sternbach, Franz Frh. 36, 69

Szalóky Nep.János 304
Szászky: Tomka-Szászky János 32
Széchényi Ferenc 210, 211
Szigeti Oszwald 282
Szithajsky földbirtokos 171
Szokolý Erzsébet 254-259
II.Szulejmán szultán 203

Takáts Sándor 3, 104
Tárczy-Hornoch Antal 3, 4, 5,8, 10, 11, 14, 16, 21, 22, 36,97, 160, 305
Teleki II. József 42, 43, 44,45
III. József 45
IV. József 45
III. László 45
Thököly Imre 29
Thyrling 196
Toronyi Tamás 174
Trattner János Tamás 135
Truncsek József 304
Tuermann, Anton Jacob, 85,86, 88
Turmann, Karl (Türman) 85, 86

Ulbrich, Karl 48, 68, 73, 207

Valkó Arisztid 4
Vas hadnagy 304
Vay Miklós mérnök-tábornok 145
Visscher, J. 280
Vörös László 95, 197

Wagner György 304
Wagner Károly 42
Walcher József 181
Waldseemüller, Martin 287, 288
Weinmayr D.G. 84
Wimber F.W. 304
Winkelbauer, Walter 6
Wurzbach 157

Zámody József 304
Zápolya János 176
Zeller Sebestyén 10, 13, 18, 36, 41, 65, 68, 73, 106, 155, 184, 217, 304
Zichy család (ltára) 254
Zipser, Mathias 78
Zólyomi Bálint 202
Zombathy Katalin 7, 9
Zrinyi Miklós 282
Zsigmond király 176

Országrészek, kerületek

Erdély 28, 38, 68, 73
Hajdu-kerület 26, 28
Jászság 151-154
Jász- és Nagykun kerület 26, 59
Kelet-Magyarország 206-207
Kemenesallya és -hát 134
Kiskunság 41, 112, 113, 151-153
Magyar-morva országhatár 97,160
Nagykunság 114, 151, 152, 153
Őrség 134
Partium 28, 38
Szlavonia 68
Temesi Bánát 40, 60-61
Temesi Bánság 60, 68, 115, 135
"Vandalia" (Vend-vidék) 134
Zöldfoki szigetek (Isola Boavita) 281

Vármegyék

Abauj vm. 25, 34, 59, 106, 222
Arad vm. 26, 107, 173
Árva vm. 24, 34, 40, 58, 107
Bács vm. 35, 40, 166, 167
Bács-Bodrog vm. 25, 40, 43, 69, 70, 86-88, 107-109, 167, 168, 169, 170, 221, 222
Barany vm. 25, 40, 41, 43, 123, 127, 166, 185-187, 194
Bars vm. 24, 29, 36, 38, 47,58, 63, 65, 69, 72, 124, 125, 147
Békés vm. 26, 40, 41, 109, 125, 126, 127, 130, 173-177
Bereg vm. 25, 41, 42, 73, 109, 165, 207-214
Bihar vm. 26, 40, 41, 43, 125, 126, 127, 130, 170, 171, 174
Bodrog vm. 35, 40
Borsod vm. 25, 40, 109
Csanád vm. 26, 41, 43, 110,127, 171, 172, 173, 174
Csongrád vm. 26, 40, 43, 127, 128, 173, 176, 177
Csongrád vm. pusztulása 176
Esztergom vm. 25, 40, 114, 220
Fejér vm. 25, 40, 41, 43, 105, 106
Gömör vm. 34, 40, 41, 43, 59, 69, 178, 179
Gömör-Kishont vm. 25
Győr vm. 25, 40, 41, 55-56,220
Hajdu vm. 28, 38
Heves vm. 25, 28, 38, 43, 177
Hont vm. 24, 29, 36, 38, 44,47, 62, 63, 73, 147, 149, 164
Hunyad vm. 135
Jász-Nagy-Kun vm. 41
Kis-Hont vm. 41
Komárom vm. 25, 34, 40, 43,111, 114, 158, 159, 179-182, 207, 218-220
Közép-Szolnok vm. 26, 28, 38
Kővárvidék 26, 28, 38, 41, 128, 129
Krassó vm. 26, 28
Krassó-Szörény vm. 60
Kraszna vm. 26, 28, 38, 128, 129
Külső-Szolnok vm. 25, 114
Liptó vm. 24, 34, 35, 38, 47, 58, 62, 63, 69, 147
Máramaros vm. 26, 36, 40, 41, 43, 60, 73, 74, 111, 127, 182-184, 210, 217, 278
Moson vm. 25, 38, 40, 55-56,220
Nagy-Hont vm. 58
Nógrád vm. 7, 25, 29, 36,41,44, 47, 58,59, 60, 62, 64,111-112, 147, 164
Nyitra vm. 7, 24, 29,34,38, 47, 57, 62, 64, 72, 97, 125, 147
Pest vm. 29, 35, 41, 43, 44,47, 62, 112, 113, 147, 149
Pest-Pilis vm. 158, 159
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 25, 35, 113, 150, 158

Pilis vm. 29, 35, 41, 47, 62, 65, 113, 147
Pozsony vm. 15, 16, 24, 29, 35, 38, 40, 43, 47, 49, 55, 62, 64-65, 72, 73, 147, 157, 158, 184, 185, 218, 222
Sáros vm. 25, 34, 40, 42, 43, 59, 113-114, 222, 282
Solt vm. 29, 35, 47, 62, 65, 112, 113, 147
Somogy vm. 4, 5, 25, 41, 43,49, 105, 129, 130,185-203,220-221, 306
Sopron vm. 25, 40, 41, 56, 130, 131, 132, 220, 278
Szabolcs vm. 26, 28, 40, 41
Szatmár vm. 26, 40, 41, 73, 210
Szepes vm. 25, 30, 34, 41, 59, 69, 222
Szolnok vm. 40
Temes vm. 26, 28, 35, 41, 60
Tolna vm. 16, 25, 40, 44, 105, 117, 130, 165, 215, 216
Torna vm. 25, 115, 222
Torontál vm. 26, 60, 61
Trencsén vm. 7, 12, 24, 34, 40, 57, 62, 73, 97, 100, 116-117, 132, 133, 160, 217
Turóc vm. 24, 34, 35, 38, 47, 57, 58, 62, 66, 117, 147, 150, 222
Ugocsa vm. 26, 40, 41, 73, 117, 118, 205-206, 278
Ung vm. 25, 40, 118
Vas vm. 25, 40, 110, 133, 134, 220
Veszprém vm. 4, 25, 40, 41, 43, 203-205, 220
Zala vm. 4, 25, 28, 38, 40, 41, 278
Zaránd vm. 26, 28, 38, 40, 118
Zemplén vm. 25, 40, 120
Zólyom vm. 7, 24, 34, 35, 36, 38, 47, 58, 62, 66, 120, 124, 147, 150, 164

Városok, községek

Ábelfalva 7, 10, 11, 12, 14
Abellehota (=Lehota) 8
Abelova 7, 8, 12, 111
Aggtelek 179
Ajnácskő 178, 179
Almás l. Dunaalmás
Arad 68, 115

Baja 35, 70, 87, 122
Banska Stiavnica l. Bélabánya
Bányavárosok 146, 147, 151
Bártfa 113
Bátaszék (l. Pataszék) 168
Bécs (Wien) 19, 21, 40, 47, 97, 99, 100
Bécsujhely (Wienerneustadt) 15, 132
Becsnic 101
Beczkó 70, 71
Bélabánya 69, 79, 80, 85, 90, 92, 97, 151, 217
Belgrád 35, 61
Bereg 106
Beregszász 206
Berencsi uradalom 260-266
Bernstein l. Borostyánkő
Beszterce 48
Besztercebánya 11, 30, 38, 66, 76-77, 78, 88, 151
Betschnitz l. Becsnic
Bibersburg l. Vöröskő
Bocskó 73, 74
Borostyánkő 15, 110, 160
Brassó 35
Bruck a.d. Leitha 56
Buda 7, 16, 18, 48, 94
Budafok 106
Buda 1732. évi térképe 135, 136
Buda 1740 körüli térképe 95
Buda és Pest látképe 147

Červeni Kamen l. Vöröskő
Cibinium l. Kisszeben
Cosel 9

Csaca 48, 100
Cséb 70, 108
Csejte 70, 72
- i uradalom 260-266
Csorna 10, 48
Csurgó 186
Csurog 70

Diln l. Bélabánya
Dunaalmás 70, 87, 104, 162,283, 284
Dunaföldvár (l. "Alta ripa") 106, 155, 250

Ebenfurt 132
Eisenstadt l. Kismarton
Eperjes 48, 113
Ercsi 122
Érsekujvár 219
Esztergom 16, 18, 113

Feketeváros 132
Felsőőr 110
Fenék-puszta 202
Fraknó 15, 160
Forchtenstein l. Fraknó

Gerence puszta, Ugod község (Veszprém vm.) határában: Abruptio Gerencza 205
Gollbach 83
Gotha (Göttingen) 14
Güns l. Kőszeg
Győr 49, 55, 219

Hajdu-városok 28
Hohenbrugg 134
Hornstein l. Szarvkő
Hosszumező 60
Huszt 60, 205

Ikervár 134
Illok l. Ujlak
Ingolstadt 23

Jablonka 48, 98, 99, 100
Jablunkov l. Jablonka
Jászberény 30, 59
Jénai egyetem 12, 14

Kapuvár 49, 56, 132
Karkóc 20, 74
Karkóci térkép 162,163,250, 305
Kiskomárom 202
Kismarton 132
Kis-Szeben 113
Kolbász (=Kolbászszék) 126
Komárom 104, 181, 218, 219
Komárváros 202
Kóny 56
Königsberg l. Ujbánya
Körmend 94
Körmöcbánya 35, 38, 72, 73, 92, 145, 151, 286
Körmöci bányavidék 72-73
Kőszeg 15, 19, 132, 160
Kremnica l. Körmöcbánya
Kun települések 126

Lébény 55, 56
Libetbánya 76, 151
Libeten l. Libetbánya
Lipcse 76
Liptó 7, 29
Loslau 100, 101

Máramarossziget 60, 68, 73-74
Máriafalva 134
Máriasdorf l. Máriafalva
Martonos 70, 108
Megyehid 134
Meiningen 14
Mijava 260-266
Mogersdorf l. Nagyfalva
Mohol 70
Monostor 70
(Moson-) Szent Miklós 55, 56
Muraszombat 134

Nagybecskerek 60
Nagyfalva 134
Nagykanizsa 94, 202
Nagykároly 30

Nagykereki (l. Nemes Kereki)
Nagykőrös 112
Nagyszeben 35
Nagyszombat 16, 18, 38, 64, 98, 203
Nagyvárad 170
Nemes Kereki 175, 176
Nenadich (Nemesacsiz) 70
Neosol l. Besztercebánya
Neosolium l. Besztercebánya
Neudörfl 56
Nick 49
Novoszelo 108
Nürnberg 30

Óbecse 70
Olmütz 102, 103
Osli 49, 56
Ószőny 104, 162, 283, 284

Pamhagen l. Pomogy
Pancsova 60, 61
Pata 186, 202
Pataszék (l. Bátaszék)
Pest 29, 30, 95
Pest-Buda 38, 147
Pétervárad 70, 87, 108, 169
Petronell 184
Petrovo Szelo 70, 108
Pjekari 102
Podersdorf 56
Podzámcie ld. Revistye
Pomogy 55, 56
Pozony 15, 16, 18, 21, 30, 38, 40, 64, 67, 68, 69, 92, 93, 103, 223, 281
Prága 69
Pressburg l. Pozsony
Puchova 99
Pukánc 78, 79
Purbach l. Feketeváros

Rábacsécsény 55
Racibórz l. Ratibor
Rákócz 120
Ratibor 100, 101
Ratzen Stadt l. Ujvidék
Répcelak 49
Revistye 74
Rónaszék 73, 74
Rosenberg l. Rózsahegy
Rózsahegy 7, 8, 38, 62, 63, 75
Ruzomberok l. Rózsahegy

Sapensten (Saxenstain)-i koronauradalom 306
Sárvár 16, 94, 134
Schemnitz l. Selmecbánya
Schiefer (Stájer o.) 134
Selmecbánya 14, 21, 36, 49, 58, 79-82, 84, 85, 90, 91, 101, 136, 151, 217, 280, 285
Smolenice l. Szomolyán
Soborsin város (és járás) 175
Sopron 19, 132
Szalónak 110
Szarvkő 15, 160
Saxenstein 79
Szeged 30, 35, 68, 70, 108
Székesfehérvár 18, 106, 203, 204
Szélakna 86, 90, 91
Szemp 18
Szendrő 115
Szentgotthárd 48, 134
Szent Jobb (var.Jób, Joob)-i apátság 172, 174
Széplak 106
Szigetvár (=Sziget) 18,186,189, 195, 281-282, 290-292
Szolnok 94, 95, 286
Szomolnok 286
Szomolyán 91, 92
Szőny l. Ószőny
Sztregova (Alsó- és Felső-) 111

Tamásda l. Tamáshida
Tamáshida 170, 174, 175
Tata 20, 104, 161, 162, 219, 283, 284
Temesvár 35, 115
Tihany 129, 204, 205
Tobor (l. Vasdobra)
Tokaj 40

Thurtzebe község 12, 21
Turicska 7, 8, 12
Turóc 29, 33
Turzowka l. Turzófalva
Turzófalva (Turzowka) 12, 21

Ujbánya 74, 79
Ujlak 108
Uj telepitések 169, 170
Ujvidék 68, 88, 100, 108

Vágbeszterce 160
Vágujhely 70, 71
Vasdobra 134
Vasvár 134
Vöröskő 91, 92, 99
Vrbitza 75

Weimar 14
Wiener-Neustadt l. Bécsujhely
Wodzislaw l. Loslau

Zólyom 29, 33, 70
Zombor 108
Zsablya 70

Várak és erődök

Adorján vára 170
Bács vára 70, 87, 108
Buda vára 21, 96, 147, 306
Fejérkő vára 186
Feneki vár 188, 189
Fonyódi várhegy 191
Galgóc vára 72
Kékkő vára 111, 170
Kevevára 60
Kővár vára 128
Lipótvár 72, 73, 74, 162, 163
Nagy Somlyó vára 204
Olmützi erőditmény 102-103
Palánka vára 70, 108
Palocsa vára 114
Pápa vára 204
Péterváradi erőditmény 87
Pozsony vára 32, 64
Sárvár vára 16, 94, 134
Sikondai lakótorony 173
Simontornya vára 204
Somkő vára 170
Somogyvár 185-186, 189, 191,306
Székelyhid vára 170
Székesfehérvár vára 204
Szigetvár 19, 186, 189, 195, 281-282, 290-292
Szolnok vára 94, 95, 286, 301
Tihany vára 204
Trencsén vára 116, 223
Végvárak 207
Világosvár 175
Visegrád vára 248, 302
Vöröskő vára 91, 99

Folyó- és állóvizek, szigetek

Alduna 60, 115, 135
Alibunári mocsár 135
Almás p. 123, 175, 202, 282
Aranka f. 135
Árvizjelek Pest-Budán 135-136
Aszályos területek 177
Bakony-ér 181
Bakony f. l. Bakonyér
Balaton 4, 5, 48, 61, 151, 185, 189, 196-202, 204, 205, 220
Balaton
- régi kifolyása: Antiquua Effluxus Lacus Balatonis 204
- 6 öles mélysége 190, 194 198-204
Balatonban: Tihany félsziget 197
Barbacs-tó 55
Basarak mocsár 175
Batthyányiak mocsara 173

Becskereki tó 60, 61
Bega f. 135
Berettyó f. 125
Bodrog f. 120
Borsáczai p. 72
Bük-fürdő 170
Cseke-tó (tatai) 20
Csele p. 168
Cserna bara (Fekete mocsár) 87
Csernye-mocsár 169
Csiliz p. 111
Dráva f. 49, 123, 130, 202
Dudvág f. 74, 219
Duna 48, 49, 55, 60, 64, 65,95, 104, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 122, 130, 158, 218, 220, 221, 280
- Csallóközi ága 184
- Mosoni ága 55, 131
- felmérés 65
- -menti mocsarak 169
- -Tisza csat. 21, 197, 202
- -Tisza köze 70
- Bogyiszlótól Szlankamenig 221, 222
- Budától Bajáig 150
- Komáromtól Földvárig 159
- Komáromtól Ercsiig 158, 159
- Ercsitől Bajáig 159, 160
- Mohács környékén 166
- Pozsony környékén 92, 93, 103, 223, 281, 303
Dunajec 101, 102
Fehér tó 55
Fejérsár mocsár 169
Fekete mocsár l. "Cserna bara" 87
Feketeviz 123
Fekete Körös 126, 174
Feneketlen-forrás 162
Fényes-forrás 162
Ferenc-csat. 70, 87, 109
Fertő-tó 49, 56, 131,132,184, 220
Gaja f. 106
Garam f. 74, 78, 79, 88, 124, 125
Gollbachi-tó 82-83
Hanság 49, 56, 184, 220
Hejő f. 109
Hódmezővásárhelyi igen nagy mocsár 173
Hortobágy f. 125
Insula Leporum l. Margit-sziget
Ipoly f. 58, 179
Jánoslaposa mocsár 128
Juti gátak a Sió völgyében 197, 204
Kapos f. 129
Kapos völgye 186
Karas f. 135
Karasica f. 123
Kerka f. 134
Keselymezei mocsár 206
"Kis Árok" (Dunakeszitől Jászapátiig) 43
Kis-Balaton 191, 202
Kolozsvár-gréci hajózó csat. 202, 203
Koppány f. 129
Korpona f. 79
Lajta f. 55, 131, 160
Lápafő mocsár 193
Lápos f. 128
Lendva f. 134
Magas forrás 162
Margit-sziget 136
Maros f. 60, 61, 135
Mederváltozások 184
Morava f. 184
Mura f. 49
Nagybecskereki hatalmas mocsár 135
Nagyberek 185, 188, 189
Naszályi régi árvédelmi töltés 182
Nyitra f. 111, 125
Odera 99, 101
Ondava 120
Palicsi mocsarak 169
"Pósta Duna" 123, 124
Rába f. 49, 55, 56, 110, 134
Reichaui viztározó 84, 85, 86, 285
"Répás kátyu" 193
Répce f. 49, 55, 56
Rima f. 179
Rinya f. 194
Röszkei mocsár 168
Sajó f. 179

Sárrét 220
Sárviz 106, 168
Sebes Körös 128
Sió 106, 204
Sió régi kitorkolása 204
Sió völgyében földgátak (Siómaros és Siójut között) 197, 204
Szamos f. 128
Szárazér p. 56, 110
Szélaknai viztározó 86
Szent László gyógyforrás 115
Talabor f. 183
Tatai Nagy-tó 20
Tatai tó és mocsár, lecsapolása 104, 161-163, 283-285
Temes f. 61, 135
Tisza f. 59, 61, 95, 106, 108, 109, 135, 168, 169, 173, 222
- -szabályozás 114
Tisztaviz 204
Tur-menti mocsarak 206
Ürjek (Őrjeg) 122
Vág f. 58, 72, 75, 98, 99,116, 132, 181, 184, 218, 289
Veres Nád mocsár 126
Visztula f. 102
Zala völgye 198
Zagyva f. 59, 95
Zala f. 198
Zala régi völgye 198

Domborzat és fedettség

Baradla barlang 179
Belényes hegység 171
Budai hegység 113
Deménfalvi barlang 15
Dunazug hegység 113, 158
Farkas Erdeje 134
"Francia Vágás" 205
Galériaerdők 184
Gulyás-halom 108
Jablonkai-hágó 48,98,99-100,132
Kunkovács-halom 108
Kurva-halom 108
Nagy Somlyó 204
Osztrovszki hegység 111
Pilis hegys. 113
Sap halma 177
Sylva Nagy Erdő 206
Szilicei jégbarlang 115
Vaskapu-halom 108
Zsámbéki medence 113

Bányák és aknák

Aknák: Alt-Mansfahrt-, Amália-, András-, Eleonóra-, Erzsébet-, Ferdinánd-, György-, József-, Károly-, Kaufmann (=Kereskedőház)-, Krisztina-, Legelői (=Weiden)-, Lipót-, Magazin-, Magdaléna-, Mária-,Sigelsberger, Steinern-, Szélaknai-, Szent Háromság-, Terézia-, Vizaknai (=Wasser) - és "Mária segits" (=Maria hilf) akna 79-80
Selmeci "Pacher-Stollen" 285

Bányák: Antimonit bánya 110
Körmöcbányai válogató 286
Selmeci bányavidék 90, 91, 248, 285
Sóbányák 19
Szélaknai bánya (Windschachter Grube) 81
Szomolnoki rézbányák 286

Régészeti adatok

Alta ripa (római telep) 106,250
Avar sáncok 168
Bátai földvár 124
Bikavár (Békavár?) 191
Canalis Romana 181
Csersz (Csörsz)-árok 43
Csörsz-árkok 43, 60, 108, 109, 112, 127, 128

Dunaföldvár földvára 250
Földvár Báta közelében 124
Földvárak Jablonkánál 132
Gátak a Sió völgyében 197, 204
Gerendahidak 204
Hun halom 169
Ingens collis l. Sap halma
Környei régiségek 182
Lehel vezér halma 181
Monasterium Calugerenum 169
Naszályi régi árvéd. töltés 182
Négy pont titka 194
Ördög-árka 128
Pogányvár 190, 191
Római rommező Szőnynél 162
Római sáncok 108, 109, 115, 135, 168, 169, 175
Római város és vár romjai Salan. Kemennél 168
Romok a Balatonban 189, 190,194
Rudera Kátyensis 169
Rudera Simigii 186
Sap halma (Ingens collis) 177
Somogyvár romjai 185, 186, 189, 191
Szőnyi római város 181
Szőnyi régi töltés 219
Tatárhalom 175
Török kor előtti helységek 176
Török tömegsirok 175

Egyéb

Bányaöl (selmeci) 80
Bányatisztképző intézet Selmecen 21, 35, 36
Budai Kamarai Felügyelőség(= Administratio) 19, 21
Előzetes folyótérképezés("Präliminaire Flussaufnahme") 181, 222
ÉK-Magyarország térképe 143,144,
ÉNy-Magyarország térképe 145, 146, 154, 155
Filiszteusok 153
Főnix hajó 191
Hungariae pars Orientalis (Mappa) 207
Keszi törzsnév 56
Királyi mértékek etalonjai 16
Körmöci válogató műhely 286
Linzbauer-kódex 159
Mágneses deklináció értéke Pozsonyban 30
Pestisjárvány 154, 155, 159
Regni Hungariae Nova Delineatio 67, 207
Regni Hungariae Novissima Mappa 93, 94
Regni Hungariae Tabula Nova 67, 68, 136, 143, 155, 217
Szabar (Szavár) népnév 193, 194, 215
Szerb püspökségek 169
Terézia aknai fatolep 285
Udvari Haditanács 20, 97
Udvari Kamara (bécsi) 20, 28,29, 69, 160, 197, 221, 222

Vizjelek: 67, 125, 127, 129, 130, 131, 133, 134, 179, 180, 218, 222, 229-247

Identificatio Civitatum et Arcium

Saec. XVIII.	Hodie	
Ábelfalva	Abelova	(Čsl.)
Adorján	Adrian	(Rom.)
Ajnácskő	Hajnáška	(Čsl.)
Arad	Arad	(Rom.)
Asszonyvására	Asonvaşar	(Rom.)
Bács	Bač	(Jug.)
Bártfa	Bardejov	(Čsl.)
Bélabánya	(Biela, ném. Dilln)	(Čsl.)
Becsnic	Bečnic	(Čsl.)
Beckó	Beckov	(Čsl.)
Bereg	Brehi	(Ukr.)
Beregszász	Beregovo	(Ukr.)
Berencs	Berenč	(Čsl.)
Beszterce	Bistriţa	(Rom.)
Besztercebánya	Banska Bistrica	(Čsl.)
Bocskó	Bocskov	(Ukr.)
Borostyánkő	Bernstein	(Austr.)
Brassó	Braşov	(Rom.)
Csaca	Cadca	(Čsl.)
Cséb	Čeb	(Jug.)
Csejte	Cachtice	(Čsl.)
Csurog	Čurug	(Jug.)
Eperjes	Presov	(Čsl.)
Érsekujvár	Nové Zámký	(Čsl.)
Feketeváros	Purbach a.N.See	(Austr.)
Felsőőr	Oberwart	(Austr.)
Fraknó	Forchenstein	(Austr.)
Galgóc	Hlohovec	(Čsl.)
Hosszumező	Câmpulung	(Rom.)
Huszt	Huszt	(Ukr.)
Jablonka	Jablonka	(Pol.)
Karkóc	Krakovice	(Čsl.)
Kassa	Kosice	(Čsl.)
Kékkő vára	Modrý Kamen	(Čsl.)
Kismarton	Eisenstadt	(Austr.)
Kisszeben	Sabinov	(Čsl.)
Komárom	Komarno	(Čsl.)
Körmöcbánya	Kremnica	(Čsl.)

Lajtaujfalu	Neudörfl a.d.L.	(Austr.)
Libetbánya	L'utietova	(Čsl.)
Lipótvár	Leopoldov	(Čsl.)
Liptó	Liptov	(Čsl.)
Loslau	Wodzislaw	(Pol.)
Máramarossziget	Sigethul-Marmaţiei	(Rom.)
Máriafalva	Mariasdorf	(Austr.)
Nagybecskerek	Petrov Grad	(Jug.)
Nagyfalva	Mogersdorf	(Austr.)
Nagykároly	Cserei	(Rom.)
Nagyszeben	Sibiu	(Rom.)
Nagyszombat	Trnava	(Čsl.)
Nagyvárad	Oradea	(Rom.)
Nemesacsiz	Nenadity	(Jug.)
Óbecse	Stari Bečej	(Jug.)
Palánka	Bačka Palanka	(Jug.)
Palocsa	Plavec	(Čsl.)
Pancsova	Pančevo	(Jug.)
Pétervárad	Petrovaradin	(Jug.)
Pomogy	Pamhagen	(Austr.)
Pozsony	Bratislava	(Čsl.)
Pukánc	Pukanec	(Čsl.)
Rákóc	Rakovec n.Ondavu	(Čsl.)
Ratibor	Raciborz	(Pol.)
Revistye	Revisské	(Čsl.)
Rónaszék	Coştiui	(Rom.)
Rózsahegy	Ruzomberok	(Čsl.)
Selmecbánya	Banska Stiavnica	(Čsl.)
Szalónak	Schlaining	(Austr.)
Szarvkő	Hornstein	(Austr.)
Székelyhid	Săcueni	(Rom.)
Szélakna	Windschacht	(Čsl.)
Szempc (Szenc)	Senec	(Čsl.)
Szentjobb	Săniob	(Rom.)
Szomolnok	Smolnik	(Čsl.)
Szomolyán	Smolenice	(Čsl.)
Sztregova	Střehová	(Čsl.)
Tamáshida	Tamaşda	(Rom.)
Temesvár	Timisoara	(Rom.)
Trencsén	Trenčin	(Čsl.)
Turicska	Turečka	(Čsl.)
Turóc	Turec	(Čsl.)
Turzófalva	Turzovka	(Čsl.)

Ujbánya	Nova Baňa	(Čsl.)
Ujlak	Ilok	(Jug.)
Ujvidék	Novi Sad	(Jug.)
Vágbeszterce	Považska Bystrica	(Čsl.)
Vágujhely	Nove Mesto n.Váhom	(Čsl.)
Vasdobra	Neuhaus am Klb.	(Austr.)
Világos	Şiria	(Rom.)
Vöröskő	Červeni Kamen	(Čsl.)
Verbic	Vrbica	(Čsl.)
Zólyom	Zvolen	(Čsl.)
Zombor	Sombor	(Jug.)
Zsablya	Zabalj	(Jug.)

Röviditések

Austr. = Ausztria
Čsl. = Csehszlovákia
Jug. = Jugoszlávia
Pol. = Lengyelország : Polska
Rom. = Tiszántúl és Partium : Románia
Ukr. = Kárpát-Ukrajna

RÖVIDÍTÉSEK

Intézmények, levéltárak, könyvtárak

Budapestiek:

HtI	Hadtörténelmi Intézet
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
OL	Országos Levéltár
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
Ktár	Könyvtár
Ltár	Levéltár

Bécsiek:

ALB	Bibliotheca Albertina
HKA	Hofkammerarchiv
K.K...	Kayserliche-Königliche ...
KrA	Kriegsarchiv
KS	Kartensammlung
NB	Österreichische National Bibliothek

Térképi jelzetek

Mo.	Magyarország
TA	Térkép: Atlasz
TK	Térkép: Kéziratos
S.P.	"Suum Proprium" (azaz: a térkép egykor Mikoviny saját tulajdona volt)

Mértékügyi adalékok

mfd	mérföld
b.mfd	bécsi mérföld
germ.mfd	német (germán) mérföld
földr.mfd	földrajzi mérföld
b.öl	bécsi öl
erőd. öl	erőditmény öl
l'	l (bécsi) láb
l"	l (bécsi) hüvelyk

Földrajzi fogalmak

é.sz.	északi szélesség
k.h.	keleti hosszuság
12°30'	12 ivfok, 30 ivperc (a 360 fokos fokhálózat szerint)

É	észak	ÉK	északkelet
D	dél	ÉNy	északnyugat
K	kelet	DK	délkelet
Ny	nyugat	DNy	délnyugat

Egyéb

p.	pagina (oldal)
r.	recto (a lap elülső oldala)
v.	verso (a lap hátsó oldala)
var.	variatio (változat)
vj	vizjel
Rep.	Repertorium (Lipszky-féle)
Szab.kir.	Szabad királyi (város)

Röviditések a Mutatóban

f.	folyó	csat.	csatorna
p.	patak	hegys.	hegység

AUSZUG

Die Komitatskarten von Samuel Mikoviny
mit besonderer Rücksicht auf die,
sich im Besitze der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften
befindende Mikoviny-Karten

Die Mitglieder der Familie Mikoviny waren die dem Mitteladel angehörenden ungarische Edelleute die im Komitat Zemplén, in der Umgebung von Tokaj lebten. Nach Archivdaten bewerbte sich der gegen das Ende des 16.-sten Jahrhunderts geborene Mathias MIKOVINY im Jahre 1607 um den Leiterposten eines Steueramtes in Tokaj oder Ungvár. Sein Ansuchen wurde durch hochgestellte Protektoren unterstützt.

Der Verfasser der Komitatskarten, die in diesem Buche behandelt werden, Samuel MIKOVINY, war im Jahre 1700 als der Sohn eines evangelischen Pastors in der Gemeinde Abelova geboren. Seine unteren Schulklassen absolvierte er in Abelova, und die Mittelschule wahrscheinlich in Besztercebánya (Banska Stiavnica). Wie bekannt,lehrte dort zu dieser Zeit Mathias BÉL, der Verfasser der ersten, eingehenden geographischen Beschreibung von Ungarn.Der junge MIKOVINY schloss mit ihm eine so enge Freundschaft, dass er zwei prachtvolle Kupferstiche für die Arbeit von BÉL "Hungariae Antiquae et Novae prodomus" angefertigt hatte.

Er setzte seine Studien an der Universität Jena fort. Nach der Erwerbung eines Diploms als Mathematiker und Bergbauingenieur, verbrachte er - angeblich - eine kurze Zeit am Hofe des Herzogs von Sachsen-Jena, wo er als Architekt angestellt wurde. Dann unternahm er eine mehrjährige Rundreise durch Europa um damit neue Erfahrungen sammeln zu können. Als er in seine Heimat zurückkehrte, wurden ihm mehrere Stellungen angeboten. Er nahm die Einladung vom Komitat Pozsony an und begann seine Tätigkeit als beeideter Ingenieur dieses Komitats. In zwei Jahren (1729) wird er schon zum Ingenieur der Hofkammer in Wien ernannt; übrigens war er der einzige Ingenieur bei der Hofkammer.

Aus dieser Einzelstellung von MIKOVINY kann sein verblüffendes sich Übertreiben erklärt werden. Um ihn auch bei der militärischen Kartographie verwenden zu können, wurde er zu einem Major des Generalstabes ernannt. Später erhielt er den Rang eines Oberstleutnants. Da er der einzige Bergbauingenieur an der Kammer war, wurde er mit der Organisierung der Bergbauoffiziers-schule in Selmecbánya betraut.

Von diesem Keime entwickelte sich später die Akademie für Bergbau- und Forstwesen in Selmecbánya und daraus entstanden die Bergbauuniversität in Miskolc und die Forstwissenschaftliche und Holzgewerbe--Universität in Sopron.

Es ist nicht unsere Absicht aufzuzählen, wann und welche Aufgaben MIKOVINY zu bewältigen hatte. Wir wollen uns diesmal mit dem Entstehen und mit der Anfertigungsweise seiner Komitatskarten beschäftigen.

MIKOVINY begann seine Komitatskarten auf Anregung von Mathias BÉL zu entwerfen. Aber auch vom Kaiser Karl den VI. erhielt er eine offizielle Unterstützung für seine Arbeit. Etwa 7 bis 8 Karten wurden bis zum Jahre 1735 fertiggestellt; in diesem Jahre wurde die Arbeit infolge der Organisationstätigkeit an der Bergbauoffizierschule in Selmecbánya unterbrochen, und im Jahre 1740 starben Kaiser Karl VI. und auch Mathias BÉL.

Es hatte den Anschein, als ob dieses schöne und löbliche Unternehmen damit sein Ende gefunden hätte. Doch erhielten die Pläne von MIKOVINY eine einflussreiche Stütze in der Person von PAUL II., GRAFEN VON BALASSA, der Geheimrat und Obergespan des Komitats Gömör war. Dieser stellte MIKOVINY den gewaltigen Grafen und Herzogen des Wiener Hofes vor, und diese setzten es bei der Kaiserin Maria Theresia durch, dass sie die durch ihren Vater gewährte Unterstützung erneuere und somit wurden alle Hindernisse auf dem Wege der Herstellung der Komitatskarten aufgehoben.

In den Jahren 1741-1742 wurden die Kartierungsarbeiten wieder begonnen. Auf Grund von astronomischen Positionsbestimmungen, und unter Belegung des Geländes mit einem Dreiecknetz mit Seitenlängen von 15 bis 20 km, wurde eine gute "geometrische" (d.h. geodätische) Unterlage geschaffen und im Laufe von 8 bis 9 Jahren wurden Karten für 40 bis 42 Komitaten hergestellt. Diese Karten liefern ein eingehendes Bild von den Zuständen des Königlichen Ungarns der 1740-er Jahre. Städte, Burgen, Schlösser, Dörfer, Wälder, Ackerland, Flüsse, Teiche, Sümpfe, Strassen und deren technische Ausrüstungen können an diesen Karten in höchster Detailliertheit wiedergefunden werden.

Ausser den etlichen Karten, die in den Bänden der Arbeit von Mathias BÉL veröffentlicht wurden, verfertigte MIKOVINY bis zu seinem Tode (1750) eine ganze Menge von handschriftlichen Komitatskarten. Die methodischen Grundlagen der Herstellung der Karten betreffend veröffentlichte MIKOVINY seine Anschauungen schon im Jahre 1732 in seinem Aufsatz "Epistola de Methodo Concinnandarum Mapparum". Mit diesem Werk hat er die Grundsätze der zeitgemässen Kartographie im heutigen Sinne ausgearbeitet. Für diese Verdienste wurde er bald zum Mitglied der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften gewählt.

MIKOVINY hat in diesem Aufsatz dargelegt, dass als Grundlage der Karten eine mit Triangulation verbundene astronomische Positionsbestimmung dienen muss. Bei der magnetischen Bestimmung der nördlichen Richtung hat er die Wichtigkeit der Beachtung der magnetischen Deklination betont. Weiter hat er ausgeführt, dass die Grundlage einer Topographie durch eine tadellose Hydrographie geboten wird.

Viele Gesichtspunkte haben die Anregung geliefert, ein Nachsuchen zur Entdeckung weiterer Exemplare der Mikoviny'schen Komitatskarten vorzunehmen. Unsere Bemühungen führten zu ungeahnten Ergebnissen. Bevor der Bearbeitung der Mikoviny'schen handschriftlichen Karten, die sich im Eigentume der Akademischen Bibliothek befinden, waren kaum 30 Exemplare von den Mikoviny'schen Komitatskarten bekannt gewesen. Durch eine Überprüfung aller inländischen Bibliotheken und Kartensammlungen sowie der wiener und tschechoslovakischen Sammlungen kennen wir heute schon 140 Karten von MIKOVINY. Diese gliedern sich in mehrere Serien. Ihre Ursprungsverhältnisse, ihre Besteller, ihre ehemaligen Besitzer und ihre gegenwärtigen Fundorte sind aus den Zusammenstellungen und zusammenfassenden Karten dieses Buches ersichtlich.

Die Bearbeitung der Mikoviny'schen Karten, die im Besitz der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften zu finden sind, führte zur Lösung einer Anzahl von verwandten Problemen. Es stellte sich heraus, dass in Hinsicht des Inhaltes und der Reichhaltigkeit an Informationen die an der Akademie vorhandene Kartenserie die wertvollste ist; dagegen in Hinsicht der äusseren Ausstattung wird sie von den übrigen Serien (mit der Ausnahme von einigen Blättern) übertroffen. Die heute bekannten bzw. als Werke von MIKOVINY anerkannten Karten gliedern sich in die folgenden Serien:

1. Die erste Serie kann als Konzept aufgefasst werden; sie ist Eigentum der Handschriftensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

2. Eine Serie gänzlich im Bleistift ausgeführt, eventuell einzige Ergänzungen in Dusche oder Gallapfeltinte enthaltend. MIKOVINY hat seine Werke oft mit dem Zeichen S.P. (Suum Proprium) versehen; dafür finden sich zahlreiche konkrete Beispiele. Diese schönen, doch nur mit Bleistift ausgearbeiteten Kartenblätter wurden wahrscheinlich als Muster verwendet.

3. Aus der vorherigen Serie wurde unmittelbar eine Serie auf Anordnung von König Karl III. und für seine eigene Benutzung hergestellt, die sich gegenwärtig in der Albertina-Sammlung der Wiener Nationalbibliothek befindet. Diese Serie ist schön ausgeführt, doch in der Praxis ist sie schwieriger zu verwenden.

4. In zeitlicher Reihenordnung folgen wahrscheinlich die Karten, die von einigen Komitaten für die Verfertigung eines Kupferstiches sehr sorgfältig, schön und detailliert ausgearbeitet wurden.

5. Darauf folgte eine Serie fertiggestellter Kupferstiche. Die Karten dieser Serie wurden in den verschiedenen Bänden der grossen geographischen Arbeit von Mathias BÉL veröffentlicht.

6. Die selben Karten wurden auf Grund neuer Kupferstiche in der Veröffentlichung "Stosch-Atlas" abgedruckt.

7. Eine schöne und sorgfältig ausgeführte Serie wurde auf Bestellung der Ungarischen Kammer in Pozsony unter stark vereinheitlichten Prinzipien in gelbfarbiger Einsäumung hergestellt.

8. Es gibt eine noch weiter verbesserte Variante der vorherigen Serie, die aus völlig kolorierten Blättern besteht, mit grüner Leinwand eingesäumt und auf Leinwand aufgeklebt ist. Diese sehr wertvol-

le Variante wurde im eigenen Inventar des Statthalterrates eingetragen.

9. Elemente der Komitatskarten sind in den sehr sorgfältig ausgeführten MIKOVINY'schen Mappen enthalten, die im Wiener Kriegsarchiv und Hofkammerarchiv aufbewahrt sind.

10. In diese Serie gehören zusammenfassende- und Übersichtskarten, die als Ergänzungen der eigentlichen Komitatskarten einige Landesteile oder das gesamte Landesgebiet darstellen.

Zuletzt sind noch die Mikoviny'schen Komitatskarten zu erwähnen, die im Besitz des Prinzlich Lichtensteinischen Archivs aufbewahrt sind, und keine unabhängige Serie bilden.

Nun taucht die Frage auf, ob die erwähnten Serien auch die 28 Komitatskarten enthalten, die KORABINSZKY von der Witwe Mikoviny's gekauft hatte. Dabei könnte man hauptsächlich an die mit "S.P." ("Suum Proprium") vermerkten Exemplare denken. Im Laufe der Untersuchung dieser Frage konnte ich feststellen, dass von den mit "S.P." bezeichneten 8 Karten, die sich im Besitze der Ungarischen Nationalbibliothek ("Széchenyi") befinden,fehlen nur zwei von Korabinszky's Liste, die er über die von Frau Mikoviny erworbenen Komitatskarten zusammengestellt hatte.

Es kann festgestellt werden, dass MIKOVINY sicherlich an den Karten von 52 Komitaten gearbeitet hatte. Wahrscheinlich hatte er noch eine Karte des Komitats Zala entworfen, doch diese Karte ist bisher noch nicht zum Vorschein gekommen. Letzten Endes kann es bewiesen werden, dass MIKOVINY und die von ihm angestellten Ingenieure bis zu Tode des Meisters zumindest 120 bis 140 Komitatskarten (originelle und Duplikate) hergestellt hatten.

Diese Leistung erhebt MIKOVINY zum grössten Vertreter der ungarischen Kartographie des 18. Jahrhunderts. Er war es, der in seinen berühmten Werken "Epistola" und "Monitio" die Grundzüge einer zeitgemässen, wissenschaftlichen Kartographie dargelegt hatte und damit wurde er zum Ankünder eines neuen Zeitalters in der Geschichte der Kartographie in Mitteleuropa.

SUMMARY

The County Maps of Samuel Mikoviny
With Special Regard to the Mikoviny-Maps
which Are in the Possession of the Library
of the Hungarian Academy of Sciences

The members of the Mikoviny family were country gentlemen who dwelled in Zemplén County at the surroundings of Tokaj. According to archival data,an offspring of the family,born at the end of the 16th century, wanted to be appointed as head of a customs office at Tokaj or at Ungvár in the year 1607. His request had been supported by high-placed intercessors.

Samuel MIKOVINY, the author of the county maps discussed in this volume, was born in the year 1700 in the community of Abelova, as a son of an Evangelic pastor.He absolved his lower schools at Abelova, and studied then in a school probably at Besztercebánya (Banska Stiavnica). It is well known that, at this time,the celebrated Mathias BÉL, the first descriptor of the geography of this country worked there. The young MIKOVINY became one of his closest friends and he produced even two excellent copper engravings to be used in the work "Hungariae Antiquae et Novae prodomus" by BÉL.

MIKOVINY continued his university studies at Jena in Germany. He obtained a degree in mathematics and mining engineering and allegedly spent a short time at the court of the Prince of Saxonia and Jena as an architect. Then, he travelled extensively all over Europe for several years for gaining more experience. Returning to his native country, several jobs had been offered to him. He accepted the invitation of Pozsony County to be a sworn engineer there. However, two years later (1729) he was appointed as an engineer of the Court Camera at Vienna. In fact, he was the only engineer at the staff of this institution.

His tremendous state of overworking was the consequence of this unique position. In order to make use of his services in the field of military cartography he was nominated to be a major on the general staff. Later on, he obtained the rank of a lieutenant-colonel. Being the only mining engineer on the staff of the Camera, he was commissioned to organize the School of Mining Officers at Selmecbánya. This Institution became later an Academy of Mining and Forestry and was developed into a Mining University at Miskolc and into a University for Forestry and Timber Industry at Sopron.

We have no intention to enumerate all the tasks undertaken, at various times, by MIKOVINY. Now we are emphasizing the creation of his county maps and the methods by which they have been produced.

MIKOVINY started constructing his county maps on the request of Mathias BÉL. But, he also gained an official support for his work from Emperor Charles VI Seven or eight maps had been prepared till the year 1735, when as a consequence of his activities connected to the foundation of the School of Mining Officers at Selmecbánya, his work on county maps had been interrupted; and in the year 1740, both Emperor Charles VI and Mathias BÉL died.

It appeared for a time that the useful plan would be discontinued. However, the work of MIKOVINY had received a strong support from Paul II, count of BALASSA, Privy Councillor, Lord Lieutenant of the County Gömör. He presented MIKOVINY to the powerful counts and princes of the Vienna court who interceded with Empress Maria Theresia to renew her father's decree to support MIKOVINY and thus all obstacles were removed from the way of producing the county maps.

During the years 1741-1742, the mapping work had been resumed. On the basis of an astronomical determination of positions, covering the area by a triangle grid network with side lengths of 15 to 20 kilometres, on a good "geometrical" (i.e., geodetical) foundation, the maps of 40 to 42 various Hungarian counties had been prepared in the course of some eight or nine years. These maps are depicting the pattern of the Hungarian kingdom for the 1740's. Towns fortresses, castles, villages, agricultural land, rivers, lakes, marshes, roads and their technical accessories can be found in great detail on these maps.

In addition to the small number of maps published in the books of Mathias BÉL in the form of copper engravings, a high number of county maps in manuscripts had been prepared till the death of MIKOVINY in the year 1750. The methodological principles according to which the maps had been prepared were published as early as in 1732 in a study by MIKOVINY under the title "Epistola de Methodo Concinnandarum Mapparum ...". In this work, the basic principles of modern cartographical construction are posed. On the basis of this study, MIKOVINY had been shortly elected to the Prussian Royal Academy.

In this study MIKOVINY stated that maps should be based on astronomical determination of location connected to a triangulation network. Concerning the determination of the true North direction he emphasized that magnetic declination should be taken into account. Further on he expressed his opinion that topography should be founded on a foolproof hydrography.

There were many reasons for undertaking the detection of the missing county maps of MIKOVINY. These efforts yielded surprising results. While, at the time before sifting the manuscript maps in the possession of the Library of the Hungarian Academy of Sciences only about 30 of the county maps of MIKOVINY were of common knowledge, now a total number of 140 county maps of his are known as a result of my search extending to all libraries and archives of this

country as well as to the Vienna and Czechoslovakian map collections. They are the members of several map series. Concerning their origin, their iniciators, their one-time owners and their present depositories the tables and summarizing maps of this book are providing useful information.

A detailed investigation of the county maps of MIKOVINY which are in the possession of the Library of the Hungarian Academy of Sciences provided answers to a number of related questions. It became evident that from the points of view of content and wealth of information the series possessed by the Academy is the most valuable; however, regarding their exterior presentation, the other series are (with the exception of a few sheets) more prominent ones. The presently known maps or rather those which have been recognized to be the work of MIKOVINY are classified into the following series:

1. A series to be regarded as a first draft; it is in the possession of the Map Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences.

2. A series prepared almost entirely in pencil, and containing eventually a small number of additions in China waterproof ink or gall ink. Several copies were marked by MIKOVINY with the sign S.P. (=Suum Proprium); it is well represented here. These map sheets prepared carefully, but only in pencil, were used as models.

3. Immediately from the first series, on an order of Charles III and for his personal use, the collection in the possession of the Vienna National Library Albertina-Sammlung had been prepared. It has an excellent exterior, however, for practical purposes; this series appears to be a less useful one.

4. In a temporal order, the next ones are perhaps the maps which were prepared for the sake of copper engraving very carefully and beautifully about different counties, in great detail.

5. They were followed by the production of a series of copper engravings. The maps of this series were published in the various volumes of the great geographical work of Mathias BÉL.

6. The same maps, by using new copper engraved printing plates, were also published in the work called "Stosch Atlas".

7. A beautifully and carefully executed series based on widely unified principles was published on the order of the Hungarian Camera at Pozsony, in a yellow-coloured frame.

8. There is a more improved variety of the afore-mentioned series, consisting of fully coloured sheets and framed in green cloth and pasted on cloth. This is a very valuable variety which was included in the inventory of the Council of Governor-General.

9. The elements of the county maps are contained in the carefully prepared maps of MIKOVINY deposited in the Kriegsarchiv and in the Hofkammerarchiv at Vienna.

10. The general maps belonging to the tenth series are summing up the contents of the Hungarian county maps, by representing either some regions of the country, or the whole Hungarian territory.

Finally, we are mentioning the county maps of MIKOVINY which are in the possession of the Prince Lichtenstein Archives; however they do not form a separate and independent series.

It is an open question whether the series mentioned here contain the 28 county maps which were purchased by KORABINSZKY from the widow of MIKOVINY. Perhaps they are identical with the series signed with "S.P." ("Suum Proprium"). Investigating this problem, I have found that, among the eight maps signed with "S.P." in the possession of the Hungarian National Library (Országos Széchenyi Könyvtár) only two are not enumerated in the list dressed by KORABINSZKY, concerning the maps which he purchased from the widow of MIKOVINY.

It can be stated that MIKOVINY worked on the maps of at least 52 Hungarian counties.It is probable that in addition to this he had a hand in the map of the County Zala; but the latter is still missing. Finally, it can be considered as a proven fact that MIKOVINY himself and the engineers employed by him had prepared till the death of the Master of Hungarian cartography, at least 120 to 140 county maps in original and in duplicates.

On the basis of this achievement, Samuel MIKOVINY is to be considered as the topmost representative of Hungarian cartography in the 18th century. In his celebrated works "Epistola" and "Monitio" he laid down the principles of a modern scientific cartography and in this way he became, in Central Europe, the initiator of a new epoch in cartography.

RÉSUMÉ

Les cartes de départements
de Samuel Mikoviny
en condisération spéciale des cartes de Mikoviny
en posséssion de la Bibliotheque de l'Académie
Hongroise des Sciences

Les membres de la famille Mikoviny étaient des gens nobles habitant a l'alentour de Tokaj. Celon des données archivales, Mathias MIKOVINY, né a la fin du 16eme siecle, désirait en l'an 1607 d'obtenir le poste de chef d'une office d'impot a Tokaj ou a Ungvár. Sa demande a été appuyée par des protecteurs de haut rang.

L'auteur des cartes de départements traitées par cet ouvrage, Samuel MIKOVINY, naquit en 1700 a Abelova, comme fils d'un pasteur protestant. Il absolvait les premieres classes de l'école dans le meme village, puis fréquentait probablement le college a Besztercebánya (Banska Stiavnica). A cet époque Mathias BÉL,le premier descripteur de la géographie de la Hongrie, instruisait a ce college. Le jeune MIKOVINY devint son ami étroit et fit meme deux magnifiques engravures sur cuivre pour l'ouvrage "Hungariae Antiquae et Novae prodomus" de BÉL.

De suite, il étudia a l'université de Jena. Il obtint un diplome en mathématiques et en génie minier. Il parait qu'il a été employé, pour une courte période, comme architecte a la cour du Prince de Saxe et Jena. Ensuite, il voyageait pendant plusieurs années en Europe pour s'enrichir d'expériences. Revenu en Hongrie, on lui offrit plusieurs postes. Il prit la décision de devenir ingenieur du département Pozsony; cependant, apres deux ans (1729) il est nommé ingénieur a la Chambre Royale de Vienne; notamment il est le seul ingénieur employé par cette institution.

Cette unicité a conduit a son surmenage extraordinaire. Pour s'assurer son concours a la fabrication de cartes militaires, on le fit nommer major a l'état-majeur et plus tard il obtint le rang d'un lieutenant-colonel. Étant le seul ingénieur minier a la Chambre, on luit confie aussi l'organisation de l'école des officiers miniers a Selmecbánya. Cette institution se développa plus tard en une Académie Miniere et Forestiere et finalement en une Université Miniere a Miskolc et une Université Forestiere et d'Industrie Ligniere a Sopron.

Nous n'avons pas l'intention d'esquisser toute l'activité de MIKOVINY. Nous nous proposons pour but de nous occuper de l'origine des cartes départementales et des méthodes de leur construction.

MIKOVINY a commencé la construction des cartes départementales a la requete de Mathias BÉL. Cependant, il recut un support officiel pour ses travaux de l'empereur Charles VI. Il produisit quelques 7 ou 8 cartes jusqu'a l'année 1735, quand les devoirs de l'organisation de l'École des Officiers Miniers a Selmecbánya interrompirent son activité. En 1740, l'empereur Charles VI et aussi Mathias BÉL moururent.

Il paraissait, que ses travaux si utiles n'auront pas de continuation. Cependant, MIKOVINY obtint un protecteur tres influent dans la personne de Paul II., comte de BALASSA conseiller privé de l'empereur et comte-supreme du département Gömör. C'est lui, qui présentait MIKOVINY aux influents comtes et princes de la cour impériale. Ces derniers ont obtenu, que l'impératrice Marie-Therese renouvela le decret de son pere en faveur de MIKOVINY ce qui franchit nombre d'obstacles.

Au cours des années 1741 et 1742 le travail cartographique a recommancé. Basé sur des déterminations de position astronomiques, en faisant usage d'une bonne fondation "géometrique" (c'est-a-dire, geodétique), MIKOVINY produisit, au cours de 8 ou 9 années, des cartes pour au moins 40 ou 42 départements. Ces cartes refletent en détail les conditions de la Hongrie royale dans les années de la décade 1740. Des villes, des forteresses, des chateaux, des villages, des bois, des champs, des rivieres, des lacs, des marais, des routes et leurs accessoires techniques se trouvent d'une facon détaillée sur ces cartes.

Au dehors des quelques cartes publiées en gravure sur cuivre dans les volumes de l'ouvrage de Mathias BÉL, un grand nombre de cartes départementales en manuscrit a été préparé jusqu'a la mort de MIKOVINY en 1750. En ce qui regarde les principes méthodologiques de la préparation de ces cartes, ceux-la ont été publiés par MIKOVINY en 1732 dans une étude intitulée "Epistola de Methodo Concinnandarum Mapparum...". Dans cet oeuvre, MIKOVINY a énoncé les principes de la cartographie moderne. En récompense il a été élu a l'Académie Prusse des Sciences.

MIKOVINY a établi, dans cet essai, que les cartes doivent etre fondées sur une détermination de position astronomique liée a un réseau de triangulation. Il a soutenu l'importance, dans la détermination de la direction de Nord, de tenir compte de la déclination magnétique. De plus, il a souligné que la topographie doit etre fondée sur une hydrographie correcte.

Il y avait plusieurs raisons d'établir une recherche pour retrouver toutes les cartes départementales de MIKOVINY. Nos efforts ont conduit a un résultat surprenant. Avant une inspection des cartes manuscrites se trouvant dans la possession de la Bibliotheque de l'Académie Hongroise des Sciences, on ne connaissait que quelque 30 exemplaires des cartes départementales de MIKOVINY; cependant, par une recherche s'étendant sur toutes les Bibliotheques et collec-

tions de cartes en Hongrie, et encore sur des bibliotheques viennoises et tchécoslovaques, on a abouti a la connaissance de 140 exemplaires. Ces cartes appartiennent a plusieurs séries. Leurs origines, leurs Mécenes, leurs premiers détenteurs et leurs possesseurs présents se trouvent enregistrés dans les tables et cartes synthétiques de ce livre.

L'investigation des cartes départementales qui se trouvent dans la possession de la Bibliotheque de l'Académie Hongroise des Sciences a conduit a la solution d'un nombre de problemes. Il a été relevé que la série de l'Académie est la plus précieuse du point de vue de la richesse de l'information offerte, cependant, en ce qui concerne l'exécution, les autres séries sont (a l'exception de quelques planches) supérieures a celle-ci. Les cartes connues et, respectivement, reconnues comme oeuvres de MIKOVINY se classent dans les séries suivantes:

1. Une série qui peut etre considérée comme brouillon; dans la possession de la Collection des Cartes de la Bibliotheque de l'Académie Hongroise des Sciences.

2. Une série préparée entierement au crayon, contenant peut--etre quelques additions en encre de Chine ou en encre de galle Plusieurs exemplaires ont été marqués par MIKOVINY avec les lettres "S.P." (=Suum Proprium). Ces cartes préparées soigneusement, mais uniquement au crayon, servirent probablement de modeles.

3. Une série a été exécutée de la série précédente, par l'ordre du roi Charles III et pour son usage personel. Cette série executée d'une facon magnifique, mais dont l'usage pratique est moins facile, se trouve dans l'Albertina-Sammlung de la Bibliotheque Nationale de Vienne.

4. Une quatrieme série de cartes a été préparée d'une facon trés soigneuse des différents départements afin de les engraver en cuivre.

5. Une série de plaques en cuivre. Les cartes appartenant a cette série ont été publiées dans les volumes du grand ouvrage géographique de Mathias BÉL.

6. Les memes cartes, mais reproduites a la base de plaques de cuivre nouvelles, ont été éditées dans la publication "Stosch-Atlas"

7. Une belle série soigneusement produits a été préparée par l'ordre de la Chambre Hongroise de Pozsony selon de principes fortement unifiés, en cadre jaune.

8. Il existe une version de cette série exécutée avec encore plus de perfection, consistant de planches entierement colorées, bordée de toile verte et tendue sur toile. Cette version de grande valeur a été introduite a l'inventaire du Conseil de Lieutenance.

9. Les éléments des cartes départementales se trouvent dans les mappes de MIKOVINY tres soigneusement exécutées en possession du Kriegsarchiv et du Hofkammerarchiv de Vienne.

10. Cette série contient les cartes générales et synthétiques préparées en supplément des cartes départementales proprement dites, représentant une partie du pays ou bien le pays entier.

La derniere série se trouve aux Archives Princiers Lichtenstein, qui cependant ne constitue pas une série séparée et indépendante.

On se demande si les séries en question contiennent les 28 cartes départementales que KORABINSZKY a acheté de la veuve de MIKOVINY.On penserait en premier lieu a la série portant le signe "S.P." ("Suum Proprium"). J'ai pu constater que des 8 cartes marquées de "S.P." qui se trouvent dans la possession de la Bibliotheque Nationale Hongroise ("Bibliotheque Széchenyi"), il n'y a que deux qui ne figurent pas sur la liste que KORABINSZKY a publié des cartes départementales achetées de la veuve de MIKOVINY.

On peut constater que MIKOVINY a certainement travaillé aux cartes des 52 départements. Peut-etre aussi a celle du département Zala (cependant cette carte n'a pas encore été retrouvée). Enfin il peut-etre consideré comme fait que MIKOVINY, ainsi que les ingenieurs employés par lui ont préparé jusqu'a la mort du Maitre au moins 120 a 140 cartes départementales, en originales et en copies.

Par cette performance, Samuel MIKOVINY devient le représentant le plus éminant de la cartographie hongroise du 18e siecle. Dans ses oeuvres célébres "Epistola" et "Monitio" il a énoncé les principes de la cartographie opportune et scientifique et, par cela, devint l'initiateur d'une nouvelle époque de la cartographie de l'Europe Centrale.

ÁBRÁK ÉS TÉRKÉPEK

Szövegközti ábrák

Mikoviny Sámuel arcképe és aláírása (Bartha Zoltán rajza 1968) . . . . . Cimkép

A Mikoviny család nemesi cimere 11

Mikoviny Sámuel Bél Mátyás: "Compendium Hungariae Geographicum..." Pozsony, 1753-i müvének cimlapja 13

Mikoviny Sámuel arcképe (Fettich N. vizfestménye) 17

Mikoviny Sámuel arcképe (Zeller S. rézmetszete) 19

Bejegyzés a jénai egyetem anyakönyvébe Mikoviny Sámuelről, 1723. okt. 4-én 21

Mikoviny Sámuel záradéka a Marinoni-féle térképen 22

Kováts János záradéka a Marinoni-Mikoviny-féle térképről készitett másolaton 22

Mikoviny Sámuel hires "EPISTOLA"-jának cimlapja 31

Mikoviny és segédje földrajzi helymeghatározást végez (Bartha Zoltán rajza) 37

Mikoviny és segédje háromszögelő munka közben (Bartha Zoltán rajza) 39

Mikoviny "MONITIO"-jának kezdő oldala 46

Mikoviny Sámuel megyei térképeinek jelkulcsa (Dr. Patay Pálné gyüjtése és rajza) I-V. 50-54

Pozsony (Pressburg) város monogramja Mikoviny F.12.sz. térképén 67

A besztercebányai koronauradalom képe Mikoviny Sámuel G.13. sz. térképén 77

Jelkulcs Mikoviny Sámuel G.26.sz. Bács-Bodrog vármegye térképéről 87

Falu, város, erőd és halom rajza a MTAK Mo 6. jelzetü térképén 164

A Balaton tartós vizállásának görbéje 1700 és 1900 között 199

Az OSzK TK 2205 jelzetü Bereg-megyei térképének hátlapja (1974. óta leválasztva) 209

Trencsén vára Libay Józsefnek OSzK TK f 5. jelzetü térképén 216

Az égtájak iránya az MTAK Mo 18. jelzetü térképén 219

Mikoviny Sámuel pozsonyi szobra 249

Mikoviny Sámuel P 8. alatt leirt karkóci térképének cimfelirata 250

Mikoviny Sámuel levele Balassa II. József grófhoz 263-265

Ugocsa vármegye M 24/b alatt leirt térképének diszes cimkerete 275

A selmecbányai Kálvária terve 280

Cimeres emléktábla a visegrádi várban 248

Szövegközti térképek

Magyarország közigazgatási beosztása a 18. század első felében 27

A Beczkó és Vágujhely környéki koronauradalom vázlata (Mikoviny Sámuel rajza) 71

A budai Várhegy térképe (Mikoviny Sámuel H.7.jelü mappája) 95

Mikoviny Sámuel megyei térképeinek áttekintő vázlata I. 119

Mikoviny Sámuel megyei térképeinek áttekintő vázlata II. 121

A "Pósta Duná"-nak nevezett Duna-ág Vörösmart és Daróc között, az OSzK TK 2269. jelzetü térképén 124

Egy ÉK-Magyarországi térképlap töredéke 144

Mikoviny Sámuel megyei térképeinek áttekintő vázlata III. 148

A Dunaföldvári római város: "Colonia Romana Alta Ripa", Mikovinynek M 29, N 6. és P 4. alatt leirt térképein 155

Részlet Gömör vármegyének MTAK Mo 7. jelzetü térképéből 156

A Tata és Ó-Szőny közötti mocsár lecsapolásának vázlata 163

A szentjobbi erőditett templom és kolostor az MTAK Mo 3. jelzetü Mikoviny-térképen 171

Tamáshida (Tamásda) környéke Mikoviny Sámuel MTAK Mo 3. jelzetü térképén 174

A fenéki vár romjai az átkelő helyekkel és az Iszap-szigettel, az MTAK Mo 12. jelzetü térképén 188

Okorág és Szigetvár környéke Mikovinynek az MTAK Mo 14. jelü térképén 195

Tihany 1735 táján, Mikovinynek az MTAK Mo 13. jelzetü térképén 197

A Balaton valószinü mélységi viszonyai Mikoviny Sámuelnek 1732-1735. évi mélységmérései alapján 201

A keselymezei mocsár az MTAK Mo 16. jelzetü térképen . . . 206

A Tur mocsarainak nyiltvizü része az MTAK Mo 16. jelzetü térképen 206

Részlet Somogy vármegye MTAK Mo 13. jelzetü térképéből: a Pogányvárral, a Kis-Balatonnal és a Tátikával 215

A Duna kanyarulatai Pozsony környékén a HKA O 93. jelzetü térképén 223

Részlet Somogy vármegye MTAK Mo 13. jelzetü térképéből: a Balaton tó és annak déli partvidéke az elöntött laposokkal 276

A Dunaalmás, Szőny és Tata határában lévő mocsarak lecsapolásának terve a HKA O 63. jelzetü térképén 283

A Szigetvárt védelmező mocsárvilág és a vár helyszinrajza a HKA O 69. jelzetü térképén 291

A szigetvári vár részletes helyszinrajza a HKA O 101. jelzetü térképén 292

Szolnok városa és vára Mikoviny 1742. évi, HKA O 56. jelzetü térképén 301

Visegrád várának romjai 1737-ben 302

Vizjelek jegyzéke

Vj 1. Az OSzK TK 2272 jelü térképének vizjele (kb. 1740) 229

Vj 2. Az OSzK TK 2276 jelü térképének vizjele (kb. 1735) 229

Vj 3. Az OSzK TK 2277 jelü térképének vizjele (kb. 1740) 230

Vj 4. Az OSzK TK 2273 jelü térképének vizjele (kb. 1740) 231

Vj 5. Az OSzK TK 2275 jelü térképének vizjele (kb. 1737) 232

Vj 6. Az OSzK TK 2330 jelü térképének vizjele (kb. 1740) 233

Vj 7. A bécsi Nat.Bibl.Kart.Samml.Arm.X.Rang.3, Fot.10. No 4. jelü térképének vizjele (kb. 1740) . . . 234

Vj 8. Az OSzK TK 1633 jelü térképének vizjele (kb. 1740) 235

Vj 9. Az OSzK TK 2205 jelü térképének vizjele (kb. 1740) 236

Vj 10. Az MTA Könyvtár Mo 10 jelü térképének vizjele (1740) 237

Vj 11. Az OSzK TK 68 jelü térképének vizjele (kb. 1740) 238

Vj 12. A bécsi Kriegsarchiv B IX.C. 662 jelü térképének vizjele (1742) 239

Vj 13. Az MTA Könyvtár Mo 12 jelü térképének vizjele (kb. 1732-1736) 240

Vj 14. Az MTA Könyvtár Mo 18 jelü térképének vizjele (kb. 1748-1752) 241

Vj 15. A bécsi Kriegsarchiv K VII.d.44. jelü térképének vizjele (1744) 242

Vj 16. A bécsi Kriegsarchiv H III/e 168 jelü térképének vizjele (1745) 243

Vj 17. Az MTA Könyvtár Mo 8. jelü térképének vizjele (kb. 1738) 244

Vj 17. a-b. A Pálffy-féle bazini papirmalom 1656, ill. 1695. évi termékeinek vizjele 245

Vj 18 a. Pecsétlenyomatok a bécsi Nat.Bibl.Kart.samml. Arm.X.Rang.3. Fot.10.No 2. jelü térképének hátlapján (1738-1740) 246

Vj 18 b. A (Breisgau-i) Freiburg papirmalmának vizjelei az 1777. évből 247

TÉRKÉPMELLÉKLETEK

1. Abauj vármegye térképe a bécsi "Albertina" gyüjteményéből
2. Bars vármegye térképe a bécsi "Albertina" gyüjteményéből
3. Nagy Hont vármegye térképe a bécsi "Albertina" gyüjteményéből
4. Veszprém vármegye térképe az OSzK Fol. Lat. 3375 jelzetü kódexéből
5. Abauj vármegye OSzK TK 2323 jelzetü térképe
6. Fejér vármegye T 45 jelzetü térképe a szekszárdi levéltárból
7. Ugocsa vármegye OSzK TK 2311 jelzetü térképe
8. Ung vármegye OSzK TK 2308 jelzetü térképe
9. Vas vármegye OSzK TK 2330 jelzetü térképe
10. Zaránd vármegye OSzK TK 2328 jelzetü térképe
11. Buda város és várának OSzK TK 3319 jelzetü térképe 1732 tájáról
12. Kővár-vidék és Kraszna vármegye az OSzK TK 2274 jelzetü térképén
13. Sopron vármegye OSzK TK 2275 jelzetü vázlatos térképe
14. Békés és Bihar vármegye OSzK TK 2271 jelzetü vázlatos térképe
15. Trencsén vármegye OSzK TK 2277 jelzetü irón-térképe
16. Vas vármegye OSzK TK 2272 jelzetü irón-térképe
17. Gömör vármegye Mo 7 jelzetü térképe az Akadémia Kézirattárában
18. Komárom vármegye Mo 8 jelzetü térképe az Akadémia Kézirattárában
19. Komárom vármegye Mo 18 jelzetü térképe az Akadémia Kézirattárában
20. Pozsony vármegye Mo 10 jelzetü térképe az Akadémia Kézirattárában
21. Részlet Mikoviny Sámuelnek 1730-1735 táján készült OSzK TK 5212 jelzetü Duna-térképéből
22. A Nagykunság B IX.a. 625 jelzetü térképe a Hadtörténelmi Térképtár gyüjteményéből
23. A Jászság, a Nagy- és Kiskunságnak B IX.a. 624 jelzetü térképe a Hadtörténelmi Térképtár gyüjteményéből
24. A Jász- és Kun kerület B IX.a. 623 jelzetü térképe a Hadtörténelmi Térképtár gyüjteményéből

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés 3

Mikoviny Sámuel származása és ifjukora 7

Mikoviny Sámuel arcképe 10
Mikoviny tanulóévei 10
Mikoviny kezdő mérnöki évei 14
Mikoviny a bécsi Udvari Kamara mérnöke 18

Mikoviny Sámuel megyei térképei 23

A megyei térképek keletkezésének története 1731-ig . . . 29
A megyei térképek keletkezésének története 1732-1750-ig 34
A Mikoviny-féle megyei térképek számbavétele 36
Adatok a térképek provenienciájának kérdéséhez 41

Mikoviny térképei külföldi gyüjteményekben 47
A) A Stosch-atlasz Mikoviny-féle térképei a bécsi National Bibliothek gyüjteményében 47

B) Mikoviny megyei térképei a bécsi Albertinában 47

A III.Károly személyes használatára készitett megyei térképek 49

C) A Bibliotheca Fideicommissionis Mikoviny-térképei . . 62

D) A bécsi Kriegsarchiv Mikoviny-térképei 62

E) A bécsi Lichtenstein Könyvtár Mikoviny-térképei . . . 62

F) A bécsi Nationalbibliothek Mikoviny-térképei 62

G) Mikoviny-térképek a bécsi Hofkammerarchivban, illetve a prágai,pozsonyi és bélabányai állami levéltárakban 69

H) Mikoviny átnézetes- és várostérképei bécsi térképtárakban 93

Mikoviny és fiainak térképei a bécsi és a bélabányai levéltárakban 97

J) Mikoviny Sámuel térképei az örökösödési háboru korából 97
K) Mikoviny Tamás Lajos térképei 101
L) Mikoviny Károly Szaniszló térképei 103
Mikoviny-térképek magyarországi gyüjteményekben 105
M) Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának Mikoviny-féle megyei térképei 105
N) A Hadtörténelmi Térképtár Mikoviny-térképei 149
P) Mikoviny térképei az Országos Levéltárban 157
R) Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképei 165
S) Mappae Postmikovinyanae 217
A Mikoviny-térképek vizjelei 224
Levelek és dokumentumok Mikoviny Sámuel családjáról és megyei térképeinek keletkezéséről 251
Schola Mikovinyana 277
Függelék a G. jelü fejezethez 281
Epilógus 287
Áttekintő táblázatok 293
Jegyzetek 303
Irodalom 307
Mutatók 323
Személyek 323
Országrészek, kerületek 327
Vármegyék 327
Városok, községek 328
Várak, erődök 331
Folyó- és állóvizek, szigetek 331
Domborzat és fedettség 333
Bányák és aknák 333
Régészeti adatok 333
Egyéb 334
Identificatio Civitatum et Locorum 335
Röviditések 339
Német kivonat 341
Angol kivonat 345
Francia kivonat 349
Szövegközti ábrák 353
Vizjelek 356
Térképmellékletek 357
Tartalomjegyzék 359

lektorálta:

dr.Láng Sándor
a földrajztudományok
doktora

ISBN 963 7301 06 2

Felelős kiadó: az MTA Könyvtára igazgatója

Sorozat tipográfia: Sasvári Károly

Alak B/5 - Terjedelem 31,5 (A/5) iv
Megjelenés 1976 - Példányszám 1200
Készült az MTA Könyvtára Sokszorosító
részlegében

E R R A T A :

lapszám	sor			
42	23	25000 kötetes családi könyvtár	helyett	30000 olvasandó.
43	3	25000 kötetével	helyett	30000 olvasandó.
45	III.László 1764-1821	A családi könyvtárat 20000 kötetesre fejleszti és az egész gyüjteményt a Magyar Tudományos Akadémiára hagyja.	helyett	A családi könyvtárat 30000 kötetre fejleszti s gyüjteményét arra a fiára hagyományozza, akit leginkább érdekelnek a tudományok.
	IV.József 1790-1855	A családi könyvtárat 25000 kötetesre fejleszti és a gyüjteményt ténylegesen átadja a Magyar Tudományos Akadémiának s ezzel megveti az Akadémiai Könyvtár alapját.	helyett	Maga és testvérei nevében a létesitendő Tudós Társaságnak ajándékozza a családi gyüjteményt s ezzel megveti az Akadémiai Könyvtár alapját. Mint az Akadémia első elnöke saját könyvtára nagyobb részét is végrendeletileg a Könyvtárra hagyja.

25 o. bal hasáb 14 sor Mercator, Rumold 282 — helyesen 288.

31 o. folyó- és állóvizek..., jobb hasáb második sor Antiquua — helyesen Antiquus.

MTA
1826 K